

MOSZT Könyvek 3.

„Utak és alternatívák”

Előadások és tanulmányok az 1917-es orosz forradalom 90 éves évfordulója alkalmából
Pécs, 2009

PTE-BTK Történettudományi Intézet – Modernkori
Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport

MOSZT

Történezcéh Egyesület

Szerkesztette: Lengyel Gábor
Társszerkesztő: Kolontári Attila

Felelős szerkesztő: Bebesi György

© - MOSZT

© - TCE

© - Bebesi György, Kolontári Attila, Lengyel Gábor

© - Szerzők

Borítóterv: Polgár Tamás

ISSN: 1788-4810

Felelős kiadó a MOSZT kutatócsoport vezetője és a TCE elnöke

Nyomdai előkészítés és kivitelezés: Bookmaster Kft., Pécs.
Felelős vezető: Bernáth Miklós

.

MOSZT-TCE, Pécs, 2009.

Előszó

A 2004-ben alapított Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történelmi Kutatócsoport – MOSZT – immáron harmadik kötetéhez érkezik el jelen kiadványunkkal. Első publikációnk, amelyet egyben sorozatindító munkának is szántunk, 2006-ban látott napvilágot, „Önkényuralom, alkotmányosság, forradalom” címmel, ez a 2005-ös, az első orosz forradalom centenáriumának tiszteletére rendezett konferenciánk anyagát bocsájtotta közre. Második kiadványunk egy különleges forrásgyűjtemény volt, amelyet a Moszkvai Terra kiadóval közreműködve jelentettünk meg, ebben a történelem talán leghíresebb Ohrana ügynökének, Jevno Azefnek a fennmaradt levelezését közöltük, elsőként magyar nyelven, egy nagy létszámú fordítói team több mint két éves, lelkes munkájának eredményeképpen.

Jelen kötetünk a 2007-ben „Utak és alternatívák” címmel, a második orosz forradalom 90-éves évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi konferenciánk anyagát, és az ahhoz kapcsolódó tanulmányokat tartalmazza. Műhelyünk fejlődését mutatja, hogy ki tudtuk terjeszteni az előadók körét, lengyel és francia szerző is részt vesz a kötetben, valamint Budapestről, az ELTE-ről, és az MTA Történettudományi Intézetéből is érkeztek előadónk, de megemlíthetjük, hogy az egyetem más karainak, és más egyetemeknek, pl. a kaposváriak az oktatóit is – külön kuriózumként a pécsi egyetem orvosi karának társadalom és egészségtörténet tárgykörben publikáló professzorát – akik bekapcsolódtak munkánkba.

Ezt a fajta jó értelemben vett eklektikusságot a kutatócsoport megalapítása óta tudatosan vállalja és alkalmazza, hiszen a műhely 5 évvel ezelőtt éppen azért alakult, hogy a régióban élő és dolgozó, történelmi ruszisztikával, szovjetológiával primer vagy szekunder kutatási területként foglalkozó, vagy az országban máshol élő, de munkánk iránt érdeklődő oktatókat, tudósokat összefogja, eredményeiket egymással megismertesse és közzétegye, számukra fórumot biztosítson.

A kötetben szereplő írások mindennek következtében nem egyenletesek sem tematikájuk, se forráskezelésük, sem terjedelmük tekintetében. Szerepelnek a kötetben valódi előadások, amelyek jegyzetapparátus nélkül egy-egy téma nagy gondolati ívét rajzolták fel, szerepelnek lábjegyzetekkel kiegészített résztéma feldolgozások, és alaposan megírt, minden szempontból nagy szakmai értékű tanulmányok magyar és angol nyelven. Természetesen minden írás az orosz illetve a szovjet történelem tárgyalt korszakához kapcsolódik szorosabb vagy tágabb értelemben, szerkesztésük rendezőelvének a legegyszerűbb és legősibb megközelítésmódot, a kronologikusságot választottuk.

Az eklektikusság, amely alatt szakmai, tematikai, és módszertani sokszínűséget értünk elsősorban, azt is jelenti, hogy tudatosan vállaltuk egyetemi hallgatók, doktoranduszok, vagy PhD jelöltek neves professzorokkal együtt történő szerepeltetését, írásaik együtt történő közlését. Meggyőződésünk, s ez műhelyünk egyik legfőbb célja is egyben, hogy hallgatóinknak, a fiatal tehetségeknek fórumot kell biztosítani akkor is, ha jelen munkáik színvonala még nem kiforrott, szárnypróbálgatásaikhoz teret kell biztosítanunk, mert ők jelentik szakmánk utánpótlását. Ugyanakkor megtisztelő az ELTE neves professzorának közreműködése a konferencián és a kötetben, amely olyan szakmai minőséget jelent, amelynek elérése célul tűzhető ki a fiatal kutatók számára, és egyúttal komoly tapasztalatszerzési lehetőséget is biztosít részükre.

Kötetünket, mint utaltunk rá, tematikai gazdagság jellemzi, az írások sora a krími háború orvostörténeti szempontú feldolgozásától a csecsen kérdés történeti gyökereinek vizsgálatán keresztül, frissen előkerült magyar vonatkozásokat is tartalmazó források közlésén, és nagy teoretikai vitákon keresztül a Szovjetunió, illetve Oroszország modern problémáinak taglalásig terjed, komolyan véve a címben jelzett „Utak és alternatívák” téma-meghatározást. Nem az 1917-es forradalom kérdéséhez kívántunk újabb és újabb adalékokat hozzátenni, hiszen ez a történetírásnak a rendszerváltás óta szinte divattémája, hanem az előzményeket és a következményeket, a lehetőségeket kívántuk elsősorban számba venni, mert így a tágabb perspektívájú megközelítés mellett, az írásoknak is sokkal szélesebb körét tudtuk közölni.

Külön meg kell említeni, hogy a jelenlegi, mindenki által jól ismert anyagi és finanszírozási feltételek közepette ez a kötet nem születhetett volna meg, ha szakmai diákszervezetek, és korrekt kiadó nem állt volna a munka mellé, mert a megjelenés anyagi forrásai csak így voltak biztosíthatóak.

Fentiek előrebocsájtásával kívánunk az olvasónak jóízű böngészést és válogatást a tanulmányok között, ízlésének és érdeklődésének megfelelően.

Bebesi György egy. docens
A kutatócsoport vezetője

Pécs, 2009.

Fojtik Ádám Iván:
Anarchisták a cári birodalom börtöneiben

Oroszországban a XIX. század második felében erőteljes ellenállás bontakozott ki a cári rendszer ellen. Ezek az emberek már nem elégedtek meg II. Sándor cár reformjaival, hanem sokkal radikálisabb követelésekkel léptek fel. A cári önkényuralom igyekezett ezeket a követeléseket csírájában elfojtani letartóztatásokkal, száműzetésekkel. A hatalom válaszlépései azonban a narodnyikokból még dühödtebb ellenállást váltott ki, amely végül már a cár életét veszélyeztette. A merényletekre a hatalom is egyre agresszívabbak válaszolt. Dolgozatomban ezeket a válaszreakciókat kívánom bemutatni.

A bíróság átalakítása a politikai perekben

A bíróságokon is megfigyelhető, hogy hogyan felelt a hatalom az egyre keményebb ütésekre egyre durvábban. 1873-ban Nyecsajev és társai perében¹ még a cári bíróság járt el. A tárgyalás nyilvános volt, az ügyet kivizsgálták, akik ellen nem volt elég bizonyíték, azokat felmentették. Pahlen gróf igazságügy-miniszternek ezek a büntetések túl enyhék voltak, néhány hónap múlva a politikai pereket kivonták a szokásos bírósági ítélezés hatásköréből, és a szenátus különleges bizottságának hatáskörébe utalta. Ez ugyan esküdt bíróság volt, tagjait azonban az uralkodó nevezte ki. Részt vettek benne a nemesség, a városi lakosság és a parasztság képviselői, de kinevezésük előtt gondos rostán mentek át, hogy még véletlenül se férjen kétség az uralkodó iránti hűségükhöz és jó indulatukhoz. A terror fokozódásával azonban, már az ő ítéleteiket sem tartották elég megbízhatónak. 1879. április 5-e után Oroszországot hat katonai kormányzóságra osztották, innentől kezdve a mindenkori politikai fogoly felett, csak a katonai törvényszékek bírászkodhattak. Ők pedig már gyorsan és könyörtelenül dolgoztak. 1882-ben Halturint és Zselvakovot 15 perc alatt ítélte halálra a katonai törvényszék Sztrelnyikov tábornok meggyilkolásáért, és másnap reggel fel is akasztották őket.²

---

¹ Sz. G. Nyecsajev, 1869-ben hozott létre önálló anarchista szervezetet. Fanatizmusát mutatja, hogy egy társát megölette, mondván, hogy áruló lett. Nyecsajev a bírósági ítélet elől Svájcba menekült, azonban kiadták Oroszországnak 1873-ban az ügynevezett második Nyecsajev perben 20 év kényszermunkára ítélték, néhány évvel később éhen halt a Péter Pál erődben. Vö: BEBESI György: *Az anarchista konzervativizmus*. In: Bebesi György: *Az orosz politikai konzervativizmus 100 éve (1820-1920.)*. B&D Stúdió, Pécs, 2005. 81-102.

² SZTYEPNYAK-KRAVCSINSZKIJ, Szergej: *Oroszország a cárok uralma alatt*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. (Továbbiakban KRAVCSINSZKIJ, 1988.) 123-133.

A hivatalos szervek válasz a terrorra

A hatalom árgus szemekkel figyelte a gyanús alattvalókat. Gyanús volt bárki, aki röplapokat terjesztett, propaganda tevékenységet folytatott a „nép között”, kapcsolatban állt olyan emberekkel, akik ilyen tiltott cselekményeket követtek el, és természetesen azok a gyilkosok, akik a hatalom képviselőivel szembeni merényletek tervezték vagy elkövették. Az ő kiszűrésükre a Harmadik Ügyosztály és jogutódja az Ohrana kiterjedt besúgó hálózatot tartott fenn. Besúgó bárki lehetett, egy házmester, egy lecsúszott egzisztenciájú alak, aki így remélt pénzhez jutni, egy már elfogott korábbi forradalmár, aki így akarta elérni büntetésének mérséklését.³ Volt, akinek megszerveztek egy szökést, hogy visszakerülve a társai közé szép sorban adja fel őket. Ez utóbbira volt példa Szergej Gegyajev esete, akit a Narodnaj volja egyik nyomdájának lebukásakor tartóztattak le, majd miután megegyezett a hatóságokkal szerveztek egy szökést neki. Gegyajev miután visszatért harcostársaihoz, előbb befekettített egy társukat, akit szintén letartóztattak, majd folytatta megszokott tevékenységét embereket szervez be a társaságba, tartotta a kapcsolatot a különböző városok csoportjaival, majd szép lassan feladta a társait.⁴

Miután elég bizonyíték gyűlt össze a jelentésekből a rendőrség házkutatást tartott a gyanúsítottaknál. Ez rendszerint éjjel történt kerülve a feltűnést, és, hogy minél jobban megzavarják a gyanúsítottat, ne legyen ideje eltüntetni esetleges bizonyítékokat. A parancs néha az irodában maradt, de nem is volt rá szükség, ha rendőrök az ügyéssel egyszer bejutottak, akkor már át is nézték a lakást. A házkutatás alapos volt, éppúgy elolvasták a magánlevelezést, mint ahogy megnézték az ágyakat, a falon lévő réseket vagy a tűzhely hamuját. Ha a gyanúsított megpróbált valamit lenyelni (méreg, papírgalacsin), azonnal torkon ragadták, lefogták, és igyekeztek kipiszkálni a szájából. Eközben könnyen előfordulhatott, hogy a delikvensnek kitört egy foga. Ezt az eljárást rendszeresen alkalmazták függetlenül a gyanúsított nemétől vagy korától. Aki ilyet tett, azt rendszerint le is tartóztatták, pedig lehet, hogy amit le akart nyelni az nem is volt kompromittáló, csak ő hitte annak.⁵ A letartóztatás után a rendőrök gyakran igyekeztek csapdát állítani a letartóztatott lakásának közelében, vagy a lakásban, hogy egy füst alatt a letartóztatott ismerőseit, potenciális tettestársait is elkaphassák. Ezek ellen a csapdák

---

³ Ld. erről: BEBESI GYÖRGY: *Az Ohrana: A cári monarchia utolsó időszakának politikai rendőrsége*. In: *Önkényuralom, alkotmányosság, forradalom*. MOSZT Könyvek I. PTE, Pécs, 2006. 15-42.

⁴ FIGNER, Vera Nyikolaevna: *Vihar Oroszország felett*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1968. 332, 346-347. o. (Továbbiakban: FIGNER, 1968.)

⁵ KRAVCSINSZKIJ, 1988. 75-82. o.

ellen úgy igyekeztek védekezni, hogy jeleket helyeztek el az ablakba, hogy a lakás biztonságos-e, amikor megérkeztek a rendőrök gyorsan igyekeztek eltüntetni a jelet. Például ha a lakás biztonságos volt, egy cserép virágot tettek az ablakpárkány jobb oldalára, ha házkutatás volt, vagy észrevették, hogy figyelik a házat a virág átkerült a baloldalra. Ez a módszer akkor volt veszélyes, ha a rendőrspiclik kiszúrták a jelet is, és megfejtették jelentését. Egy másik óvintézkedés volt, hogy a házmester előtt azt tettették, hogy másik lakásba járnak.⁶

A letartóztatás után a politikai foglyok az előzetes letartóztatottak börtönébe kerültek. A háromemeletes épületben egy zárka „négy lépés széles, öt lépés hosszú. Egy falhoz erősített lehajtható ágy, kis asztal, szintén a falhoz erősítve, egy ülőke, gázcső, kagyló és vízcsap a berendezés”⁷ A foglyok magánzárkát kaptak, igyekeztek egymástól elkülöníteni őket. Falon vagy a csöveken keresztüli kopogással tartották a kapcsolatot egymással.⁸ A kopogásnak többféle módjára emlékeznek a letartóztatottak. A magány leküzdésének a másik módja az olvasás volt. Morozov és Figner is azt írták, hogy a börtönben semmi nem volt, ami elvonhatta őket az olvasástól. A kihallgatások között akár fél év is eltehetett, pedig volt olyan ember, akit összekevertek egy másikkal, mert rosszul olvastak egy nevet a besúgó cetlin, s mire kiderült, már három év telt el.⁹ Morozovnál olvashatunk legendákat különböző kínzásokról, de ő is elismeri, hogy semmilyen fizikai kínzást nem élt át. Inkább az emberek lelkét igyekeztek megtörni. Morozovhoz például nagyon kedvesek voltak és teával kínálták a kihallgatás közben. Őt propaganda-tevékenységért tartóztatták először le, és el akarták nála érni, hogy bánja meg bűneit, és nevezze meg bűntársait, cserébe elengedik¹⁰ Az 1960-as 70-es években egy fogoly körülbelül 1-4 évet ült börtönben a tárgyalás előtt. A tárgyaláson általában enyhe vagy felmentő ítéletek születtek.¹¹

A börtönben az ellátást úgy oldották meg, hogy a börtönparancsnok kiutalt napi 10 kopejkát az elítéltnak, akik azt levásárolhatták. Egy kis szelet kenyér 3-5 kopejkába került, a hal, a kolbász 7-be, akit látogattak hozzátartozói, az kaphatott otthonról élelmet, vagy pénzt, amivel kiegészíthette 10 kopejkájából vásárolt szegényes ételét. Akit viszont nem látogattak, azon megjelentek az alultápláltság jelei: soványság, erőtlenség.

---

⁶ MOROZOV, Nyikolaj: *Cári börtönökben és erődökben*. Budapest. 1966. 502-505. (Továbbiakban MOROZOV, 1966.)

⁷ KRAVCSINSZKIJ, 1988. 98.

⁸ KRAVCSINSZKIJ, 1988. 104.

⁹ KRAVCSINSZKIJ, 1988. 105.

¹⁰ MOROZOV, 1966. 265-267

¹¹ KRAVCSINSZKIJ, 1988. 112-114.

Ha a rendőrparancsnok úgy döntött, akkor kiegészíthették a táplálékot levessel.¹²

*A harmadik ügyosztály moszkvai börtöne*¹³

Ez a börtön egyemeletes épület volt. A földszinten a bűnözők zárkái voltak, az emeleten öt zárkában a politikai foglyokat őrizték. Az emeletet a harmadik ügyosztály bérelte, és a csendőrség biztosította, a rendőrök fel se mehettek. A látogatók által hozott élelmet és pénzt (maximum 10 rubel) a rendőrparancsnoknál kellett leadni, és ő a csendőrökkel küldte tovább a fogolynak. Beosztott szolgálatosok gondoskodtak a cellák takarításáról, de ők hozták a tevizet és este a lámpát is. A cellaajtót azonban ilyenkor a csendőrparancsnok nyitotta ki, hogy a szükségesnél többet ne beszélgethessenek. A megvesztegetésükkel viszont kapcsolatot lehetett fenntartani a külvilággal.

Itt a cellák nem voltak olyan zordak, mint más börtönökben. Az ablak normál magasságban volt, előtte természetesen drótháló és vasrács, de ki lehetett látni a szabadba, és a cellába is elég fény jött be. Az ablak alatt asztal állt, előtte zsámoly. Itt a politikai foglyok kosztjára 25 kopejkát engedélyeztek naponta, ebből 15 kopejka volt az ebéd, a maradékot szabadon elkölthették. Beszélgetni egyedül a csendőrökkel lehetett, viszont ők általában tanulatlanok, vallásosak és rendkívül babonások voltak. Saját kis világukon kívül semmi nem érdekelt őket, vagyis mindenben a nihilisták ellentétei voltak. A 70-es évek végén a hatalom még nem rettegett a nihilistáktól, ezt bizonyítja az is, hogy sétálni csak egyedül egy csendőr kíséretében engedték őket, de nyitott kapu mellett. Sőt külön kérvényre a fogoly még fürdőbe is mehetett, természetesen felügyelet mellett.¹⁴

Az adminisztratív úton történő száműzetés

Aki ellen az eljárás során kevés bizonyítékot találtak, és ezért nem volt felelősségre vonható, vagy a bíróság felmentette, az még távolról sem lélegezhetett fel. A rendőrség és a harmadik ügyosztály ugyanis nem szívesen engedte el azokat az embereket, akik egyszer a látókörükbe kerültek. Meggyőződésük volt, hogy aki kapcsolatot tart fenn a nihilistákkal, az potenciális bűnöző, legfeljebb még nem volt ideje elkövetni a bűncselekményt, vagy olyan veszélyes, hogy el tudta terelni magáról a gyanút. Az ilyen embereket rendőri felügyelet alá vonták, és kijelöltek

---

¹² MOROZOV, 1966. 275-279.

¹³ BEBESI, 2006. 16-17.

¹⁴ MOROZOV, 1966. 283-294.

számukra egy tartózkodási helyet, lehetőleg pár ezer kilométerre az ott-honától, vagyis száműzték.¹⁵ A 70-es évek politikai pereiben annyira megszokott volt ez az eljárás, „*hogya meghallották az emberek, hogy valamelyik ismerősüket felmentett a bíróság, akkor az első kérdésük az volt: És hova száműzték?*”¹⁶ Sok esetben a nyomozók gyanúja sem volt alaptalan. Kravcsinszkij írja, hogy Alekszandr Ohlin pétervári ügyvédet kétszer állították bíróság elé, azzal a váddal, hogy titokban kapcsolatban állt a forradalmi párttal. A bíróság mind a két esetben felmentette, de a rendőrség adminisztratív úton száműzte az arhangelszki kormányzóságba.¹⁷ Azonban Morozovtól tudjuk, hogy Ohlin nem csak hogy kapcsolatban állt velük (bár tag nem volt), de mind a Zemlja i volja, mind a Narodnaja volja iratait és pecséteit nála őrizték.

Ahogy egyre több lett a politikai gyilkosság és a cár elleni merényletkísérletek, úgy szigorodtak az ítéletek a különböző nagyszabású perekben. A cár meggyilkolása után természetes módon megnövekedett a halálos ítéletek száma.¹⁸ Ez valószínűleg a XIX. században más országokban is így lett volna. Az viszont érdekes, hogy a kényszermunkára ítélteteket vagy száműzötteket is börtönbe zárták teljesen önkényesen. Az is előfordult, hogy az igazságszolgáltatás bosszút akart állni, vagy példát akart statuálni. 1880. február 23-án egy kijevi diáknál egy házkutatás során a Narodnaja volja proklamációját találták meg. Nem mondta meg kitől kapta, ezért általában adminisztratív úton való száműzetés járt. Az eset azonban öt nappal az után volt, hogy a Téli Palota ebédlőjét felrobantották. A gimnazistát halálra ítélték és kivégezték.¹⁹

A Novo Belgorodi központi fegyház Pecsnyega falu közelében, a Harkovi kormányzóságban.

„*A külső faltól 500 lépésnyire emelkedik a börtön hatalmas főépülete. Az udvar végében két földszintes épületsor jobb oldali magánzárkák, bal oldali magánzárkák felirattal*”²⁰. Ebben a börtönben egyaránt tartottak politikai foglyokat és a legveszélyesebb köztörvényes bűnözőket is. A köztörvényesek együtt éltek, együtt dolgoztak, volt lehetőségük agyuk és fizikumuk karbantartására. Egész nap szabadon voltak csak éjszakára zárták őket a zárkáikba. A politikai foglyokat szigorúan elkülönítették egymástól, sétára is külön vitték őket. 1879-ben itt zajlott le az egyik

---

¹⁵ KRAVCSINSZKIJ, 1988. 199-203.

¹⁶ KRAVCSINSZKIJ, 1988. 204.

¹⁷ KRAVCSINSZKIJ, 1988. 205.

¹⁸ BEBESI, 2005. 96-97.

¹⁹ KRAVCSINSZKIJ, 1988. 135.

²⁰ KRAVCSINSZKIJ, 1988. 145.

leghosszabb éhségstrájk, annak érdekében, hogy a politikai foglyok is kaphassanak csomagot, valamint az állami cenzúra által engedélyezett könyveket, hogy közösen dolgozhassanak. Vagyis egyenlő jogokat a köztörvényes bűnözőkkel. Teljesen ki voltak szolgáltatva fogvatartóiknak. Egy nem elég udvariasnak vélt mondatért már magánzárka járt. Elzárták a szellőző nyílásokat a cellákban. Ezek a foglyok még nem terroristák voltak, de miután elkezdődtek a merényletek, rendszeresen rajtuk torolták meg őket. Mezencev rendőrtábornok meggyilkolása után elvették a könyveiket, Kropotkin kormányzó meggyilkolása után bilincsbe verették őket.²¹ A hatalom a már elfogott tehetetleneken állt bosszút.

A magánzárkában többen megőrültek. Volt, aki hangosan sírt; volt, aki kacagott; volt, aki őrzöngött. Őket sem különítették el a többiekől. A szabályokat velük is próbálták betartatni. Az örültségi rohamokat úgy büntették, mintha szándékos engedetlenség lenne.²²

A Péter-Pál erőd

A pétervári Péter-Pál erőd a nihilisták számára az orosz Bastille volt. Alapításától kezdve a birodalom legfőbb politikai börtöne volt. A XVIII. században a palotaforradalmak résztvevőit zárták ide. Az erőd első foglyai közt volt Alekszej cárevics, Nagy Péter fia. A gárdapuccsok elmúlásával az erőd elnéptelenedett. Az 1825-ös dekabrista felkelés után kezdtek újra foglyokat szállítani ide. Általában a politikai bűnökkel vádoláltak a tárgyalásig tartották az erődben.²³ A foglyoknak lehetőségük volt levelezésre – természetesen a cenzúra ellenőrzése mellett – és arra, hogy rokonaik meglátogassák őket, kéthetente egyszer, húsz percre. Két egymástól másfél rőf távolságra lévő vasrács választotta el a látogatót és a rabot egymástól. Nem érinthették meg egymást, és tilos volt bármit is átadni az erőd foglyainak. A foglyok olvashattak könyveket. Vera Figner szerint az erődnek kitűnő könyvtára volt, sőt engedélyt kapott arra, hogy a nem bekötött könyveket is kikölcsönözzék neki. Azt viszont már nem sikerült elérni, hogy saját költségén beköttettesse őket, és így katalógusba kerülve hozzáférhető legyen a többi fogoly számára is.²⁴ Az erődben minden katonai rend szerint történt. Nem foglalkoztattak civileket, minden munkát katonák és csendőrök látták el. Válogatott örök látták el a szolgálatot, minden sáncnak, bástyának saját őrei voltak. Az őrség nem változott, saját életet élt, és nem érintkezett más részleghez tar-

---

²¹ KRAVCSINSZKIJ, 1988. 147-156.

²² KRAVCSINSZKIJ, 1988. 159.

²³ KRAVCSINSZKIJ, 1988. 161-163.

²⁴ FIGNER, 1968. 342-349

tozó örökkel,²⁵ de még a foglyokról sem tudhatták, hogy hova viszik őket, amikor kikerülnek a felügyeletük alól. Morozovot miután életfogytiglani börtönre ítélték, őrei egy udvarra kísérték, ahol egy darabig egyedül várakozott, majd új örök jelentek meg, akik új helyre kísérték: az Alekszej vársáncba.²⁶

Az Alekszej vársánc

A Péter-Pál erőd egyik rettegett része volt. Ha valakit el akartak zárni a külvilágtól, ide zárták. Innen nem mentek levelek, nem volt látogatás. Különböző legendák kaptak időnként lábra foglyokról, akikről senki nem tudja, hogy kicsoda. Az elrejtetteken kívül a különösen veszélyesnek ítélt életfogytiglanosokat és halálraítélteket zárták ide. A tiszteknek parancsba adták, hogy tegezzék a foglyokat. Elméletileg itt is tilos volt a kopogás, de ezt itt sem tudták betartatni. Az élelem nagyon kevés volt, sőtát nem engedélyeztek, s itt az olvasást is tiltották. A hiányos táplálkozás miatt az elítélteken hamarosan jelentkeztek a skorbut tünetei. Az orvost akkor engedték be, amikor már a fogoly lába teljesen megdagadt, ilyenkor a rab kaphatott az ebédhez vas ízű orvosságot és tejet, de amikor a daganat lelohadt, azonnal megvonták őket, és kezdődött minden előről. Morozov azt írta, hogy három év alatt háromszor kapta el a skorbutot, plusz a tüdőbajt is. Az ellátás akkor kezdet javulni, amikor az egyik fogoly tiltakozásképpen éhségstrájkba kezdett és belehalt.²⁷ A magánzárka monotonitását néhányan úgy igyekeztek megtörni, hogy eljátszották a frissen megtértet, így járt hozzájuk pap, és megkapták a Bibliát, valamint a Szentek Életét és más vallástörténeti könyveket. A megtérés nem volt őszinte, csupán abban bíztak, hogy a pap helyett egyszer csak egy elvtársuk jön be és megszökteti őket, a könyvekkel pedig a börtönélet monotonitását akarták megtörni.²⁸

II. Sándor halála után a narodovolecek számára egy új börtön építésébe kezdtek, amely egy börtönsziget volt a Néva partján. Ez a Schlüsselburg elnevezést kapta.

Schlüsselburg

Schlüsselburgot II. Sándor meggyilkolása után építették fel külön a narodovolecek számára. Egy erőd sziget volt, két emeleten negyven zárkával, de úgy építették, hogy könnyen átlátható legyen. A cella fala ele-

---

²⁵ KRAVCSINSZKIJ, 1988. 164-165.

²⁶ MOROZOV, 1966. 580.

²⁷ MOROZOV, 1966. 579-584.

²⁸ MOROZOV, 1966. 588.

inte fehér volt, aztán felül szürkére, alul csaknem feketére festették. A foglyokat elvágta a külvilágtól, még a börtönből is csak az udvart ismerték, abból is annyit, amennyit a dupla homályos üvegen át láttak. A foglyokat számokkal jelölték, mint a kincstári tárgyakat. Még a csendőrök se tudták, hogy hívják őket. Az örök készek voltak mindenre, amit a szolgálat megkívánt. A csendőröknek szigorúan tilos volt bármit mondani az elítélteknek. Az első három évben minden szombaton megmozdították őket, bár nem volt semmi, amit elrejtettek volna. Már az első évben meghalt a 40 elítéltekből 16. Hárman megőrültek. Teljes csendben teltek a napok megint csak a kopogás volt az egyetlen esély a kommunikációra²⁹

A schlüsselburgi viszonyok ellen tiltakozásul már az első év végén karácsonykor egy rab, Miskin megütötte a börtönfelügyelőt, hogy Pétervárra vigyék, és ott a nyilvánosság elé tárhassa helyzetüket. Egy hónap múlva kivégezték, de Figner szerint tette hatására engedélyezték a hat leggyengébb és legbetegebb rab páros sétáját. Ezután a szigor enyhült, és a jó magaviseletűek sétálhattak. Később a foglyok számára deszkafallal elkerített veteményeseket hoztak létre, ahol kertészkedhettek. Azonban a felügyelőn múltott, hogy kit sorol a jó magaviseletűek közé. Néhányan végül önkéntes magányba vonultak és másfélévig visszautasítottak mindenféle kedvezményt.³⁰

Graceszkij, aki szintén nehezen viselte a megpróbáltatásokat, pofon ütötte az orvost. Ő is abba reménykedett, hogy Pétervárott állítják bíróság elé és feltárhatja helyzetüket, azonban ahogy teltek a hónapok, úgy látta egyre kilátástalanabbnak a helyzetet, és a büntető zárkában felgyújtotta magát. Tette hatására elbocsátották Szokolov felügyelőt, aki az Alekszej ravelinben tanulta ki a mesterséget, iskolázatlan és műveletlen volt. A börtönben mindent kézben tartott. Személyesen kísért minden foglyot sétára. A csendőrök is félték tőle.³¹

A börtönben működött büntető zárka is. Ezt hívták a régi épületnek. Már Nagy Péter korában is börtön volt. Földszintes épület hosszú folyosóval, a cellák hidegek voltak, és nyirkosak, a falak festetlenek. A vaságyhoz kezdetben nem adtak takarót és szalmazsákot, a vassodronyon kellett aludni. Tápláléknak penészes fekete kenyeret adtak.³² Az orosz börtönviszonyokról a *The Times* is hasonló módon számolt be.³³

Az idő előrehaladtával a börtönviszonyok szelídültek. Az utolsó politikai foglyok az 1905-ös forradalom után szabadultak.

---

²⁹ FIGNER, 1968. 379-385.

³⁰ FIGNER, 1968. 394-395.

³¹ FIGNER, 1968. 429-431.

³² FIGNER, 1968. 411-413.

³³ *A Russian State Prison* In: *The Times*. 1903. augusztus 21. (Szerző nélkül)

Molnár F. Tamás:
***A krími háború véres veszteségeinek becslési módszerei-
hez: Tolsztoj Szevasztopol ostrománál***

E cikk műfaját és szabadságfokát a természettudomány részét alkotó orvostudományt gyakorló, a hadtudományokban érintett, korlátozott harc-téri tapasztalatokkal is rendelkező¹⁻² orvos attitűdje határozza meg. Hume és Berkeley óta ismert, közelebbről mégis XX. századi jelenség, hogy a vizsgálódó és maga a vizsgálat ténye és folyamata, sajátlagos mikéntje alakítólag jelenik meg a végeredményben (observational bias). Jellemző e tudományágtól függetlennek tűnő jelenségre és interdiszciplinaritására, hogy a hadtörténelemben az információforrások megbízhatósága, az „evidenciák” valós értéke éppúgy a helyes döntés kulcskérdése, mint a szerző anyatudományában, a klinikai orvoslásban. Másfél százada, Kiss Károly a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1845-ös Nagygyűlésén felolvasott hadtörténeti³ előadásának ténye már bebizonyította a két, látszatra egymástól távol eső diszciplína kölcsönösen hasznos kapcsolatát. A jelen dolgozat ennek folytatására tesz kísérletet.

Bevezetés

A hadtudomány és története öndefiníciójánál fogva a társadalom és természettudományok határfelületén mozog, melynek tünete a fel-felbukkanó tudománytani besorolási nehézség⁴. A társadalomtudományoknak a természettudományokhoz való erőteljes közeledése, a legitimitáció kiterjesztési kísérlete melynek szép hazai példája a Perjési életműben a praxeológiához való szoros kötődés⁵, a XX. század végének markáns általános tudományelméleti jelensége.

Ennek oka, hogy a társadalom- és természettudományok szétválásával a kultúra hasadása különös jelentőségűre növekedett. A múlt század derekán a humaniorák és a reáliák egyre gyorsuló deviációját CP

---

¹ T. F. MOLNÁR: *Quest for the best procedure in minimal access thoracic surgery: optimization of what?* J of MINIMAL ACCESS SURGERY 2006; 2 (4). 229-232.

² MOLNÁR F. T., BÍRÓ ZS., PAVELCZE L., DÁVID F.: *A 2006-os libanoni hadműveletek során szerzett katasztrófaellátási tapasztalatok.* Magyar Epidemiológia 2006; 3 (3). 165-170.

³ ÁCS T.: *A hadtörténetírás és dilemmái.* Hadtörténeti Közlemények. 2006; 119: (1). 134-152.

⁴ POLLMANN F: *Háború és béke a történelemben.* Hadtörténeti Közlemények. 2006. 119: (1). 153-156.

⁵ PERJÉS G.: *A háború praxeológiája* In: Clausewitz, Magvető Kiadó, Budapest, 1983. 313-409.

Snow két kultúra elmélete fejezte ki legmarkánsabban.⁶ Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy a természettudományok a haszonelvű világban szinte általános dominanciára téve szert, gyakorta éltek vissza fölényükkel a forrásokért, figyelemért, befolyásért folyó küzdelemben. (Lehet ezt a sok évszázados inferioritás miatti revanche-nak is tekinteni, de a gondolat messze vinne jelen dolgozatunk tárgyától).

A természettudományos paradigmaváltás és a történettudomány közötti távolhatás egyik eklatáns példája éppen a posztmodern történeti kihívása.⁷ A kvantumfizika egyik alapproblémája, a Heisenberg-féle bizonytalansági reláció és ismeretelméleti következményei⁸ egyrészt, valamint a (had)történettudomány által vizsgált eseményekről szerezhető információk pontossága, interpretációja másrészt⁹, nagyon közeli, mintegy causalis kapcsolatba kerültek egymással. Mindkettő centrális kérdésként, a végeredmény validitását meghatározó elemként kezeli a vizsgálódó bizonytalanságát, vagy éppen megcsalhatóságát.

Megoldás-e, ha a társadalomtudományok mellőzve sajátlagos metódusaikat és közlési formáikat igyekeznek a természettudomány nyelvén beszélni – ahogy a strukturalizmus tette az irodalomtudományban – avagy a történeti igazság megismerésében léteznek más, rögzöttebb, de járható utak?

Anyag és módszer

A jelen dolgozat egy, a hadtörténelem szűk szegmensében észlelt jelentőséget vizsgál.¹⁰ A célterület egy dokumentálható, ellenőrizhető múltbeli esemény: egyfajta harctéri sérüléscsoport kimenetelének szépirodalmi reprezentációja és annak egybevetése a „szakszolgálati statisztikától” tükrözött valósággal. A szerző gyakorló, sérültekkel is foglalkozó sebész, akinek sorállományú tartalékos orvostiszti szolgálati múltja is van. Művelt tudománya, az orvoslás, legalábbis a középkor derekáig a művészetektől elválaszthatatlan volt: lévén a hét szabad művészet (septem artes liberales) egyike. A tudomány és a művészet kettéhasadása előtt

---

⁶ SNOW C. P.: *The two cultures and the scientific revolution*. The Rede Lecture, 1959. Cambridge University Press, 1960.

⁷ HEISENBERG W.: *A mai fizika világgépe*. In: W. Heisenberg Válogatott Tanulmányok Gondolat Kiadó. Budapest, 1967.

⁸ EDGERTON R. B.: *Death or Glory The Legacy of the Crimean War*. Westview Press, 1999. Oxford.

⁹ Ld. 4 és 5. lábjegyzet

¹⁰ A korszak történeti háttérének megismeréséhez: BEBESI GYÖRGY: *Oroszország története a 19. sz. első felében (1801-1855)*, valamint uő: *Oroszország története a 19. sz. második felében és a huszadik század elején. (1855-1914)*. In: BEBESI GYÖRGY szerk. *A hosszú 19. század rövid története*. Comenius, Pécs, 2005. 213-255.

az anatómiai, sebészi megfigyelések művészi eszközökkel való interpretációja bevett módszer volt. A közölt információk a kor tudásszintjén – Leonardo da Vinci munkássága a példa – megbízhatóak voltak.

A XIX század derekára, a természettudományok dominanciájának kezdetére, az egyik legjellemzőbb momentum a statisztika fejlődése, térhódítása jellemző. A valószínűségek megragadásának módszere, a statisztika a korabeli természettudóst és társadalomkutatót egyaránt magával ragadta. Ez az idő Galtoné, Darwin unokatestvéréé, Durkheimé, és olyan statisztikai megismerések jellemezték, melyek majd fél évszázad múltán kiteljesedve, a kvantumfizika nyelvűvé váltak. A huszadik század derekán-végén azután, például a közgazdaságtanban eklatánsan, a játékelmélet révén igyekeznek a jövőbe is pillantani.

A krími háború, mely számos tekintetben a modern hadviselés előhírnöke, fordulópontja, Szevasztopol ostroma pedig az amerikai polgárháború előcsatája,¹¹ az előerő veszteségeinek tudományos, statisztikai feldolgozásának is a kezdete.¹²

„*Ha sebész akarsz lenni, háborúban a helyed*” – tanítja Hippokratesz.¹³ A különös tanácsot az a modern megfigyelés is támogatja, hogy a medicina történetében – hasonlóan a technikáéhoz – a háborúk fontos és a tudomány fejlődésének szűk szempontjából egyértelműen üdvös szerepet játszottak. Ennek oka, hogy viszonylag rövid idő alatt, igen nagy esetszámú megfigyelésre van mód, egységes beteganyagban – a kényszerű körülmények révén teljesítve korunk mantrája: a bizonyítékokon alapuló orvoslás kritériumait is. A háborúk számos sebészi paradigma újragondolására vezettek.¹⁴ Vizsgálható jelenségünk időszakában, a krími háborúban (1853-56)¹⁵ a hadisebészet és a sebesültek ápolásának elvei alakultak át valóban forradalmi módon. Az akkoriban frissen felfedezett bódítósos érzéstelenítést tömegmérétekben itt alkalmazták először (Pirogoff) és a modern ápolástan alapjait is a török (francia/angol) – orosz háborúban rakták le. (F. Nightingale).

---

¹¹ EDGERTON R. B.: *Death or Glory The Legacy of the Crimean War*. Westview Press, 1999. Oxford.

¹² GARRISON F. H.: *The statistical lessons of the Crimean War*. The Military Surgeon, 1917; 41: 457-473.

¹³ Aphorisms and Quotations for the Surgeon Ed: Schein M, tfm Publishing Ltd, UK 2003. 143.

¹⁴ MOLNAR T. F., HASSE J., JEYASINGHAM K., RENDEKI SZ.: *Changing Dogmas : History of Development in Treatment Modalities of Traumatic Penumothorax, Hemothorax and Posttraumatic Empyema Thoracis Ann Thorac Surg* 2004; 77 : 372-378.

¹⁵ A krími háborúról, illetve annak nemzetközi összefüggéseiről ld. a 10. sz. lábjegyzetet, illetve: BEBESI GYÖRGY: *A nemzetközi kapcsolatok története a 19. sz. első felében, a bécsi kongresszustól a krími háborúig*. (1815-1856). In: BEBESI 2005. 51-68.

A korabeli források a harctéri sérülések egy szűk szegmensében, a mellkasi sérülésekében (mely a szerző profilja) a túlélési valószínűségek hű képét nyújtják. Ez a sebesülésfajta a véres veszteségek jelentős hányadáért (20-30%) volt felelős akkor is, akárcsak ma. (Arra, hogy a betegségekből, járványokban elvesztettek száma a véres veszteségnél kevesebb legyen, még több mint fél évszázadot, az első világháborúig kellett várni.)

A szövetséges török-francia-angol erők mellett szolgáló francia orvosok – mint Clement – 91.6% halálozást regisztráltak a mellkassérültek között. (450/491) . Az angol tábori sebészek statisztikájában, melyet Mathiolus közölt, az arány kedvezőbb volt: 79.2% (130/164).¹⁶ Mennyire megbízhatóak ezek az adatok? Hogyan befolyásolják őket a gyűjtés, feldolgozás körülményei, az elemszám korlátja? A kérdések a tudományos adatgyűjtés kételyeinek tipikus példái. A szembenálló orosz seregek veszteségeiről még kevesebbet tudni. Rendelkezésünkre áll azonban egy természetében gyökeresen különböző, tárgyát illetően mégis közeli forrás.

Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828-1910) 23 évesen lépett be az orosz hadseregbe, hogy tapasztalatait papírra vetve megírja nagyhatású első novelláit, melyeknek füzére a Szevasztopol címet viseli. Az orvosszakmai szemmel olvasó Tolsztoj e korai művében¹⁷ öt mellkasi sérülést talál. A szinte tudományos pontosságú eseteleírásokban a túlélési esélyek pontosan érzékelhetőek.

Az első sebesülttel a szevasztopoli tábori kórházban találkozunk. Tudjuk, hogy a szóban forgó intézetet Pirogoff, korának egyik legjobb sebésze vezeti, akinek anatómiai, élettani megfigyelések őrzik nevét. Tolsztoj nem nevezi őt meg – talán a kortárs nem is tud róla, a novella aktuális kontextusában pedig valóban nem lényeges az adott személy.

A 25-26. oldalon ezt olvassuk: *„A hordággal odasiető katonákkal együtt érünk a sebesülthöz, aki vérben és sárban fetreng, s alig emlékeztet emberi alakra. A bomba kitepelt a szerencsétlen tengerész melléből egy darabot. Az első pillanatokban csak rémületet látni sárral telefröcskölt arcán s valami előre megjárt, még nem is valóságos szenvedést, mint ahogyan ezt gyakran megfigyelhetjük hasonló helyzetben lévő embereken. Amikor azonban odahozták a hordágyat, s a sebesült saját erejéből ráfekszik, épen maradt oldalára fordulva, észrevesszük, hogy ezt az arckifejezést különös átszellemültség váltja fel, s mintha valami fennkölt,*

---

¹⁶ KING J. D., HARRIS J. H.: *War wounds of the chest among marine and naval casualties in Korea* Surg Gynecol Obstet 1953; 97: 199-212.

¹⁷ LEV TOLSZTOJ: *Szevasztopol*. A világirodalom mesterei, Sensus Kiadó, Budapest 2003. ford: Tábor Béla.

ki nem mondott gondolat tükröződne az arcán. Szeme ég, fogait összeszorítja, fejét nagy erőfeszítéssel felszegei; s amikor felemelkedik, megállítja a sebesültszállító katonákat, s erőlködve, reszkető hangon így szól bajtársaihoz: 'Isten veletek, testvérek!' Még valamit akar mondani, igen látszik rajta, hogy valami meghatót akar mondani, de megint csak ezt ismétli: 'Isten veletek, testvérek!' Ekkor odalép hozzá egyik tengerész bajtársa, s miközben a sebesült odatartja fejét, feladja rá a kerek tengerészsapkát."

A 60. oldal rövid villanásában felmutatott második eset reménytelen. Az író megfigyelése az orvos magatartásáról is pontos, szenvtelen – akárcsak a megfigyelté. A kiélezett helyzetben az idő és az erő optimális felhasználásának szorításában nincs hely a felesleges tevékenységre. A látszatra embertelen attitűdöt a következő, talán még megmenthető sérültre fordítandó figyelem magyarázza. „*Perforatio pectoris* (mellkaslövés). Szevastyan Szereda közlegény... melyik ezred? Különben ne írjon semmit: moritur (haldoklik). Vigyék el – mondta az orvos, s ott hagyta a katonát, aki már kifordult szemmel hörgött."

A 76-77. oldalon olvasható, harmadik eset, a sebesülés pillanatának leírása akármelyik modern beszámolónak megfelel: „*De ebben a pillanatban, még csukott szemhéján keresztül, vörös fény villant a szemébe, és irtózatosságot robbant ki neki, valami a melle közepének. Futásnak akart eredni, de megbotlott a lába közé akadt kardjában, és oldalára bukott.*

'Hála istennek, csak egy kis zúzódás!' – volt az első gondolata, s meg akarta tapogatni a mellét, de két keze mintha meg lett volna kötözve, s fejét vasabroncsok szorították" A folytatás azonban tragikusabb, még ha az írói képzelet szülte is: „Egyszerre rettegés fogta el, hogy agyontapossák; kiáltani akart, hogy megsérült, zúzódása van, de szája annyira kiszáradt, hogy nyelve az ínyéhez tapadt, s irtózatosságot gyötört. A melle körül valami nedvességet érzett – erről az érzésről a víz jutott eszébe, s meg szerette volna inni azt is, amitől a melle nedves volt. 'Úgy látszik véresre zúztam magam, amikor elestem' – gondolta, s egyre inkább erőt vett rajta a félelem, hogy a katonák, akik most is egymás után suhantak el mellette, agyontapossák. Összeszedte minden erejét és kiáltani akart: 'Vigyetek el innen!' – de kiáltás helyett csak hörgés szakadt ki a melléből, s ez oly félelmetes volt, hogy rémület fogta el, amikor saját hangját hallotta. Azután vörös lángocskák kezdtek táncolni a szeme előtt – s úgy rémlett neki, mintha a katonák öveket raknának rá; majd azonban egyre nagyobb súllyal nehezedtek rá. Erőlködött, hogy ledobja magáról a köveket, kinyújtózott – s most már nem látott semmit, nem hallott semmit, nem gondolt és nem érzett többé semmit. Ott a helyszínen megölte a bombaszilánk, amely a melle közepébe fúródott."

A negyedik eset (87. oldal) éppen olyan hideg számbavétel, mint hatvan évvel később Sauerbruché, a modern mellkassebészet atyjáé, aki a flandriai hadszíntéren, 1914 őszén németes alaposággal 300 halottat azért vizsgált meg, hogy tisztázza az egyes sérüléstípusok gyakoriságát.¹⁸

„Meg sem ismertem az öreget – mondja az egyik katona a holttestek eltakarítása közben, s vállánál fogva felemeli egyik átlőtt mellű bajtársa tetemét, amely óriási felpuffadt fejjel, megfeketedett, fénylő arccal és kifordult szemgolyókkal fekszik a földön.”

A novella vége felé (176. oldal), az ötödik esettel a Miklós laktanyánál találkozunk. Tolsztoj így ír: *„...két golyó el is találta Kozelcovot, de hol érték és milyen kárt tettek benne, megsebesítették-e vagy csak horzolták – nem volt ideje megállapítani.”*...-Kozelcov tovább rohamoz, a halálos seb ellenére (egy jelenség, amelyet előtte is és azóta is sokan leírtak), mígnem *„ amikor már elérte a külső árkot, minden elsötétült előtte, és fájdalmat érzett a mellében...”* –s elesett.

Eredmények:

Esetleírásokként interpretálva a természetesen nem annak szánt novella-füzer, arra az eredményre jutunk, hogy a krími háborúban harcoló orosz erők veszteségei között egy bizonyos sérülés (a mellkasi sebek) túlélési valószínűsége 20%-nál alacsonyabb volt. A Tolsztoj által szakmai hűséggel, nagy pontossággal leírt öt mellkasi seb közül egy, az első hagyott esélyt arra, hogy elszenvedője túlélje azt. A vizsgált sérüléstípus halálozási valószínűsége tehát valahol 80% fölött helyezkedik el. Aligha lehet ez véletlen egybeesés a kortárs, ráadásul térben és időben egyező francia és angol adatokkal. A balaklavai tábori, illetve a szkutari kórházi számokkal megegyező a kapott eredmény.

Következtetés:

Lev Tolsztoj a hivatásos katonatiszt analitikus hűvösségével, a fiatalság kíméletlen őszinteségével, ugyanakkor az emberi szenvedés iránti mély empátiával figyelte a sérültek sorsát, mondhatnánk alapadatokat szolgáltatott az egészségügyi szolgálatok működéséhez. A fenti módszert követve és újraolvastva A háború és béke című monumentális regényt, semmilyen használható statisztikát nem sikerült összeállítanom a sebesülések megoszlásáról. Tolsztoj történelmi pannójában nincs sem szükség, sem hely a statisztikailag is pontos leírásnak. Amint ábrázoló művé-

---

¹⁸ SAUERBRUCH F.: *Brustschusse*. Beitr. Klin. Chir. Kriegschirurgische Hefte 1915; 96 (4) 489-498.

szete idővel mélyebbé, szubtilisebbé válik, a csata regénybeli funkciója is megváltozik: az információátadás (reportage) helyett szerepe a mondanivaló hordozása lesz. A vizsgálódás sikertelenségének van egy másik oka is: Napóleon oroszországi hadjáratáról Tolsztojnak életkora miatt még nem lehettek személyes tapasztalatai. Univerzális megfigyelésekre persze tehetett. Meglepő, hogy John Keegan (és az angolszász történetírás) számára milyen originálisnak tűnik saját fogalmuk: a „fog of war” – a harc köde.¹⁹ A Háború és Béke ütközet fejezetei döbbenetes élességgel, harcászati tankönyvbe illő erényekkel mutatják be a csata (relatív) „vezethetlenségét”. Más azonban egy érzés szakmailag helyesnek bizonyult interpretációja (valószínűleg éppen a személyes, szevasztopoli tapasztalatok extrapolációja) és megint más a számszaki hűségű, a fentiekben ismertetett „jelentés”. A tolsztoji életmű ismeretének hiánya fontos feltétele annak, hogy az angol hadtörténész megközelítése forradalmian újszerűnek ítéltessen. Az aktuális döntésekhez rendelkezésre álló információk szűkössége és bizonytalansága különböző optikával bár, de egyaránt áll a modern harcászatra és a hadtörténetírásra. De ez már maradjon a recepció bája...

Visszatérve a vizsgált jelenségre, A Háború és Béke, mint a veszteségek összetételének becslésére alkalmatlan forrás, kiegészítő bizonyítékként támogatja eredeti megfigyelésünk helyességét. Tolsztoj „riport” novellafüzérében, a Szevasztopol ostromában tett megfigyelései számszakilag is, természettudományos kritikával szemlélve is helyesek. Példánk azt látszik bizonyítani, hogy egynél több, és egymástól methodologiai szempontból eltérő módokon is vizsgálhatóak egy eseménytér azonos elemei abban a reményben, hogy megfigyeléseink pontossága növekszik. Természetesen a találati valószínűség javulásához hozzájárul a metódusok egymást kiegészítő volta is. A statisztikai adatokon alapuló (francia-angol halálozási jelentések) túlélési valószínűségeket nem pusztán támogatják az irodalmi interpretációból kihámozható részletek, hanem esetlegesen önálló forrásértékkel is rendelkeznek.

Egy tanúbizonyosság megbízhatóságának nem objektív fokmérője, hogy a humaniorák mely felségterületéről érkezik. A művészi (irodalmi) szöveg közvetíthet éppoly pontos információt, mint a „tisza természettudományos” megközelítés. Clio és a fegyverzajban szerencsére nem mindig hallgató Múzsák ugyanarról gyakorta ugyanazt mondják – legfeljebb másképpen.

---

¹⁹ KEEGAN, J.: *A csata arca. A közkatonák háborúja* (1976) Aquila Kiadó, Budapest, 2000.

Bebesi György:
Az orosz szélsőjobb kronológiája

1613-as Zemszkij Szabor: Az orosz nemesség szoros kivételként, uralkodó hiányában, és az „Ál-Dimitrijek” okozta trónválság után úgy döntött, hogy csak saját soraiból való bojárt fogad el cárnak. Ekkor választották meg Mihail Romanovot, akinek dinasztiája, a *Romanov-ház* egészen 1917-ig kormányozta az orosz birodalmat. *A szélsőjobb az ~-t ismerte el kizárólagos jogforrással*, s mindig hangsúlyozta, hogy ezen egy esetet kivéve, amelynek honmentő feladata volt, a nemesi testületek csak tanácsadó szerepet tölthetnek be az uralkodó mellett.

1873: *Nyecsajevnek a hírhedt anarchistának az elítélése.* A többszörös gyilkossággal vádolt fiatalember 20 év kényszermunkát kapott, néhány évvel később a börtönben éhenhalt. Elítélése a hatalom azon kísérletei sorába tartozik, amikor az állam még a formális legalitás eszközeivel kívánta felszámolni az oroszországi terrorizmust.

1879: *Az anarchista mozgalom kettéválása* egy mérsékelt, később marxistává váló szárnyra a „Csornij peregyel”-re /Fekete Újrafelosztás/ és egy radikális terrorista csoportra, a „Narodnaja Volja”-ra. /Népakarat/. A radikális szárny merényletsorozata provokálja ki a hatalomból az illegális nemesi likvidátorszervezetek megalakulását, amelyek a szélsőjobb szervezeti előzményeinek tekinthetők.

1880: *Az Ohrana*, a később hírhedtté váló cári /politikai/ titkosrendőrség megalapítása. Az I. Miklós által létrehozott, „Ófelsége kancelláriájának III. Ügyosztályát” felváltó új rendőri szervezet a „Társadalmi biztonság és rend védelmi osztálya,” lényegében 13 kormányzóság titkosszolgálati eszközöket is alkalmazó politikai rendőrsége volt, amely már releváns eszközökkel vette fel a küzdelmet a kicsiny narodovolec sejtek ellen.

1881. március 1: II. Sándor meggyilkolása. *Riszkov és Grinyevickij* anarchisták, a bányászati főiskola hallgatói tankönyvcsomagnak álcázott bombákat hajítottak a Pétervárott kocsikázó uralkodóra, véget vetve ezzel Oroszország békés reformok útján történő átalakítási lehetőségének. Tettük hozzájárult a hatalom radikalizálódásához és a szélsőjobb születéséhez.

1881-1884: *Az első nagy újkori dél-oroszországi pogromhullám*, amelyet II. Sándor meggyilkolása, – pontosabban az a tény, hogy a merénylő anarchista sejt tagjainak többsége zsidó volt – provokált ki. A hatalom ily módon próbálta terelni a társadalmi elégedetlenséget, hiszen így a probléma nem szociális feszültségként, hanem faji kérdésként kezelődött.

1881: *A kivételes törvény.* A cárgyilkosság utáni felháborodott hangulatban alkotott, *Ignatyev* gróf nevével fémjelzett jogszabály, amely az államrezon képviselői számára különleges felhatalmazást biztosít a tömegmozgalmakkal és az összeesküvőkkel szemben. Az ideiglenesnek szánt intézkedés egészen 1917-ig érvényben maradt.

1884: Az oroszországi gyártulajdonosok ebben az évben hozták létre munkásaik fékentangatója érdekében saját fegyveres szervezeteiket, a *gyárfelügyelőségeket*. Ezek később beépültek a *rendőrszocializmus* szervezetébe.

1881-1882: *A Szent Csapat*, vagy Szent Társaság, a „Szvjasennaja Druzsina” működése. Az udvari körökből rekrutálódott tükosnak induló nemesi szabadkőműves páholy azt a célt tűzte maga elé, hogy felkutatja, és saját eszközeikkel likvidálja az anarchistákat. Működésük nyilvánosságra került és botrányba fulladt, végül maga *III. Sándor* tiltotta be a tulajdonképpen az ő élete megvédésére /is/ szerveződött csoportot.

1881-1913: *Az Önkéntes Népi Őrség* /Dobrovolcseszkaja narodnaja ohrana/ működésének időszaka. *Pobedonoszcev*, és *Katkov* kezdeményezései alapján megszervezett nemesi védelmi alakulat, amely a Szent Csapathoz és a Templomi zászlóvivők Társaságához hasonlóan a cári életének védelmét tartotta önként vállalt feladatának.

1881-1917: *A „Templomi Zászlóvivők Társaságának”* /Obsesztvo horugvenoszcev/ fennállása és működése. Szintén a *II. Sándor* meggyilkolása utáni hangulatban létrejött nemesi védelmi szervezet, amely a Szent Csapattal ellentétben legális volt, és a cári életének védelmét tartotta fő feladatának. A ~ők végigmentek rendezvények alkalmával a cári útvonalon, nyilvános fellépéseken testükkel fedezték az uralkodót, megköstölték a felszolgált ételt, stb. A századforduló környékén udvari protokollszervezetté szelídültek, 1905-ben azonban fontos szerepet játszottak a feketeszázasság megszületésében.

1896: *Goremikin* belügyminiszter javaslata alapján ebben az évben a gyárfelügyelőségek mellé külön *gyári rendőrséget* is létrehoznak, a munkásmozgalom „kezelésére”. Az új szervezet tagjainak jelentős része tagja lesz az első orosz forradalomban a feketeszázasság pogrombrigádoknak.

1898. április: *Zubatov* Ochrana generális, moszkvai főkapitány-helyettes benyújtja a belügyminiszternek később „*rendőrszocializmus*” néven elhíresült tervezetét. A munkásság állami kézben tartásának és felügyeletének invenciózus programja előrevetítette a szélsőjobb későbbi tömegmanipulációs technikáit.

1900. szeptember: *Zubatov* lehetőséget kap hivatali előljáróitól tervezete végrehajtására. *Megkezdődik a rendőrszocializmus* 1903-ig tartó első nagy korszaka a „*Zubatovscsina*.”

1901. január 26: Az első, még társadalmi egyesületként létrejött *feketeszásas szervezet*, az *Orosz Gyűlés /Russzkoje szobranyije/* alapszabályának belügyminiszteri bejegyzése. Az OGY egy nacionalista színezetű kulturális ismeretterjesztő és népnevelő társulatként alakult meg, feladatául tűzte ki, „hogyan a kormányzat és az értelmiség körében terjedő kozmopolitizmussal szemben” „megismertesse a társadalmat mindazzal, amit az oroszok a kultúra a tudomány és a művészet terén alkottak”. A szélsőjobb szinte valamennyi későbbi vezérének az OGY volt az előiskolája.

1901: *Az eszer párt megalakítása.* A párt létrehozásban részt vett *Jevno Azeff /Azov/* örmény-zsidó rendőrségi provokátor és titkosügynök, akinek az volt a feladata, hogy gyűjtse össze az anarchistákat annak érdekében, hogy a rendőrség könnyebben leszámolhasson velük. Ugyanakkor társai bizalmának elnyerése végett maga is részt több „engedélyezett” merényletben, gyilkosságban. Tevékenységük provokatív módon hozzájárult az első orosz forradalom idején a jobboldali „ellenterrorhoz,” ellenforradalomhoz.

1901. február 14: *Bogolepov* közoktatási minisztert dolgozószobájában agyonlövö egy volt diákja, *Karpovics*. Ezzel a törekény társadalmi stabilitás felborul, a közélet ismét rohamosan kriminalizálódni kezd.

1902. február 19: *A monarchista munkásmozgalom legnagyobb politikai sikere*, egy jelentős tömegeket megmozgató moszkvai nagygyűlés, tisztelgésképpen a jobbagy-felszabadító cár, II. Sándor szobra előtt.

1902. április: *Lezajlik az eszer párt első harci akciója.* Sztyepan *Balmasov* egyetemi hallgató dolgozószobájában agyonlövö *Szipjagin* belügyminisztert nem sokkal azelőtt, hogy a politikus a munkáskérdés megoldását célzó tervezetet készült a kormány elé terjeszteni. Meggyilkolása után ismét az „erős kéz” politikája kap teret.

1902. május: A Dél-orosz iparvárosokban zajló egyre aggasztóbb méretű sztrájkok, zavargások miatt a Belügyminisztérium új vezetője *Pleve* bevezeti a *járási és körzeti rendőri hivatalok* rendszerét arra az esetre, ha a helyi karhatalom erői elégtelenek lennének. Ezek a hivatalok szervezik majd részben az 1905. őszi nagy pogromokat /hatósági pogromok/.

1903. augusztus: *Zubatov* a kezelhetetlenné váló déli sztrájkok miatt kegyvesztetté válik, a *rendőrszocializmus első szakasza véget ért.* Megkezdődik az új periódus, amelyet *Tyihomirov* és *Gapon* neve fémjelez, itt már csak falusi egyházi közösségként próbálják kezelni a gyári munkásokat, a tőkeellenes demagógiával és a korlátozott szervezkedési szabadsággal szakítanak.

1903. augusztus 28. - szeptember 7: „*A Cion Bölcsőinek Jegyzőkönyvei*” című zsidóellenes hamisítvány első oroszországi közzélése. Az áldo-

kumentum *Krusevánnak*, a hírhedt besszarábiai antiszemita, az 1903-as dél-orosz pogromok egyik szervezőjének lapjában, a „*Znamja*”-ban /*Lobogó*/ jelent meg, folytatásokban. A tendenciózusan időzített megjelenés a lezajlott eseményekhez kívánt utólagos igazolást nyújtani.

1904. április: Kiépiül a *Gapon* féle munkásgyülekezetek struktúrája és országos hálózata, a rendőrszocializmus új szakasza kezdődik el, a „*Gaponovscsina*”.

1904. június 28: Az eszer *Szazonov* ezen a napon egy bombával meggyilkolja *Pleve* belügyminisztert, a keménykezű rendteremtés apostolat. Tette újabb terrorhullámot indít el, és aktivizálja a monarchistákat.

1904. december: *Borisz Nyikolszkij* professzornak, a Pétervári Egyetem tanárának aktív szervezőmunkája révén létrejött az első monarchista diáktársulás, az *Orosz Egyetemisták Köre*. /*Kruzsok russzkij sztugentov*/ Elsősorban erre a bázisra épült rá az első orosz forradalomban a *diák-feketeszásasság*.

1905. január 9: Az első orosz forradalmat kirobbantó sortűz. A *Georgij Gapon* lelkész, *Ohrana* ügynök által az uralkodói rezidencia felé vezetett, templomi énekeket éneklő és egyházi zászlók alatt vonuló tömegbe a cári palotaőrség belelőtt, véget vetve ezzel az ún. *rendőrszocializmus* intézményének és radikalizálva a munkástömeget. *Gapon* eredeti célja szerint egy munkásérdeket tükröző alkotmányt szeretett volna elfogadtatni az uralkodóval, mert ezzel leszerelhetőnek ítélte a tömeghangulatot.

1905. február 24: A vezető jobboldali, neoszlavofil publicista *Gringmut* lapjában, a *Moszkovszkije vedomosztyi*-ban /*Moszkvai Közlöny*/ az első oldalon nagyméretű fekete kereszt alatt „harcos” aláírással megjelent felhívás, amely harcba hívja a „valódi orosz embereket” „a cár és a trón megmentésére, az árulók, az eszementek és a zendülők ellen”. *Ezt a napot tekinti a történetírás az orosz szélsőjobb születése pillanatának*.

1905. február 28: A *feketeszásas rohambrigádok előképeinek* megjelenése. *Ridzejevszkij* belügyminiszter-helyettes, látva a rendőrség erőinek a forradalommal szembeni elégtelenségét, kétségbeesett hangú levélben fordult *Szaharov* hadügyminiszterhez, „*repülő katonai osztagok*” felállítása tárgyában”, amelyek gyorsan bevethető, mobil erőként a helyi zavargások elfojtásához nyújthattak volna segítséget. A nyár folyamán néhány ilyen alakulat valóságosan is létrejött, ezek katonai metódusát vették át a *feketeszásas harci druzsinák*.

1905. március: A moszkvai monarchisták az *Orosz Gyűlés* ún. „*Seremetyev köréből*” megalakítják az 1905-ös orosz forradalom első tényleges *feketeszásas* szervezetét, az *Orosz Emberek Szövetségét*. /*Szozuz russzkij ljugyej*/ Az erősen nemesi, arisztokratikus karakterű

formáció létrehozásában a két *Seremetyev*-fivér, *Pavel* és *Pjotr* hercegek játszották a vezető szerepet.

1905. április 14: Az *Orosz Emberek Szövetségének első nyilvánosságra hozott felhívása*, amelyben határozottan leszögezik, hogy a parlamentarizmus és a többpártrendszer bármely formáját elfogadhatatlannak tartják, és szorgalmazzák a bevezetésre javasolt alkotmány helyett a *Zemskij Szabor* összehívását, amely „arra alkalmas emberekből állna” és tanácsadó jelleggel működve, az 1613. évhez hasonlóan segítene a cárnak úrrá lenni a zűrzavaron.

1905. április 27: Az *Orosz Monarchista Párt* /*Russzkaja monarchicseszka partyija*/ megalapítása. A *Gringmut* és lapja köré tömörülő erőteljesen jobboldali érzelmű személyekből megalakított, nemesi vezetés alatt álló új feketeszázás szervezet születése pillanatától elzárkózott mindenféle alkotmányos alkudozástól és a leghatározottabban a *katonai diktatúra* azonnali bevetésének szükségessége mellett tette le a voksot.

1905. szeptember 14: A Szaratovi kormányzóság nemesi gyűlésén ekkor alakult meg a *Földbirtokosok Országos Szövetsége* /*Vszerosszijszkij szozuz zemlevlagyelcev*/ nevű jobboldali politikai szervezet, amely 1905 és 1918 között a nemesi agrár-érdekvédelem pártjaként működött.

1905. október közepe: A *Jogrend Párt* /*Partyija pravovo porjadka*/ megalakulása Pétervárott. A mérsékelt konzervatív, egyes liberális elveket is felvállaló értelmiségi tömörülés átjárási lehetőséget jelentett a monarchisták és a kadetok között. Ugyanakkor működése során mindig éles ellentmondás volt megfigyelhető a szavakban alkotmányos felfogása, és erősen monarchista kötődésű gyakorlati politizálása között. A rövid életű szervezet tagjainak egy része csatlakozott az októbristákhoz, radikálisabb elemei pedig 1907. január 10-én egyesültek az Orosz Gyűléssel, illetve az Orosz Nép Szövetségével.

1905. október 17: A Sz. J. *Vitte* által fogalmazott *cári manifesztum* megjelenése. A dokumentum Oroszország 1300 éves történetében először de iure alkotmányt adott a birodalom lakosságának, engedélyezte a pártalapítást, bevezetett bizonyos polgári szabadságjogokat és kiírta a dumaválasztásokat. A kiáltvány eufórikus örömet váltott ki a progresszív táborában, amelynek országszerte látványosan jelét is adták. /zászlóvetés, szobordöntögetés, utcai demonstrációk, stb./ A manifesztum ténye, és a liberális erők öröme hasonló mértékű, de ellenkező előjelű emóciókat váltott ki a konzervatívok táborában, ezek az indulatok jelentek meg az 1905-ös őszi *pogromokban*, az orosz történelem legvéresebb pogromhullámában. A pogromok során jött létre az ún. *ösztönös feketeszázasság*.

1905. november 8: Az előző hónap végén alakított *legújabb és legradikálisabb feketeszázás szervezet, az Orosz Nép Szövetsége /Szojuz ruszkovo naroda/* hivatalos bejegyzése. A Szövetség az október 17-i manifesztum ellenreakciójaként október végén jött létre, és óriási a felelőssége az orosz történelem 1905. október 20. és november 11. között lezajló iszonyatos *pogromsorozatáért*. Az ONSZ rohamtempóban építette ki elsősorban a „dühös” tömegből vidéki bázisát, s hamarosan a *legnagyobb, a többi feketeszázás szervezetet magába olvasztó gyűjtőpárttá* vált. Alapítói *Puriskevics és Dubrovin* voltak.

1905. november 20: Az *ONSZ első nyilvános fellépése* a Mihajlov lovárdában.

1905. október-november: A *Jogrend Párt létrehozta* saját munkásszervezetét monarchista érzelmű munkásokból, az *Alkotmányos Monarchista Munkáspártot*, amelyet a hatalom sztrájkterő feladatokra használt fel az év őszén.

1905. december: „*A Cion Bölcséinek Jegyzőkönyvei*” nyilvános, kötet formájú *oroszországi megjelentetése*, egyszerre két változatban is. Az orosz titkosrendőrség megrendelésére készült múlt század végi áldokumentumot egy hónappal az orosz történelem legsúlyosabb pogromhulláma után dobták ismét piacra, ugyancsak a történetek utólagos elméleti igazolásául. Az egyik változat olcsó papírkötésű tömegfogyasztásra szánt kiadás, a másik pedig nemesi könyvtárak polcaira való reprezentatív kivitelű volt.

1906. január 28-29: Éjszaka az *ONSZ sikertelen bombamerényletet hajt végre Szergej Vitte miniszterelnök ellen*, mert őt tartották felelősnek azért, hogy az október 17-i manifesztummal „belekényszerítette Oroszországot az alkotmányosságba”. Ez a feketeszázás, ekkor még sikertelen merényletkísérlet vezet be az elkövetkezendő politikai gyilkosságok sorozatát.

1906. február 8: Az *Orosz Emberek Első Összorosz Kongresszusa /Pervij vszerosszizszkij szjezd russzkih ljugyej/*, ahol az összegyűlt monarchista pártok és szervezetek deklaratív biztositották az uralkodót további támogatásukról, illetve újólá kifejtették az október 17-i manifesztummal kapcsolatosan már sokszor hangoztatott elutasító álláspontjukat.

1906. február közepe: A kormányhoz és a hatalomhoz erősen kötődő Jogrendpárt tagok kiváltak a szervezetből és létrehozták az *Alkotmányos Monarchista Jogszövetséget /Konsztitucionno-monarhicseszki pravovoj szojuz/* amely elsősorban a mérsékelt alkotmányosságot felvállaló pártok, főképp az októberisták felé kívánt nyitni. A tisztavirág életű párt még egy évig sem állt fenn, tagjai egy része visszatért a Jogrendpártba, más részük az Október 17. Szövetségben politizált tovább.

1906. május: Az *Egyesült Nemesség /Állandó/ Tanácsának megalakulása*. /Posztajannij szovjet objegyinyonnovo dvorjansztvo/ Az 1917 februárjáig működő nemesi osztársadalmi szervezet nem politikai pártként, hanem az arisztokrácia közéleti koordinációs fórumaként működött. 1911-től megkísérelték a III. Állami Duma alternatívájává tenni, de az a törekvés a Progresszív Blokk megalakulásával kudarcot vallott.

1906. július 8: Az *első sikeres feketeszázás politikai gyilkosság*. Tíz nappal az I. Állami Duma feloszlata után a finnországi Tyerikóban /Zelenogorszk/ az ONSZ meggyilkoltatja M. *Herzenstein* gazdasági szakembert, a Duma volt kadetpárti képviselőjét.

1906. augusztus: *Megnyílik az Orosz Nép Szövetségének Pocsajevi részlege*. Ennek a lengyel területen működő kolostornak a szerzetesközössége – amely magát a pravoszlávia és az orosz nép szigetének tartotta idegen környezetben – érte el a legnagyobb sikereket a feketeszázasság szervezésében. A következő év elejére több mint 100 000 tagot mondhattak magukénak, több mint 1000 alapszervezetben

1906. október 3. !?! Az *ONSZ Pétervári Központjának* körlevél formájú *utasítása* a vidéki szervezetek számára arról, hogy milyen módon kell a szervezésben a központ példáját követnünk. Ez a *Trisatnij* aláírásával megjelent utasítás az egész feketeszázasság egyik legfontosabb dokumentuma: részletesen ismerteti benne a szervezeti felépítési elveket, az összetételt és létszámot. *Ebből a dokumentumból derül ki, hogy tulajdonképpen mik is azok a modern értelemben vett fekete századok.*

1907. március 14: Moszkvában a *Vecse* című szélsőjobboldali pogromújság szerkesztősége előtt egy feketeszázás merénylő *meggyilkolja G. Iollosz* kadet párti duma-képviselőt, lapszerkesztőt. Az akciót eszer harci cselekménynek próbálták álcázni, mert a közvélemény a gyilkosság sorozat miatt már rendkívül felháborodott volt, másrészt így két legyet ütöttek volna egy csapásra. A valódi elkövetők kilétére azonban nagyon hamar fény derült, bár bírósági felelősségre vonásuk nem történt meg.

1907. május: Az *Orosz Emberek Szövetsége beolvad az Orosz Nép Szövetségébe*, s annak alszervezeteként folytatja tevékenységét.

1907. június 3: A *sztolipini államcsíny*. *Sztolipin* miniszterelnök szociáldemokrata összeesküvésre hivatkozva arra szólítja fel a baloldali duma-képviselőket, hogy adják ki a szervezkedők nevét. Amikor a nyilvánvaló provokációt a szocdem frakció megtagadja, a kormányfő feloszlatta a II. Állami Dumát. A helyébe lépő, rendkívül korlátozott választójog alapján összeülő III. Állami Duma már „kezelhető”, és a konszolidáció megvalósítható, véget ér az első orosz forradalom. A feketeszázasság szempontjából a *sztolipini konszolidáció* választat jelent, kérdés, hogy a radikális szélsőjobboldali mozgalom képes-e betagoledni egy békésen

működő félpármentáris politikai rendszerbe, netán feloszlik, vagy szembekerül vele.

1907. november 1: A puccsszerűen felosztatott II. Állami Duma után erősen szűkített választójog alapján felálló *III. Állami Duma megkezdte működését*, ebben a jobboldal a 442 képviselői helyből kb. 140-et volt képes szerezni. Ezen belül az ONSZ 32 delegátusát tudta bejuttatni a testületbe.

1908. március 11: Megalakul a *Mihály Arkangyal Orosz Népi Szövetsége*. /Vszeroszizszkij narodnij szojuz Mihaila Arhangela/, /MASZ/ Az új párt az Orosz Nép Szövetségéből válik ki, a két elnök *Puriskevics* és *Dubrovin* belharcainak eredményeképpen. A pénzek és pozíciók fölötti vita szüli a *feketeszázasság első jelentős szkizmáját*, Puriskevicsnek, az új párt elnökének azonban most már semmi nem áll kiterjedt állami és irodalmi ambíciói megvalósításnak útjába.

1908. augusztus 10: A fanatikus szerzetes *Iliodor szembefordulása* az *azal a cári hatalommal*, amelynek megvédésére addig minden eszközt megengedhetőnek tartott. Caricini hívei egy istentiszteleten elkövetett provokáció hatására összezsaptak a rendőrséggel.

1908. szeptember: *Létrejön az első szélsőjobboldali akadémista szervezet*, a Pétervári Műszaki Főiskolán, válaszul a tanév elején lezajlott nagy sztrájkhullámra. Háttérüket és költségvetésüket a MASZ biztosította, hivatalosan „*Tudomány és haza*” néven jegyeztették be magukat, ezzel megszerveződött a *diák-feketeszázasság*. Az év folyamán országosan még 22 újabb szervezet alakult.

1909 nyara: A sztolipini konszolidáció keretében sor kerül az 1905/1907-es évek *feketeszázasság politikai gyilkosságai elkövetőinek bírósági felelősségrevonására*. A perek megmutatták, hogy a miniszterelnök a közélet megtisztítását komolyan gondolja, másrésztől lehetőséget adtak az egyes feketeszázasság szervezetek belső reformerőinek – akik a kormányhoz történő közeledés hívei voltak – hogy fellépjenek a „fundamentalista” vezetés ellen. A nagyrészt a kormányzat által kiprovokált belső harcok eredményei lesznek a *szkizmak*, a látványos pártszakadások, ezzel megindul a szélsőjobb hanyatlása.

1909. október 1: A *szaratovi Volga* című jobboldali lapnak adott híres interjújában *Sztolipin miniszterelnök* elmondja emlékezetes szavait a további reformok szükségességéről és az általa kívánt béke 20 esztendejéről. Ugyanakkor alig burkolt *ajánlatot tesz* a nacionalistáknak és a mérsékelt konzervatívoknak az együttműködésre, felcsillantva előttük a kormánypárttá válás lehetőségét. *Ajánlata katalizálta a szélsőjobb felbomlási folyamatát*.

1910. március: Az ún. *Odesszai diákpogrom során* szélsőjobboldali egyetemi hallgatók *megölik L. Iglickij* nevű baloldali diáktársukat.

1911: Az év során az *Orosz Monarchista Párt* megváltoztatja elnevezését és *Orosz Monarchista Szövetségként* folytatja működését.

1911-1913: A *Bejlisz ügy*. Kijevben 1911. március 12-én meggyilkoltak egy 12 éves orosz kisfiút, Andrej Juscsinszkijt. A gyanú a közeli téglagyár zsidó származású művezetőjére, Mendem Bejliszre terelődött. Bár a nyomozás során hamar kiderült, hogy a tettet nem követhette el, a szélsőjobb mégis elérkezettnek látta az időt, hogy a középkori vérvádpek felelevenítésével hisztérikus hangulatokat szítson, és újabb pogromokat provokáljon. *A per a progresszív orosz értelmiség és a konzervatívok szakítóp próbájává vált*, a kor minden számottevő személyisége hallatta valamely oldalon a hangját. Végül 1913-ban felmentő ítélet született, amely önmagában bizonyította a sztolipini konszolidáció sikerességét.

1911 tavasza: Az ún. 2. miniszteri válság. A zemsztvo reform lengyel területekre történő kiterjesztése kapcsán a jobboldal lehetőséget látott a bírósági perekért történő visszavágásra és így a reformer miniszterelnök Sztolipin lemondatására. *Március 12-én azonban a kormányfő visszakapta hivatalát*, ráadásul az uralkodó elfogadta külön feltételeit, így a konzervatív ultrák ismét látványos politikai vereséget szenvedtek. Megszűnt egyúttal Sztolipin hatalomból történő békés eltávolításának lehetősége is, ami egyik oka lehetett nem sokkal később történő meggyilkoltásának.

1911. november 24: Az *Orosz Nép Szövetségének* vezetéséért és a hatalomért küzdő két erő, a konszolidációt és a kormánypártiságot vállaló *Markov II.* nevével fémjelzett *obnovlenisták*, és a dogmatikus, *Dubrovin* nevével fémjelzett ultramonarchisták formailag is *kettéválnak*, de mindkét szervezet megtartja Orosz Nép Szövetsége /ONSZ/ elnevezését.

1912-1913: Az *Orosz Monarchista Szövetség* elveit feladva indul a IV. Állami Dumaválasztásokon, de súlyos vereséget szenved. Az ezt követő éles belső vitákban a párt *újból szakad*, a munkástagozatok *Orlov* vezetésével 1913-ban átigazolnak a Mihály Arkangyal Szövetségbe.

1912. május: A *markovista ONSZ egyesül a Mihály Arkangyal Szövetséggel*, Puriskevics önálló pártjával.

1912. november 10: *Iliodor kilép az egyházból*, és ismét civille válva, *Trufanov* néven, egy puszta szekta vezetőjeként a cári hatalom és a klérus ugyanolyan kérlelhetetlen ellenfele lesz, mint amilyen fanatikus híve volt korábban.

1912. november 15: *Megnyílik a IV. Állami Duma, amelyben a jobboldal már kényelmes többséggel rendelkezett, /95 oktobrista, 65 obnovlenista/ és lényegében kormányra került. Halála után érett be Sztolipin politikája, amely a mérsékelt liberálisok és konzervatívok bevonásával szélesítette ki a kabinet törvényhozási bázisát.*

1913. október 18: A szélsőjobbhoz közelálló *Maklakov* belügyminiszter tanácsára a *cár a háború közeledtével két biankó parancsot ír alá:* az egyik rendkívüli állapot bevezetéséről, a másik a дума feloszlatásáról rendelkezett.

1914: Teljessé válik *Puriskevics* sorozata a MASZ kiadásban, az „*Orosz fájdalom könyve*” /*Knyiga russzkoj szkorbi*/. A feketeszázás vezér 1908 óta tartó munkával „könyvtárnyi anyag alapján” a hatalom azon képviselőinek több mint húszezer nevet tartalmazó *mártírkönyvét* állította össze, akik az anarchizmussal és a forradalommal szemben vívott harcban áldozták életüket. Egyúttal bizonyítani kívánta, hogy mennyire elhanyagolható az a néhány feketeszázás gyilkosság, a baloldali terror áldozatainak számához képest.

1914 nyara: *Súlyos agrármozgalmak* robbannak ki a nyugati kormányzóságokban. Óriási különbség azonban a korábbi hasonló megmozdulásokkal szemben, hogy ezeket a feketeszázak *extremista irányzata, a dubrovinisták szervezték*, azt híresztelve, hogy a lengyel pánok földjeit szétosztják az orosz parasztok között. Több helyütt kemény összecsapásokra is sor került a karhatalom és Dubrovin hívei között.

1914. július 16: A *jobboldal* valamennyi képviselője lelkes egyöntetűséggel közfelkiáltással *megszavazza* ezen a napon a dumában a *háborút*.

1915. augusztus 22: A *Progresszív Blokk megalakulása*. Ez a IV. Állami Duma olyan politikai tömörülése volt, amely a szélsőjobb kivételével valamennyi józan erőt magába foglalta. Alapfeladatának a nagy nemzeti célok megvalósítását, a háború sikerrel történő végigharcolását és a cárizmus reformját tartotta.

1915. augusztus vége: A „*Fekete Blokk*” megalapítása Szaratovban. Az ultrakonzervatív jobboldal az általa gúnyosan „sárga blokknak” nevezett progresszív дума-tömörüléssel szemben megkísérelte saját politikai erőcsoportosítását létrehozni. A дума feloszlatását és helyette a *Monarchista Kongresszusok Tanácsának* összehívását követelte. Megkésett próbálkozásaik sikertelenek maradtak.

1916: *Puriskevics* az *Orosz Térképtársaság* elnöke lesz, önként vállalt feladatuknak az ekkor még győztesnek gondolt háború végén *Európa határainak* orosz birodalmi szempontok szerinti *újrarájzolását tartották*.

1916. november 10: A szintén erősen jobboldali beállítottságú *B. Stürmer* lemondatása után az uralkodó *A. Trepovot* bízza meg kormányalakítással, belügyminisztere a hírhedt pogromszervező posztógyáros *Protapopov* lett. Ezzel a döntéssel a *szélsőjobb lényegében kormányra került*. Más kérdés, hogy a túl későn megszerzett hatalommal tömegtámogatás hiányában, és egy vesztésre álló háború árnyékában már nem tudott mit kezdeni.

1916. november 19: A frontról páncélvonatával hazatérő *Puriskevics* *elementáris hatású beszéde a dumában*, amelyben nagyon későn felismerte a cári kormányzat tehetetlenségét és a дума szerepét.

1916. december 7: *Az utolsó feketeszázás gyilkosság*, amely talán a legnagyobb port verte fel valamennyi közül. *Puriskevics*, *Lazavert* doktor, *Juszupov* herceg és néhány társuk meggyilkolják *Raszputyint*, a cári család kielégíthetetlen nemi étvágyú csodatevő kegyencét, az ország „rossz szellemét”, naiv módon azt remélve, hogy az uralkodó megszabadulván tőle realistább döntéseket hoz és a monarchia működése helyreáll.

1916. december 28: Az Egyesült Nemesség Tanácsának elnöke, *a szélsőjobb* első vonalbeli *vezéreinek egyike*, *Golicin herceg lesz a miniszterelnök*, ezzel még egyértelműbbé válik, hogy immáron a feketeszázak kormányozzák az országot. *Golicin* a háborús helyzetet és a társadalmi folyamatokat már ugyanúgy nem képes befolyásolni, mint szintén ultrakonzervatív elődje.

1917. január: *Puriskevics Pétervárott létrehozza a „Nemzeti Pártot”,* tulajdonképpen egy kis létszámú monarchista összeesküvő csoportot, amely „udvari fordulat” kikényszerítésével és diktatúra bevezetésével kívánja megmenteni Oroszországot a forradalomtól.

1917. március 2: Két jobboldali politikus, az oktobrista *Gucskov* és a feketeszázás *Sulgin* a pszkovi vasúti pályaudvar híres szalonkocsijában a IV. Állami Duma megbízásából *lemondítja II. Miklóst*. Ez egyúttal a szélsőjobb végleges szakadásának pillanata is: dönteniük kellett, hogy a „forradalmár” dumával tartanak-e, vagy 1905-höz hasonlóan megkíséreljék megvédeni a cárizmust.

1917. augusztus 4: A *Moszkvai Állami Gyűlés*, ahol a jobboldal óriási erőfeszítéseket tesz a *katonai diktatúra* bevezetése érdekében, mert Oroszország „megmentését a puha polgári kormányzat mellett és a káosz körülményei között” már csak ettől remélheti.

1917. szeptember: A *Kornyilov* puccs bukása és *Kerenszkijnek* a köz-társaság megteremtése felé tett lépései miatt *Puriskevics a MASZ romjain egy illegális földalatti szervezetet hoz létre*, amely valamennyi erőt egyesíteni akar az „anarchia elleni harcra”.

1917. november 18: A frissen megszervezett Pétervári CSEKA egyik első akciójaként *leleplezi Puriskevics illegális ellenálló csoportját*, amellyel ellenforradalmat kívánt kiobbantani, illetve merényletet végrehajtani *Lenin* és *Trockij* ellen.

1918. január 3: *A Puriskevics-perben* meglepően enyhe ítélet születik: az egykori politikai ellenfelei, neves zsidó ügyvédek által védett feketeszázás vezért mindössze egy év „társadalmilag hasznos munkára” ítélik. *Április 17-én méltányosságából*, fia betegségére való tekintettel már ki-

engedik a börtönből, május elsején pedig a munkásosztály nemzetközi ünnepe alkalmából közkegyelemmel szabadul.

1918. december: az ukrán *Szkoropadszkij* hetman bukása után délre menekült *Puriskevics új típusú, népi tömegpárt megszervezésével* kísérletezik. Új szervezete az *Összorosz Állami Néppárt* hangzatos nevet kapta, de tevékenysége „az alapító atya” halála után megszűnt.

1919 nyara: *Sulgin kidolgozza az ellenforradalom ideológiáját*, a „szent fehér eszme” gondolatát, amelyet hatékonyan állítottak szembe a bolsevik propagandával, s amelynek elterjedése után fehérgárdistáknak kezdtek el nevezni az önkéntes hadsereg tagjait.

1921 nyarától: A fehérgárdisták vereségével párhuzamosan a még életben lévő feketeszázak is a külső vagy belső emigrációt választják, illetve bizonyos csoportjaik a birodalmi gondolat miatt az új szovjethatalom támogatása mellett döntenek, ez hozzájárul az ún. *nemzeti bolsevizmus* kialakulásához.

1956: *Nyikita Hruscsov személyes utasítására szabadon engedik* a még 1945-ben „30 éves antikommunista tevékenységért” elítélt *Vitalij Sulgint*, aki a pártfőtitkárnak írt személyes beadványaiban többször hangsúlyozta, hogy a szovjetrendszer híve lett. Mint kiszabadulásakor nyilatkozta: „mi monarchisták, csak álmodtunk egy erős orosz birodalom megteremtéséről, a kommunisták megteremtették azt. Dicsőség a kommunistáknak!”

1985: Mihail Gorbacsovnak, a nyilvánosságot, és a társadalmi egyesületek szabad alapítását engedélyező rendelete után *gombamód alakulnak újjá neofeketeszázak szervezetek*, csak ebben az évben több mint száznak a bejegyzését regisztrálták. Ez bizonyítja, hogy az irányzat, részben lapangva, részben a rendszerbe beépülve túlélte a Szovjetunió 75 évét, és az első adandó alkalommal virulens módon újjászerveződött.

**Huszár Mihály:
Romanov Miklós**

II. Miklós, minden oroszok cárja

II. Miklós 1894-ben került trónra apja, III. Sándor halála után. A liberális politikusok és a zemsztvo-küldöttek nagy változásokban reménykedtek, hiszen egy reakciós császár után általában egy reformer szokott jönni, de csalódnuk kellett.¹

Az 1905-07-es első orosz forradalom felborította azt a viszonylag békés belső rendet, ami a századforduló Oroszországát jellemezte. Ezt a viszonylagos nyugalmat a cárizmus erős, mindenre kiterjedő rendőrségének a munkája tartotta fenn, s mindez köszönhető volt a forradalmi csoportosulások gyengeségének is.

A mély megrázkódtatásokból és a Japán elleni vesztes háborúból, úgy ahogy talpra állt a birodalom új államformában, az alkotmányos jellegű vagy дума monarchia keretei között. II. Miklós 1913-ban úgy érezhette, minden rendben van országában, amikor megünnepelték a Romanov-dinasztia 300 éves jubileumát.²

Csak hogy az 1914-ben kitört I. világháborúban hamar szertefoszlottak az erős és legyőzhetetlen Oroszországról dédelgetett álmok. 1917-re a háborúban való részvétel támogatottsága, mind az Állami Dumában, mind pedig a társadalom széles köreiben fokozatosan eltűnt. Alekszej Bruszilov tábornok véleménye szerint, a vezetés a háborúra morálisan nem készült fel, pedig valamennyi társadalmi osztály körében nagy volt a lelkesedés, amit a kormány egyáltalán nem használt ki, mert tovább folytatta a harcot az Állami Dumával. 1917 januárjában Bruszilov találkozott Mihail Alekszandrovics nagyherceggel, akit becsületos, tiszta szívű, bátor és szorgalmas tábornoknak tartott. Kifejtette neki, hogy azonnali gyors reformokra van szükség, és a reformok végrehajtása nem várhat napokig, legfeljebb órákig. *„A nagyherceg azt felelte, hogy egyetért velem, és amint találkozik a cárral, igyekszik teljesíteni a kérésemet. De nekem nincsen semmi befolyásom – tette hozzá – és nincsen semmi jelentőségem. A bátyámra sokszor mindenfelől záporoznak az ugyan-*

---

¹ FONT MÁRTA – KRAUSZ TAMÁS – NIEDERHAUSER EMIL – SZVÁK GYULA: *Oroszország története*. Bp. 2001. 405. (továbbiakban: FONT–KRAUSZ–NIEDERHAUSER–SZVÁK)

² EDVARD RADZINSZKIJ: *Az eleven Raszputyin*. Bp. 2001. (továbbiakban: RADZINSZKIJ, 2001.) 261-263. NIEDERHAUSER EMIL–SZVÁK GYULA: *A Romanovok*. Bp. 2002. 322. (továbbiakban: NIEDERHAUSER–SZVÁK)

ilyen értelmű figyelmeztetések és kérések, de ő olyan befolyás és nyomás alatt van, amelyet senki sem tud leküzdeni."³

A kortársak egybehangzó véleménye az volt, hogy Oroszországot és a Romanovokat egyetlen személy ármánykodása tette tönkre, aki nem volt más mint Raszputyin. A gyógyító erővel rendelkező „sztarec” 1905-ben került a cári udvarba, ahová magas rangú pártfogóinak a segítségével szinte megkerülhetetlen tanácsadóvá küzdötte fel magát. Alekszandra Fjodorovna cárné egy idő után csak az ő szavára hallgatott, hiszen fiának Alekszej cárevicsnek a vérzékenységi rohamait Raszputyin viszonylagos sikerrel tudta kezelni.

A forradalom előestéjén, 1916 decemberében a válságos helyzet – a katonai kudarcok, az élelmezési nehézségek, az udvari intrikák – megoldását egyes udvari emberek és politikusok Raszputyin meggyilkolásában látták.⁴ Csakhogy ez után a gyilkosság után sem csökkentek a feszültségek, és a belső bajok, II. Miklós pedig, akit mélyen lesújtott a „szent ember” halála, hajthatatlan maradt abban, hogy reformokkal találjon megoldást a válságra.

1917

Az 1917-es februári forradalomról Krausz Tamás úgy vélekedett: ez olyan népmozgalom volt, amelynek az intézményi feltételei már 1905-ben adódtak voltak: sztrájkok, sztrájkbizottságok, munkástanácsok, fegyveres felkelés, szakszervezetek, stb. Ezek orosz talajon álltak, de mind az európai fejlődés hozadékai voltak. 1905-tel ellentétben kiegészültek az események rögtön az elégedetlen és forradalom által áthatott hadsereggel.⁵ Ez a hadsereg összeköttetései, kommunikációs csatornái révén szinte már az első napon eldöntötte az események menetét. Európa akkori egyik leghatalmasabb uralkodója egyszerű, politikailag súlytalan szereplőjévé vált ezen eseményeknek.

Mihail Rodzjanko, az Állami Duma elnöke, a fokozódó tömegmozgalmak miatt február 26-án táviratot küldött a cárnak. „A fővárosban anarchia van. A kormány megbénult. Az élelmiszer- és tüzelőszállítás teljesen szétzilált. Az utcákon össze-vissza lövöldöznek. A csapattestek egymást lövik. Haladéktalanul meg kell bízni valakit, akiben bízik az or-

---

³ ALEKSZEJ A. BRUSZILOV: *A cár árnyékában*. Bp. 1986. 226-227. (továbbiakban: BRUSZILOV, 1986.)

⁴ Lásd erről kimerítően RADZINSZKIJ, 2001.; valamint: BEBESI GYÖRGY: V. M. Puriskevics, az alpító atya. In: *A cári monarchia védőszentjei. Pogromlovagok és szürke kardinálisok*. Kelet-Európa és Balkán tanulmányok 2. Pécs, 2001. 54-55.

⁵ KRAUSZ TAMÁS: *Paradigma váltás az orosz forradalom megközelítésében*. In: *1917 az orosz forradalom. Szovjet füzetek VIII*. Bp. 1993. 17. (továbbiakban: KRAUSZ, 1993.)

szág, hogy alakítson új kormányt. Nem lehet késlekedni. A késlekedés halál. Kérem az Istent, hogy ebben az órában a felelősség ne szálljon a koronás uralkodóra.” Miklós erre válaszul két hónapra felfüggesztette a Duma működését.⁶

Február 27-én több ezer katona állt a felkelők mellé és kikényszerítették a Dumában, hogy létrehozza az Ideiglenes Duma Bizottságot, amely kormányként kezdett működni Rodzjanko, Miljukov és Gucskov vezetésével. A régi hatalom miniszterei, vezetői katonatisztjei a Taurini Palotában kerestek menedéket, amelyről Vaszilij Sulgin – aki képviselőként végig az események központjában volt – azt írta, hogy az úgyszólván „miniszterek csarnokából” a „letartóztatott miniszterek csarnoka” lett. Alekszandr Kerenszkij, a későbbi igazságügy-miniszter, aki meg akarta menteni ezeket az embereket a tömegek dühétől, – mint például Proropopov volt belügy- és Szuhomilinov hadügyminisztert – kiadta a jelszót: „az Állami Duma nem ont vért.”⁷

A Taurini Palota lett – az 1905-ben már egyszer létrejött intézmény – a Munkástanácsok Központi Végrehajtó Bizottságának (Petrográdi Szovjet) központja is, amely az elkövetkező időszak másik fontos hatalmi központjává vált.⁸ Alekszandr Gucskov dumaképviselő a következőképpen érvelt: „Rendkívül fontos, hogy II. Miklóst ne erőszakosan távolítsák el. A nagy megrázkódtatásokat csak úgy kerülhetjük el, s az új rendszer csak akkor lehet tartós, ha a cár önként mond le a fia vagy testvére javára. A cári rendszert és a Romanov-dinasztiát csak II. Miklós önkéntes visszavonulása árán lehet megmenteni.”⁹ A cárizmus jellegzetes szimbólumának, a Péter-Pál-erődnek az elfoglalása félreérthetlenné tette a tömegek akarátát.

II. Miklós moguljov-i főhadiszállásáról február 28-án különvonattal indult el a fővárosba a helyzet tisztázására. A cár egyik kísérője, Dubenszkij ezt írta naplójába: „Az uralkodó nyugodt, mint eddig és keveset beszél az eseményekről. Számomra teljesen világos, hogy az alkotmány kérdése eldőlt, biztosan be fogják vezetni. A cárnak eszébe sem jut vitatkozni és tiltakozni. A hozzá közelállók mind emellett vannak:

---

⁶ MIHAIL HELLER: *Orosz történelem II. A Szovjetunió története*. Bp. 2003. 23. (továbbiakban: HELLER, 2003.)

⁷ VASZILIJ SULGIN: *Hogyan mondott le II. Miklós?* In: KUN MIKLÓS: *1917. Egy év krónikája*. [a dokumentumokat ford. HANGAY SÁNDOR et. al] Bp. 1988. 109. (továbbiakban: SULGIN), Valamint: BEBESI GYÖRGY: Vaszilij Vitaljevics Sulgin, a „szürke kardinális”. In: Bebesi 2001. 135.

⁸ FONT–KRAUSZ–NIEDERHAUSER–SZVÁK, 452; HELLER, 24.

⁹ MAURICE PALÉOLOGUE: *A cárok Oroszországa az első világháború alatt*. [Ford. SZÁVAI János] Bp. 1982. 408. (továbbiakban PALÉOLOGUE, 1982.)

[...] *mind azt mondják, hogy csak meg kell alkudni velük, az Ideiglenes Kormány tagjaival.*¹⁰

Március 1-én, Dno állomáson feltartóztatták a cári vonatot, Ruzszkij tábornok pedig, akinek a vezetésével folytak Petrográd és az uralkodó közötti alkudozások, kijelentette, hogy mindenbe bele kell egyeznie a cárnak és teljesen a forradalmárok kegyeire kell bíznia magát, valamint alkotmányt kell adnia. II. Miklós ezek után táviratot küldetett Rodzjankonak, amelyben azt írta: „*A haza megmentése és a nép boldogsága érdekében felajánlom önnek, alakítson új kormányt, melynek élén ön állna, de a belügy-, a hadügy- és a tengerészeti minisztert én fogom kinevezni.*”¹¹ A cár utolsó próbálkozást tett arra, hogy a politikai eseményeket önállóan befolyásoló erő maradjon – sikertelenül.

II. Miklósnak először egy kiáltványt kellett aláírnia, amelyben engedélyezi a parlamentáris kormány létrehozását, de Rodzjanko telefonon közölte, hogy ezzel elkéstek, és csak Miklós lemondása jöhet szóba. A második kiáltványban, amelyet a cár aláírt, lemondott Alekszej cárevics javára. De ez nem volt megfelelő a trónörökös egészségi állapota miatt.¹²

A cár lemondásának a menetét egy olyan testület, a hadsereg fő-tisztikara asszisztálta végig, amelyben mindig feltétlenül meg bízott az uralkodó. Azok a tábornokai és frontparancsnokai voltak a cári szerelvény utasai, akiknek a feltétlen hűsége nélkül elveszett volna a trón az 1905-ös első orosz forradalomban. 1917-ben viszont „a nagy háború” pusztító harmadik évében másként vélekedtek ugyanezek a katonatisztek.

Anton Gyenyikin tábornok emlékirataiban úgy írt, hogy a tisztikar döntően monarchista meggyőződésű volt, de a háború hatása miatt az uralkodó személyét, II. Miklóst el tudták választani a monarchia ideáljától. Erősítette ezt a gondolatot az is, hogy a gárdaezredek kivételével a hadsereg felhígult sok polgári és értelmiségi foglalkozású tartalékos tiszttel. Olyan plebejus származású tábornokok, mint Alekszejev és Gyenyikin hasonló véleményt alakítottak ki a Dumában helyet foglaló októbriista és kadet politikusokkal külpolitikai és védelmi kérdésekben.¹³ Amint Halász Iván megjegyezte: „*Az orosz haderő felkészültebb vezetői látták, hogy a miklósi rezsim a névadójával együtt a vesztébe rohan. Azt*

---

¹⁰ ALEKSZANDR BLOK: *A cári hatalom végnapjai*. Európa Könyvkiadó, Bp, 1987. 120-121. (továbbiakban: BLOK, 1987.)

¹¹ BLOK, 1987. 132.

¹² BLOK, 1987. 134

¹³ HALÁSZ IVÁN: *A tábornokok diktatúrái – a diktatúrák tábornokai. Fehérgárdista rezsim az oroszországi polgárháborúban 1917-1920*. In: *Ruszisztikai Könyvek*. XV. Bp. 2005. 19-21. (továbbiakban: HALÁSZ, 2005.)

viszont nem akarták, hogy vele együtt az egész ország is a veszébe rohanjon, amelyet az adott pillanatban a háborús vereséggel azonosítottak.”¹⁴ Így már nem tűnik meglepőnek a frontparancsnokok egyöntetű kiállása – a monarchia eszméjének az elvetése nélkül – a cár lemondatása mellett az orosz haza érdekeiért. „Emiatt túnt járható útnak a tábornokok számára az, hogy a cár kezéből kiesett hatalmat 1917-ben az Állami Duma Ideiglenes Bizottsága vegye át.”¹⁵

Az Ideiglenes Bizottság részéről az októbrista Gucskov és a meggyőződéses monarchista és feketeszázas Sulgin érkezett Pétervárról a pszkovi állomáson várakozó cári vonathoz. Sulgin emlékiratában erről a helyzetről úgy nyilatkozott, hogy mindenkit foglalkoztatott a cár lemondásának a gondolata, de Péterváron valahogy kevés szó esett róla. A lemondás magától értetődő volt, mert II. Miklóssal szembeni gyűlöletből fakadt, az emberek magukban eldöntötték, hogy nem uralkodhat tovább „a cár, akinek büntetlenül a szemébe vághatnak akármilyen sértést.”¹⁶

A Duma küldöttség jelenlétében Miklós kijelentette: „Én ezt a kérdést már meggondoltam, és elhatároztam, hogy lemondok.”¹⁷ Majd március 2-án este tíz órakor aláírta a végleges lemondó nyilatkozatot, még pedig testvére, Mihail Alekszandrovics nagyherceg javára.¹⁸

„Mi, II. Miklós, Isten kegyelméből minden oroszok császára, Lengyelország királya, Finnország nagyhercege stb., stb., tudatjuk minden hű alattvalónkkal: Ezekben a napokban, mikor hatalmas küzdelmet vívunk a külső ellenséggel, amely három év óta igyekszik leigázni hazánkat, Isten jónak látta új és rettenetes megpróbáltatást küldeni Oroszországra. Belső zavargások azzal fenyegetnek, hogy végzetes visszahatással lesznek ennek az elkeseredett háborúnak a további menetére. Oroszország sorsa, hősiességseregünk becsülete, a nép boldogsága, drága hazánk egész jövődjéje azt követeli, hogy a háborút mindenáron a győzelmes befejezésig folytassuk.

Kegyetlen ellenségünk utolsó erőfeszítéseit teszi, és közeledik a nap, amikor derék hadseregünk, dicső szövetségeseinkkel együtt, végleg leveri. Oroszország létének e döntő napjaiban lelkiismeretünk parancsolja, hogy megkönnyítsük népünk számára minden erőinknek szoros egyesítését és megszervezését a győzelem gyors elérésére.

Ezért a birodalmi dumával egyetértésben helyesnek találtuk, hogy lemondjunk az orosz állam koronájáról, és letegyük a főhatalmat.

---

¹⁴ HALÁSZ, 2005. 21.

¹⁵ HALÁSZ, 2005. 21.

¹⁶ SULGIN, 111.

¹⁷ BLOK, 1987. 142.; NIEDREHAUSER–SZVÁK, 330.

¹⁸ NIEDERHAUSER–SZVÁK, 329.

Minthogy forrón szeretett fiunktól nem akarunk megválni, örökségünket öcsénkre, Alekszandrovics Mihail nagyhercegre hagyjuk, és trónra lépése pillanatában áldásunkat adjuk rá. Kérjük, kormányozzon teljes egyetértésben a nemzet képviselőivel, akik a törvényhozó testületekben ülnek, és tegyenek nekik szent esküt az imádott haza nevében.

Fölszólítjuk Oroszország minden hűséges fiát, és kérjük, teljesítse, hazafias és szent kötelességét; engedelmessédjék a császárnak: az ország képviselőivel együtt támogassa ebben a gyötrelmes nemzeti megpróbáltatásában, hogy az orosz államot a dicsőség és a virágzás útjaira vezesse.

*Isten áldja Oroszországot!
Miklós”¹⁹*

Aláírta még Lvov herceg Ideiglenes Kormányfői megbízatását, ugyanakkor egy táviratot fogalmaztak meg Nyikolaj Nyikolajevics főparancsnoki kinevezéséről is.”²⁰ Sulgin azon a véleményen volt, hogy a tiszteket, akik hűek az uralkodónak tett esküjükhöz meg kell menteni azzal, hogy Miklós feloldja őket a lemondásával az iránta tett kötelezettségük alól. A „régens” új kormányt nevez ki, az Állami Duma pedig aláveti magát a feloszlatásról szóló rendeletnek, és csak azért ragadja magához a hatalmat, mert a régi miniszterek szétszéledtek. Sulgin látnoki kijelentéssel akart élni, amikor azt írta: „*Jogilag tehát nem lesz forradalom*”²¹, Oroszországban viszont a forradalomban már senki sem tekintette érvényesnek a régi jogot. Teljesen egyedül maradt a feketeszázás képviselő kijelentésével, amikor a petográdi pályaudvaron így kiáltott fel: „*Lemondott őfelsége, a cár! Éljen II. Mihály cár!*”²²

II. Miklós udvaroncainak csak ennyit mondott: „*Szégyellni fogok külföldi megbízottakkal találkozni Mogiljovban, s nekik kínos lesz látniuk engem.*”²³ Fél órával a lemondás után immár Nyikolaj Alekszandrovics Romanov a vonatok között sétált, a viselkedéséről az elkeseredett Dubenszkij jegyezte meg: „*Ez vagy önuralom, vagy hideg közöny mindennel szemben.*” Blok szerint naiv módon azt gondolta, hogy egyszerű állampolgárként Oroszországban marad, és majd Alekszej fiát neveli.²⁴ Sulgin számára a helyzet rendkívül különös és tiszteletlen volt, mert piszkos kabátban és borotvátlanul kellett egy pa-

---

¹⁹ NIEDERHAUSER–SZVÁK, 330.; PALÉOLOGUE, 1982. 410-411.

²⁰ BLOK, 1987. 144.; RADZINSZKI, 2001. 269.

²¹ SULGIN, 113.

²² ELISABETH HERESCH: *II. Miklós. Gyávaság, hazugság, árulás.* [Ford. SZMODITS Anikó] Bp. 1995. 243.

²³ BLOK, 1987. 139.

²⁴ BLOK, 1987. 138-139.

zar szalonkocsiban átvennie uralkodójától a lemondó nyilatkozatot.²⁵ Naplójába erről a napról II. Miklós a következőket írta. „Éjjel egy óra-kor az átéltek nyomasztó érzésével indultam tovább Pszkovból. Körös-körül áruulás, gyávaság és csalás.”²⁶ Felesége a cárhoz írt levelében a következőképpen írt március másodikán. „Az világos, hogy ezek addig nem engedik meg, hogy viszont lássuk egymást, amíg alá nem írsz valami papírt, alkotmányt vagy valami hasonló szörnyűséget. Te pedig egyedül vagy, nincs mögötted a hadsereg, csapdába estél, mint egy egér, hát mit tudnál tenni? Ez a legalávalóbb, legaljasabb dolog, ami valaha is megesett a történelemben. Hogy merészeli letartóztatni az uralkodójukat!?”²⁷

Annak a táviratnak a megszólítása, amelyet Miklós még másodikán este adott fel az új cár részére, villámgyorsan értelmét veszítette: „Mihály ő császári felségének, Petrográd. Az utolsó napok eseményei arra készítettek, hogy visszavonhatatlanul rászánjam magam erre a végzetes lépésre. Bocsáss meg, ha elkeserítettelek és amiért nem tudtalak előre értesíteni...”²⁸

Miljukov és Gucskov támogatták a nagyherceget, Rodzjanko és Kerenszkij viszont úgy vélekedtek, hogy az új cár trónra lépése rettentő válságba sodorná Oroszországot. A forradalom pedig eldöntötte a monarchia sorsát, ezért alkotmányozó nemzetgyűlést kell összehívni. Gucskov utolsó kísérlete az volt, hogy felajánlotta a nagyhercegnek választhat a „birodalom régense” vagy a „Nemzet védnöke” címek közül, ha a cári koronát nem akarja. II. Mihály öt perc alatt lemondott, de azt kikötötte, hogy a cári korona visszautasítását az alkotmányozó nemzetgyűlés későbbi döntésétől teszi függővé.²⁹ Az orosz történelem egyetlen alkotmányozó nemzetgyűlésének a sorsa nem ezen a kérdésem múltott 1918. január 5-én.

Érdekes jelenségnek számított a forradalom zűrzavarában Kirill Vlagyimirovics nagyherceg, aki március 3-án a Taurisz-palotában, vörös szalaggal a gomblyukában, megfélemezve a cárnak tett hűségesküjéről, nyilvánosan behódolt a népi hatalomnak, és az irányítása alatt álló gárdaezred fegyvereit átadta a felkelőknek. Később pedig, a *Gazette de Petograd* című lapban, hosszú újságcikkben támadta a cárt és a cárnét.³⁰

II. Miklós lemondásának a hatását Vrangel tábornok a következőképpen kommentálta. „A hadsereg ugyanúgy, mint az egész ország ponto-

---

²⁵ SULGIN, 114.; BEBESI, 2001. 135.

²⁶ RADZINSZKIJ, 2001. 269.

²⁷ RADZINSZKIJ, 2001. 261.

²⁸ BLOK, 1987. 145.

²⁹ PALÉOLOGUE, 1982. 413-414.

³⁰ PALÉOLOGUE, 1982. 407. és 419.

san tudta, hogy az uralkodó a cselekedeteivel leginkább maga ássa alá a trónját... Felesküdvé az új uralkodóra, az orosz emberek, mint évszázadok során mindig, tovább szolgálták volna a cárt és a hazát.” Mihail Alekszandrovics lemondásával: „a cár bukásával együtt megbukott a hatalom eszméje is, az orosz nép tudatából pedig eltűnt kötelességeinek tudata.”³¹

Arra, hogy a Romanovok közül a politikai hatalom közelében maradhasson valamelyik rokon, egyedül Nyikolaj Nyikolajevicsnek, a tekintélyes nagybácsinak – akit másodikán még a cár nevezett ki főparancsnoknak – lehetett volna esélye mivel népszerű volt a gárda körében. Ezt a lehetőséget az Ideiglenes Kormány a következőképpen utasította el: „A közvélemény határozottan és következetesen tiltakozik az ellen, hogy a Romanov-ház bármely tagja bármiféle tisztséget betöltjön.”³²

Érdekesen látta a szélsőjobboldali feketeszázások vezére, Puriskevics a monarchia kérdését. Szerinte a dinasztia eljárt az utolsó napján, ezért új uralkodót kell választani, mégpedig Seremetyev herceget, az Egyesült Nemesség Tanácsának elnökét. Nem volt meglepő ez a gondolat attól a politikustól, aki rész vett Raszputyin meggyilkolásában. Puriskevicshez hasonlókról Paléologue kijelentette, hogy „a cár nélkül, sőt ha kell a cár ellenében is megvédi a cárizmust.”³³ Oroszországban eljött az az idő, hogy a közvélemény – értsd: a népszuverenitás számára – feleslegessé vált az a család, amelyik 300 évig egybeforrt az állam működésének mindennapjaival. Az addig tisztelt és félt Romanov név kellemetlen hangzásúvá vált.

A hatalom új letéteményeseinek ez sem volt elég. A Petrográdi Szovjet március 7-én kiadta a következő határozatot: „A munkások és katonák széles tömegein, akik kiharcolták Oroszország számára a szabadságot, a legnagyobb felháborodás és riadalom lett úrrá annak következtében, hogy a trónról ledöntött II. Vörös Miklós, Oroszország elárlásában vétkes felesége, fia, Alekszej és anyja, Marija Fjodorovna, valamint a Romanov-ház többi tagja mind ez ideig teljesen szabadon van, és Oroszország-szerte utazik, sőt a haditevékenység színterén is jelen van, ami teljesen megengedhetetlen, és rendkívül veszélyes a normális rend és nyugalom helyreállítása szempontjából magában az országban

---

³¹ HALÁSZ IVÁN: Vrangel báró a Krím félszigeten, a polgárháború idején. In: Világtörténet (2004) ősztél. 46.

³² RADZINSZKIJ, 2001. 273.

³³ PALÉOLOGUE, 1982. 367; BEBESI GYÖRGY: A feketeszázások mozgalom és vezérei az 1917-es forradalomban és a polgárháborúban. In: Dél-Európa vonzásában. Tanulmányok Harsányi Iván 70. születésnapjára. [Szerk. FISCHER Ferenc – MAJOROS István – VONYÓ József] Pécs, 2000. 22.

és a hadseregben, valamint Oroszországnak a külső ellenségtől való megvédése tekintetében. [...] az Ideiglenes Kormány haladéktalanul fogantatosítsa a leghatározottabb intézkedéseket, hogy a Romanov-ház tagjai egy meghatározott helyen tartózkodjanak a népi forradalmi hadsereg megbízható védelme alatt.”³⁴

Az Ideiglenes Kormányhoz kérelemmel fordult „Nyikolaj Romanov, ahogyan most a cárt a hivatalos közleményekben és a sajtóban megnevezik”, amiben engedélyt kért arra, hogy Mogiljovból Carszkoje Szelóba utazhasson és ott a Sándor-palotában a beteg gyerekei mellett maradhasson, amíg azok meggyógyulnak, valamint szabad elvonulást kívánt Murmanszkba.³⁵ A forradalom erőviszonyait jól tükrözte az a tény, hogy az angliai utazást, amelyet Miljukov mint az Ideiglenes Kormány külügyminisztere engedélyezett, a Petrográdi Szovjet egyenesen megtiltotta.³⁶ Így a letartóztatott cári család a következő öt hónapot Carszkoje Szelóban töltötte, ahol viszonylagos kényelemben, de a külvilágtól elszigetelve élt.

A kormány szűk mozgásterét jól példázza Gucskov kijelentése: „Az Ideiglenes Kormánynak nincs valamelyest is reális hatalma. Rendelkezései csupán abban a mértékben valósulnak meg, ahogyan azt a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje engedi, mivel a hadsereg, a vasút, a posta és távírda az ő kezében van. Egyenesen azt mondhatjuk: az Ideiglenes Kormány csak addig létezik, amíg a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje ezt engedi.”³⁷ Valóban, mert még a március 1-én kiadott „1. számú parancs” két pontja is kimondta: „3. Politikai fellépés esetén a katonai alakulat [értsd: a teljes hadsereg H. M.] a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjének és saját bizottságainak van alárendelve. 4. Az Állami Duma katonai bizottságának parancsait csak azokban az esetekben kell végrehajtani, ha nem mondanak ellent a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje parancsainak és határozatainak.”³⁸

A cári közigazgatás villámgyorsan leépült és „széjjelfutott”, a Duma képviselők jó része pedig elmenekült (közöttük elsőként a szélsőjobboldali monarchisták). A Péter-Pál erőd megtelt volt cári miniszterekkel – Golicin herceg, Stürmer, Protopopov – katonatisztekkel és a Romanov

---

³⁴ KRAUSZ, 1993. 86.

³⁵ PALÉOLOGUE, 1982. 415-417. A petrográdi köznyelvben „Romanov polgártárs” néven szólították a volt uralkodót.

³⁶ PALÉOLOGUE, 1982. 418-420. „Ez az utolsó esélyük a szerencsétlenek szabadságának, sőt talán életének a megmentésére.” – Miljukov. Az angol király, V. György felajánlotta a cárnak és a cárnénak Nagy-Britannia vendégszeretétét, biztonságukról azonban nem volt hajlandó gondoskodni, viszont a háború végéig Angliában maradhattak volna.

³⁷ KRAUSZ, 1993. 81-82.

³⁸ KRAUSZ, 1993. 83-84.

rokonsággal. Krausz Tamás azt a helyzetet, amely 1917 márciusától októberig jellemezte a legfelsőbb hatalmat, kettős hatalomnélküliségnek nevezte el.³⁹ Mivel az egyik hatalomnak, az Ideiglenes Kormányának nem volt fegyveres erő a kezében, amivel akaratát érvényesíthette volna. A másik, a Petográdi Szovjet, pedig sikeresen tudta a saját szabályai szerint irányítani az eseményeket a fővárosban. Eközben felállították a Rendkívüli Bizottságot, hogy elítéljék a „monarchiát”.

Március 8-án Nyikolaj Romanov, a volt cár kiadta a hadseregének szóló utolsó parancsát, amelyben felszólított a haza további védelmére és az Ideiglenes Kormányának való engedelmességre. Naplójában azt írta, hiszen katona volt és már csak a tisztjeiben bízott meg: „*elbúcsúztam a parancsnokság és a törzs valamennyi tisztjétől. Otthon [értsd: mogiljovi szállása H. M.] elbúcsúztam az őrségtől és az összevont ezred tisztjeitől és kozákjaitól – a szívem majd’ meghasadt.*”⁴⁰ Ugyanezen a napon találkozott II. Miklós utoljára nagyherceg rokonaival és az édesanyjával, Marija Fjodorovnával is. Még ezen a napon Carszkoje Szelóban a cári őrséget, amelyik addig védte a családot, felváltotta a forradalmi őrség, amely már fogolyként őrizte őket. Március 9-én megérkezett az exuralkodó a fogságba.

Április 3-án a Svájcból befutott vonatszerelvényen a bolsevik párt vezetősége utazott, közöttük Lenin, akinek csak most kezdődött el igazán a politikai karrierje, míg II. Miklósnak végleg megszűnt.

A cári család kivégzése

A cár kivégzésének lehetősége 1917. március 20-án a Moszkvai Szovjet hallgatóságában vetődött fel, ahol Kerenszkij beszédet mondott. „*Én kijelentettem, hogy soha nem veszem magamra Marat szerepét, és hogy Miklós Oroszországgal szembeni bűnösségét pártatlan bíróság fogja megvizsgálni.*” – emlékezett vissza az igazságügyi miniszter.⁴¹ Erre a lehetőségre a polgárháború miatt egyre kevesebb esély látszott, hiszen július végén Kerenszkij, egy esetleges német támadástól tartva, a nyugat-szibériai Tobolszk városába költöztette a cári családot. Mihail Alekszandrovics nagyherceget és angol komornyikját pedig Permbe vitték, ahol 1918. július 13-án mindenfajta ítélet nélkül titokban kivégezték a városhoz közel eső erdőben.⁴² Moszkvába a Cseka főparancsnokságára az esetről erősen cinikus táviratot küldtek a helyi szervezettől. „*Ma éjszaka ismeretlen katonaruhás emberek elrabolták Mihail Romanovot és*

---

³⁹ OROSZORSZÁG TÖRTÉNETE, 454.

⁴⁰ RADZINSZKIJ, 2001. 275

⁴¹ RADZINSZKIJ, 2001. 274.

⁴² PIPES, 305.

titkárát, Johnsonst. A nyomozás egyelőre nem járt eredménnyel. Megtettük a szükséges intézkedéseket.”⁴³

Tobolszkból először hajóval, majd vonattal utaztatták tovább Nyikolaj Romanovot és a családját, valamint az egyre fogyatkozó személyzetét. Május 9-én érkeztek meg Jekatyerinburgba (Alekszej és három nővére csak május végén csatlakozott a többiekhez). Itt az Ipatyev-házként ismert épületben szállásolták el őket erős őrizet alatt, hiszen a bolsevikok számára a bírósági tárgyalás megrendezése Moszkvában, a orosz katonai és belpolitikai helyzet miatt lehetetlennek bizonyult.⁴⁴ Június közepén II. Miklósnak több titkos levelet juttattak el, melyekben tudatták vele, hogy meg akarják szöktetni őket. Értesítették őket arról is, hogy a Csehszlovák Légiónak Jekatyerinburg felé tart. Az aláírás helyén a következő mondat állt. „*Mi, az orosz hadsereg tisztjeinek egy csoportja.*” A levelek reménnyel töltötték el az egész családot. Csakhogy a leveleket az uráli szovjet egyik tagja, Pjotr Vojkov készítette, mert egy szökési terv vádjával akarták kivégezni az excárt.⁴⁵ A leendő kivégzésről június végén írt táviratot az Uráli Szovjet, amelyben úgy vélekedtek, hogy a népbírósági felelősségre vonás elől még megmenekülhet a volt cár, mivel ellenforradalmi bandák fenyegetik Jekatyerinburgot, ezért: „*a területi szovjet elnöksége határozatot hozott Nyikolaj Romanov egykori cár agyonlövéséről, aki bűnös az orosz nép elleni megszállhatatlan véres erőszaktevéseiben.*”⁴⁶ A család többi tagjának a kivégzéséről nem volt szó. Érdekes megemlítenünk az őrség ügyeleti naplójának egyik utolsó bejegyzését: „*Július 10-én Nyikolaj Romanov kérelmezte az ablak kinyitását szellőztetés céljából, ami el lett utasítva.*”⁴⁷ Grotosz ez a bejegyzés, hiszen nem olyan régen még óriási hatalom volt a kezében, most még egy ablakot sem nyithatott ki engedély nélkül.

A július 16-i napot a cári család békésen együtt töltötte el, nem is sejtve, hogy alig pár órájuk van hátra. Jurovskij, az őrség vezetője ezen a napon azt írta feljegyzéseiben, hogy távirat jött Permből, az Uráli Szovjetből – természetesen Moszkva beleegyezésével –, amelyben rejtjelezett szövegű parancsban tudatták velük, hogy este hatkor ki kell végezni a foglyokat.⁴⁸

Az orosz trón utolsó birtokosának és családjának valamint a megmaradt személyzetnek a kivégzésére 16-án éjjel körül került sor az Ipatyev-ház alagsorában. Jurovskij kommandáns elmondta nekik azt, hogy a

---

⁴³ RADZINSZKIJ, 2001. 435-436.

⁴⁴ PIPES, 306-307.

⁴⁵ RADZINSZKIJ, 2001. 449; 452.

⁴⁶ RADZINSZKIJ, 2001. 476.

⁴⁷ RADZINSZKIJ, 2001. 481.

⁴⁸ RADZINSZKIJ, 2001. 483. 485.

katonai helyzetre való tekintettel az Urali Szovjet úgy határozott, hogy kivégzik őket. Romanov Miklós utolsó szavai így hangoztak: „*Nem tudjátok mit cselekedtek.*”⁴⁹ A holttesteket egy közeli erdőben ásták el. Moszkva 19-én adott ki hivatalos közleményt Nyikolaj Romanov kivégzéséről. Goloscsokin komisszár az utolsó tömeggyűlésen a városban bejelentette, hogy a cárt kivégezték, a családját pedig megbízható helyre evakuálták. Amint mondta: „*a munkás-paraszt hatalom a legteljesebb demokratizmust tanúsította. Nem tett kivételt az országos méretű gyilkossal, és ugyanúgy lövette agyon, mint akármelyik közönséges útonálló.*”⁵⁰

Július 25-én, 9 nappal később, a fehérek elfoglalták Jekatyerinburgot, majd lefolytattak egy vizsgálatot az esetről, de nem találták meg a holttesteket. Csak 1991-ben sikerült exhumálni a maradványokat.

---

⁴⁹ RADZINSZKIJ, 2001. 536. Érdekes módon ez a Bibliából származó mondat volt az 1905-ben meggyilkolt Szergej Alekszandrovics nagyhercegnek a keresztjére felírva. Valamint ezt mondta, 1918-ban Dimitrij Konstantinovics nagyherceg is, amikor agyonlőtték a Péter-Pál erdőben.

⁵⁰ RADZINSZKIJ, 2001. 496.

Krausz Tamás:
***Lenin és Sztrove – a marxizmus és liberalizmus szétválása
Oroszországban***

A két férfiú összetalálkozása, baráti viszonya, majd kibékíthetetlen ellenségekké válása több mint szimbolikus abban az Oroszországban, amelyben a 19. század végén szinte az értelmiség egésze a rendszer ellenzékének bizonyult, és amely értelmiség jelentékeny része az 1905-ös forradalmat követő ellenforradalom felülkerekedésével „visszazökkent a normális kerékvágásba”, vagyis megtért a cárizmussal való kompromisszumok politikájához. Akkoriban a *narodnyikizmus* már inkább a múlthoz tartozott, a jövő a *marxizmusé* és a részben belőle kiszakadó liberalizmusé volt. A két protagonista egy esztendőben, 1870-ben született. Vlagyimir Iljics Uljanov vegyesrendű családból, míg Pjotr Bergardovics Sztrove, egy csillagász unokája szintén sokgyermekes, a cári udvarhoz közel álló hivatalnoki családból származott (apja permi kormányzó).¹

A moralizáló megközelítés buktatója

Elegendő csak belelapozni Lenin műveibe, hogy meggyőződjünk: Lenin és Sztrove történelmi vitája² nyilvánvalóan erős lelki aspektusokkal terhelt, ami 1905 és 1917 között főképpen Lenin Sztrove elleni ismétlődő és gyakori becsmérlő kirohanásaiban tükröződött, majd az októberi forradalom és főleg Lenin halála után Sztrove gyalázkodásai³ visszamenőleges történelmi „érvénnyel” mutatják Lenin, úgymond, negatív tulajdonságait. Nem ritka persze a történelemben, hogy személyes ellentéteket politikai ellentétekként mutatnak be, de sokszor előfordul az is, hogy politikai ellentétek utólag személyes felhangokat kapnak, személyes ellentétekké stilizálódnak, transzformálódnak. A Lenin és Sztrove közötti viszony e személyes aspektusa, amely napjaink vizsgálódásaiban oly

---

¹ Sztrove apja permi kormányzói funkciójából egy korrupciós botrány miatt távolították el, de élete végéig állami titkos tanácsnok maradt. V. Bjelov: *Isztorija odnoj „druzsbi”*. (V. I. Lenin i P. B. Sztrove). Szankt-Petyerburg, Sz.-P.GU, 2005.14. o.

² E vita történetéhez ld. Richard Pipes: *Sztrove: levij liberal 1870-1905*. I. köt. és II. köt. *Pravij liberal*. „Moszkovszkaja skola polityicseszkih iszszledovanyij”, Moszkva, 2001. A legújabb, Bjelov feldolgozása már nem egyszerűen konzervatív szemléletben íródott, mint a Pipes-i mű, hanem következetesen orosz monarchista nézőpontból tekinti át Lenin és Sztrove viszonyát.

³ E visszaemlékezések első orosz nyelvű kiadása, amely „Moi vsztrecki i sztolknovenija sz Leninim.” címmel megjelent 1991-ben *Novij mir* 4. sz.-ban, a *Ruszszkaja Miszl*-ben látott napvilágot kn. 9-12. mindjárt Lenin halála után: Podlinnij szmiszl i neobhogyimij konyec bolsevisztszkgogo kommunyizma.”

erős hangsúlyt kap, túlságosan is háttérbe szorítja a közöttük meglévő valóságos ellentétek mibenlétét, valódi minőségét. Sőt V. Bjelov elemzésében, mint általában a pravoszláviához és a monarchia örökségének ápolásához megtért emberek értelmezéseiben, átmoralizálódik maga a történelem, a politika, és erkölcsileg „megnemesülnek” olyan történelmi struktúrák és egyének, mint a cárizmus intézményei vagy a fehérgárda, II. „véres kezű” Miklós vagy Gyenyikin tábornok, illetve Önkéntes Hadseregének cselekedetei. Így az sem csoda, ha napjainkban Sztrove alakja is erkölcsileg „felértékelődik”, ha az elemzésnek az az alapja, hogy – felvessük a prózai kérdést – ki (Lenin vagy Sztrove) volt kevésbé forradalmi ellenfele a monarchiának, melyikük kötött kompromisszumot vele.⁴

Ismert, hogy Pjotr Sztrove mint sok más pétervári egyetemista vagy fiatal végzett diplomás marxistaként, szociáldemokrataként kezdte gondolkodói pályáját, miként a közgazdász Tugan Baranovszkij vagy a filozófus Nyikolaj Bergyajev.⁵ A századfordulón a narodnyikizmus különböző magyarázó elméletei egyre kevésbé voltak alkalmasak arra, hogy az önkényuralom és általában a fennálló viszonyok ellen lázadó új értelmiségi generációk elméleti és politikai kritikájukat megfogalmazzák. Ismert, hogy a két protagonista barátsága, baráti viszonya a 90-es évek második felében, igen korán a marxizmus két irányzatának megfogalmazásaként tűnt föl. Sztrove a marxizmus bernsteini, megrevideált formáját részesítette előnyben – mint más „legális marxista” is – Plehanovval, Potreszovval, Kautskyval és persze a fiatal Uljanovval szemben⁶. A marxizmus oroszországi interpretációjában a „legális marxizmus” néven ismert viszonylag önálló irányzat befolyásolta az oroszországi értelmiségi gondolkodás differenciálódását, megelőlegezve egyúttal a liberalizmus egyik irányzatának intellektuális megformálódá-

---

⁴ Bjelov például így nyilatkozik műve elején: „V. I. Lenin azonban az ügy érdekében mindig át tudta és átlépte az erkölcsi törvényt. Íme, amiért Sztrove szakított Leninnel – annál is inkább nem tudta elfogadni a bolsevizmust és 1917 októberének fordulatát a terror és az erőszak apológiájával.” Id. m.: 4. o.

⁵ Ld. erről: BEBESI GYÖRGY: Sztrove, Pjotr Bergardovics 1870-1944). In: Évkönyv 2004. a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Magyar Lajos Alapítvány, Bp. 2003. 273. Az idézett életrajz a kevés számú kivételek egyike, amely jelzi, hogy Sztrove életével Magyarországon is foglalkoznak.

⁶ Sztrove egy 1899. május 28-i levélben biztosította Bernsteint feltétlen egyetértéséről és támogatásáról. Vö. R. Pipes: Sztrove: levél liberal 1870-1905. I. köt. „Moszkovszkaja skola polityicseszkij iszszledovanyij”, Moszkva, 2001. 306-308. o. Lenin ez időben három éves szibériai száműzetését töltötte. Sztrove, a későbbi fehérgárdista ideológus, propagandista és politikus egy zaklatott pálya részeként éppenséggel az 1905-ös forradalom veresége nyomán szakított végleg a baloldal minden irányzatával.

sát is.⁷ Ám a konfliktus ekkor, a 90-es években még nagyon is „kezelhetőnek” látszott, hiszen Lenin a 90-es évek végét szibériai száműzetésben töltötte, ahol élvezte Sztruve jóindulatú támogatását. A 90-es évek közepén Lenin és Sztruve között kétségtelen baráti kapcsolat szövődött, amelyet a szovjet történetírás korábban tagadott vagy elhallgatott. Először Péterváron találkoztak. P. Sztruve apja hirtelen halála után 1889 februárjában átköltözött a Lityejnij 60-ba, évfolyamtársához, D. A. Kalmikov szenátor fiához. Hét évet töltött el e lakásban, itt formálódott ki teljesen marxista világnézete, amiben nem kis szerepet játszott barátjának anyja, egy nem mindennapi asszony, Alekszandra Mihajlovna Kalmikova,⁸ aki a híres pétervári Vasárnapi iskolákban tanított, ahol Krupszkajával is összetalálkozott. Az akkor 40 éves hölgy, mint fogadott fiát, vagy talán még annál is odaadóbban istápolta Sztruvét, aki akkoriban tette meg első marxista szárnypróbálgatásait.⁹

Sztruve visszaemlékezése szerint Leninnel először 1894 késő őszén vagy télén találkozott R. É. Klasszon Néva parti lakásában, szemben a Szmolnijjal.¹⁰ Lenin maga is említi az eseményt 1907-ben, amikor újra publikálta Sztruve könyvének kritikáját, amely eredetileg A marxizmus tükröződése a polgári irodalomban c. előadása volt; és amelynek vitájában a Néva parti lakásban részt vettek azok a szociáldemokraták is, akik egy évvel később létrehozták a Szövetség a Munkásosztály Felszabadításáért forradalmi szervezetet, köztük az olyan „legális marxisták” is támogatták, mint Sztruve, Potreszov és Klasszon.

---

⁷ Ld. Lenin antibernsteiniánus elhatárolódását, Recenzió Karl Kautsky Bernstein und das Sozialdemokratische Program. Eine Antikritik. LÖM 4. Bp., Kossuth, 1964. 187-197. o. amelyben jelzi az irányzatos elhatárolódás szükségességét.

⁸ Kalmikova könyvesboltjából támogatta Sztruve a száműzött Lenin kutatói munkáját, amelynek középpontjában akkor *A kapitalizmus fejlődése Oroszországban* c. könyvének elkészítése állt. E támogatásról ld.: N. Valentyinov: Maloznakomij Lenin. Moskva, Na bojevom posztu, 1992. 14-16. o.

⁹ Bjelov id. m.: 26-29. o. Bjelov nem hiszi el Sztruvénak, aki azt állította (Ruszkaja Míszl 1908. Kn. III. Cs. 2. 410. o. K szporu „Velikoj Roszszii”), hogy őt „sokkal inkább az 1891-1892-es éhínség tette marxistává, sem mint A tőke elolvasása. Bjelov ellenérve az, hogy már akkor marxista volt, amikor üdvözölte korábban II. Sándor megölését mint Zseljabov és Perovszkaja hőstettét. Bjelov egyszerűen figyelmen kívül hagyja a tényt, hogy Oroszországban mindenfajta forradalmi irányzat üdvözölte a cár likvidálását célzó akciókat, sőt ha valamely irányzat szkeptikus volt az ilyen terrorakciók hatékonyságának tekintetében, akkor azok éppen a marxisták voltak. Nemcsak elhihetjük Sztruve állítását, hanem azt is alá kell húzni, hogy Lenin maga is előbb volt forradalmár, mint marxista, de az előbbi momentum az utóbbinak a következménye volt. Sztruve forradalmárként üdvözölhette a cár elleni merényletet, és az éhínség „kezelése” mutatta meg számára a kapitalista profittermelés embertelenségét.

¹⁰ P. Sztruve: Lenin kak cselovek. Otrivki i vozspominanija. Novoje Russzkoe szlovo, N.Y., 1976. Jan. 25.

A kezdeti barátság szálait Bjelov meggyőzően bizonyítja, amit egyébként Lenin sohasem tagadott, bár úgymond, nem is dicsekedett vele. Sztrove viszont panaszkodott említett későbbi visszaemlékezésében, hogy benne Lenin mindjárt megismerkedésük után ellenfelet látott. Éppen ellenkezőleg, 1895-96-ban sok estét töltöttek együtt az aktuális gazdasági és politikai kérdéseket vitatva baráti és barátnői társaságban. Bjelov, aki természetesen Sztrove pártján áll Leninnel szemben,¹¹ bizonyítja, hogy Sztrove állítása Leninnel való kezdeti „ellenségeskedésről” tarthatatlan, csupán az utólagos viták és harcok következtében eltorzult memória mondatja vele.¹² Miként Sztrove későbbi, polgári fordulata, polgári öntudatra ébredése írta le vele azt a mondatot, miszerint „Leninben volt valami elviselhetetlenül plebejus”. Itt fogalmazta meg Sztrove azokat a kvázi lenini jellemvonásokat, amelyek azóta már szisztematizálódtak más memoárokkal megfűszerezve. Eszerint Lenin lényegében „embergyűlölő” figura volt, akinek szemében az ember értékét csak Lenin pillanatnyi célja határozta meg, „lenézte az embereket, hideg volt és kegyetlen”, „hatalomiránya megzabolázhatatlan volt”, kompromisszumképtelen és gyűlölködő ember képe rajzolódik ki.¹³ Lenin cselekedeteinek legfőbb mozgatójaként nem a proletariátus vagy a forradalom érdekei szerepelnek, amint azt Lenin képzelte, hanem a „bosszúszomj”, amit bátyjának kivégzése vagy a kazanyi egyetemről való kicsapatása miatt érzett. Lenin politikai ellenfelei visszaemlékezéseiben eltaszította magától és a mozgalomtól emberek sokaságát (mindenekelőtt persze saját magukra gondolnak), ám ha a konkrét eseteket vizsgáljuk, mint Sztrovéét is, mindről kiderül, hogy az „eltaszítás” oka mindig jól körülhatárolható elméleti és politikai nézetkülönbség, amely a forradalom fejlődése szempontjából alapvető jelentőségűnek bizonyult.

---

¹¹ Bjelov (13. o.) nem felejt el megjegyezni, hogy a II. Sándor cár elleni sikeres merényletkor Lenin családja megbocsáthatatlanul közömbös volt (amit egyébként nem bizonyít!). Sztrove családja ellenben hitet tett a cár és a cárizmus mellett. Bjelov – noha mindkét „hős” alaproblémáját az önkényuralomhoz való viszonyban határozza meg – már a két ember származásából is az eltérő végkifejletet extrapolálja. Valójában Ilja Nyikolajevics sohasem tagadta meg a cárizmust, hiszen olyan karriert csinált, amiért nemesi címet kapott mint „állami tanácsnok”, amit a 19. században „politikai ellenzékben” nem lehetett volna elérni. Ilyen dolgokban a származás éppen Oroszországban nem sok mindent határoz meg, ha arra gondolunk például, hogy Csicserin, a későbbi külügyi népbiztos vagy Dzerzsinszkij, a Cseka főnöke is nemesi származású volt.

¹² Vö.: Bjelov id. m. 41- 43. o. Az idézett szerző A. Tirkova-Viljamsz (Na putyah k szvobogye. N.Y., 1952.), aki a kapcsolatok „barátnői” síkján is bemutatta a baráti viszonyt, hiszen a Vasárnapi iskolákban is tanító három legjobb gimnazista barátnő közül az egyik, N. Kruszkaja lett Lenin felesége, a másik Sztrovéé, a harmadik fiatal hölgy pedig Tugan-Baranovszkijé.

¹³ Vö.: Sztrove: Lenin kak cselovek . id. c. Novoje Russzkoe szlovo, N. Y., 1976. jan. 25.

Míg a szovjet korszakban kötetek tucatjait töltötték meg a Lenint „körülrajongó” visszaemlékezésekkel, addig az említett szerzők, így Sztrove vagy Lenin olyan korabeli barátai, részben elvbarátai, mint a később mensevikké váló Potreszov vagy a közgazdász Tugan-Baranovszkij, az ex-bolsevik „renegát” Valentyinov és mások következetesen visszavetítették a későbbi személyes-politikai sérelmeiket a korábbi periódusra, nem törődve saját maguk korábbi Lenin-értékeléseivel sem. S ezen újsütetű, ideológikus „személyiségrajzokra” támaszkodnak manapság azok az előítéletes megközelítések, amelyek Leninből a sztrovei (vagy akármilyen más) „rémet” megalkotják.

Sztrove „eltüntette” a Leninnel való korai barátságot. A dolog úgy állt Pétervárott, hogy amíg Lenin meg nem jelent a színen, addig a pétervári marxisták között Sztrove volt az első, ám Lenin hamar leszorította őt a piedesztálról - három okból, amelyekre persze Sztrove nem hivatkozhatott. Egyfelől Vlagyimir Iljics volt annak az Uljanovnak az öcsöcse, akit a cár elleni merénylet miatt kivégeztek, s ezzel eleve olyan személyes tekintélye volt a lázadó fiatalok körében, amilyennel Sztrove nem rendelkezhetett. Ráadásul Lenin világosabban beszélt, jobban adott elő, mint Sztrove, aki még később, érett korában sem tudott nemhogy magával ragadóan beszélni, de világosan kifejezni sem tudta magát, rossz előadó és még rosszabb szónok volt. De nem vetélkedhetett Lenin szervezői képességeivel sem. Egész egyszerűen Lenin felbukkanásával Sztrove megszűnt a diákság ideálja lenni.¹⁴ Lenin halála után Potreszovnál íródott le az azóta számtalanszor idézett jellemzés, amely éppenséggel azt bizonyítja, hogy Leninnek kivételes képessége volt abban, ahogyan az embereket „le tudta venni a lábáról”, magyarul, ahogyan Lenin az emberekre hatni tudott racionális és szenvedélyes érvelésével: *„Sem Plehanov, sem Martov, sem senki más nem rendelkezett azazal a rejtélyes képességgel, amely sugárzott Leninből, amellyel hipnotikus hatással volt az emberekre. Csak Lenin után mentek az emberek hajlíthatatlanul, mint egyetlen vitathatatlan vezér után, mert Leninnek, különösen Oroszországban ritkaság számba menő vasakarata, kimeríthetetlen energiája volt, amely fanatikus hittel párosult a mozgalom, az ügy iránt, és nem kevésbé hitt önmagában. Leninnek ez a sajátos akarati kiválasztottsága valamikor rám is hatással volt.”*¹⁵

---

¹⁴ Bjelov id. m. uo. 37. o. Martov egyenesen arról ír, hogy Sztrove bár olvasott ember volt, de egy német liberálist juttatott az ember eszébe, rossz szónok volt stb. Lenin viszont már kezdetben vezetői képességeket mutatott, főként a forradalmi agitáció megújítása terén. Zapiszki szocial-demokrata. M., 1924. 94-95. o.

¹⁵ Maga Bjelov is idézi (50. o.) Potreszovot, de azóta N. Valentyinóvtól Lenin mai életrajzíróiig szinte mindenki citálja. Vö. pl. Alekszandr A. Majszurjan: *Drugoj Lenin*. Moszkva, Vagriusz, 2006. 59. o.

Ha valakinek féltékenységre oka volt, az nyilvánvalóan nem Lenin volt. Ugyanakkor a valóságban mindaddig, amíg Lenin a szibériai száműzetésben töltötte a kiszabott három éves büntetést – minden nézetkülönbség ellenére is – Sztruve becsületesen kitartott mellette, a három év Szibériában, a világtól elzárva, külső támogatók nélkül még Lenin számára is nagyon nehezen lett volna elviselhető. Már Lenin letartóztatása után, a pétervári vizsgálati fogházban írt 1896. január 2-i keltezésű, családjához szóló leveléből kiderül, hogy már egy „régebb óta fontolgatott” és viszonylag kész tervvel rendelkezik az orosz kapitalizmus fejlődésének átfogó ábrázolására vonatkozóan, amely kutatás könyvtári háttérét Potreszovon és Sztruvén keresztül szervezi.¹⁶ Sztruve olyan közismert teljesítménye, mint az általa megírt pártprogram az OSZDMP I. (minszki) kongresszusára (1898), Lenin szemszögéből nézve talán eltörpült¹⁷ (hiszen 1903-ban Lenin részvételével elkészült és elfogadott pártprogram volt érvényben tulajdonképpen 1919-ig) azon érdeméhez képest, hogy Pjotr Bergardovics számtalan könyvet küldött el Vlagyimir Iljicsnek a susenszkojei száműzetésébe és közben Lenin nem egy munkájának publikálásánál is bábáskodott.¹⁸

A moralizáló megközelítések között is “klasszikusnak” tűnik az a beállítás, amely Lenin fiatalkorában is megnyilvánuló “embertelen kegyetlenségét” az 1891-es éhínség példáján keresztül érzékelteti, mintha Lenin álláspontja akkor a parasztság kiéheztetésére irányult volna. V. Vodovozov¹⁹ úgy állítja be a dolgot – és Bjelov ezt készpénznek veszi –, hogy Lenin teljes ellentéte az „etikai kiindulópontú Sztruvénak”. Lenin az 1891-92-es éhínség kapcsán ugyanis teljességgel elutasította, hogy „a művelt osztályok képviselőivel együttműködjön” az éhínség felszámolásában, mert azok a hatalom támogatására szólítottak fel. Vodovozov a szamarai fiatalok beszélgetéseit felidézve úgy emlékezett több, mint 20

---

¹⁶ LÖM 55. köt. 13. levél (a börtönből) A.K. Csebotarjovnak az Uljanov család ismerősének, a család számára, és N. Krupszkajának 1896. jan. 2. 15. o.

¹⁷ Később maga Sztruve is elismerte, hogy ekkoriban a három alapkérdésben, az ún. minimális programban teljes volt köztük a szolidaritás: 1. A szocialista forradalom csak a kapitalizmus legszélesebb fejlődésének alapján mehet végbe. 2. A proletariátus érdekelt a demokratikus intézmények fejlesztésében és megőrzésében. 3. A politikai felszabadítás feladata minden más feladattal szemben elsőbbséget élvez. Vö.: P. Sztruve: *Moi vsztrecsi i sztolknovenyija sz Leninim. Vozroszgyenije*, Párizs, 1950. No. 9. 90-91. o. és No. 12. 91-92. o.

¹⁸ Lenin nővérének, Anna Iljinyicsnának írt egyik levelében (1898. nov. 11.) mindez dokumentálódik, Lenin igen nagy elismeréssel emlékezik meg Sztruve és felesége segítségéről: LÖM 55. köt. Bp., Kossuth, 1979. 102-103. o. Ld. még erről N. Valentyinov: *Maloznakomij Lenin id.m. uo.*

¹⁹ V. Vodovozov feltehetően fia volt N. V. Vodovozovnak (1870-1896), a fiatalon elhunyt könyvkiadónak, aki feleségével közös vállalkozásban kiadta Lenin A kapitalizmus fejlődése Oroszországban c. könyvét.

évvel később, hogy Lenin számára „*Pszichológiailag ezek a beszélgetések az éhezők megsegítéséről nem voltak mások, mint patetikus szentimentalizmus kifejeződése, ami annyira jellemző értelmiségünkre.*” Vodovozov szerint Lenint az emberek csak abból a nézőpontból érdekelték, hogy azok hasznosak-e az önkényuralom megdöntésének szempontjából vagy sem.²⁰ Vodovozov, aki néhány évvel idősebb volt Leninnél, Szamarában balszerencséjére egy vitában megütközött Vlagyimir Iljics-csel, ami láthatóan nem múlt el nyomtalanul Vodovozov lelkében.²¹

Valójában a 21 éves Lenin álláspontja az éhínség kérdésében jól rekonstruálható, és kétségtelen, hogy míg Vodovozov a kormányzó éhínség-kampányát támogatta, a fiatal Uljanov egy másik kampány részvevője volt. Vlagyimir Iljics a lelkiismeret-furdalásokat enyhítő akciókat nem tekintette sem a problémák feltárásának, még kevésbé megoldásának, hanem éppen ellenkezőleg, elfedésének. Magának az éhínség elleni kampánynak a fontosságát természetesen sohasem kérdőjelezte meg, amint azt egy későbbi írásában („*Pártunk programjának tervezete*”) maga hangsúlyozta: „...3./ *éppen most, amikor a parasztok millióinak éhezése krónikussá válik, amikor a kormány milliókat tékozol el a földesurak és a tőkés megajándékozására, a kalandor külpolitikára, s az éhezők segélyezésénél garasoskodik. Éppen most helyénvaló és szükséges emlékeztetnünk arra, mibe került a népnek a kiváltságos osztályok érdekeit szolgáló önkényuralmi kormány garázdálkodása; 4./ a szociáldemokraták nem nézhetik közömbösen, hogy a parasztság éhezik és éhenpusztul. Arra vonatkozólag, hogy az éhezőket legnagyobb mértékben segíteni kell, az orosz szociáldemokraták között sohasem volt véleményeltérés.*”²² Amíg a liberálisok Szamarában táncoltak, báloztak, koncerteztek „az éhezők javára” – írja V. Loginov, az ismert Lenin-kutató –, a szociáldemokraták, köztük Lenin, éppen ennek a leleplezésével foglalatostkodtak, miközben maguk is önállóan részt vettek a szegények javára folyó gyűjtésben.²³ Így omlik össze a legenda, hogy Lenin valamiféle doktrinárségből kifolyólag a parasztság pusztulásának politikáját támogatta volna 1891-ben. De a tézis ma ismét divatban van. Hiába, a történelmi szereplők személyes ellenszenve és későbbi memoárjaik sok galibát okoznak még az utókor lelkiismeretes történészei számára is.

---

²⁰ V. Bjelov idézi id. m. 16-17. o. V. Vodovozov: *Mojo znakomsztvo sz Leninim. Na csuszsoj sztoronye*, Praga, 1925. No. 12. 89. o.

²¹ Vö.: V. Loginov: *Vlagyimir Lenin*. Izdat. „Reszpublika”, Moszkva, 2005. 124-125. o.

²² LÖM 4. köt. Bp., Kossuth, 1964. 219.

²³ Vö.: Loginov id. m. 128-135. o.

Visszatérve a fő kérdéshez, a baráti gesztusok²⁴ persze alapján nem befolyásolták Lenin állásfoglalásait Sztrove nézeteivel kapcsolatban, noha nyilvánvalóan nem élezte ki a vitákat, óvakodott attól, hogy Sztrovét megsértse.²⁵ Sőt, 1901-ig Lenin nem egy helyütt értékelte Sztrove publicisztikai tehetségét. Az együttműködésük még az Iszkra-periódusra is kiterjedt úgy 1900-1901 fordulójáig, amikor Sztrove az Oszvobozsgyenyije liberális emigráns orgánum létrehozásába fogott,²⁶ egy pillanatra még úgy tűnt, mód van egy antimonarchista szellemű öszszefogásra az akkor már Plehanovval az élen megformálódott Iszkra-csoport és a Sztrove vezette liberáliskodók között, de akkor már Lenin személyes levelezésben „árulónak” és „Júdásnak” nevezte a szociáldemokráciától elfordult Sztrovét.²⁷ Noha az együttműködés, ha csak tisztán utilitárius szempontból is, de még akkor is fölmerült,²⁸ mert a valódi

²⁴ Bjelov Pipes-szal szemben bizonyítja, hogy valódi barátság volt közöttük, enélkül meg sem valósulhatott volna ennyi közös marxista kiadási terv. Leninnek Sztrove könyvére vonatkozó kritikája 1895-ben együtt jelent meg Sztrove cikkével közös kötetben: *Material k harakterisztike nasego hozjajsztvennogo razvitija*, amelyet a cenzúra főképpen Lenin cikke miatt betiltott, az állam a kapitalizmus támaszaként szerepel, ezért, aki az államhatalomtól várja a nép szociális szükségleteinek kielégítését, azt kineveti. A következő Lenin tanulmány-kötetet, *Ekonomicseszkie etyudi i sztatji*, amely három évvel később jelent meg, szintén Sztrove támogatásával jelent meg, sőt Sztrove és felesége csinálta a korrektúrát, mert Lenin már száműzetésben volt. Még a Webb házaspár könyvének fordítását is Sztrove intézte a száműzött Lenin számára, miként cikkeit a *Naucsnoje Obozrenyje*-ben ugyancsak Sztrove helyezte el annak ellenére, hogy Lenin támadta Tugan és Bulgakov a piaccal kapcsolatos koncepcióit. Vö.: Bjelov: Uo. 52. o.

²⁵ LÖM 55. köt. 175-176. o. Még 1900 áprilisában is, Lenin édesanyjának írt levelében (április 6.) azt írta: „*P. Sztrovénak nem készülök válaszolni, egy ellene irányuló kis beszűrást küldtem Szkvorcovnak írt válaszcikkemhez...*”. Pedig Sztrovénak „A munkaérték-elmélet alapvető antinómiája” cikkéről volt szó, melyre a vonatkozó „beszűrást” A kritikátlan kritika című cikkének végére helyezte. ld. LÖM 3. köt. Bp., 1964. 592. o.

²⁶ Ld. e kör tevékenységéről és benne Sztrove szerepéről Menyhárt Lajos: *Az orosz társadalmi-politikai gondolkodás a századfordulón /1895-1906/*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1985.

²⁷ 1899 tavaszán gondolta Lenin először, hogy Sztrovéval nagyobb baj van, amikor az Marx értékelését bírálta, másfelől nem válaszolt Vlagyimir Iljics leveleire, amiről panaszkodott is egy, 1899. június 27-i keltezésű. Potreszovhoz írt levelében. Már akkor egyes marxistáknak a liberálisokkal való egyesülésére gyanakodott. Júliusban megkapta Jekatyerina Kuskova Credo-ját, ami „liberális szociáldemokrata” mezben lényegében ugyanaz volt, mint Sztrove evolúciója, vagyis a forradalom helyére a „társadalom fokozatos demokratikus átalakítását” szorgalmazta. A szociáldemokratáknak Sztrovéval való együttműködési kísérlete már 1900 áprilisában megfeneklett, a következő, Münchenben 1900. dec. 29-i megtartott találkozóra Sztrove elment ugyan. Vö.: Bjelov id. m. 73-75. o., 83-85. o.

²⁸ Lenin még 1902-ben is, az Orosz szociáldemokraták feladatai c. brosurájában, amely Genfben 1902 decemberében jelent meg, nagyon visszafogott hangnemben bírálja Sztrovét, csupán a terjedelmes szöveg egyetlen helyén „leplezi le”, hogy köszönetet illik mondani „*a földesurak zemsztvo-alkotmányos pártjának*”, hogy „*eltávolították az orosz szociáldemokrácia útjából Sztrove urat, végleg átváltoztatva őt quasi-marxistából liberá-*

szakaszhatár, a valódi és visszavonhatatlan szakadás a marxizmus főképpen Lenin által reprezentált vonulata és liberalizmus között az 1905-ös forradalommal jött el, amely a politikai alapkérdést így állította fel: kivel tartasz szociáldemokrata az önkényuralom elleni harcban, a burzsoáziával vagy a proletariátussal szövetségben a szegényparasztsággal? Lenin számára már nagyon korán egyértelmű volt a burzsoáziával való végső és teljes szakítás elkerülhetetlensége, noha csak a forradalom hozta meg a döntő bizonyítékot. Sztruve számára pedig már rég óta érlelődött a szociáldemokrácia „polgári meghaladásának” útja, amely azonban csak „orosz út” lehetett, bármennyire igyekezett is ezt az utat és az orosz burzsoáziát európai színekkel befesteni.²⁹ Látható, hogy a személyes és erkölcsi aspektusok nem játszanak itt komoly szerepet, amint azt az alábbiak gazdagon illusztrálják. Lenin 1907-ből visszatekintve egy gyűjteményes kötetének másutt említett előszavában, így határozta meg a 90-es évek közepén lejátszódott viták politikai tétjét: 1. Sztruve tagadta a „szociális forradalmiságot”, azaz a szociális fordulatot politikai forradalom útján. 2. Sztruve az államot a „rend szerveként gondolta el, Lenin pedig az osztályuralom szerveként. 3. Sztruve úgy vélte, hogy az orosz paraszt nem a kapitalizmus uralmától és a kapitalista kizsákmányolástól szenved, hanem saját munkájának nem elegendő termelékenységétől”, vagyis a tőkés rendszerbe való integrálódásának hiányától, a kapitalizmus kifejeletlenségétől. „A Sztruvével folytatott régi és sok szempontból elavult vita – írta Lenin – tanulságos példaként is jelentős. Ez a példa megmutatja, milyen értékes a gyakorlati politika szempontjából az engesztelhetetlen elvi vita.”³⁰ Érdeemes e problémakört éppen a forradalmi fejlődés megértésének szempontjából megragadni, már csak azért is, hogy a történelmi folyamat ne essen szét személyes-érzelmi kalandok ellenőrizhetetlen halmazává.

Az ellentétek valóságos szövetei – rendszer és politika

Abban az évben, amikor Lenin először találkozott Sztruvével 1894-ben (aki korábban a Pétervári Egyetem jogi karán tanult, majd 1892-ben a Grazi Egyetemen fejezte be tanulmányait), már nyomdában volt a *Kik azok a népbárátok és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?*³¹

---

lissá, segítettek nekünk élő példán demonstrálni ország-világ előtt a bernsteinizmus igazi jelentőségét általában és az orosz bernsteinizmusét különösen.” LÖM 2. köt. Bp., Kossuth, 1964. 414. o.

²⁹ Vö: BEBESI, 2003. 275 és 276. o.

³⁰ LÖM 16. köt. Kossuth, 1968. 88. o.

³¹ Kik azok a „népbárátok” és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen? Válasz a „Ruszszoje Bogatszivo” marxistaellenes cikkeire. LÖM.1. köt. 117-319. o. Megírás ideje 1894. tavasz-nyár, még ebben az évben meg is jelent. 1892-93-ban kezdett a könyvön dol-

c. híres, a narodnyikizmus gazdasági és politikai felfogásával polemizáló brosúrája más korábbi kisebb írásaival együtt – saját későbbi megjegyzése szerint is – előkészületeket jelentettek fő gazdaságtörténeti munkájának megírásához, *A kapitalizmus fejlődése Oroszországban* című alapvető munkájához. De Sztrove könyve, a “Kritycseszkie zametki...”, amely szintén 1894-ben – Leninét megelőzően – jelent meg A. M. Kalmikova kiadásában az éppen divatba jövő marxizmus első oroszországi megjelenésének számított, és valóban nagy népszerűségnek örvendett.³² Ezek voltak a “legális marxizmus” mézeshetei, és Lenin vitája Sztrovéval éppen a marxizmus értelmezésének adott egy másik irányt.³³ Úgy tűnt, a marxizmus oroszországi irányzatai “összetalálkoztak” – úgymond – a keletkezés pillanatában.

Lenin számára ez az időszak a felkészülés volt a fentebb jelzett gazdaságtörténeti munkájához és egyúttal a marxista elmélet elsajátításának és alkalmazásának próbája is volt. Mindkét fiatalember érdeklődést váltott ki a marxizmussal akkoriban szimpatizáló főleg fiatal értelmiségiek köreiben. Lenin egy általános gazdaság- és társadalomelmélet körvonalait fedezte fel a marxi örökségben, amelynek összefüggő fogalomrendszerével ragadta meg a modern polgári társadalom alapvető tényeit, egyetemes kifejlődésének tendenciáit. Ehhez a szemléletmódhoz már irányzatosan lehetett kapcsolódni, szemben a narodnyik világgéppel, amely hosszú évtizedekig uralta az ellenzéki gondolkodást Oroszországban.³⁴

Lenin tehát az 1894-es évben még baráti hangnemben indította meg az akkor még nem megformálódott liberalizmus („leánykori nevén: legális marxizmus”) elleni, csaknem három évtizedes vitáját, amelynek első központi figurája a „legális marxista” Pjotr Sztrove volt. Ismételni kell, hogy e vitában mint szövetségesek nyilatkoztak meg. Mindenesetre *az alapvető és perspektivikus elméleti és politikai probléma az új, capi-*

---

gozni Szamarában, ahol az ottani marxista körökben tartott e tematikában előadást. 1894 őszén könyvét felolvasta a pétervári marxista körben.

³² Bergyajev a maga késői “Önmegismerésében” (Szamopoznanije 120. o) így írta le saját találkozását a marxizmussal, azt a vonzást, amit a marxizmus intellektusára gyakorolt: „A marxizmusban engem leginkább a nemzetközi perspektívák szélessége, a történetbölcseleti lendülete (razmah) ejtett foglyul... A 90-es évek végének marxizmusa kétségtelenül az orosz értelmiség európaizálódásának folyamata, a nyugati áramlatokhoz való kapcsolódása volt... Teljesen elfogadtam a kapitalizmus marxista kritikáját. A marxizmus feltárta a forradalom győzelmének lehetőségét...”

³³ Vö.: V. Loginov: Vlagyimir Lenin. Izdat. „Reszpublika”, Moszkva, 2005. 182-183.o., 185-186.o.

³⁴ A mű tudományos jelentőségéről, hatásáról és általában Lenin kapitalizmus-felfogásáról ld. írásunkat, amely korábban első variánsában egy pécsi történészkonferenciára készült, az *Eszmélet* 68. számában: Lenin kapitalizmus-elemzése és a forradalom. 155-181.o.

talista rendszerhez való viszony, illetve rövid távon a kapitalizmushoz való *narodnyik* viszonyulás kritikai megítélése volt.³⁵

Lenin jelentős politikai következményekkel járó elméleti végkövetkeztetése szerint a kapitalizmus bármely feltételrendszerben utat tör magának, ám minél kevésbé ütközik a régi, „középkorias”, „ázsiai” formák ellenállásába, minél inkább lerombolja azokat, annál kedvezőbb feltételeket kínál a munkásmozgalom számára. Ám ezen a ponton elvetette azt a kérdésfelvetést, amely a regionális-történeti régiók szempontjai helyett a „jó kapitalizmus” (nyugati) és a „rossz kapitalizmus” (kelet, orosz) megkülönböztetéséből indultak ki, mert ez forrása lehet a tudományos megközelítéssel szemben álló moralizáló rendszer-apologetikának. Megmosolyogta az orosz polgárság nevében megszólaló Szturuvét, mert ez utóbbi olyan vonásokkal ruházta fel az orosz polgárságot (a „jövön tépelődik”), amilyenekkel az éppenséggel nem rendelkezett. Vagyis Szturue küldetéssel ruházta fel az orosz burzsoáziát, noha elismerte, hogy „búzlík a burzsoá társadalom”. A valóságban az orosz burzsoáziának nem küldetése, hanem érdekei voltak, amelyek „forradalmi szerepet” szemben álltak.³⁶ Leninnek Sz. Bulgakov *Kapitalizmus és földművelés* c. 1900-ban megjelent munkájáról írt jegyzeteiben is hasonló kritika körvonalazódott. Bizonyos szakmai tévedéseken túl, Lenin főleg a kispaszti gazdálkodással kapcsolatos bulgakovi illúziókat tette szóvá, melyek szerint az orosz mezőgazdaság fejlődése „elkerülhetné” a kapitalizmust, mintha a válságba jutott kispaszti gazdálkodás „visszahozható” lenne.³⁷

Lenin érzekelte, hogy a *narodnyik* érvelés és Szturue érvelése egy ponton egybevágott: a *narodnyik* V. V. úr (V-P. Voroncov) és az „*antinarodnyik*” Szturue „az orosz viszonyokat a kapitalizmusnak valamiféle „angol formájával” vetette egybe és ahhoz viszonyította; nem pedig a kapitalizmus fő jellegzetességeiből, „általánosságából” indultak ki, amelyek arculata országonként változik”, és hogy a kapitalizmus „törvényszerűségei” országonként és régiókként sajátos formákban törnek felszínre. A *narodnyikok* és Szturue felfogásában az „orosz nemzeti sajátosság” olyan különös vonásként elemződik, mintha az a kapitalizmus

---

³⁵ LÖM I. Főleg 388-487. o. P. Szturue „Krityicseszkie zametki k voproszu ob ekonomicseszkom razvitiu Rosszii” c. /Szentpétervár 1894./ könyvéről írt recenziója (A *narodnyikság* gazdasági tartalma és bírálata Szturue úr könyvében. /A marxizmus tükröződése a polgári irodalomban./ e tekintetben az első fontos elméleti dokumentum. A tanulmány megírásának ideje 1894 vége-1895 eleje. Először a *Materiali k harakterisztike nasevo hozjajszenovno razvityija*, Sz.-P., 1895. K. Tulin álnéven jelent meg.

³⁶ Vö. I. köt. uo. 335-339. o.

³⁷ Vö. *Konszpekt i krityicseszkie zamecsanija na knigu Sz. Bulgakova*. Leninszkij Szbornyik XIX. főleg 119. o.

elkerülésében vagy eltorzulásában öltene testet. Lenin ezzel szemben aláhúzza, hogy a kapitalizmusnak létezik egy általános elméleti fogalma, amely sem a narodnyik, sem a „liberáliskodó” álláspontban nem jelenik meg.

Sztruve is csak általában a „cseregazdaság uralmára” mutat rá, de a kapitalizmus másik ismérvét, hogy az értéktöbbletet a pénz, a tőke birtokosa sajátítja el, nem veszi számításba.³⁸ Lenin számára e narodnyik-liberális utópiának azért volt oly nagy jelentősége, mert úgy vélte, hogy vitapartnerei, mint Sztruve is az orosz kapitalizmust még valami jövendőbelinek, nem pedig a jelenben meglévőként értelmezte, „nem olyanak tekintí, ami már teljesen és véglegesen kialakult”, márpedig e különböző elméleti megközelítéseknek eltérő politikai implikációk feleltek meg.³⁹ Ennek a bírált elméleti pozíciónak Lenin később, az első orosz forradalom után visszatekintve a megtett szellemi útra, a narodnyikizmus elleni harcra – Sztruve, Bulgakov, Tugan-Baranovszkij, Bergyajev és mások teljesítményét számbavéve – így vélekedett: „Ezek polgári demokraták voltak, akiknek a narodnyiksággal való szakítás a kispolgári (illetve paraszti) szocializmusról nem a proletár szocializmusra való áttérést jelentette, mint nekünk, hanem a burzsoá liberalizmusra való áttérést.”⁴⁰

Az elméleti nézeteltérések másik alapvető összetevője az állam kérdésében koncentrálódott. Sztruve – a Lenin által idézett munkában az államról úgy nyilatkozott, mint „a rend szervezetéről”, noha a marxi nézőpontból éppen nem ez a legfontosabb sajátossága az államnak, hanem az, amit Engels hangsúlyozott még annak idején: „a nép zömétől külön vált közhatalom”. „Tehát – írta Lenin konkrétan – az állam ismertetőjele – az olyan személyek külön osztályának fennállása, akiknek kezében a hatalom összpontosul.” Lenin azt mondja, hogy a modern állam Marxnál a bürokrácia: „Az a külön réteg, amelynek kezében a mai társadalomban a hatalom van – a bürokrácia. Ennek a szervnek közvetlen és igen szoros kapcsolata a mai társadalomban uralkodó burzsoá osztállyal kitűnik a történelemből is.” (A francia történelemre hivatkozik példaképpen.)⁴¹ Lenin az oroszországi burzsoázia, illetve ideológiai-politikai képviselői „ellenzéki” magatartásának egyik alapvető sajátos-

---

³⁸ I. köt. Uo. 478-480. o.

³⁹ Uo. 480. o. „Sztruve úrnak az a nézete, hogy az orosz kapitalizmus valami jövendőbeli, nem pedig jelenlegi dolog, különösen szembeűnően megmutatkozik a következő fejtegetésében: „amíg a mai, törvényben lerögzített és szentesített földközösség fennáll, addig ennek talaján olyan viszonyok fognak kifejlődni, amelyeknek semmi közük sincs a 'népjólét-hez'”

⁴⁰ LÖM 16. köt. Bp., Kossuth, 1968. 88. o.

⁴¹ Vö. uo. 406-407. o.

ságát már 1903 végén – a liberálisok agrárprogramjának kritikájával kapcsolatban – abban határozta meg, hogy a nemzeti burzsoázia „bátorságát”, a „nemzeti talajhoz” való kötöttségét a liberalizmus „narodnyik kiegészítésével” igyekszik demonstrálni. „Az orosz burzsoázia – írta – azért játszik narodnyikodt (és olykor őszintén játssza), mert ellenzékben van, és még nem jutott hatalomra.” Miként Lenin a liberalizmus és a szocializmus „bersteinista egyesítését” is az „ellenzékiesség” megnyilvánulásaként és a forradalmi szociáldemokrácia ideológiai kiszorításának eszközeként tekinti.⁴² Az 1905-ös forradalom minden tekintetben bebizonyította, hogy Lenin Sztruve-kritikája pontos annak ellenére, hogy denunciáns stílusa az utókor számára nem növeli Lenin érvelésének meggyőző erejét.

Vitapartnerei (Sztruve, Bergyajev vagy éppen Sz. Bulgakov) „tágasabb” perspektívákat rajzoltak az orosz burzsoázia elé. Lenin, aki számára a szociáldemokrácia a szociális forradalom pártja volt, a bersteinizmus viszont éppen ellenkezőleg, arra törekedett, hogy „a szociáldemokráciának a szociális forradalom pártjából” át kell alakulnia „a szociális reformok demokratikus pártjává”. Ám Sztruve és más nem régen még „legális marxista” értelmiségiek Lenin legpesszimistább várakozásait is „túlteljesítették” a forradalom veresége után. Ugyanis nem egyszerűen liberálisnak álltak, hanem annak is speciális orosz típusát testesítették meg, amely a hírhedt Vehi-kötettel teljesedett ki 1909-ben. A kötet egyértelműen dokumentálta, hogy az egykori „legális marxisták”, az exbaloldali intellektuelek, mint Sztruve vagy Bergyajev, Sz. Bulgakov vagy Frank nem egyszerűen elhagyták a forradalom süllyedőnek látszó hajóját, hanem a liberalizmust egyenesen a pravoszláv vallással és az állam-misztikával egyesítették, ami a liberalizmus egy sajátosan orosz – vagyis az önkényuralomra nyitott – formáját hozta létre, kifejezve így az orosz polgárság függését az önkényuralomtól. E társadalmi osztály nem a forradalom radikalizálásában, végigvitelében, sokkal inkább annak megzabolázásában reménykedett.⁴³

Sztruve vehista állammisszicizmusa abban a koncepciójában nyilvánult meg a legvilágosabban, amely szerint a forradalomban az „orosz értelmiség hitehagyása”, az anarchizmus és a szociáldemokrácia államellenes tendenciái tárultak föl. Ennek az „államellenességnek” a másik

---

⁴² LÖM 8. köt. Bp., Kossuth, 1965. 76-78. o. A narodnyikoskodó burzsoázia és a fejvesztett narodnyikság. Iszkra, 54. sz. 1903. december 1.

⁴³ Ld. Sztruve és a Vehi-örökség részletesebb bemutatását: Krausz T.: Pártviták és történettudomány. Viták „az oroszországi történelmi fejlődés sajátosságairól”, különös tekintettel a 20-as évekre. 38-43. o. és Uő.: Szovjet thermidor. A sztálini fordulat szellemi előzményei 1917-28. Bp., Napvilág, 1996. 83-86. o.

sajátosságát a „vallásellenességben” jelölte meg.⁴⁴ Ezzel a nem bonyolult elmélettel Sztrove erkölcsileg igazolni próbálta szakítását a forradalommal, politikai karrierjét mint liberális дума-képviselő, Lenin is sokszor karrieristának nevezte őt. Ideológusként pedig azzal intézte el Sztrovét, hogy ő csupán az orosz burzsoáziának az önkényuralommal való megbékélését szolgálja. S noha az orosz liberális értelmiség másik, józanabb szárnya elutasította Sztrove moralizáló és tisztán ideológiai és erkölcsi szempontokat érvényesítő egyoldalú értelmiség-felfogását,⁴⁵ annyi bizonyos, hogy Sztrove ekkor már az ellenforradalom jobboldali liberális ideológusa, akinek szellemi evolúciója gyors ütemben tartott balról jobbra. Olyannyira, hogy az októberi forradalom nyomán egészen a fehérgárdista katonatiszti diktatúra, Gyenyikin és Vrangel, szó szerint, kiszolgáltatásáig viszi.

Sztrove korai államnacionalizmusa, amely egyszerre igazolta az önkényuralom külpolitikai törekvéseit és az értelmiség hazafias mozgósítását az orosz állam védelmében,⁴⁶ előfutára lett egy olyan koncepciónak, amely Oroszország későbbi háborús szerepvállalását is értelmiségi kötelességként írta elő. A moralista Sztrove erkölcsileg mindig megindokolta saját fordulatait (ilyen fordulatokat a történelemben általában mindig át-moralizálnak az értelmiségiek) a legális marxizmustól az ellenforradalomig, majd Oroszország imperialista háborús szerepvállalásáig, sőt Gyenyikin iránti hazafias odaadásáig.

Lenint gyakran dühbe hozta még a háború előtt Sztrove vallásos vagy vallás-erkölcsi „felsőbbrendűsége”, amely csupán az önkényuralom kiszolgáltatásának jól-rosszul leplezett formája volt. Lenin egy 1913 novemberében Gorkijnak írt levelében, amelyben Gorkijt az „istenépítés” bogdanovi-lunacsarszkiji kísérleteitől óvta, Sztrovét, mint „rémet” együtt emlegetette Puriskeviccsel és II. Miklóssal, mint „a renegátság nagy mesterét”, „felcukrozva a klerikális eszmét” az önkényuralom védelmében.⁴⁷

Bergyajev és Sztrove „etikai szocializmusából”, amelynek neokantiánus forrásvidékére Lenin oly korán rámutatott, nem maradt más, mint a vallásos miszticizmus elvont közösségisége, amely valójá-

---

⁴⁴ P. Sztrove: Intyelligencija i revoljucija. In: Vehi. Szbornyik sztatyej o russzkoj intyelligencii. Moszkva, 1909. II. kiadás, 156-160. o.

⁴⁵ Vö.: I. Petruskevics Intyelligencija i „Vehi”. Vmeszto pregyiszlovija In: Intyelligencija v Roszszii. Szbornyik. Sz.-Petyerburg, 1910. m., „Zemlja”, III-XV.o. és P. Mijukov: Intyelligencija i isztoricseszkaja tragycija. Uo. 89-191. o.

⁴⁶ Ld. egy 1908-as írását: P. Sztrove: Velikaja Rosszija. In: Patriotica. Polityika, kultura, religija, szocializm. Szbornyik sztatyej za pjaty let (1905-1910). Szankt-Petyerburg, 1911. 78. o. skk

⁴⁷ LÖM 48. köt. Bp., 1976. 242. o.

ban az orosz bürokratikus államban való feloldódás ideológiájává silányodott. Ezt a gondolatot folytatja az a mai orosz monarchista konzervatívizmus, amely az orosz forradalom iránti gyűlöletét Dosztojevszkijnek a nihilizmus etikai kritikájával igyekszik igazolni. Így formálja meg Lenin „tradícióját”, „eredetét” Csernisevszkij forradalmár-Rahmetovja helyett Dosztojevszkij gátlástalan és amorális Raszkolnyikovjával.⁴⁸

Sztrove és a fehérgárdista diktatúra átmoralizálása

Sztrove karrierje 1905-től mindig együtt mozgott az önkényuralmi állam belső evolúciójával. Sztrove az 1905. októberi cári Manifesztumot követően az emigrációból hazatért és a szellemi-politikai, irodalmi tevékenység mellett a Pétervári Politechnikai Intézetben tanított politikai gazdaságtant, Duma képviselő lett, majd a vázolt vehista „misztikus” korszaka és a háborús politika támogatása után a februári forradalmat egy ideig pártolta, de 1917 októberét követően ismét a forradalom esküdt ellenségé, a szovjethatalommal való fegyveres harc apostola lett. 1919 januárjában norvégiai tartózkodását cseréli fel londonira, majd újabb emigrációja után is ott folytatja, ahol abbahagyta: beutazza Európát, hogy intervenciók erőket toborozzon Gyenyikin megbízásából. A vörösök szempontjából a legsúlyosabb polgárháborús időszakot, 1919 nyarát illegálisan Moszkvában töltötte, majd a szovjet rendőri repressziók erősödése miatt hamarosan emigrálni kényszerült. Északon hiába várta az angolokat, akik ugyan megérkeztek, de csalódást keltettek, mivel nem hatoltak be Oroszország belseje felé, így Sztrove még abban az évben kalandos úton Finnországba menekült. Politikai pályáját 1920-ban a Krímben mint Vrangel külügyminisztere fejezte be. A Szovjet-Oroszország elleni fegyveres harcnak Sztrove különlegesen odaadó híve volt. Még Nyikolaj Usztrjalov is, Kolcsak „agit. prop. főnöke” az admirális kivégzése után 1920 januárjában feladta a fegyveres harcba vetett hitét. Sőt, mint V. Bjelov megjegyzi, „*érdekes, hogy ezen a ponton Sztrove ütközött Ny. Bergyajevvel, aki „teljesen tagadólag viszonyult a bolsevizmus megdöntéséhez az intervenció útján*”.⁴⁹ Sztrove, aki a politikában Lenint

---

⁴⁸ V. Bjelov id. m. 17. o. skk. Bjelov ezen a ponton a nyilvánvaló történelemhamisításig csúszik le, hiszen Lenin szellemi, politikai és erkölcsi arculatát éppenséggel Csernisevszkij és Marx, az orosz forradalmi tradíció, az orosz jakobinizmus és a francia forradalmi felvilágosodás formálta, nempedig az orosz nihilizmus. Ha Lenint csak lázadóként írjuk le, olyan megengedhetetlen hamisítást követnénk el, amely nem állna ki semmiféle szaktudományos kritikát. De e kérdéskör tanulmányozására más alkalommal térünk ki.

⁴⁹ Bjelov id.m. 103.o.: Vö. Bergyajev: Szamopoznanije. Opit filozofszkov avtobiografii. Parizs, 1949. 269. o. Mindez bizony nem szépíti Sztrove politikai fiziognómiáját, de e téren most már következetes maradt. Lenin Sztrovétől eltérően irtózott a moralizálás minden formájától, elutasította a forradalmi erőszak „esztetizálását”, morális felmagasztosítását is.

abszolút amorálisként írta le, saját „erkölcsi önkiteljesedését” nem egyszerűen Gyenyikin tábornok külügyi szolgálatában találta meg, hanem igazi érzelmi kielégülést a Gyenyikinhez, a diktátorhoz fűződő személyes odaadása okozott. Sztruve mint a szovjethatalom dühödő ellensége 1919. október 11-én eképpen fordult tábornok-mentorához:

„Mélyen tisztelt Anton Ivanovics!

Taganrogban voltam egy olyan napon, amikor a Don menti Rosztovba utaztunk és aztán Moszkvába készültünk utazni. Ezért nem jelenhettem meg Önnél. Egyébként nemcsak személyes érzelmeimet akarom Önnek bizonyítani, de kötelességemnek is tartom, hogy közöljek valamit Önnel megfigyelésemből. A teljes időben, amit távol töltöttem az Önkéntes Hadseregtől, én lényegében, úgy tekintettem magamra, mint amelyet szolgálók és ebben a szellemben cselekedtem. Most itt nemcsak a hősi harcosoknak azt a csapatát látom, amelytől elváltam, hanem a Nagy Orosz Hadsereget is, amely újjászülte az Államot. És bármilyen nehézségek legyenek is, Oroszország kész hozzájuk és az Ön személyéhez mint saját rendeltetéséhez fordulni.”⁵⁰ Hát ez a „Nagy Orosz Hadsereg” 1919 októberére az elfoglalt ukrainai területeken sok tízezer zsidó állampolgárt, nőket, öregeket és gyermekeket is beleértve fosztott ki és gyilkolt le anélkül, hogy abból Sztruve erkölcsi kérdést csinált volna. Noha az orosz liberalizmus történetében, enyhén szólva, nem ez volt az egyetlen visszataszító vonás, de talán ez a leglátványosabb, antidemokratikus természetének legszembetűnőbb megnyilatkozása. (S e téren bizony Miljukov sem mentegethető!) Sztruve állam-misztikája ugyan megtalálta „kiteljesedését” Gyenyikin táborában, vallás-etikai miszticizmusát hitelteleníti az Orosz Pravoszlav Egyház szégyenfoltokkal teli története is, amelynek középpontjában évszázadokon át – mint a rendszer inherens intézménye – a cárizmus, a cári önkényuralmi állam kritikátlan kiszolgálása állt. Nemcsak ideológiai mákony annak leszögezése, hogy Sztruve többszörös „pálfordulása” a liberális orosz értelmiségi egyik jellegzetes vonását testesítette meg: a polgárháborús erőszakért, a fetherterrorért Sztruvénak értelmiségiként nem kisebb a felelőssége, mint Leninnek a vörösterroreért, csupán az egyenleg végső megvonásához tudni kell: nem a forradalomból jött a háború, hanem éppenséggel megfordítva, a cárizmusból és a világháborúból következett a forradalom... Ok és okozat sohasem cserélhető föl.

Míndez még irodalmi ízlésében is megnyilvánult. Noha értékelt Dosztojevszkijt, mint kivételes tehetségű író, nem bírta elviselni, mint moralizáló ideológust, émelyítette a cárizmus szörnyűségei világának esztétizáló-moralizáló „felmentése” a „nihilizmus” világgal szemben, ami Sztruve számára is ideológiai „menedéknek” bizonyult.

⁵⁰ Kolumbiai Egyetem Könyvtára, Arhiv B. A. Bahmetyjeva. Fond A. I. Gyenyikina, idézi Bjelov id. m. 103. o.

Sztruve – tudjuk meg Bjelov kis könyve végén – paradox módon mégis Leninnek köszönhette életét. A II. világháború idején a nácik Belgrádban letartóztatták és Grazba vitték a helyi börtönbe. A Sztruve elleni feljelentés ugyanis az volt, hogy a „zsidó szabadkőművesekkel” tart kapcsolatot, és még azt is beleírták a feljelentésbe, hogy marxista és Lenin nagy barátja. A börtönőr a börtön egyik sarkában lévő könyvszekrényből – Sztruve kérésére igyekezett megtalálni a Bibliát az osztrák szocialista kormánytól elkobzott könyvek között (!), ám a kért Biblia nem került elő. A nagyvonalú börtönőr odaadta Sztruvénak a szekrénykulcsot, aki végül egy másik könyvet, egy német nyelvű könyvet választott, az Oroszországi Kommunista Párt történetét. Az egyik oldalon állítólag megtalálta a Központi Végrehajtó Bizottság ellene szóló halálos ítéletét és Lenin rá vonatkozó negatív ítéleteit, ami még a nácikat is meggyőzte arról, hogy Sztruvét nyugodtan futni hagyhatják. Így teljes ez a történet.⁵¹

Ám a Lenin-Sztruve „barátság” historikusa, V. Bjelov természetesen nem érti, hogy miközben Sztruve szervezi a katonai intervenciót Szovjet-Oroszország ellen, Lenin miképpen tudott 1919. január 13-án olyan tartalmú táviratot küldeni a kulturális népbiztosság könyvtári osztálya vezetőjének Petrográdra, A. P. Kudrjavcevnek, amelyben azt követeli, hogy „a pétervári Politechnikumi Intézetben található Sztruve könyvtárat védjék meg a széthordástól”.⁵² Mi már értjük.

---

⁵¹ Bjelov id. m. 107-108. o.

⁵² Ld. LÖM 50. köt. 243. o., oroszul.

Szunomár Szabolcs:
A hadsereg forradalma. Oroszország az első világháborúban, 1914-17

A tekintélyelvű hatalmi rendszerek mindig akkor roppannak meg hazájukban, amikor külpolitikai vereséget szenvednek.¹ 1917 telén Oroszországban csakúgy, mint tizenkét évvel azelőtt egy forradalom söpört végig, melyet háborús kudarcok idéztek elő. De míg 1905-ben az ország távoli vidékein vallott csúfos kudarcot a cári hadsereg, 1917-ben egy nyugati határszéleken vívott, három évig tartó, kimerítő, gyilkos küzdelem után dobta be a törölközőt, ezért az első orosz forradalomhoz képest 1917 többszörösen is nagyobb mértékű, radikálisabb változásokat hozott. Az első világháborúban a katonaság nagyrészt magában hordozta és kivitte a frontokra az ország belső társadalmi ellentmondásait, feszültségeit, melyekhez csak egy kis szikra kellett a hatalmas robbanás előidézéséhez. Mindazonáltal a fegyveres erők veresége és lemorzsolódása lehetetlenné tette, hogy a cári rezsim hatalma megmentésére bevesse hűséges gárdaalakulatait. Az orosz hadsereg tehát részben egyszerre volt a forradalom elvetett magja, kirobbantója, alakítója, és végső kimenetelének eldöntője.

Az orosz hadsereg állapota 1914 nyarán. A haditervek

1914 júliusában és augusztusában orosz földön, hasonlóan Európa többi államához a lakosság hatalmas örömmámmorral vette tudomásul a háború kitörését. A hazafias eufória közepette a fővárost Petrográddá nevezték át az addig kissé németesen hangzó Sankt-Peterburg-ról. Szélsőjobboldali csoportok számos német és osztrák tulajdonú üzletet fosztottak ki, vagy rongáltak meg, de mivel sokan nem ismerték a latin betűket, előfordult, hogy a francia, belga és angol boltok is megsínylelték a pogromokat.²

Oroszország a korábban megkötött szövetségi rendszerek alapján (1894: francia-orosz, 1907: angol-orosz) az antant hatalmak csoportjába került. Bár háborúba lépésének közvetlenül Szerbia megsegítése adott ürügyet, távolabbi célkiűzései a Török Birodalom Európából való visszaszorítása és a tengerszorosok megszerzése volt. Az orosz diplomácia

---

¹ Ld. erről: BEBESI GYÖRGY: *Oroszország története a 19. sz. második felében és a huszadik század elején. (1855-1914)*. In: *A hosszú 19. század rövid története*. Comenius, Pécs, 2005. 235-255.

² Vö: BEBESI GYÖRGY: *Vlagyimir Mitrofanovics Puriskevics. Az orosz szélsőjobb vezetője a 20. század elején*. In: *Századok*, 2001. 135. évf. 5. sz. 1142.

régóta, mint a balkáni népek patrónusa lépett fel a különböző konfliktusokban.³ 1914. május 23-án Szergej Szazonov külügyminiszter a Dumában kijelentette: „*A Balkán a balkáni népeké!*”⁴ nem is sejtve, hogy heiteken belül komoly tettekkel kell majd alátámasztania fenyegetését. Mivel Oroszországnak augusztus 1-jén Németország, 5-én pedig az Osztrák-Magyar Monarchia küldött hadüzenetet, abban a „kényelmes” helyzetben találta magát, hogy akár az agresszió egyik áldozatának is kiálthatta magát.

A kezdeti lelkesedés azonban csak rövid időre leplezhette el az orosz hadsereg alapvető gyengeségeit, amely még nem épült fel teljesen a tíz évvel korábbi, japánoktól elszenvedett kudarcból. A szükséges változtatások jócskán megkéstek, a tényleges felkészültség csak 1917-re volt időzítve. Oroszországban a békebeli hadsereg 1,5 millió főt tett ki, 21 éves kortól általános hadkötelezettség volt érvényben, a gyalogságnál három évet, egyéb fegyvernemeknél négy évet kellett aktív szolgálatban eltölteni, majd tizennyolc, illetve tizenhét évet tartalékban.⁵ 1914 végére sikerült 6,5 millió főt mozgósítani, ebből 2 millió tartalékos volt.⁶

A számszerű fölény magukat a katonákat is önbizalommal töltötte el, amit ellenfeleik csak „orosz gőzhengernek” neveztek, de ez rengeteg problémát is okozott. Nem jutott ugyanis mindenkinek fegyver, ruházat. A hadsereg mindössze 4,6 millió puskával rendelkezett, az orosz ipar 27 ezer puskát tudott gyártani havonta.⁷ Egy ezrednek – vagyis 3000 embernek – 8 géppuska jutott.⁸ A tüzérség főként könnyű- és középkaliberű lövegeket használt, a háború kezdetén egy ágyúra 1000 gránát jutott,⁹ ami elenyészően kevés, persze akkor még senki sem sejtette, hogy a harcok nem érnek véget addigra, „*mire a falevelek lehullanak.*” Teljesen hiányoztak a motorizált egységek is, az oroszok birtokában összesen 500 teherkocsi és 250 személygépkocsi volt.¹⁰ A gépesített csapatok hiányát a lovasság pótolta, mint csapásmérő erő, illetve szállítóeszköz. A flotta, amely még mindig sebeit nyalogatta a kelet-ázsiai kaland után 9 sorha-

---

³ Vö: BEBESI GYÖRGY: *A nemzetközi kapcsolatok története a 19. sz. második felében. A krími háborútól az első világháborúig. (1856-1914)* In: BEBESI, 2005. 74-75.

⁴ GALÁNTAI JÓZSEF: *Az első világháború.* Gondolat Kiadó, Bp., 1980. 33. (továbbiakban: GALÁNTAI, 1980.)

⁵ GALÁNTAI, 1980. 166.

⁶ PIPES, RICHARD: *Az orosz forradalom története.* Európa Kiadó, Bp., 1997. 93. (továbbiakban: PIPES, 1997.)

⁷ PIPES, 1997. 93.

⁸ BRUSZILOV, ALEKSZEJ A.: *A cár árnyékában.* Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1986. 61. (továbbiakban: BRUSZILOV, 1986.)

⁹ PIPES, 1997. 93.

¹⁰ GALÁNTAI, 1980. 166.

jót, 5 nehéz-, 7 könnyűcirkálót, 75 rombolót és 20 tengeralattjárót számolt.¹¹

Gondok mutatkoztak az utánpótlással is. Oroszországban a háborút megelőző két évtizedben, főként francia kölcsönökből nagyszabású vasútépítési program vette kezdetét.¹² 1890 és 1913 között a vonalak száma két és félszeresére nőtt, míg Németorszáé és Franciaorszáé 50%-al emelkedett. 1913-ban az országban 78 000 km-nyi pályaszakasz volt, szemben Németország 68 000, Franciaország 63 000 km-ével szemben.¹³ Vizsgat ha ezeket az adatokat az egyes államok területéhez viszonyítjuk, már jóval realisabb képet kapunk. Oroszországban 1,1 km vasútvonal jutott 100 km²-re, Németországban 10,6 km, Franciaországban 8,8 km, az Osztrák-Magyar Monarchiában pedig 6,4 km.¹⁴ Arról nem is beszélve, hogy az orosz vonalak háromnegyede egyvágányú volt. A vágányok laza töltésekre épültek, kevés víztározóval és váltóval rendelkeztek. A békebeli állomáshelyek egészen máshol voltak, mint a háborúban várható bevetési területek.¹⁵ Oroszország három olyan kikötővel rendelkezett, ahová szállítmányokat várható nyugati szövetségesitől. A távoli Vlagyivosztkból az utánpótlás csak rendkívül lassan érkezhetett, Arhangelszk kikötője minden évben ősztől tavaszig a fagy fogságába került. A fagymentes Murmanszkba viszont nem vezetett vasút, kiépítését csak 1915-ben kezdték meg. A sors fintorát mutatja, hogy éppen az 1917-es esztendő elejére, a forradalom kitörésének idejére készült el.¹⁶ A helyzetet súlyosbította Törökország október 29-i hadüzenete, Oroszország a központi hatalmak blokádja alá került. Mindezen tényezők következtében a továbbításra váró készletek, – fegyverek, élelmiszer, takarmány – a vasútállomásokon halmozódtak fel, messze a frontvonalaktól.

A hadsereg későbbiekben bekövetkező forradalmasodásának okait vizsgálva mindenképpen szólni kell pár szót a tisztikarról is. Az anakronisztikus orosz társadalmi szerkezet egyik következményeként a tisztok kiválasztódásában és pozícióba kerülésében sokkal inkább számított a származás és a jó politikai kapcsolatok megléte, mint a szakértelem és a felkészültség. Miljutyin hadügyminiszter idején, 1874-ben ugyan kísérletet tettek, hogy a tiszt pályát megnyissák a polgári rétegek előtt, azonban bizonyos egységekben, főként a gárdaalakulatoknál a kasztrendszer

---

¹¹ GALÁNTAI, 1980. 167.

¹² BEBESI, 2005. 248.

¹³ GALÁNTAI, 1980. 32.

¹⁴ PIPES, 1997. 94.

¹⁵ KENNEDY, PAUL: *A nagyhatalmak tiündöklése és bukása*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992. 227. (továbbiakban: KENNEDY, 1992.)

¹⁶ PIPES, 1997. 94.

érintetlen maradt.¹⁷ Érzékletes képet fest erről Alekszej Bruszilov, a cári hadsereg talán legtehetségesebb tábornoka, amikor leírja, a tisztek minősítését végző vizsgabizottságok inkább továbbengedték az alkalmatlankat is, annak reményében, hogy az majd más beosztásba kerül, így könnyen megszabadulhatnak tőle, ráadásul a sértett panaszai is elmaradnak.¹⁸ Tábornokok és admirálisok százai nyüzsögtek mindenfelé, anélkül hogy bármi valódi kapcsolatuk lett volna a hadsereggel, flottával. A katonákkal csak az alacsonyabb rangú tisztek kerültek futó kapcsolatba, a kiképzés elsősorban az altisztek feladata volt. Lassanként, de a kor haditechnikájának fejlődése miatti kényszerűségből is a tisztii állomány kiégyesült elsősorban polgári származású mérnöktisztekkel. Ez a „felhígulás” sok ellentétet szült a tisztek között. A közkatonák testi fenytítése bevett dolog volt. Alekszandr Vaszilevszkij, a második világháború híres marsallja említi visszaemlékezéseiben, hogy amikor bevonult gyakran találkozott a mondással: „*A katonának jobban kell félnie a káplár bojtjától, mint az ellenség golyójától.*”¹⁹ A hadsereg igazi kemény elitje, a sorkatonák közül kiemelt altiszti állomány volt. A hosszú és kegyetlen kiképzések során, melyek alatt a katonákat ütök, verök, a természetes kiválasztódás kijelöli az alkalmas jelölteket. Ezek a jelöltekek altisztképző iskola és továbbképzés után az alakulatokhoz kerülnek, nemegyszer vissza oda, ahonnan ki lettek emelve. A katonák sokszor jobban tartanak ezektől az emberektől, mint a tisztektől. Mivel az egyes hadjáratokban az altiszti állomány törödök a csapatokkal, és túlnyomórészt öök vezetök harcba a katonákat, a legtöbbjük kitünök gyakorlati alapokon fekvök taktikai tudásra tesz szert, ami képessé tennök akár tisztii szolgálatra is. Mivel ez a cél azonban elérhetetlen, (ritka kivételek ugyan voltak), rejtetten, ki nem mondottan nött az elégedetlenség a sorákban. Az első világháború előtt a reguláris hadsereg kiképzése lassanként elvesztette harcászati tartalmát. Menetelés és díszlépés volt a fő "tantárgy", rengeteg céltalan és értelmetlen feladattal összekötve. A lövészezredek katonái spártai körülmények között éltek, sokszor éhezve és fázva. A katonák kezdeményezök készsége, talpraesettsége igencsak hagyott kívánnivalót maga után. Általában megadással túrték sorsukat, hiszen ez az élet még így is elviselhetőbb volt, mint odahaza a földéken, a kapott zsold kicsit magasabb volt a munkabéreknél. Írni-olvasni csak kevesen tudtak közülük. Valamivel jobb volt a helyzet a tüzezeknél, a

---

¹⁷ GOSZTONYI PÉTER: *A Vörös Hadsereg*. Európa Kiadó, Bp., 1993. 13. (továbbiakban: GOSZTONYI, 1993.)

¹⁸ BRUSZILOV, 1986. 65.

¹⁹ VASZILEVSZKIJ, ALEKSZANDR M.: *A vezérkar élen*. Zrínyi Katonai Kiadó/Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1975. 25.

dragonyos, huszár, és egyéb lovas alakulatoknál. A tüzérek ellátása és kiképzése meghaladta az egyszerű lövészekét, a lovas alakulatok pedig egész elfogadható életet éltek. A lovas alakulatok és a tüzérek kiképzése már-már megfelelt más országok normáihoz képest. A háború kitörésekor a lövészalakulatok gyakorlatilag alkalmatlanok voltak bármilyen komolyabb harcászati feladat megoldására. Az orosz hadsereg tehát úgy kezdte meg a harcokat, hogy a felszín alatt lényegében saját magával is hadban állt. Az elégedetlenség, a félelem, illetve a helytállás és a hazaszeretet egymással versenyt futva kezdték meg vágtaikat ismeretlen jövőjük felé.

Az orosz vezérkar számos dilemmával küzdött a háború kezdetekor, hiszen stratégiáját össze kellett egyeztetnie francia szövetségeseivel, úgy, hogy saját hadászati tervei se szenvedjenek csorbát. A főcsapást az osztrák-magyar hadseregre kívánták mérni, ugyanis ennek gyengesége miatt a sikert biztosra vették, de gondolniuk kellett Franciaország tehermentesítésére is. Egy esetleges német győzelem nyugaton a megfelelő időben történő átcsoportosításokkal, elkerülhetetlen vereséget okozhat keleten is. A hadműveletek tervezői ezért két tervet készítettek. Az „A Terv”, vagyis Ausztria, akkor lép életbe, ha Németország fő erőit nyugaton veti be, ekkor két orosz hadsereg támad Kelet-Poroszország irányába, négy pedig a Monarchia ellen. A németek megzavarásának döntő fontossága miatt úgy döntöttek, nem várják be a teljes mozgósítást. A „G Terv”-et (Germania), abban az esetben alkalmazzák, ha Németország fő erőivel Oroszország ellen támadna, ez esetben hat hadsereggel védelemben maradnak az egységek teljes feltöltésének megtörténtéig.²⁰

A hadiesemények 1914-16

Oroszország számára a háború a lehető legrosszabbul, mondhatni egy katonai katasztrófával kezdődött. 1914. augusztus végén és szeptember elején egyetlen német hadseregnek sikerült megsemmisítenie két orosz Kelet-Poroszországban. A szállítókapacitás hiányosságainak köszönhetően a seregtestek mozgatása lassan történhetett, a felderítés könnyelműen dolgozott és a németeknek sikerült megfejteniük az oroszok távirón továbbított üzeneteit. Az 1. és 2. hadsereg mindegyike maga akarta a dicsőséget, a 8. német hadsereg megsemmisítését, amely kihasználva ellenfeleik összehangolatlan előrenyomulását, átcsoportosított és kihasználva nehéztüzérsége lehangoló fölényét augusztus 28-30-án a tannenbergi erdőkben és mocsarakban megsemmisítette a 2. orosz hadsereget. A parancsnok, Szamszonov tábornok agyonlőtte magát. A szept-

---

²⁰ GALÁNTAI, 1980. 167.

tember 9-14. közötti csatában a németek kiszorították Kelet-Poroszországból az 1. hadsereget is. Rennenkampf tábornok, aki cserben hagyta Szamszonovot, jó politikai kapcsolatai miatt megúszta a hadbírósgot. Amikor a francia katonai attasé együttérzését fejezte ki az esetek magas száma okán, Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg, a cár nagybátyja és főparancsnok hanyagul csak így felelt: „*Boldogok vagyunk, hogy ilyen áldozatokat hozhattunk szövetségeseinkért.*”²¹

A németek elleni kudarcot a front déli szakaszán és a török fronton elért sikerek ellensúlyozták. Öt orosz hadsereg behatolt Galíciába és Bukovinába, visszaszorítva a Monarchia erőit. Przemysl erődjét körülzárták, mely 1915. március 22-én megadta magát. A kialakult helyzeten az őszi harcok sem változtattak érdemben. 1914 végén nagy vereséget mértek a törökökre is Szarakamisi körzetében.

1915 elején a német hadvezetőség elhatározta, hogy kicsikarja a döntést keleten, ezért nagy erőket vonultattak fel. Május 2-án a 11. német- és 4. osztrák-magyar hadsereg megindította támadását Gorlice térségében a 3. orosz hadsereg ellen. Az adott frontszakaszon eszközfölényt biztosítottak, 357.000 német és osztrák-magyar katona állt szemben 219.000 oroszral. A központi hatalmak 334 nehéz- és 1272 könnyűlőveggel rendelkeztek, az oroszok 4 nehéz- és 657 könnyűlőveggel. Míg a támadók 96 aknavetőt is alkalmaztak, az oroszoknak egyetlen darab sem volt ebből a fegyverfajtaból. A védők ugyanakkor munícióhiánnyal is küszködtek.²²

Az offenzíva sikeresen haladt, a 3. hadsereget május közepéig 150 km-rel szorították keletebbre, június 3-án visszafoglalták Przemysl várárt, július 22-én pedig Lemberget. A német hadvezetőség ekkor úgy döntött, nem hagyja kihasználatlanul a helyzetet. Miközben délen folytatták a támadást, Kelet-Poroszországból megindult a 8. és 12. hadsereg, a 9. német hadsereg Varsó irányába nyomult előre. A cél az orosz seregek bekerítése és megsemmisítése volt, ami rákényszerítené a cári kormányzatot a béketárgyalásokra. Augusztus 5-én a központi hatalmak bevették Varsót, a hónap végére megszállták az egész, korábban Lengyelországnak Oroszországoz csatolt részét.

Egy Sir Bernard Pares nevű brit megfigyelő, aki ebben az időben Dél-Lengyelországban tartózkodott így írt le egy német ágyútűzet: „*A kezdetleges orosz lövészárkok teljesen megsemmisültek és szemmel láthatólag minden emberi élet is kialudt abban a körzetben. Az itt állomá-*

---

²¹ PIPES, 1997. 97.

²² GALÁNTAI, 1980. 255.

szó orosz hadosztály a normális tizenhatezer emberről ötszázra redukálódott.”²³

A front csak szeptemberben állapodott meg a Riga-Dünaburg-Baranovicsi-Pinszk-Dubno-Tarnopol-Czernowitz vonalon. Oroszország számára elveszett Kurland, Litvánia, majdnem egész Galícia. A veszteségek a harcok megindulásától számított egy év alatt elérték a 3,5 millió főt.²⁴ Az orosz csapatok mindazonáltal elkerülték a hadászati bekerítést.

A vereségek személyi változásokat követeltek a legfelsőbb katonai vezetésben. Nyikolaj Nyikolajevics főparancsnokot II. Miklós leváltotta, és saját magát nevezte ki helyére. Sokan óvtak ettől a lépéstől, mondván az esetleges további harctéri kudarcok az uralkodó tekintélyét is alááshatják. Másrészt, mivel a cárnak ezentúl a főhadiszálláson kellett tartózkodnia, az államügyek teljesen felesége, Alekszandra Fjodorovna és Raszputyin kegyenc kezébe kerültek.²⁵ Szuhomlinov hadügyminiszternek is meg kellett válnia posztjától, – később sikkasztás vádjával elítélték – helyére Alekszej Polivanov került. Hasonló sorsra jutott Januskevics vezérkari főnök, beosztását Mihail Alekszejev foglalta el. 1915 nyarán fontos változások történtek a civil szférában is. Az állami bürokrácián kívül felállott Védelmi Tanácsnak hatalmában állt beavatkozni a hadiiparnak dolgozó nem állami gyárak tevékenységébe. A „Tanács” létrehozta a Központi Hadiipari Biztosságot, amely 1300 új kis- és közepes ipari létesítményt vont be a haditermelésbe. Mensevik kezdeményezésre megalakult a Központi Munkáscsoport. A sztrájkok megelőzése érdekében ebbe a szervezetbe meghívták a munkások képviselőit, hogy segítsenek megelőzni a sztrájkokat, megőrizni a munkafegyelmet és segítsék a dolgozók gondjainak orvoslását. A Zemsztvók és Városi Tanácsok Összoroszországi Uniója a lakosság háborús terheinek enyhítését és a frontról hazatérők problémáinak megoldását tűzte ki célul. Érdekes momentum, hogy a hadianyagok termelése ettől az időtől fogva látványosan megnövekedett. Míg 1914-ben 108.000 gránátot állítottak elő, 1915-ben már 950.000-et, a következő évben pedig 1.850.000-et.²⁶ A forradalom kitörésének pillanatában a munícióhiány elvileg már nem akadályozhatta a hadsereget.

---

²³ MOYNAHAN, BRIAN: *Az orosz évszázad. Oroszország száz évének története fényképekben.* Kossuth Kiadó, Bp., 1995. 69. (továbbiakban: MOYNAHAN, 1995.)

²⁴ GALÁNTAI, 1980. 258.

²⁵ Ld. erről: *A feketeszázak figyelmeztetik a cárt. Nyikolaj Mihajlovics nagyherceg levele öf felségéhez, II. Miklóshoz.* Ford. Bebesi György – Turi Katalin. In: *A „Pétervári Oroszország története”. Válogatott szövegek az újkori orosz történelem tanulmányozásához.* Szerk. BEBESI GYÖRGY. Pécs-Szekszárd, 1997. 179-180.

²⁶ PIPES, 1997. 103-04.

1916 nyarán az orosz hadvezetés megindította régóta dédelgetett offenzíváját, összhangban az 1915 decemberében tartott chantilly-i tanácskozáson született megállapodással, melyben az antant katonai vezetői elhatározták, a következő évben a főfrontokon összehangolt, általános támadást indítanak. Az Alekszej Bruszilov tábornokról, a Délnyugati Front parancsnokáról elnevezett hadművelet aztán a háború legnagyobb orosz sikere lett. Az eredeti terv szerint a támadás Vilna ellen irányult volna, közben erőlelkítő csapásokat mérnek Pinszknél, Baranovicsinél, Rigánál és a front déli szárnyán. Bruszilov tábornok június 4-én indította meg támadását, vele szemben hasonló harcértékű osztrák és magyar katonák álltak. Az oroszok élőrőben fölényt élveztek (630.000 – 450.000 fő), nehéztüzérségük azonban csak harmaderejű volt ellenfeleihez képest,²⁷ ami már eleve kétségessé tette a sikert és hatalmas vérveszteség képét vetítette előre. Mindkét szárnyon, – Luck városánál és a román határ közelében, Bukovinánál – a támadó 8. és 9. hadsereg áttörte a frontot. Az orosz hadvezetés ekkor feladta a Vilna elleni terveket és átcsoportosított délre. A központi hatalmak csak augusztus közepén más arcvonalakról sebtében átdobott hadosztályokkal tudták feltartóztatni az oroszokat, akik 400 km széles és 60-120 km mély áttörést értek el. Az erőltetett rohamok még szeptember 20-ig folytatódtak, de már semmilyen eredményt nem hoztak. A hadműveleték ára orosz oldalon 800.000 főre rúgott.²⁸ A katonáknak meg kellett barátkozniuk a gondolattal, hogy immár a harmadik telet kell eltölteniük hevenyészett lövészárkaikban.

Az 1916-os esztendő a Kaukázus térségében is látványos eredményeket hozott. Február 16-án bevették Erzurum városát, két nappal később pedig egy összekapcsolt szárazföldi és tengeri hadművelettel Trabzontot, későbbi nevén Trapezuntot.

A bomlás

1916 végére az orosz hadsereg veszteséglistája a következő volt: 3,6 millió halott, súlyos beteg és sebesült, 2,1 millió pedig a központi hatalmak fogságában.²⁹ A vereségek és állandó visszavonulások, azon kívül, hogy rombolták a katonák harci morálját, – a törökök elleni sikerek ellenére – teljesen megváltoztatta a harcoló állomány összetételét. A háború harmadik évének végére a cári haderő már teljesen más alakulat volt, mint amelyik 1914 forró nyarán önként és dalolva indult a mészárszékre. A békebeli hivatásos állomány jó része már az 1915-ös nagy

---

²⁷ GALÁNTAI, 1980. 298.

²⁸ GALÁNTAI, 1980. 300.

²⁹ KENNEDY, 1992. 250.

visszavonulás során elpusztult. A veszteségek pótlására újabb és újabb korosztályokat vonultattak be. 1916 végén behívták a második kategóriába sorolt újoncokat is, akik egyedüli keresők voltak családjukban.³⁰ Jellemző az ország emberi erőforrásra, hogy a közkatonák száma 1914 és 1916 között 1.432.000-ről 15.293.000-re nőtt.³¹ Az újonnan bevonultak zöme írni-olvasni is alig tudó paraszt volt, akik egyáltalán nem látták a harc értelmét. *„Miért kell megvernünk a németeket Berlinnél ahhoz, hogy gyermekeink és unokáink Irkutszknál és Krasznojarszknál békésen művelhessék földjeiket?”* – kérdezte tisztjétől egy szibériai baka Galíciában.³² Bruszilov tábornok így ír a katonák körében szerzett tapasztalatairól: *„Akárhányszor megkérdeztem a lövészárkokban, miért háborúzunk, mindig azt a választ kaptam, hogy valamilyen főherceget feleségestül megölt valaki és ezért az osztrákok bántani akarták a szerbeket. De azt, hogy kik azok a szerbek szinte senki sem tudta, arról sem volt fogalmuk, kik azok a szlávok, arról meg már végképp sejtelmük sem volt, hogy a németeknek miért jutott háborúzni Szerbia miatt. Olyan kép alakult ki tehát, hogy az embereket (...) a cár szeszélyéből vitték a vágóhíd-ra.”*³³ A legénységi állomány óriási felduzzasztását nem követhette hasonló mértékben a tisztek számának növelése. A háború előtt a hadseregben 40.000 tiszt szolgált, de a vereségek következtében ez az állomány is megcsappant. Gyorstalpaló tanfolyamokon altiszteket képeztek ki, vagy léptettek elő azok közül, akik a harcok folyamán bátorságukról és helytállásukról tettek tanúbizonyságot. Csakhogy az újdonsült altiszteknél nagy része tapasztalatlanak bizonyult a fegyverforgatásban és zsege koruknál fogva tekintéllyel sem bírtak a közkatonák előtt.

A zűrzavaros állapotokat még tovább rontották a terjengő pletykák Raszputyin titkos hatalmáról az udvarban, valamint a cárnéval folytatott intim viszonyáról, aminek semmi alapja sem volt. Alekszandra Fjodorovná is egyszerűen csak, mint a német nőt emlegették, és sokan meg voltak győződve arról, az orosz csapatok azért szenvednek sorra vereséget, mert a kormányzatban árulók ülnek. Ezt a helyzetet tovább bomlasztotta a szocialista pártok, különösen a bolsevikok propagandája. A bolsevik párt kezdettől fogva imperialista rablőháborúnak nevezte az öldöklést és felszólították a katonákat, más nemzetek munkásai és parasztjai helyett fordítsák az uralkodó osztályok ellen fegyvereiket. Persze ennek 1914 közepén nem sok jelentősége volt, de idővel, a harci szellem fokozatos csökkenésével párhuzamosan egyre inkább ter-

---

³⁰ KENNEDY, 1992. 251.

³¹ GOSZTONYI, 1993. 13.

³² GOSZTONYI, 1993. 12.

³³ BRUSZILOV, 1986. 75.

mótalajra találtak. Számos agitátor jutott ki a frontra és ott győzködte az egységeket, hogy az imperialista háborút változtassák polgárháborúvá. A Párt létrehozta az OSZDMP Központi Flottabizottságát a hatékonyabb szervezés érdekében.

Kisebb lázadások már a februári forradalmat megelőzően is előfordultak. 1915 őszén a „POBEGYITYELJ” (Győztes) torpedónaszádon összetűzés támadt a legénység és a tisztek között. A „GANGUT” sorhajón felkelés robbant ki, sokakat letartóztattak.³⁴ 1916 októberében egy háború és drágaság miatti tiltakozás ellen a kivezényelt katonaság közül két ezred megtagadta a tűzparancsot.³⁵

1916/17 fordulóján a közállapotok a hadseregben elviselhetetlenek voltak. Egy napra 82 dkg kenyér jutott, húsból napi 41 dkg, majd 20,5 dkg. A későbbiekben bevezették a heti két hústalan napot. Csizmából sem jutott elég. Ez részben azzal is volt magyarázható, hogy a háországban melegen felöltöztetett katonák útközben elcserélték, vagy eladták ruhaneműiket.³⁶

Összességében azonban nem lehet azt mondani, hogy az orosz katonákból két és fél év harcai után teljesen elveszett volna a hazaszeretet vagy a bátorság. A katonák szívük mélyén harcolni akartak a központi hatalmak ellen, de az állandó vereségek és a tisztek kegyetlenségei elkeserítették őket. *„Eldobjuk puskáinkat és megadjuk magunkat, mert hadseregünkben szörnyű dolgok folynak és borzalmasak a tiszteink.”*³⁷

A megváltozott körülményeket a hatalom felső köreiből is érzékelték. 1917. január 25-én Protopopov belügyminiszter egy sebesült tiszt levelét kapja: *„Ha a békét nem kötik meg a legközelebbi jövőben, meggyőződéssel mondhatjuk, hogy zavargások lesznek ... A hadseregbe behívott emberek teljesen kétségbeesnek ... nem kishitűségből vagy gyávaságból, hanem azért, mert nem látják ennek a harcnak semmi értelmét.”*³⁸

Alekszejev a cárnak tett jelentésében többek közt a következőket mondta: *„A hadsereg már nem az, ami volt. Azt gondoltam, hogy a tartalék hadosztályok és a Petrográdban állomásozó más csapatok hangulatát jobban ismerem; megbízhatóaknak tartottam a kiképző csapatokat és az összes csapatokat, kivéve azokat, amelyekbe az utánpótlás*

---

³⁴ VILÁGTÖRTÉNET. VII. kötet. Kossuth Kiadó, Bp., 1965. 543. (továbbiakban: VILÁGTÖRTÉNET)

³⁵ VILÁGTÖRTÉNET, 544.

³⁶ BRUSZILOV, 1986. 224.

³⁷ MOYNAHAN, 1995. 68.

³⁸ BLOK, ALEKSZANDR: *A cári hatalom végnapjai*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1987. 55. (továbbiakban: BLOK, 1987.)

munkás és kézműves körökből érkezett; az élet bebizonyította, hogy itt sem voltam jól tájékozott.”³⁹

A forradalom

Február 22-én II. Miklós cár közel két hónapos hátországbeli tartózkodás után visszaindult a frontra. Ekkor talán még ő sem gondolta, hogy uralkodásából mindössze nyolc nap van hátra.

A februári forradalom kimenetelét végső soron a városban és annak környékén állomásozó katonai alakulatok magatartása döntötte el. A hatalom képviselőinek, akiknek fenn kellett volna tartaniuk a rendet, – Beljajev hadügyminiszter, Habalov, a Pétervári Katonai Körzet parancsnoka, Protopopov belügyminiszter és Balk városparancsnok – saját számításaik szerint 250.000 főre számíthattak, amellyel négy nap alatt vérbe lehet fojtani bármilyen zavargást.⁴⁰ Február 26-án megtörtént az első zendülés. A Pál-ezred tartalék zászlóaljának negyedik százada azt kérte, vonják vissza őket kaszárnyáikba és rálóttek egy szakasz lovasrendőrré. Habalov követelte, a zászlóalj adja ki a felbujtókat, ami meg is történt, 19 embert előzetes letartóztatásba, egy erődbe zártak.⁴¹ Másnap reggel hét órakor a Volhíniai ezred néhány egysége megtagadta a kivonulást, parancsnokukat megölték. Habalov elrendelte, hogy az alakulatot fegyverezzék le, ami nem sikerült, ráadásul csatlakozott hozzá a Preobrazsenszkojei ezred egyik százada is.⁴² Ugyanaznap munkások elfoglalták a fegyvertárat, 40.000 puskát és 30.000 pisztolyt zsákmányolva.⁴³ Az idősebb korú tartalékosokból összetevődő Pétervári Helyőrség közel felének, – mintegy 80.000 katona – február 27-i átállásával a felkelőkhöz, az események átlépték a Rubicont. Estére az orosz főváros a forradalmárok kezére került. A trón védelmezői, miután rájöttek, hogy nincs elegendő erejük a vihar megállítására, kihirdették az ostromállapotot, – az áldatlan állapotok miatt kiragasztani azonban nem sikerült – és este 9 órakor az Admirális épületébe menekültek. Ekkor már csupán 1500-2000 megbízható fegyveresük maradt, töltények nélkül.⁴⁴

A cár mogiljovi főhadiszállásán elégedetlenül vette tudomásul az események alakulását és elhatározta, büntetőexpedíciót indít saját népe ellen. Ezzel a feladattal Nyikolaj Ivanov főhadsegédét bízta meg, aki ko-

---

³⁹ BLOK, 1987. 53.

⁴⁰ KASZVINOV, M. K.: *Huszonhárom lépcsőfok a halálba*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1987. 243. (továbbiakban: KASZVINOV, 1987.)

⁴¹ BLOK, 1987. 84.

⁴² BLOK, 1987. 89.

⁴³ KASZVINOV, 1987. 245.

⁴⁴ BLOK, 1987. 99.

rábban az 1905-ös forradalom leverésében szerzett hírnevet. Parancsnoksága alá rendelt az Északi Fronttól két gyalogezredet, egy ulánus és egy kozákezredet, a Nyugati Fronttól két gyalogezredet, egy kozák- és egy huszárezredet két-két tüzéruddal. A kontingenshez később kellett csatlakoznia a Délnyugati Front egységeinek. Ezen kívül beosztott Ivanovhoz két György-keresztes zászlóalját saját főhadiszállásának védőrségéből.⁴⁵ A hatalmát megmenteni igyekvő cártól Ivanov diktátori teljhatalmat kapott, valamint kinevezte a Pétervári Katonai Körzet parancsnokának Habalov helyére. Február 28-án hajnalban II. Miklós és Ivanov vonata különböző vonalakon útnak indult Pétervár felé.

A vállalkozás eleve kudarcra volt ítélve. Ivanov február 28-án reggel 8 órakor közvetlen vonalon hívta Habalovot és a helyzetről érdeklődött. Habalov tájékoztatta, hogy a cárhoz még hű alakulatok zöme az Admirális épületében keresett menedéket, a pályaudvarok a felkelők kezére kerültek, a tüzérségi intézmények szintén. Nincs összeköttetése a város egyes részeivel, élelmiszer alig akad.⁴⁶ Néhány órával később az Admirálisban megjelent a tengerészeti miniszter adjutánsa és tolmácsolta a felkelők ultimátumát. Mindenki előtt világos volt, hogy az ellenállás értelmetlen. Habalovot még aznap délután 4 órakor letartóztatták, a legénységet a fegyverek beszolgáltatása után elengedték. Beljajev a hadügyminiszter házába menekült.⁴⁷ Másnap feladta magát.

Március 1-én Ivanov küldetése a végéhez ért. Luga és Gatcsina állomások között számos ezred katonái megtagadták az engedelmisséget, hasonló eset történt a Nyugati Fronttól kapott katonáknál is. A cár személyes védelmére kirendelt két zászlóalj egyikének parancsnoka, Pozsarszkij tábornok kijelentette, még az uralkodó parancsára sem hajlandó a népre löni. Gucskov, az Ideiglenes Kormány hadügyminiszterének szavai szerint: „*Minden katonai alakulat átáll a mozgalom oldalára, ahogy belélegzi Pétervár levegőjét.*”⁴⁸ A György-keresztes zászlóaljat szállító szerelvény „műszaki okokból” visszafordult Viricába. Emellett a felkelők a Petrográdba vezető vasútvonalakat lezárták. Ivanov levonta a következtetéseket és nem sokkal később visszatért Mogiljovba.⁴⁹

Másnap, 1917. március 2-án II. Miklós cár lemondott trónjáról. A végső döntés előtt még kikérte frontparancsnokai véleményét. Alekszejev tábornok, a Legfelsőbb Főparancsnokság törzsfőnöke távirón a következőket továbbította: „*Bekövetkezett az egyik legszörnyűsége-*

---

⁴⁵ KASZVINOV, 1987. 249-50.

⁴⁶ BLOK, 1987. 112-13.

⁴⁷ BLOK, 1987. 114-15.

⁴⁸ BLOK, 1987. 141.

⁴⁹ KASZVINOV, 1987. 255-256.

sebb forradalom. A háborút csak akkor lehet folytatni, ha teljesül az a követelés, amely szerint az uralkodónak le kell mondania trónjáról fia javára, Mihail Alekszandrovics régensi megbízatása mellett. Amennyiben ön egyetért ezzel, kegyeskedjék táviratilag ilyen értelmű (...) kérést intézni őfelségéhez a főhadiszálláson keresztül, s erről engem is értesítsen.”⁵⁰ A frontok parancsnokai, nem jószántukból ugyan, de egyetértettek a lemondással, mivel tartottak attól, hogy a forradalom saját egységeiknél is zendülést válthat ki. Ugyanakkor, a két és fél éve tartó öldöklő háború közepette előtűnik is világossá vált, a cári rezsim mennyire képtelen vezetni az országot és annak haderejét. Úgy vélték, a háború megnyerésére már csak az uralkodó lemondásával van szikrányi remény. Név szerint a következő személyek nyilatkoztak így: Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg (Kaukázusi Front), Bruszilov (Déli nyugati Front), Evert (Nyugati Front), Szaharov (Romániai Front), Ruzszkij (Északi Front), Nyepenjin (Balti Flotta). Kolcsak tengernagy (Fekete-tengeri Flotta) nem küldött táviratot, de kijelentette, hogy fenntartás nélkül egyetért a szóban forgó kérdéssel. Alekszejev szintén igent mondott.⁵¹

Végzetes lépések

Az orosz hadsereg végzete a forradalom utáni, „kettős hatalomnélküliség” időszakára alatt teljesebbé. A Pétervári Szovjetet uraló eszerek és mensevikek tartották a forradalmat kezdettől fogva görbe szemmel néző, reakciós cári tábornokok esetleges államcsínyétől, ezért mindent megtettek, hogy lerombolják korábbi tekintélyüket. Ezzel akaratlanul is aláásták a még megmaradt haderő harcképességét. A frissen magalakult Ideiglenes Kormány és a Pétervári Szovjet alapvetően eltérő nézeteket képviselt a háború további folytatását illetően is. Míg az új kormány a háború győzedelmes befejezésére törekedett, a Szovjet határozatlanságot mutatott. Imperialista háborúról beszélt, ugyanakkor elutasította a béketárgyalások megkezdésének felvetését. Március 1-jén a Szovjet Végrehajtó Bizottsága kiadta hírhedt 1. számú direktíváját, mely elrendelte katonai bizottságok alakítását a hadseregben. Ezek a bizottságok aztán képviselőket küldtek a Pétervári Szovjetbe. A harmadik cikkely kikötötte, hogy a fegyveres erők minden tekintetben alá vannak rendelve a Szovjetnek. A direktíva szerint az Ideiglenes Kormány katonai ügyekkel kapcsolatos határozatai csak akkor lépnek érvénybe, ha azzal a Szovjet is egyetért. Ettől kezdve csak a század- és zászlóaljbizottságok rendelkeztek a fegy-

---

⁵⁰ KASZVINOV, 1987. 258.

⁵¹ KASZVINOV, 1987. 258-259.

verrel.⁵² A dekrétum eltörölte a tisztek és katonák addig érvényes tisztelgési és megszólítási formáit. Később külön „határozatba” foglalták a tisztek választhatóságának elvét a szárazföldi hadseregben és a haditengerészetben.⁵³ Március 17-én törvény született, miszerint a forradalomban részt vett csapatokat nem fegyverzik le és Péterváron hagyják. Amnesztiát biztosítottak a lázadó tengerészeknek, katonáknak.⁵⁴ Két nappal később komisszárokat neveztek ki a hadügyminisztériumba, a hadsereg főparancsnokságára, a front-, ill. flottaparancsnokságokra. A fronton a tisztek parancsainak érvényességéhez a Végrehajtó Bizottság és a komisszárok jóváhagyása is kellett.⁵⁵ Ezekkel a törvényekkel egyértelműen nehezkessé tették a parancsnoklás módszerét, az egyszerű katonák feljebbvalóik felé emelkedtek, ami még nagyobb zűrzavart és káoszt idézett elő. Gucskov, a gyárosból lett új hadügyminiszter 120 konzervatív szellemiségű tábormokot bocsátott el.⁵⁶

Amíg a hatalom új gazdáit egymás után hozták a törvényeket, az arcvonalakon különös jelenség játszódott le. Egyes alakulatoknál a katonák azt vették észre, hogy tisztjeik eltűntek. A forradalom és a fellázadó csapatok elől jobbnak látták elinálni. Sajnálatos módon, mint minden ilyen helyzetben, esetenként sor került tisztek és altisztek felkoncolására, ezzel beszennyezve a forradalom eszmeiségét.

Nagyon hamar kiderült, hogy a katonák által választott tisztek ugyan megbízható és kiváló emberek, de sem katonai, sem vezetési tapasztalatuk nincs. Később a Vörös Hadsereg, megalakulása után már egy évvel elvetette ezt a rendszert. Az új tisztikar elsősorban a cári seregek megbízhatónak ítélt altisztjeiből került ki. Ez viszont azt jelentette, hogy bár ezek a tisztek lokális harcok során kiváló eredményeket nyújtottak, nagyobb létszámú alakulatot nem tudtak sem irányítani, sem vezényelni. Sem taktikai, sem stratégiai ismeretekkel nem rendelkeztek, bár el kell ismerni, remek katonák voltak, akik minden tőlük telhetőt megtettek.

Április 18-án Pavel Miljukov külügyminiszter jegyzékben biztosította szövetségeseit, hogy Oroszország nem lép ki a háborúból és nem hagyja magára az angolokat és a franciákat: „Az egész nép a döntő győzelemig akarja folytatni a világháborút és az Ideiglenes Kormány szövetségeseinek irányában vállalt kötelezettségeit minden tekintetben telje-

---

⁵² PIPES, 1997. 128-29.

⁵³ GOSZTONYI, 1993. 15.

⁵⁴ TOLNAI: *A világháború története 1914-18*. Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt, Bp., 167.

⁵⁵ PIPES, 1997. 138.

⁵⁶ GOSZTONYI, 1993. 15.

síteni szándékozik.”⁵⁷ Amikor a jegyzék tartalma nyilvánosságra került, a hatalmas felháborodás következtében Miljukov kénytelen volt beadni a lemondását. A válság magával sodorta Gucskovot is. Az új hadügyminiszter, az eszer párti Alekszandr Kerenszkij pedig elkezdte tervezni a nyári offenzívát. Kerenszkij komolyan hitt abban, hogy megismételheti azt, amit a franciák 1792-ben, a forradalmi lendület átjárja a katonákat, akik sokkal inkább fogják védelmezni az új rendszert, mint korábban a cárizmust. A valóság azonban egészen mást mutatott. Tömegessé vált a „katonabarátkozások” jelensége. Az első spontán barátkozások a karácsonyi és húsvéti ünnepek idején, valamint a fegyverszünetek idején bontakoztak ki. Ennek legegyszerűbb formája a kölcsönös ajándékozások voltak. 1917. április 15-én, húsvét napján az orosz katonák kezdeményezésére tömeges frontbarátkozások zajlanak arcvonal egész hosszában.⁵⁸

A nyári offenzívát Bruszilov tábornok, vezérkari főnök tervezte, aki ekkor már a hadsereg főparancsnoka is volt. Bruszilov az egy évvel korábbi sikereket akarta megismételni. A fő támadást július 1-én Kelet-Galíciában Brzezanyitól északra és délre 65 km-es szakaszon indították meg 31 hadosztálllyal és 1328 löveggel. A közvetlen cél Lemberg és Drohobycz elfoglalására, majd az osztrák-magyar hadsereg szétzúzására irányult. Számos kisegítő csapat is beiktattak. A német hadvezetőség már előre tudomást szerzett az előkészületekről és nem esett pánikba. 29 hadosztályt csoportosítottak erre a szakaszra, így az orosz erőfölény semmivé vált.⁵⁹ Az offenzíva két hét alatt kifulladt. Hasonló sorsra jutottak a szárnytámadások is. Számos egység mehtagadta a harctérre indulást, a katonák által alakított bizottságok pedig a parancsokon vitatkoztak. Július 19-én megkezdődött és sikeresen bontakozott ki a központi hatalmak ellencsapása. Augusztus elejéig nemcsak a Kerenszkij-offenzíva során elveszített területeket szerezték vissza, hanem Bukovínát és Kelet-Galíciát is. Az orosz főparancsnokság jelentése szerint: „A hadsereg nem más, mint egy hatalmas, fáradt, kopott és rosszul táplált, mérges embertömeg, akiket a közös békevágás és a közös elkeseredés fűz össze.”⁶⁰

1917 nyarán Oroszország számára lényegében véget ért az első világháború. A német csapatok szeptemberben és októberben még megszállták Rigát és Dunamündét, valamint Oesel, Moon, illetve Dagoe

---

⁵⁷ HERCZEGH GÉZA: *A sarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig*. Magyar Szemle Könyvek, Bp., 1999. 67.

⁵⁸ GALÁNTAI, 1980. 378.

⁵⁹ GALÁNTAI, 1980. 396.

⁶⁰ KENNEDY, 1992. 251.

Balti-tengeri szigeteket. Az orosz katonák rendezetlenül vonultak vissza kelet felé. Bár a fegyverek a keleti fronton ezen az őszön elhallgattak, a békekötés még pár hónapot váratott magára. Az első világháborúban 1,3 millió orosz katona esett el és 3,9 millió került hadifogságba.⁶¹

Az orosz hadsereg szereplése nem csak a hadvezetőség, hanem az egész politikai rendszer, a cárizmus legkeményebb vizsgájának bizonyult, amit az tehetetlenségénél fogva nem élt túl. Kissé eltúlozva azt is mondhatnánk, hogy az 1918. július 16-án, az Ipatjev-házban leadott lövések már négy évvel korábban, azon a napsütéses szarajevói délutánon eldőrdültek...

---

⁶¹ PIPES, 1997. 178-179.

Bebesi György:
Bolsevizmus-sztálinizmus*

A fogalmi rendszer, az eredet kérdése

A huszadik századi történelem két alapvető, egymással szorosan összefüggő és részben egymásból következő jelensége, amely nemcsak az orosz história, hanem az egész világtörténelem szempontjából meghatározó jelentőségű. A két fogalom szétválasztása először az SZKP XX. Kongresszusán történik, ahol Nyikita Hruscsov, a kommunista párt főtitkára a sztálinizmust, mint a lenini bolsevizmus torzulását mutatja be annak érdekében, hogy az „elhajlás” után vissza lehessen nyúlni a „pozitív” gyökerekhez, a lenini genezishez.

Fogalmilag a kifejezések többrétegű jelentéstartalommal bírnak: a bolsevizmus egyszerre egy politikai pártnak, illetve egy párt adott irányzatának a neve, egyúttal politikai filozófia, emellett egy hatalmi szisztéma és egy rendszer elnevezése is.

Kronológiailag közismert, hogy a bolsevik elnevezés eredetileg az 1898-ban, Minszkben alapított Oroszországi Szociáldemokrata Párt (OSZDMP) egyik, nevében *többségi*, radikális irányzatát jelöli, szemben az európai szociáldemokrata normákat követni kívánó kisebbségi, azaz *mensevik* irányzattal. Mivel azonban az orosz történelemről van szó „amelyet ész nem érted, sing, rőf nem méri fel” ahogy Tyutcsev, a 19. század közepének kiváló költője írta, itt minden kissé fordítva értendő, vagy éppen mindennek az ellenkezője sem igaz. A bolsevikok kisebbségben voltak az OSZDMP-ben, csupán a külföldön illegálisan szerkesztett elméleti folyóiratuk a Pravda szerkesztőségében alkottak többséget, tényleges többségbe csak 1917 nyarán kerülnek, a forradalom speciális körülményei közepette.

A közeg, a történeti háttér

Tekintsük át *történetileg a folyamatot: mi a bolsevizmus*, honnan ered, melyek a forrásai, gyökerei? *Kik is a bolsevikok*: egy nyugat-európai, a 19. század 2. felében divatos munkásmozgalmi ideológia, a marxizmus oroszországi képviselői? Az orosz államellenes anarchista hagyományok folytatói? A lázadó értelmiség képviselői, vagy ahogy *Kljucsevszkij* a kor kiváló orosz történésze írta, a 19. század Pugacsovjai? Netán zsidó szabadkőművesek, összeesküvők, ahogy politikai ellenfeleik állítják?

---

* Az előadás eredetileg a Rubicon mesterkurzusának 2005. decemberi programján hangzott el.

Érdekes ezek miatt a kérdések miatt a problémát összefüggéseiben, az orosz valóságba ágyazva áttekintenünk.

A 19. század második felének Oroszországa a halmozott ellentmondások kora. „*Nekünk nem volt feudalizmusunk, s nekünk ez annál rosszabb*” írta Puskin. A hatalmas, folyamatosan gyarmatosító, népességét 1860 és 1914 között 60 millióról 120 millióra megduplázó birodalomnak nincsenek útjai, vasúthálózata fejletlen, városainak többsége fából épült, lakosainak 80%-a még mindig a mezőgazdaságból él, és parasztságot az ősi orosz falusi földközösség, az *obscsina* tartja össze. Az ipar még az ősi *kusztár* keretekben működik, céhek, manufaktúrák alig vannak, a gyáripar gyermekcipőben jár.

A *reformok és a modernizáció*, így pl. a vasúthálózat fejlesztése is csak késve, a krími háborúban elszenvedett, Oroszország hatalmi presztízset alaposan megtépázó veresége után indultak meg. II. Sándor reformjai átgondolt, jó szándékú, a társadalom tűrő és teherbíró képességét is figyelembe vevő intézkedések voltak, de egyrésztől megkéstek, másrésztől újabb súlyos ellentmondásokat szültek. A korai kapitalizáció konfliktusai, a gyorsított ütemben lejátszódó ipari forradalom, a gyarmati módszerekkel élő frissen beengedett külföldi tőke új, önmagukban is súlyos ellentmondásokkal gyarapították a meglévő társadalmi feszültségeket.

Nyersanyaglelőhelyekre telepített hevenyészett *barakkvárosok* jöttek létre, amelyek nagyon hirtelen koncentrálták a faluközösségekből kiáramló, tegnap még szabad vidéki életformát folytató újszülött munkásságot. A 19. század végére egy *32 milliós ipari proletariátus* jött létre hirtelen szinte a semmiből s ezzel a társadalmi réteggel az orosz államhatalom nem számolt. A frissen kialakult nagyüzemi munkásság elképesztő körülmények között élt: Babuskin visszaemlékezéseiben olvashatjuk, hogy egy Morozov gyári szálláson 400 fő aludt egy hálótérben, emeletes, négy részre osztott fapriccseken, amelyek egyenként egy arsin, (70cm) szélesek voltak. A női és gyermekmunka, az alacsony bérek, a 12-14 órás munkaidő, a végigdolgozott ünnepek, a részben csekken kaptak, csak a gyári kázinóban levásárolható fizetség, a *gyárfelügyelőségek* kegyetlen szigora, összességükben az elviselhetetlenség határát súrolták.

Politikai mozgástér nem volt, mindenféle szervezkedést rendőri ügynek tekintettek, a századvégig még segélyegyletek sem jöhettek létre. A tulajdonosok létrehozták saját magán fegyveres alakulataikat, a már említett gyári rendészeteket, amelynek erejét kiegészítette az állami rendőrség, és a titkosszolgálati eszközöket is alkalmazó politikai rendőrség, az *Ohrana*. Korabeli térképeken jól megfigyelhető módon nagyobb munkásközpontok mellé még egy-egy kozáklaktanyát is építettek, gyak-

ran éppen a gyárosok pénzén, hogyha minden más eszköz elfogy, akkor is legyen még egy tartalék erő a munkáskérdés „kezelésére”.

*Ilyen körülmények között nem tudott egy európai értelemben vett munkásmozgalom kialakulni, a proletariátusnak nem voltak eszközei arra, hogy a társadalomba történő békés betagozódásáért küzdjön, mint pl. Angliában. A titokban szervezkedő munkáskörök nem gondolhattak tehát reformokra vagy engedményekre, csak a cári rendszer teljes felszámolására. Amit létrehoztak tehát, az nem lehetett más, mint illegális, félkatonai, és földalatti. A korai munkásszervezeteknek ezt a fajta radikalizmusát már elnevezéseik is jól mutatják: „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására” és társai. Az is természetes volt, hogy a korai munkásszervezetek lelkes értelmiségi vezetői a legradikálisabb orosz tradíciókban, és a legradikálisabb külföldi ideológiákban kerestek fogódzót. Tekintsük át, melyek ezek, kezdjük először az *autochton*, tehát magából az orosz fejlődésből következő hagyományokkal.*

A bolsevizmus orosz gyökerei

- A dekabrista tradíció.

Első megközelítésben ez meglepő lehet, és az sem vitatható, hogy a fiatal orosz katonatisztek a cárizmus helyett, hosszabb távon egy jobb, igazságosabb, demokratikusabb államot képzeltek el. Ám a radikális Déli Társaság vezetőjének *Pesztyelnek* az elképzeléseiben szerepel először *a hatalom fegyveres államcsínnel történő megragadásának gondolata, a katonai diktatúra bevezetése* (vö: proletárdiktatúra) az ország rendőri körzetekre osztása, nagy tömegű rendőri és csendőri erő fegyverbenntartása, stb. (elképzeléseikből a dekabrista pereket figyelmesen nyomomonkövető uralkodó, I. Miklós is sokat merített). Hogy a századvég orosz illegális munkásszervezetei mennyire jól ismerték a dekabrista elképzeléseket, s mennyire zsinórmértéknek tekintették azokat, azt ismét csak már elnevezéseik is mutatják: Déli társaság – Dél-orosz Munkásszövetség, Északi Társaság – Észak-orosz Munkásszövetség.

- Az orosz anarchizmus hagyománya

Itt arra kell gondolnunk, hogy a történelem első modern terrorszervezete, a *Narodnaj Volja* (Népakarat) 1879-ben, „hadat üzent” az orosz államnak, meghirdette a „forradalmi terrort”, ennek keretében az orosz államhatalom prominens személyiségeinek likvidálását. Tagjaik a narodovolecek, az állam összeroppantásáért, vagy legalábbis párbeszédre kényszerítéséért küzdöttek. Egyik leghíresebb teoretikusuk *Bakunyin* művet is írt ezzel a címmel: „*A szlávok számára az állam maga a hálál*”.

Ugyanakkor tévhit, hogy az anarchistáknak nem voltak a *hatalom átvétele utáni időkre* elképzeléseik: *Csernisevskij*, a „*Mit tegyünk*” című, a kortársak által bibliaként forgatott munkájában leírta, hogy át kell ugorni a Nyugat kapitalista fejlődését, mert az, az orosz nép számára elfogadhatatlan, ezzel egyidejűleg össze kell roppantani a cári despotizmust, s helyette az orosz faluközösségek szövetségét kell létrehozni, másképp fogalmazva az *obscsina-szocializmust*.

A lelki és fizikai terrort a cél érdekében szükséges eszköznek tekintő anarchisták között csak a *hatalom megszerzése* kérdésében voltak ellentétek: a már említett Bakunyn *parasztforradalmat* akart, bízott az orosz paraszt lázadó természetében, és hagyományaiban. A narodnyik értelmiségi ifjúság az ún. „*népközéjárás*” (1874) mozgalma során próbálta meg „felvilágosítani” a parasztságot, ám kezdeményezésük látványos kudarcot vallott. *Tkacsov*, akit sokan Lenin orosz előfutárának tartanak, azt írta, hogy egy *szűk forradalmi élcsapatnak* kell fegyveres államcsínnel átvenni a hatalmat, s majd a hatalom birtokában kell olyan intézkedéseket hozni, amelyek „erőből” az általuk kívánt módon átalakítják át a társadalmat. (Szélsőséges nézetei közül említést érdemel, hogy szerinte csak úgy lehet új világot létrehozni, ha a birodalom minden 25 év feletti lakosának levágják a fejét)

- *A szociálforradalmár radikalizmus*

II. Sándor cár anarchisták általi meggyilkolása után a narodovolec irányzat az üldözések és az óriási rendőri-társadalmi nyomás következtében háttérbe szorult, ám a századforduló környékén a nagyüzemi munkásság megjelenésével egyidejűleg megszületik a *terror második nemzedéke* is, a *huszadik század első modern városi gerillái*, a *szociálforradalmárok*, az *SZR-ek*. Elképzeléseik nem sokban különböznek a narodoveleceketől, de ők már külföldön szerveződnek, a városokban rejtőzködnek és konspirálnak, és a városi nagyüzemi munkásság köréből is toboroznak. Érdekeség, hogy az elszigetelten és konspiratívum működő szociálforradalmár sejteket maga az *Ohrana* szervezi titkos ügynökei révén politikai párttá 1901-ben, hogy a szervezet egészét átlássa, és hogy hatékonyabban védekezhessen akcióik ellen.

Tulajdonképpen minden készen áll:

- az orosz értelmiség államellenessége
- a hatalommegragadás technikája: puccs, fegyveres államcsíny, vagy polgárháború.
- a megszerzendő hatalom működtetésének módszere, modellje: katonai diktatúra, egy szűk elit felülről vezérelt reformjai

- az elképzelt állam és társadalom-modell: az ősi vecse-hagyományokra visszanyúló kollektívizmus, a falusi obscsina modell, a szocialisztikus gondolat.

A nyugat ideológia szerepe

Hogy jön ehhez a folyamathoz a nyugati radikális munkásideológia, a *marxizmus*? Mi a szerepe a bolsevik teoretikusoknak, elsősorban *Leninnek*?

A marxizmus *más társadalmi bázisban* gondolkodik, és *más terminológiát* használ, de ha közelebbről megvizsgáljuk, itt sem oly nagyok az eltérések. A hatalomátvétel kérdésében például a dekabristák katonatiszti államcsínyben, a narodnyikok parasztfelkelésben vagy egyéni terrorban, a marxisták, s így oroszországi követőik a bolsevikok – munkásfelkelésben, *forradalomban* gondolkodtak. Tisztában voltak vele, hogy a társadalom egészét nem tudják felvilágosítani, illetve mozgósítani, ezért kell egy szűk körű elit, amely a változásokban a faltörő kos szerepét játssza, Lenin szóhasználatával kell egy „*forradalmi élcsapat*”. A bolsevikok nem katonai, hanem *proletárdiktatúráról* beszéltek, a munkás-ságot proletariátusnak nevezték, a fegyveres hatalomátvétel aktusát forradalomként aposztrofálták, tehát szóhasználatuk a marxi terminológiát követte – de ez a lényegen nem változtatott.

A marxi ideológia jelentősége a korábbi orosz hagyományhoz képest abban ragadható meg, hogy bizonyítja *a munka és a tőke antagonizmusát, a forradalom elkerülhetetlenségét, felállítja a kizsákmányolás-elméletet, és a kommunizmus* ígéretével jövőképet ad. Az első orosz marxisták, pl. *Plehanov*, narodnyikok közül „*tértek át*”, s nem nehéz észrevenni, a nyugat-európai kommunizmus fogalom és az orosz obscsina-szocializmus közötti szinte teljes azonosságot. Azaz: véleményünk szerint *a bolsevizmus autochton orosz jelenség*, amelyben a modern nyugati munkásideológiának kereteket adó, tudatosító, az adott viszonyokra aktualizáló szerepe volt – megváltoztatva a radikális, hatalomátvételért küzdő erők társadalmi hátterét és korszerűsítve fogalomhasználatukat.

Egy jelentős különbség azonban szembeeső: Marx szerint a társadalom és a gazdaság erős fejlettsége szükséges ahhoz, hogy hatalmat átvevő munkásság viszonylag rövid átmeneti idő után a jólét és a bőség társadalmába jusson. A föld legnagyobb kiterjedésű állama az Orosz Birodalom, azonban 1913-ban minden korábbi reform ellenére az USA ipari összetermelésének 6%-át adta, tehát fejletlenségéhez nem férhetett kétség. A bolsevikok ebből következő felismerése: *a hatalom átvétele csak akkor képzelhető el, ha a birodalmat valamilyen krízis rázza meg,*

hiszen *a hatalomátvétel éppen a fejletlenségből következőleg szerves úton nem mehet végbe*. Ilyen méretű krízis kiobbantására, a társadalom átfogó mozgósítására bolsevikok ekkor még képtelenek voltak, (a cárizmusnak is jelentős tartalékai vannak) *ezért robbannak ki a forradalmak akkor, amikor valamely más kataklizma már fellazítja a társadalmat*: az elő orosz forradalom akkor tör ki 1905-ben, amikor az orosz-japán háborúban elszenvedet vereség, a hideg tél, és a cári munkáspolitikai a rendőrszocializmus csődje társadalmi robbanáshoz vezetnek. Erre a helyzetre adoptálódik a bolsevik elmélet, amely e tekintetben már meghaladja a marxizmust: Trockij 1905-ben megfogalmazza a *permanens forradalom* elméletét, amely szerint a felrobbant társadalomban addig kell élezni a feszültséget, amíg meg nem teremődnek a feltételek a munkásság hatalomátvételéhez, a proletárdiktatúrához, amely ténylegesen az orosz szociáldemokrácia uralmát jelentené. Ily módon, gondolják a bolsevik teoretikusok, *a leggyengébb láncszem eltéphető*, ami már ekkor sem világos: *fejletlen termelőerők mellett mit lehet majd kezdeni a megszerzett hatalommal*.

Nagyon lényeges kérdés, hogy *a bolsevikok bíznak abban, hogy egy nemzedék alatt át tudják formálni a gazdaságot és a társadalmat* úgy, hogy elképzeléseik a jóléti-közösségi társadalomról – ha úgy tetszik a kommunizmusról – megvalósuljanak. Összegezve azt mondhatjuk, hogy a bolsevik szerzők reálisan látták és tervezték meg a hatalom megszerzésnek oroszországi lehetőségeit, ám naiv – nyugodtan utópikusnak nevezhető – elképzelésekkel rendelkeztek a hatalom megszerzése utáni időkre.

Ebben a megközelítésben újból feltehetjük a kérdést: *Mi a sztálinizmus? Azt mutatja meg számunkra. Hogy mi történik akkor a valóságban, ha a föld egyhatodán megdöntenek egy fejletlen félalkotmányos birodalmat, és ott megpróbálkoznak a sosemvolt orosz múlt egy utópiájának, és egy nyugaton elképzelt idealizált társadalmi jövőképek a megvalósításával*.

A színrelépés

Vizsgáljuk tovább magát a történeti folyamatot: *a bolsevikok először 1905-ben jelennek meg a történelem színpadán*, de ekkor már egy hét éve létező és működő politikai erőről beszélhetünk. A hatalom – érzékelvén a vészjeleket a századforduló környékén megpróbálja megmenteni a rendszert, Sz. Zubatov Ohrana tábornok javaslatára megkísérlik a munkásságot monarchista munkásszervezetekbe tömöríteni, ahol némi gazdasági és munkaidő kedvezmény fejében hitet tesznek az állam iránti hűség mellett. Ezeket a munkásegyleteket a rendőrség szoros ellenőrzés

alatt tartja, oly mértékig, hogy még szabályzataik is az Ohrana műhelyiben készülnek, s a gyűléseket beépített titkos ügynökök ellenőrzik, ezért kapja a *rendőrszocializmus* nevet.

A bolsevikok felismerik a lehetőséget, és a zubatovi munkásszervezetek legalitását kihasználva beépülnek, és agitációt folytatnak, megküzdnek a szintén beépített rendőrügynökökkel. 1904 nyarára már ellenőrzésük alá vonják a legtöbb monarchistának induló munkásszervezetet, és a cár iránt elkötelezett vezetők, a sztároszták helyett kollektív vezetőséget, szovjetet (tanácsot) választanak az élére – itt jelenik meg először a később oly sokat emlegetett fogalom. A szovjetek demokratikusan választott, alulról építkező önkormányzati munkásszervezetek voltak, amelyeknek eredeti feladata az egyes munkásszövetségek irányítása volt. Működésükben nem nehéz észrevenni az orosz obscsina hagyományokat.

1905. január 9-ének „véres vasárnapján” a cár halomra löveti a neki petíciót átadni szándékozó, *Gapon* pópa Ohrana-ügynök által vezetett békés monarchista munkásokat, ezzel a radikális bolsevik munkásmozgalom karjaiba lökte a teljes munkásságot. A történelem fintora, hogy az első orosz forradalmat annak a szisztémának, a rendőr-szocializmusnak a csődje robbantotta ki, amelyet éppen azért hoztak létre, hogy „a cárizmust megmentse a polgárháborútól”. Nem véletlenül írhatta a sortűz napján Lenin, „*hogy a munkásság forradalmi nevelése ezen a napon többet haladt előre, mint a megelőző évek során összesen*”.

Az *1905-1907-es elő orosz forradalom azonban még nem a bolsevikokról szólt*. Ennek a társadalmi kataklizmának a főszereplője még a *paraszttság* és a *földkérdés* volt, a hatalom október 17-én egy korlátozott alkotmány bevezetésével két sikertelen Duma kísérlet után stabilizálni tudta a rendszert. Amivel az ekkor még formailag egységes orosz szociáldemokraták nem számoltak: a monarchia megmentésére egy erős spontán tömegmozgalom bontakozott ki, a *feketeszásasság*. Ez a mozgalom visszanyúlt a 17. század elejének zavaros időszakához, az ún. „szmútához” amikor a Rurik dinasztia kihalása után a moszkvai alsóvárosok katonai alakulatokba szerveződött lakosai, iparosai, a „fekete emberek” mentették meg Oroszországot a lengyel trónbitorlóktól, az Ál-Dimitrijektől, Minyin hentes vezetésével. *Oroszországban ma ennek a felkelésnek a napja – november 4. vált nemzeti ünnepé, mint egy népi, középkori nemzetmentő hagyományé, a nemzeti összefogást példázó tradícióé, s egyre inkább ennek a napját, november 4-ét ünneplik a régi „forradalmi ünnep”, november 7. helyett*. 1905 őszére a feketeszásas mozgalom analógnak tartotta a helyzetet a 17. századi eseményekkel, és tucatnyi szervezetben mintegy félmillió ember mozdult meg a cári hatalom megmentése érdekében. Tüntetésekkel, petícióikkal, a városok zsi-

dó negyedei ellen folytatott pogromjaikkal, katonai alakulataikkal, a *harci druzsinákkal* sikeresen pótolták a hatalom széthullott rendőrségét és hadseregét, valóban ismét megmentették az államot.

A *szovjetek 1905 decemberében Moszkvában* próbáltak Trockij vezetésével kirobbantani egy *felkelést*, amely elszigeteltsége és a tömegtámogatás hiánya miatt eleve kudarcra volt ítélve. Érdekesség, hogy a küzdelmet a bolsevik és a feketeszázas harci druzsinák vívták meg egymással, a vörös csillagosok és az "ezüstlovacsok" (Sárkányölő Szent György a feketeszázas mozgalom szimbóluma) gyakran ugyanazokból az üzemekből toborozva tagságukat.

A cárizmus utolsó, forradalom leverését követő 10 évében, a júniusi monarchia idején a *bolsevizmus háttérbe szorult*, vezetői emigrációba kényszerültek, vagy börtönben voltak, és már *szervezetileg is elváltak* a nyugat-európai szociáldemokrata hagyományokat követni kívánó mérsékeltbb mensevik irányzattól. (a Sztolipin miniszterelnök nevével fémjelzett konszolidáció, és a félalkotmányos parlamenti rendszer már jobb szervezkedési lehetőséget kínált, ezt kívánták kihasználni a mensevikek.)

A hatalomátvétel

Az első világháború ismét meghozta azt a krízist, amire a bolsevik stragégák vártak. A hatalom az óriási áldozatokkal járó háború során felőrölte a monarchia erő és erkölcsi tartalékait, oly mértékben, hogy még a Stürmer féle 1916 végén hivatalba léptetett szélsőjobboldali feketeszázas kormány, illetve Raszputyinnak, a hírhedt cári kegyencnek a meggyilkolása sem tudta megmenteni. Az orosz történelem ismét furcsa finctorokat mutat: a cári családot rossz irányba befolyásoló hírhedt sarlatánt Puriskevics vezetésével a cár elkötelezett hívei, a feketeszázások gyilkolják meg, magát az uralkodót 1917. március másodikán a pszkovi vasúti pályaudvar híres szalonkocsijában két jobboldali Duma képviselő mondatja le az Állami Duma Ideiglenes Bizottságának nevében: az októbrista *Gucskov*, és a feketeszázas *Sulgin*. Annak a Dumának a képviselői, amelyet 1905-ben a cárizmus megmentésére hoztak létre, és olyan képviselők, aki életüket a cárra és a monarchiára tették föl. (Sulgin leírja visszaemlékezésiben, hogy azért ment, hogy lemondassa az uralkodót, ám mégis zavarban volt, hogy piszkos szalonkabátja miatt nem a megfelelő öltözetben járul a cár elé.)

Ezzel a lépésükkel takarítottak a bolsevizmus előtt, hiszen a monarchiának, mint utaltunk rá további tartalékai nem maradtak, a polgári demokratikus, liberális tradíció pedig alig-alig létezett Oroszországban. Ennek ellenére *volt esély a békés átalakulásra: az egyik hatalmi centru-*

mot a дума hozta létre, ezek lettek a Lvov, majd Kerenszkij nevével fémjelzett Ideiglenes Kormányok, másrésről ismét újjászerveződtek a *szovjetek*. A kooperáció, a koalíciós kormányzás lehetősége nem volt kizárva egészen áprilisig, amíg a németek abban a bizonyos híres leplombált vasúti kocsiban át nem engedték az ország területén a Franciaországból hazafelé tartó *Lenint*. A bolsevik vezér ugyanis úgy értékelte, hogy megérett a helyzet a forradalom továbbvitelére és a hatalom megragadására, ezért közvetlenül megérkezése után a szentpétervári Finn pályaudvaron mondott híres beszédét, az ún. „*áprilisi téziseket*” azzal indította, „*hogy semmiféle hatalmat az Ideiglenes kormánynak*”.

Ettől a pillanattól kezdve egy *versenyfutás indul meg a politikai erők között a hatalom megragadásáért*. A formálisan kormányzati pozícióban lévő *Kerenszkij Kormány* mögött nem volt valóságos erő, érdemi intézkedéseket nem hozott, a francia mintájú köztársaság bevezetésre irányuló törekvései pedig megkéstettek és erőtlenekek voltak.

A bolsevikok jobban reagáltak a forradalmi helyzetre, hiszen két évtizede erre készültek. Megértették, hogy a helyzet kulcsproblémája a *földkérdés*, amellyel a lakosság még mindig négyötödét kitevő parasztságot meg lehet nyerni. Megértették, hogy az elfáradt, kimerült *lakosság békét akar*, és megértették, hogy elkerülhetetlen bizonyos polgári demokratikus reformok és szabadságjogok bevezetése. Ezért – alkalmazkodva a konkrét helyzethez – félretették saját forradalom előtti ideológiájuk számos elemét, pl. azt a tételt is, amely a mezőgazdaság jövőjét kollektivizált nagyüzemek keretében képzelte el, erre utal Lenin elhíresült mondása: „*ám legyen*”. (A teljes képhez tartozik, hogy a bolsevik vezetők körében is többféle elképzelés létezett a mezőgazdaság jövőjét illetően, Trockij pl. amerikai típusú farmergazdaságról írt forradalom előtti publikációiban). *A bolsevikok tehát az 1917-es belpolitikai feszültségtől szikrázó hónapjaiban azt mondták, ami a tömegek tőlük hallani akartak: földosztás, béke reformok*. Ennek köszönhető látványos megerősödésük is, létszámuk 1917 márciusa és októbere között 25.000-ról 350.000-re nőtt, *most már valóban többségiékké váltak*, és az ő befolyásuk érvényesült a szovjetekben is.

A harmadik politikai pólusnak a monarchizmusnak mint utaltunk rá, ekkor már nem volt sem politikai-, sem tömegbázisa, 1917-ben már nem lehetett feketeszázas mozgalmat kreálni a trón megmentésre, mint 1905-ben. Utolsó próbálkozásuk 1917 augusztusában egy katonai diktatúra bevezetésére irányult, amelynek szándékaik szerint mind a Kerenszkij kormányt, mind pedig a szovjeteket fel kellett volna számolnia, ez a sikertelen akciójuk a *Kornyilov puccs* néven híresült el.

Az októberi hatalomátvétel ezek után már végjáték volt, a bolsevik teória valóra vált. Egy káosz, egy szmuta közegében a radikalizá-

lódó, polarizálódó tömegek támogatását sikerült megnyerniük, s most már – politikai ellenfeleik gyengeségét is kihasználva – képesek voltak mozgósítani a társadalmat. Október 25-e tulajdonképpen már csak a pont volt az i betűn, a női ruhában menekülő Kerenszkijjel, s a Téli palotát védő néhány tucat kadet korú tisztiiskolással. Ezt a napot a később a szovjetrendszerben kanonizálták, mint az új társadalom születésének szakrális, forradalmi aktusát.

Uramisten, győztünk. Teóriák az új társadalom felépítéséről.

A hatalom megragadása után tudatosult a bolsevik vezérkarban, hogy a megszerzett pozíció megőrzése legalább olyan, ha nem nehezebb feladat lesz, mint a kormányra kerülés kicsikarása. Eleinte nem sok elméleti töprengeni való volt, hiszen a bolsevik hatalommegragadás ténye aktivizálta és egységbe forrasztotta szinte az összes többi erőt a belpolitikában, kívülről pedig az első világháborús frontokon még egymással szembenálló antant és központi hatalmak egyaránt felléptek a bolsevik vezetésű szovjethatalom ellen. Az első feladat tehát *a túlélés* volt, erről szólt a *polgárháború*, a *külső intervenció* elleni harc, és ezért vezették be az első világháborús nyugati kormányzati gyakorlat mintájára a beszo­l­gáltatási és munkakötelezettséget előíró, és központi elosztást megvalósító *hadikommunizmust*. Teoretikai szinten már ekkor felmerült, hogy ez a szisztéma lerövidítené az elképzelt kommunista társadalom megvalósítása felé az utat, de hamarosan kiderült, hogy *az éhezés és nyomor közössége nem azonos a jólét és a bőség közösségével*, és mint a sorozatos lázadások is mutatták, a rendszert a tömegek hosszabb távon nem hajlandók elfogadni. Ezért a hadikommunizmust a kényszerítő körülmények megszűntének pillanatában, a polgárháború megnyerésekor le kellett állítani, és helyette valami élhetőbb modellre átállni, ez volt az a történelmi pillanat, amikor igazán komoly formában felmerült a „*hogyan tovább*” kérdése.

Trockij markáns álláspontja az volt, hogy a szocializmus önmagában, tőkés környezetben, egy országban nem győzhet, ezért vagy ki kell robbantani a *világforradalmat*, amely más országokban is kollektív társadalmat építeni kívánó pártokat juttat hatalomra, vagy *vissza kell térni a kapitalizmushoz*.

A forradalom előtti teóriák megvalósítása átmenet nélkül, a hadikommunizmus bukása után szóba sem jöhetett, *a szocializmus és a kommunizmus felépítésére vonatkozó doktrínákat egyelőre félre kellett tenni*.

Lenin és Buharin, ebben a helyzetben köztes megoldásban gondolkodott, nem adva fel a közösségi társadalom eszményét, átmenetileg el-

kerülhetetlennek látták a kapitalizmus bizonyos elemeinek korlátozott körű helyreállítását a fennmaradás érdekében. Ez a csak látszólagos visszalépés lett a *NEP, az új gazdaságpolitika*, amelynek „*csináljunk egy kis kapitalizmust, hogy megmentjük a szocializmust*” lett a szlogenje.

A torzulások kezdete és az örökösödési harc

Miközben elméleti viták folynak a Bolsevik Párt Központi Bizottságában, a gyakorlatban már a kezdet kezdetén, a polgárháború során *súlyos hibákat követnek el, amelyek előrevetítik a rendszer későbbi diktatórikus irányba történő eltorzulását.*

Átveszik a cári rendszer államapparátusa és rendőrsége személyi állományának mindegy 75-80%-át, kihasználva a mindig az aktuális hatalomhoz hű *csinovnyikmentalitást*, így nagyon korán megjelenik az *etatizmus*, az állam szerepének abszolutizálása, és megkezdődik a rendszer *elbürokratizálódása.*

Bár elleneztek a cári igazságszolgáltatást, 1918 júniusában Nyizsnyij-Novgorodban mégis felállítják az első kényszermunka és bűntetőtábor. Saját szóhasználatukkal *koncentrációs tábor*, amelynek jelentős átnevelő szerepet is szánnak, ez lesz a majdani GULAG elő kezdeménye.

A tőkés vagyon kisajátítása során *államosítanak, és nem társadalmasítanak*, így elmarad az ellenőrzés, nem valósul meg a munkásönigazgató gondolat, *nem találják az új rendszerben a szakszervezetek helyét.* Érdeemes felfigyelni arra, hogy a hatalom birtokában, már szinte a kezdet kezdetén *megindul a papíron nagyszerű bolsevik eszmék eróziója.*

Földet osztanak, mert erre az ígértre szükség volt 1917-ben, ám azt *nem tulajdonba adják a kiéhezett parasztságnak, hanem csak szerződésbe.* Ez a nem jelentéktelen különbség előrevetíti a földek későbbi visszaállamosításának lehetőségét.

A Breszt-Litovszki békeszerződés miatt *az eszerek kilépnek a kormányból*, ezzel megszűnik a koalíciós kormányzás lehetősége, egyúttal *megszűnik a külső kontrol utolsó formája.*

A fenti *torzulások* miatt nagyon korán létrejön egy *munkásellenzék*, amely Trockijt tekinti vezéralakjának, ők balról bírálják a rendszert, a „nem ezt akartuk” gondolat jegyében. Reális kritikájuk mellett támadják a NEP rendszert is, amely segített talpra állítani a gazdaságot és megnyugtatni az országot.

A teljes képhez tartozik, hogy a korán észrevehető anomáliák ellenére a bolsevikok uralmuk első éveiben számos olyan *reformot* végrehajtanak, amelyet már az alkotmányos monarchiában, vagy a Kerenszkij

Kormányzat idején meg kellett volna hozni. Egyenjogúsítják a nőket, lehetővé teszik a válást, vallásszabadságot és az ateista propaganda jogát hirdetik, tulajdonképpen pótolják az elmaradt polgári demokratikus reformokat. A *Szovjetunió 1922 decemberében elfogadott alkotmánya* papíron nagyszerű elképzeléseknek és ambícióknak a gyűjteménye, már megalkotásakor is az volt a kérdés, hogy mennyit sikerül abból valóra váltani, vagy van-e egyáltalán valós szándék a megfogalmazott koncepciók megvalósítására. Végül ide kell sorolnunk magát a NEP-et is, amely a gazdaság stabilizációjának és a vállalkozások beindításának kitűnő programja, élelmezési és anyagi biztonságot teremtett.

Ebben a nagyon labilis helyzetben különös jelentőségre tesz szert a személyi kérdés, amelyet Lenin súlyos betegsége, s a halála után kibontakozó *örökösödési harc* tett különösen aktuálissá.

Sztálin előtérbe kerülése, a belső kontrol megszűnése

A bolsevikok a cári rendszerhez hasonlóan *végletesen központosították a hatalmat*, s a 120 milliós birodalom sorsát ténylegesen egy alig tucatnyi emberből álló testület intézte kézi vezérléssel, mint láttuk minden külső kontrol nélkül, de hamarosan a *párton belüli ellenőrzési mechanizmusok is kiiktatódtak*. Sztálin, a párt 1921 márciusában tartott X. kongresszusán elfogadtatta a *frakciózás tilalmáról* szóló javaslatot, így a párton belüli viták lényegében megszűntek, hiszen a hivatalos állásponttal szemben történő bármilyen véleménynyilvánítás, már frakciózásnak minősült. A grúz származású bolsevik vezér ravasz taktikával *sorban szerezte meg a párton belüli legfontosabb irányító pozíciókat*: Már 1919-től a bolsevik kormányban, a Népbiztosok Tanácsában az *Ellenőrzési Népbiztosság* vezetője, majd *nemzetiségi népbiztos* lett. Még szintén 1919-ben megszerezte a *Politikai Iroda* vezetői posztját, itt születtek a stratégiai döntések, majd utána a *Szervező Iroda* vezetését is, itt az operatív munkát végezték. Az adott testületekbe saját embereit ültette, s a pozíciószerezések megkoronázásaként 1922-ben övé lett a főtitkári cím is, amelyből a párt elsőszámú tisztségét hozta létre, a világ később őt már ebben a minőségében ismerte meg. Kialakult a fenti folyamat eredményeképpen egy monolit párt, amely már lényegében egy ember akaratát hajtotta engedelmes gépezetként végre. Fontos megemlítenünk, hogy Sztálin emberei kerültek a *belső erőszakszervezetek*, így a GPU a politikai rendőrség, és a Vörös Hadsereg élére is.

A sztálini thermidor, az ellenlábások kiiktatása

Sztálin kétségkívül nem kis tehetséggel úgy taktikázott, hogy *formálisan mindig ő képviselte a párt hivatalos irányvonalát*, magát a „lenini örökség” letéteményeseként állította be, így pártbéli ellenfeleit elhajlóknak tudta minősíteni, s így eltávolítani őket, a 20-es években a pártból, az évtized végén az országból, a harmincas években már az élők sorából. Az első kiiktatott ellenlábás Trockij volt, aki a NEP kritikájával, és egy szerencsétlen, saját összes műveihez írt előszóval került a baloldali elhajlók közé, később ő lett a párttal való szembefordulás emblematikus figurája.

1925 decemberében a XIV. pártkongresszus Sztálin koncepciója alapján, Trockij véleményével szemben deklarálja, hogy a szocializmus egy országban is felépíthető. A kongresszus érvei között szerepel, hogy a húszas évek államosításai során *a szocialista tulajdonforma már túlsúlyba került, az ipar modernizációja megindult, tehát a Szovjetunió gazdasági autarchiája megvalósítható.* A koncepcionális viták eldőlték, a „nagy mű” építése megkezdődött.

A szocializmus – ebben a formában – történő felépítését opponálókat 1926-tól fokozatosan eltávolítják a pártból, megfosztják őket tisztségeiktől, Trockijt 1928-ban Alma-Atába száműzik, majd 1929-ben emigrációba kényszerítik.

Sztálin maga természetesen nem ért egyet a NEP-pel, de pillanatnyilag ez a hivatalos pártirányvonal, várja az alkalmas pillanatot a hatalom végleges központosítására, az egyszemélyi vezetés teljes megvalósítására. *Eközben a húszas évek közepén már kezd a rendszer eltorzult jellege keményen megmutatkozni.* Frunzét, a Vörös Hadsereg legendás polgárháborús vezérét vakbélműtétre kényszerítik, amibe furcsa módon belehal, utána a hadsereg is Sztálin embereinek a kezébe kerül. 1928-ban robban a *sahti ügy*, amikor a bányavidék munkásainak éhezését, elégedetlenségét, a régi gárda mérnökeinek szabotázs tevékenységére vezetik vissza, 11 mérnököt golyó általi halálra elítélnék, és azonnal ki is végzik őket. Az ügy hosszabb távú következménye, hogy meghirdetik *az éberségi kampányt, a pártba befurakodott ellenség teóriáját*, ezzel hiszterizálják a társadalmi közhangulatot.

A húszas évek végére úgy tűnik, hogy adott történelmi pillanatban a trockiji felfogás az igaz. *Ha egy országban elszigetelt módon, tőkés ellenséges környezetben kollektivista társadalmi modellt akar az aktuális hatalom felépíteni, akkor az csak egy bürokratikus-katonai, egyértelműen a diktatúra felé forduló belső rend kialakításával lehetséges.* Ennek pedig nem sok köze van a 19. századi teoretikusok által elképzelt szocializmushoz, de az orosz szerzők obszcina-szocializmus álmaihoz sem.

A végleges fordulatot, az *1927/28-as gabonaválság* hozza meg. Sztálin már korábban ki akarta kényszeríteni a mezőgazdaság államosítását, meg akarván szüntetni a gazdaság „két-szektorúságát”, azt állítva, hogy a privát agrárszféra képtelen együttműködni a már államosított ipari szférával. A terv megvalósítására a meghamisított születési dátum és retusált fotók alapján kibontakozó *személyi kultusz* közegében és légkörében, a politikai ellenfelek eltávolítása után, éppen ellenlábasaik a húszas évek elején súlyosan elítélt gazdasági koncepciója alapján került sor. *Preobrazsenszkij* ugyanis, Trockij körének közigazdásza azt hirdette, hogy az orosz modernizációhoz a munkaerő és a nyersanyag rendelkezésre áll, a technológiát nyugatról kell behozni, a tőkét pedig a „mezőgazdaságból kell kiszivattyúzni”. Ezt az agrárrolló kinyitásával, azaz alacsony mezőgazdasági felvásárlási árakkal, és mesterségesen magasan tartott ipari árakkal kívánták elérni. Sztálin kihasználva a jó termésű 1927-es év után a városokban az ennek ellenére fellépő gabonahiányt (a parasztok az alacsony felvásárlási árak miatt visszatartották, teaurálták a gabonát) híres szibériai útvjáról visszatérve a Szverdlov Egyetem válogatott hallgatói előtt meghirdette a *mezőgazdaság kollektivizálásának programját és a tervutasításos gazdaság bevezetését*.

Mindezt oly módon teszi, hogy akik védeni akarják közigazdasági megfontolásokból a NEP-et, és hitet tesznek a fokozatosság mellett, – *Buharin és társai* – azok ezáltal *jobboldali elhajlónak minősülnek*, miközben a párt hivatalos irányvonalát természetesen továbbra is Sztálin képviseli, ő mindig a centrumban marad, ez taktikázásának legfőbb eleme. Az új ellenzék most már kategorikusan, rövid idő alatt eltávolítják a pártból, Sztálin ellenfél nélkül maradt, lényegében leszámolt a régi gárda tagjaival.

Ez a szovjet thermidor lényege, ez az a pillanat, amikor a már húszas években erősen sérülő bolsevik gondolat végleg átalakul sztálinizmussá. A külső, majd a belső kontrol megszűnése, az egypárti, központi kézivezérlésű hatalom létrehozása, a gazdaság valamennyi szektorának kíméletlen államosítása, erős belső repressziós szervezetek létrehozása, kiegészítve a személyi kultusszal és a sahti ügy után kibontakozó éberségi hisztériával, totális államot hoznak létre, egyikét a huszadik század legkeményebb diktatúráinak.

A kényszermodernizáció ára és a figyelmen kívül hagyott emberi tényező

Felmerül a kérdés, hogy mindez szerepelt-e valamilyen módon korábban a bolsevik ideológiában, azaz előre látható, előre vetíthető volt-e maga a folyamat. Részben igen, hiszen mint láttuk, a diktatúra bevezetése része volt a forradalmat előkészítő teóriának. Ám nagyon *fontos különbség*,

hogy ezt a diktatúrát a bolsevik szerzők csak *átmenetinek* képzelték el, csak addig szükségesnek, ameddig a társadalmat át nem formálják, amíg a gazdaságot képessé nem teszik arra, hogy egy jóléti-közösségi modell, az ún. *kommunizmus* megvalósuljon. Az átmenet időszakát Lenin és teoretikustársainak többsége *nemzedéknyi időre tette*, hiszen tisztában voltak vele, hogy a társadalom, a gazdaság, a gondolkodásmód, az életforma átalakítása, a kulturális és infrastrukturális hiányosságok felszámolása komoly időt vesz igénybe.

Sztálinnak mindegyikre nem volt sem ideje, sem türelme, ő amolyan „nagyatéres vezér”, aki erőből, kényszerből modernizál, csak az eredmények érdeklik, a folyamat emberi oldala nem, nem számítanak számára sem az áldozatok, sem a társadalom tűrőképessége, *néhány év alatt kampányszerűen próbálja behozni az egykori cári Oroszország több évszázados elmaradottságát*. Megindul a *mezőgazdaság kollektivizációja* és az *első 5 éves terv megvalósítása*, ezzel párhuzamosan zajlik a „*kuláktalanítás*”, a Sztolipin miniszterelnök reformjai által még a századelőn létrehozott orosz vállalkozó paraszti réteg felszámolása. A húszas évek elején az évszázados várakozás után földet kapó parasztságtól a jussát erővel elveszik, majd közös gazdaságba kényszerítik, eközben az elrekvirált termény és állat, szállítóképesség hiányában otthagyják a vasútállomásokon, az elégedetlenség több helyütt fegyveres ellenállás formáját ölti. Nő a koncentrációs táborokban dolgozó elítéltek száma, munkájukra szükség van a grandiózus tervek megvalósításához, csak a Fehér-tengeri csatorna, a hírhedt „Belomorkanal” építése 50 ezer ember életébe került. (az építők közül 72 ezren kegyelmet kaptak)

A hatalmas lendülettel és lelkesedéssel megindított folyamat olyan súlyos anomáliákkal jár, hogy még olyan öskommunisták is, mint *Mihail Solohov*, a méltán világhírű „Csendes Don” szerzője, elküldik Sztálinnak a párttagkönyvüket, jelezve, hogy semmilyen formában nem tudnak azonosulni azzal, ami az országban folyik. Sztálin a felelősségét sem akkor, sem később nem volt hajlandó elismerni, amikor már elviselhetlenné vált a feszültség az országban. Ekkor cikket íratott a Pravdába, a párt központi orgánumaiba, „*Akiknek a dicsőség a fejükbe szállt*” címmel, s a felelősséget megkísérelte az alsó fokú pártszervekre hárítani.

Az ár tehát pokoli, de az eredmények önmagukban imponálóak. Az első 5 éves tervet 4 év 4 hónap alatt valósítják meg, ennek során a Szovjetunió olaj-, vas- és gépipar tekintetében feljön a világ második, villamosenergia szempontjából pedig a harmadik helyére. A fejlődés kétségtelen. 1913-ban a cári Oroszország az akkori USA termelésének mindössze 6%-át adta, 1932-ben a Szovjetunió már 45%-át.

Azt is végig kell gondolnunk, hogy az erőltetett, kényszerített fejlődésnek, átalakulásnak *racionális okai* is voltak:

- a Szovjetunió egyedüli kollektivista országgént létezett a két világháború között, a tőkés gazdasági rendszerű államokkal nem tudott kereskedni, se segélyre, se bankkölcsönre nem számíthatott, ezért *a modernizációt saját belső forrásaiból kellett kiperéselnie.*
- Egyedüli „szocialista” országgént *autarkiás* gazdaságot kellett építenie, ehhez elkerülhetetlen volt a nehézipar, a bányászat és az energiaszektor fejlesztése.
- Az országnak súlyos élelmezési gondjai voltak, ennek az erőszakos kollektivizáció csak részben volt oka, *a mezőgazdaságot mindenképpen fejleszteni kellett,* ehhez mezőgazdasági gépiparra, traktorokra, kombájnokra volt szükség.
- Nem lehettek illúziói a Szovjetunióknak a *honzvédelem* kérdésében sem. Egyedülálló társadalmi rendszerükkel nem gondolkodhattak egy esetleges támadás esetén szövetségesekben, az önálló erőből történő védelemre kellett berendezkedniük, ehhez pedig erős háttér-*ipar,* és mindenekelőtt hadiipar szükségeltetett. Fontos szerepe lesz később a második világháború megnyerésben annak a ténynek, hogy iparukat duplex módon fejlesztik, azaz az európai iparvidéknek létrehozzák az Uralon túli tükörképét, ide tudják majd a német bombázások idején a termelést áttelepíteni.

A rendszer jellege

1933/34-re megvalósul a *sztálini thermidor,* kiépül az új rendszer, amely már egészen más, mint az bármely forradalom előtti publikációban olvasható.

- A magántulajdont *teljes körűen felváltotta az állami,* vidéken pedig a szövetkezeti, a kolhoz-tulajdon. Ennek az új vagyoni formának *az ellenőrzése* azonban *megoldatlan:* az állami vállalatok vezetőit politikai megbízhatóság és nem szakmai hozzáértés alapján nevezik ki, valós döntési jogkörrel nem rendelkeznek, kompetenciájuk a központi akarat helyi végrehajtására terjed ki.
- Az önkormányzati-társadalmi tulajdonforma súlyosan sérül, majd teljesen eltűnik, az egykori munkás-érdekvédelmi fórumok, *a szakszervezetek inkább csak káderiskolákként működnek.* A társadalmi-sítás-államosítás vitájában teljes körűen az utóbbi győzött.
- A NEP felszámolásával *eltűnnek a piac elemei a gazdaságból,* ezúton kizárólag a *központi tervutasítás* számai mozgatják a termelést. Ezek értelemszerűen a nehézipar és energiaszektor fejlesztését favorizálják a fentebb leírt okok miatt, így viszont a könnyűipar és a lakossági szükségletek kielégítése háttérbe szorul.

- Sztálin konspiratív viselkedése és párton belüli pozícióhalmozása, az ellenzék erőszakos eltávolítása és a szigorító működési szabályok bevezetése miatt, az egykori vitáktól hangos *bolsevik párt monolitá és diktatőrükussá válik.*
- *Sztálin*, főtitkári pozíciója, kiegészítve a személyi kultusszal és az orosz népi tradíciókkal, a lakosság vezér és a szilárd központi hatalom utáni vágyával, a tömegek „ikon” iránti igényével, azt eredményezi, hogy *személyét egészen egyszerűen a közgondolkodás behelyettesíti a cáréval.*
- *A társadalom egy triplex hatalmi présbe kerül*, ennek kereti között éli nagyon szűkreszabottan hétköznapi életét. Az első kört az állami hivatalok, az elbürokratizálódott szovjetek adják, a második maga az uralkodó szerepbe került párt, a harmadik pedig a belső elnyomást biztosító repressziós szervezetek, névváltozásuk sorrendjében a Cseka, a GPU, majd az NKVD.
- A magát már kommunistának nevező egykori *bolsevik párt alkalmazza a cárizmusnak azokat az eszközeit, amelyektől egykoron még illegalitásban maga is nagyon szenvedett.* Ezek a bírói önkény, a bürokrácia, a rendőrség túlhatalma, a kivégzések rendszerének fenntartása, a száműzetések, a kényszermunkatáborok – legfeljebb fenntartásuk, illetve alkalmazásuk filozófiája változik, előtérbe kerül a munka abszolutizálása, *a munkával való átnevelés eszménye.*
- Ezzel szoros összefüggésben az uralkodó párt magába olvasztja *a régi orosz birodalmi gondolatot, a nemzetmentő feketeszázás eszmét, képviseli a nagyhatalmiság tudatát, a magáénak érzi az orosz regionális szupremácia eszméjét* – ezért a régi gárda és a régi tisztikar tagjai közül is sokan támogatják – megjelenik a nemzeti bolsevizmus gondolata, amelynek küldetéstudata nem pravoszláv vallási, hanem szláv birodalmi-területi jellegű, a hivatalos terminológiában „forradalminak” mondja magát. E tekintetben világos *kontinuitás* figyelhető meg a cári Oroszország és a szovjet-orosz állam között. *Sulgin* a szélsőjobb egykori vezére az 50-es évek közepén a Gulagról történő szabadon engedésekor így fogalmazta ezt tömören meg: „*Mi monarchisták csak álmodoztunk egy nagy és erős Oroszországról – a kommunisták ezt megvalósították. Dicsőség a kommunistáknak!*”

Hogyan nevezhető illetve *minősíthető ez a rendszer*, amely kétségtelenül egyike a XX. Század nagy totális diktatúráinak? Leginkább a *sztálinizmus*, illetve az *államszocializmus* elnevezések írják le a rendszer lényegét, mint ahogy a hitleri rendszerre is a *nemzetiszocializmus* elnevezés illik a legpontosabban.

Sztálin tudja, hogy amit tesz, az nem helyes, hogy 1917-ben és előtte az illegális forradalmi álmodozásban nem erről volt szó, ezért *konspirál*, ebből fakad rendszerének egyik immanens (lényegétől nem elválasztható) vonása: *olyan társadalmi-politikai szisztéma, amely nem vállalja fel önmagát, elhallgatja, elkendőzi a rendszer visszaéléseit, megpróbál az ősi orosz Patyomkin effektussal más képet sugározni magáról, mint amilyen valójában.* A külföld csak a 30-as évek elején szerez tudomást a kényszermunkatáborok létéről, a jól megválogatott külföldi vendégek, a szintén gondos előkészítés után meglátogatott helyszínek alapján elragadtatással nyilatkoznak a „szocialista építőmunka ragyogó eredményeiről”.

Sztálin állama erejét nem egy etnikummal, vagy vallási közösséggel szemben, hanem saját országa saját lakosságával szemben alkalmazza. (igaz a második világháborúban már deportál komplett népcsoportokat, az 50-es években pedig, nem sokkal halála előtt, antiszemita kampány van az országban és nagyszabású orvosper készülődik)

A szovjetrendszerben nagyon mélyen benne van az ősi orosz tradíció, bár frazeológiájában marxistának és szocialistának mondja magát. A szovjetrendszer gyökerei az ősi vecse-obscsina hagyományokban kereshetők, a közigazgatás felépítése és formális demokratikus centralizmusa mögött nem nehéz észrevenni az 1870-es évektől bevezetett zemsztvo-rendszert. (területi képviselési-önkormányzati szisztéma). *Sztálin* nem is gondolja, hogy a lakosságot bonyolult ideológiával kellene terhelni, ezért *összefoglalja saját olvasatában a marxizmus lényegét*, és ez az alig néhány oldalas kis brosúra, a „*kratij kursz*” (rövid tanfolyam) lesz a pártszemináriumok anyagának alapvető kézikönyve. A nyugati ideológiai-filozófiai gyökerek közül, sokkal több joggal említhető a porosz konzervativizmus, Fichte etatizmusa, általában véve a nyugati 19. századi konzervatív gondolkodás, mint a hivatalosan és formálisan felvállalt marxizmus.

Mindezen tényezők mellett a *szovjetrendszer rengeteg ember számára jelentett felemelkedést korábbi állapotukhoz képest.* A falvakból városokba költöző lakosok komfortos lakást, biztos munkahelyet, személyigazolványt, működő infrastruktúrát, rendszeres jövedelmet, nyugdíjat és orvosi ellátást kaptak, ezeket a luxusokat a cári rendszerben tízmilliók nem engedhették meg maguknak. A *kultúra* területén mindenekelőtt az *analfabetizmus felszámolása* tartozik a rendszer jelentős eredményei közé, de a művelődés és a szórakozás intézményei is nyitottabbá váltak a 20-as évektől, immáron nem volt álom egy színház vagy mozilátogatás. Igaz, ezek az intézmények a 30-as évektől csak „szocialista kultúrát” közvetíttek, ami erősen sematikus, propagandisztikus jellegű volt, és szellemiségében maximálisan kiszolgálta az uralkodó pártot. *Mindeze-*

kért a hatalom mégis stabil bázissal, jelentős tömegtámogatással rendelkezett, és az 50-es évek közepéig kifejezetten szilárd volt.

A terror és a represszió kora a Szovjetunióban

A sztálini rendszer végleges karakterének kialakulása, igazi, kőkemény arcának megmutatkozása 1934-re tehető. Ekkor a sikeres első 5 éves terv és a „mezőgazdaság szocialista átszervezésének” lezárulása utáni diadalittas légkörben, a „győztesek kongresszusán”, saját elvtársai kívánják megállítani Sztálint, oly módon, hogy megakadályozzák a Központi Bizottságba történő beválasztását, így az nem tudja főtitkárrá választani. A választásokat lebonyolító pártapparátus (Molotov és Kaganovics) meghamisítja az adatokat, így Sztálin marad a főtitkár, de bosszút esküszik.

Megkezdődik a terror, a represszió kora, s a megtorlási hullám első áldozatai a XVII. kongresszus küldöttei. 1966 delegátus közül 1108-at tartóztattat le 1 éven belül, 139 Politikai Bizottsági tag közül 110-et végeztek ki. Még ebben az évben megölik Kirovot, a leningrádi pártbizottság első titkárát, aki Sztálin sikeres eltávolítása esetén az utódja lehetett volna. Különös perverziója a hatalomnak, hogy bár a konkurencia kiiktatása egészen nyilvánvalóan Sztálin közvetlen utasítására történik, később a koncepciók perekben, amelyek a „régi gárda” tagjai ellen folynak, az egyik legfőbb vádpont mindig a Kirov-gyilkosság lesz. A koncentrációs táborok már oly tömegben hálózják be az országot, hogy létre kell hozni egy külön állami igazgatóságot az összefogásukra, és irányításukra, ez lesz a Gulag.

A 30-as években 3 nagy perhullám söpör végig az országon, az 1917-es forradalmat végrehajtó bolsevik vezérkar szinte valamennyi tagja bíróság elé kerül, megkezdődik a fotóretusálás kora. A perek kurtán-furcsán folynak, koholt jellegük egészen nyilvánvaló. Visinszkijnek, a főügyésznek nincs szüksége bizonyítékra, csak beismerő vallomásra. A perek során a német titkosszolgálat prágai provokációjának felülve Sztálin gyakorlatilag lefejezi a tisztikart, ezredesig bezárólag a Vörös Hadsereg tisztjeinek mintegy 90%-át kivégezteti. Merénylőt küld a Mexikóban élő Trockij után, aki jégcsákánnyal örökre elhallgattatja az egykori harcostársát. Így akadályozza meg a rendszer bírálatát, a külföldi ellenpropagandát. A forradalom, mint eddig mindig, „felfalja saját gyermekeit.” A Szibériából a két világháború között Nyugat-Európába emigrált szélsőjobb egyik vezéralakja írta, hogy „Sztálin a kedvenc politikusa, mert senki nem ölt meg annyi kommunistát, mint ő.”

Hozzá kell ehhez tennünk, hogy a második világháború megnyeréséhez azonban elengedhetetlenül szükség volt a 30-as években kiépített

ipari struktúrára, a háború során végrehajtott technológiai váltásra, a szállítókapacitás megnövelésére, a duplex telepítésű üzemek és gyárak rendszerére, a Gulag emberanyagára és hadiipari termelésre történő átállítására. A háború során jól jött a hatalom végletesen központosított rendszere, s bár Sztálint a támadásra utaló hírszerzői jelentések figyelmen kívül hagyásáért, illetve a Vörös Hadsereg tisztikarának kivégzéséért súlyos felelősség terheli, (ez a háborús során milliós nagyságrendű áldozatokat követelt) ám a háború után a világ előtt mégis a legrangsabb orosz katonai cím, a *generalisszimusz* pózában, győztes hadvezéreként tetszeleghetett.

A második világború után 1945-ben minden bel- és külpolitikai várakozás ellenére *ott folytatta, ahol a 30-as években abbahagyta*. Nem hirdetett amnesztiát, szűrőtáborokba záratta a hazatért hadifoglyokat, fenntartotta a Gulag rendszerét, amelynek legkeményebb időszaka éppen az 1945-1949 közé eső háborús újjáépítési periódus volt, *újabb perekre és kampányokra készült*. Rendszerének és hatalmának semmiféle belső ellensúlya nem volt, annak csak 1953-ban bekövetkezett halála vetett véget.

A sztálini rendszerrel történő szembefordulásra a SZKP XX. Kongresszusán Hruscsov híres előadói beszédében került sor, ám ekkor már 3 éve folyt a *desztalinizáció*. A rendszer szaktudományos elemzése és értékelése a történettudománynak ma is aktuális feladata.

Jemnitz János:
A munkás- és katonatanácsok I. Összoroszági Kongresszusa
(1917. június 16–július 10.)

Az 1917. februári forradalom után alakult szovjetek június közepén összeült első országos kongresszusa, formájában és tartalmában is merőben új jelenség volt, mégpedig nemcsak Oroszországban, hanem szó szerint az egész egyetemes történelemben is. Emellett nyilvánvalóan előre jelezte, hogy tevékenysége mélyen fogja érinteni az ország sorsát.

A kongresszuson 358 munkás-, illetve katonatanács képviseltette magát egy vagy több küldöttel. Ami a küldöttek politikai hovatartozását illeti, a legnagyobb csoport az eszer párthoz (szocialnije revoljucionyeri) tartozott. Ez a párt 285 küldöttet mondhatott a magáénak. A szociáldemokraták közül 285 volt mensevik és 105 bolsevik. Az említett nagy pártok mellett kisebb csoportosulások is képviseltették magukat.¹

Az élet a tanácskozásnak nagy iramot diktált. Jóllehet a kongresszus majd egy hónapig ülésezett, tárgyalásai nyomán már a megnyitás után két nappal fontos határozatok születtek. Mindenekelőtt a legfontosabb kérdésben kellett dönteni: részt vegyenek-e a szovjetekben képviselt pártok egy polgári pártokkal közösen alakítandó kormányban. Június 19-én a küldöttek nagy többsége – 543 szavazattal 126 ellenében, 52 tartózkodással – jóváhagyta a pétervári Munkástanács végrehajtó bizottságának korábbi döntését arról, hogy belépnek egy ilyen koalíciós kormányba.²

21-én ezt a döntést további határozattal egészítették ki, illetve támasztották alá. Ebben hangsúlyozták, hogy amennyiben a munkástanácsok a teljes hatalmat magukhoz ragadnák, eltaszítanak maguktól a közvélemény és a lakosság olyan csoportjait, amelyekkel most még együtt haladhatnak.³ Ez a határozat Cereteli⁴, illetve a mensevik-eszer centrum álláspontját tükrözte. A kongresszuson azonban markánsan ki-

---

¹ A küldöttek összetételét más szempontok szerint is elemezni lehetne: pl. hányan jöttek munkás- és hányan katonatanácsoktól; mennyi volt vidéki (néhányan paraszt-szovjetek megbízottaiként érkeztek); a foglalkozás szerinti elemzés is tanulságos lenne.

² P. N. MILJUKOV: *Vospominanyija (1859–1917)*. New York, 1955. 381. – A kadet párt vezére emlékirataiban nagy részletességgel ismerteti ezeknek a heteknek az eseményeit, bennük a kongresszus menetét. (továbbiakban: MILJUKOV, 1955.)

³ MILJUKOV, 1955. 382. Miljukov életéről és történetírói munkásságáról ld. MILJUKOV P. Ny. *Az orosz kultúra történetének alapvonásai*. In: BEBESI, 1997. 27-58.

⁴ CERETELI, IRAKLI GEORGIEVICS (1881–1959) életrajzát lásd: Yearbook 2007. International Labour movement. Évkönyv 2007. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. XXXIII. évfolyam. Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 2007. 207–209.

rajzolódott és megfogalmazódott egy baloldali ellenvélemény is. Ennek elsősorban a bolsevikok adtak hangot. Azzal vádolták az Ideiglenes Kormányt, s vele együtt az idézett határozat előterjesztőit, hogy vég-eredményben a korábbi imperialista háborús politikát és a burzsoá bel-politikát folytatják, csak ezt hangzatos baloldali jelszavakkal leplezik. Ám a bolsevikok mellett a mensevikek ún. internacionalista csoportja is ellenzéki álláspontból lépett föl. Határozati javaslatukban ennek a szóvi-vői is azt szögezték le, hogy az Ideiglenes Kormány nem tekinthető „tényleges forradalmi szervnek”.

A két baloldali ellenzéki javaslatot ugyan a kongresszus többsége elvetette, de azt a többség is elfogadta, hogy a kormánynak a továbbiakban „határozottabban és következetesebben” kellene fellépnie. Ami pedig a külpolitikát és a háború kérdését illette, a kongresszus megismételte, hogy a „demokratikus béke” megteremtésére töreksszenek. Ezek az általános formulák azonban nem voltak alkalmasak arra, hogy áthidalják a koncepciókban gyökerező véleményeltéréseket. Hiszen a határozatokban egyaránt szó esett a hadsereg demokratizálásáról, illetve ütközékenységének a növeléséről – e két tendenciát pedig csak elvont síkon lehetett kibékíteni. A gyakorlatban szögesen ellentétes tendenciák ütköztek össze ebben a kérdésben. Lényegében arról volt szó, hogy mi történjék a cári tiszttal, s mi legyen e tisztek szerepe az új hadseregben; hogy a hadsereg a forradalom vagy a „rendpárt” ereje legyen.

Hasonló ellentét mutatkozott a kormány gazdaságpolitikájáról folytatott vitában. Ez arról szólt, hogy mi a fő feladat: a gazdasági egyensúly helyreállítása, a front szükségleteinek a kielégítése – mindez a munkások zsebére – avagy vezessenek be szociális reformokat, és engedjenek nagyobb beleszólást a munkásoknak az üzemek életébe. A kétfajta megoldást nehezen lehetett összebékíteni, a vélemények eltérésének itt is felszínre kellett törnie.

A kongresszus mégis megkísérelte, hogy – Miljukov szavaival – „*a részellentmondásokat egy általánossal helyettesítse.*” Az elfogadott általános határozat ugyanis megkövetelte a kormánytól, hogy „*határozottabban valósítsa meg az elfogadott programot*”, s ebbe beleértette „*a demokrácia erőinek teljes összefogását.*” Ebben a megfogalmazásban már nyilvánvalóan illúziók húzódtak meg. Újabb ellentmondásokat sejtetett az az elképzelés is, hogy a szocialista miniszterek (eszerek és mensevikek) külön felelősséggel tartoznak, még hozzá nemcsak saját minisztériumaikért, hanem a kormány egész tevékenységéért is. Ez a felelőségre vonás tulajdonképpen magától értetődő lett volna, de e határozat nyomán csak újabb feszültségek keletkezhetek. A szocialista minisztereknek ugyanis eszerint a munkástanácsok küldöttei előtt kellett volna számot adniuk maguk és a kormány tevékenységéről. A kettős felelős-

ség újra fölvetette a politikai-hatalmi szerkezet kettősségét. Még inkább azt, hogy milyen távlatokat rajzol föl ez a politikai fejlődés, hiszen a szocialista képviselők külön felelősségének az elve már magában rejtette egy szocialista kormány alakításának lehetőségét is.

Cereteli és a mérsékelt szocialista miniszterek ezt a variációt elutasították. Ám éppen ezen a ponton kerültek összeütközésbe nemcsak a bolsevikokkal, hanem más szocialista csoportok radikálisabb baloldali erőivel is. S minthogy az ellentétek nagyon is valóságosak voltak, s mert a háború folytatása és a szociális követelések kezelése választ követelt, a kongresszuson ezek az ellentétek minduntalan kiújultak, sőt továbbiakkal egészültek ki. Ez történt, amikor Kerenszkij felszólalt a lövészárkbarátkozás ellen, vagy amikor a mensevik Szkobelev és az eszer Csernov azt taglalta, hogy az állam nem vállalhatja magára a gazdaság megszervezését – vagyis nem nyúlhat az üzemekhez, tehát a magántulajdon rendszeréhez. Az ilyesfajta válaszok azonban nem rendezhették az ügyet tartósan.

Hamarosan szőnyegre kerültek más problémák is, többek közt a nemzeti-nemzetiségi kérdés rendezetlenségének egész tengeri kígyója. Csernov e vonatkozásban óvott attól, hogy utat engedjenek a „szeparatista” törekvéseknek. Ugyancsak nehezen lehetett megkerülni az államkincstár hiányának, a pénzügyi rendszer rendezésének a kérdését. Ez ügyben felvetődött a tehetősek külön megadóztatásának a lehetősége. Ezt Szkobelev azzal igyekezett elhárítani, hogy ez újabb gazdasági nehézségeket okozna. Pesehonov pedig azzal érvelt, hogy a béremelések káros következményekkel járnának, mivel azonnali áremelkedést vonnának maguk után. A gazdasági élet föllendítésének egyetlen útját abban látta, hogy mindenkitől fokozott munkát követelt, anélkül, hogy akár a leghalványabb szocialista távlatot is fölvázolta volna.

A kongresszus vitái a sajtóban is tükröződtek, és az ilyen beszédek a munkások körében érthető elkeseredést keltettek. A külvárosokban számos olyan gyűlésre került sor ezekben a napokban, amelyeken a szónokok egyenlőségjelet tettek egyrészt az eszer és mensevik „mérsékelt szocialisták”, másrészt a kadetek közé. Hírek szállongtak arról, hogy Kerenszkij kozák csapatokat vonultat föl a főváros körül. Ezek annyira elterjedtek, hogy Kerenszkij kénytelen volt megjelenni a kongresszuson, és személyesen cáfolni a híreszteléseket.

Június 22-ére a politikai feszültség tovább fokozódott. Ezen a napon már a szocialista lapok is az anarchistákat elítélő címekekkel jelentek meg. A kongresszuson elnöklő eszer Csheidze bejelentette, hogy másnapra nagy tüntetéseket készítenek elő, s „*ha a kongresszus nem fogad el meg-*

felelő rendszabályokra vonatkozó határozatokat, a holnapi nap végzetes lehet.”⁵ Ezt követően a kongresszus elfogadott egy határozatot, amely azt hangsúlyozta, hogy a tanácskongresszus és a többi szocialista párt tudta nélkül „hívta ki a bolsevik párt a munkásokat az utcára (...) azzal a követeléssel, hogy buktassák meg az Ideiglenes Kormányt, amikor pedig ennek a kormánynak a támogatását a kongresszus elengedhetetlennek tekintette.”⁶

A kongresszus eszer-mensevik többsége a mozgósítást kihívásnak tekintette, és vele kapcsolatban rendelkezést bocsátott ki. Ebben megtiltotta a munkásoknak, hogy az utcára vonuljanak. A kérdéses napokra (június 11–13) pedig általános gyűléstilalmat rendelt el.⁷ Ennek a megszavazása után a kongresszus felfüggesztette tanácskozását. A küldöttek szétszórtak, hogy a munkások körében közvetlenül tájékozódjanak a hangulatról.

Június 10-ének hajnalán a forradalmi erjedésnek két neuralgikus pontját lehetett kitapintani: az izmailovói ezredet, illetve a Durnovdácst. Durnov nagyiparos nyaralóját ugyanis anarchisták és anarko-kommunisták foglalták le, s ezt tették tevékenységük központjává. Az izmailovói kaszárnyában pedig több mint 2000 katona tanácskozott-forrongott. Itt már egyértelműen arról beszéltek, hogy a mensevikek és az eszerek is eladták magukat a burzsoáziának, éppen ezért új, szocialista forradalomra van szükség.

A tanácskozás felfüggesztésének előestéjére tehát két politikai koncepció állt élesen szemben egymással. Egyfelől Cereteli, a tömegek elégedetlenségét érzékelve, hogy az erjedésnek lehetőleg elébe vágjon, június 18-ára maga hívott össze nagygyűlést és tüntetést. Ez ugyan a Munkástanácsok alátámasztását, „az egész munkásság tömörítését” szolgálta, és a jobboldali, ellenforradalmi erők ellen irányult, de a pillanatnyi társadalmi egyensúly fenntartására törekedve. Ezzel szemben a *Pravda* máris harcot hirdetett. A bolsevikok orgánumban a munkások ezt olvashatták: „*Le a tíz kapitalista miniszterrel! Minden hatalmat a szovjeteknek! Ezt mondjuk mi bolsevikok! Ezt mondja, meg vagyunk győződve róla, a pétervári munkásság és a pétervári helyőrség többsége.*” A cikk, ironikus hangnemben, így folytatódik: „*No és önök, urak? Mit felelnek Önök ezekre a rendkívül fontos kérdésekre? Kiadják a «teljes bizalmat» jelszót, de nem a szovjeteknek, hanem az Ideiglenes Kormánynak. De ez a jelszó már tarthatatlan, s az Ideiglenes Kormány már*

---

⁵ MILJUKOV, 1955. 384.

⁶ MILJUKOV, 1955.

⁷ A dátumot természetesen a régi pravoszláv naptár szerint jelölték meg. A később bevezetett Gergely-naptár szerint ez június 24–26-a.

másfél hónapja eljátszott mindenfajta bizalmat, amit vele szemben még táplálhattak.”

A *Pravda* cikke többféle, mély ellentmondást tükrözött. A bolsevikok és más baloldaliak valóban másfajta alternatívát vetettek föl. Az Ideiglenes Kormány tekintélye és befolyása tényleg megrendült. Tény volt az az elterjedt követelés is, hogy létesítsenek szocialista kormányt, amely *kizárólag* a munkástanácsoknak felelős. Az is világossá vált, hogy a kormányban részt vevő mérsékelt szocialista csoportok kezdik alaposan lejártni magukat, és a bolsevikok érvei a munkástömegek egy részének körében kedvező visszhangra találhatnak, azzal, hogy az előbbieket „kadetistáknak” minősítették. Új elem volt az is, hogy a munkások, többek közt az ellenzéki, lázongó munkások kezében fegyverek voltak, sőt készen álltak arra, hogy ezeket az Ideiglenes Kormány ellen fordítsák. Végül új mozzanat volt az is, hogy – részben a felsorolt körülmények, tendenciák eredményeképpen – bizonyos mértékig a mérsékelt szocialisták magatartása is módosult. A politikai élet középpontjába közülük a tömeghangulat változását jobban érzékelő Cereteli került, aki részben engedményt tett, részben az utca hangulatának ment elébe, amikor maga is nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a „forradalmi demokracizmust” kell érvényesíteni.

A Tanácskongresszus menetében természetesen minden addiginál radikálisabb fordulatot hozott az újabb, súlyos vereséggel végződő orosz katonai offenzívát követő július 3-i tüntetés. Ez után a kettőshatalom időszakának vége szakadt, a bolsevikokat üldözték, illegálitásba szorították. Minthogy a kongresszus változatlanul ülésezett, a megtorló intézkedéseket a kormánynak az ülésen jelen lévő miniszterei ismertették a küldöttekkel. Ekkorra azonban már olyan hangulat alakult ki, hogy noha ezeket az intézkedéseket a küldöttek tudomásul vették, a május 5-e előtti helyzethez való visszatérésről többé szó sem lehetett. Vagyis kiderült: bár a kettős hatalmi szituáció véget ért, ez mégsem jelenthet restaurációt. Nem Miljukov és Gucskov, a liberális burzsoázia energikus miniszterei kerültek vissza a kormányba („beigazolódottan”, rehabilitálva és „megtorlásra készen”), hanem a gyeplő változatlanul a mensevik-eszer centrum, vagyis Kerenszkij, illetve az ő oldalán Cereteli és Csernov kezében maradt.

Mindez az ellentmondás, a helyzet megoldatlanságával, az ideigle-nességgel és az újabb ellentmondásokkal együtt, a tanácskongresszuson is tükröződött. A küldöttek, amikor tudomásul vették a bolsevikok elleni intézkedéseket, egyúttal biztosítékokat követeltek az ellenforradalmi veszéllyel szemben. Kerenszkij, aki ekkor tért vissza a hadsereg főhadiszállásáról a fölzaklatott fővárosba, ugyancsak sietett megnyugtató a kongresszus elégedetlenkedő küldötteit. Azon nyomban kiszabadította a

letartóztatott Trockijt és Sztyeklovot, sőt utasította a belügyi szerveket: függesszék föl a bolsevikok további letartóztatását.

Végül a kongresszusnak volt még egy „munkaterülete”, amelynek a jelentőségét nehéz volna túlbecsülni. Ez a nemzetiségek helyének a kijelölése volt a forradalmi folyamatban. A finn és az ukrán autonomista törekvéseket tapasztalva (amelyekbe természetesen vaskosan belevegyült a finn és az ukrán nacionalista elemek színrelépése, hangulatkeltése is) a kongresszus állást foglalt ebben a kérdésben is. Az elfogadott határozatok egyáltalán nem voltak „kristálytiszták”. Egyfelől helyet kaptak bennük olyan tételek, amelyek elismerték a nemzetiségek jogát az autonómiára, fölillantva akár az elszakadás lehetőségét is. Elsősorban mégiscsak az ország egységének a megőrzését nyilvánították kívánatosnak, s fenntartásaikat hangoztatták az elszakadással szemben.

Az elfogadott határozatok azonban így is túl „radikálisoknak és hazafiatlanoknak” tűntek a kormányban részt vevő kadetpárti politikusoknak. Ez oly mértékben így volt, hogy miközben Ceretelivel az élen, július elején hivatalos kormányküldöttség érkezett Kijevbe, az ukrán Központi Tanács (Rada) tagjaival folytatandó tárgyalásokra, közben Pétervárott a kormány ülésén a kadetpárti miniszterek föllázadtak a kongresszuson előzőleg elfogadott kompromisszum, az ukrán autonómia ellen. Csakis saját értelmezésű, szűkre szabott önkormányzatot voltak hajlandók elismerni. S miután a szavazás során a kormányban kisebbségben maradtak, kiváltak a kormányból. Így azután, annak dacára, hogy a tanácskongresszus első napjaiban a programot és a vezetést elsősorban formáló Cereteli-Csernov csoport – az elhatárolódás ellenére – még jobb- és balfelé egyaránt nyitva akarta hagyni a kapukat, a kongresszus végére ezek a kapuk becsukódtak. A vezető csoport a politikai hatalmat még kezében tudta tartani, és a tanácskongresszus döntéseit is ők alakították, befolyásuk addigra mégis leszűkülött, és ezt maguk a csoport tagjai is érzékelték.

Végeredményben az történt, hogy a polgári miniszterek távozásával a kormányhatalom az Ideiglenes Kormányban kezdetben érvényesülő polgári-mérsékelt szocialista koalíció kezéből, egyértelműen átment az öt szocialista kezébe – szinte akaratuk ellenére. Így a mérsékelt szocialistáknak nagyobb felelősséget kellett vállalnia a kormány egész politikájáért, leszűkülött politikai bázison.

Maga Cereteli, az ismétlődő kormányválságok tanulságait tágan értelmezve, így nyilatkozott: „*Ez nem a hatalom válsága volt, hanem a forradalomé. A forradalom történetében új korszak kezdődött.*”⁸

---

⁸ MILJUKOV, 1955. II. köt. 393.

S ha így látta a helyzetet a forradalmi hatalom egyik központi alakja, abban, hogy egy korszak visszavonhatatlanul véget ért, Cereteli és Lenin között nem volt nagy különbség. Következtetéseik között már annál inkább. Lenin ugyanis így fogalmazott: „Végérvényesen szertefoszlott minden olyan remény, hogy az orosz forradalom békésen fog fejlődni. Az objektív helyzet ez: vagy a katonai diktatúra teljes győzelme, vagy a munkások fegyveres felkelésének győzelme, ami csak akkor lehetséges, ha ez a felkelés egybeesik a gazdasági bomlás és a háború elhúzódása talaján a kormány és a burzsoázia ellen kibontakozó átfogó tömegfellépéssel.

Az a jelszó, amely azt követelte, hogy minden hatalom a szovjetek kezébe menjen át, a forradalom békés fejlődésének a jelszava volt, azé a békés fejlődésé, amely lehetséges volt áprilisban, májusban, júniusban, július 5-étől 9-éig, vagyis mindaddig, amíg a tényleges hatalom át nem ment a katonai diktatúra kezébe. Ez a jelszó most már helytelen, mert nem számol ezzel a megtörtént átmenettel.” Ebből pedig új feladat kitűzését vezette le: „... gyűjtsük össze, szervezzük, és kitartóan készítsük fel az erőket a fegyveres felkelésre, ha a válság lehetővé teszi ennek valóban tömeges, össznépi méretű alkalmazását. A fegyveres felkelésnek csak az lehet a célja, hogy a hatalom átmenjen a szegényparasztság által támogatott proletariátus kezébe, s így megvalósíthassuk pártunk programját.”⁹

---

⁹ V. I. LENIN MŰVEI. 2. kiad. 34. köt. (1917. július–október). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. 4–5.

Polgár Tamás:
1917 és a lengyel kérdés. Az oroszországi események hatása a lengyel függetlenség kérdésére.

Az első világháború kitörésekor a harcoló felek nem számítottak elhúzódó háborúra, ezért arra sem készültek fel, hogy a „lengyel ügy” kulcsfontosságú szerepet játszik majd Európa keleti felében. A háború elején azoknak a hadviselő feleknek sem volt kialakult véleményük a lengyel kérdéstről, akik a lengyel lakosságú területeket birtokolták. Csupán abban voltak biztosak, hogy a harci cselekmények jelentős része lengyelek lakta területeken fog lezajlani, ezért szükség van e területek lakosságának jóindulatára. Ennek érdekében a német, az osztrák-magyar és az orosz hadvezetés is nagy szavakat és hangzatos ígéreteket tartalmazó kiáltványokat tett közzé.

Az orosz kormányzat – név szerint Miklós nagyherceg – az 1914. augusztus 14-én elhangzott kiáltványban kilátásba helyezte a lengyel területek egyesítését a cári jogara alatt.¹ A cári kormányzatnak szüksége is volt az Oroszországhoz tartozó lengyelség megnyerésére, mivel a háború elején a német-orosz front többnyire lengyel lakosságú területeken húzódtott, és az orosz hadseregnek szüksége volt a helyi lakosság lojalitására. Emellett nem elhanyagolható mértékben befolyásolhatta a cári politikát az is, hogy egyes adatok szerint az orosz hadsereg tisztikara 15 %-ban lengyelekből állt.²

A háború előestéjén leginkább az osztrák politika támogatta a lengyeleket azzal, hogy Galíciában megengedte a lengyeleknek ún. lövészegyletek szervezését, amelyek a háború kitörésekor az osztrákokat támogató fegyveres egységekké alakultak. Ezen felül Bécs hozzájárult ahhoz, hogy 1914. augusztus 16-án Krakkóban a galíciai lengyelek politikai szerveként létrejöjjön a Nemzeti Főbiztosság. A Nemzeti Főbiztosság (Naczelny Komitet Narodowy) az osztrákokhoz hű lengyel politikai erőket tömörítette, akik a Monarchia trialista átalakításában gondolkodtak. A Főbiztosság azonnal megkezdte a lengyel légiók megszerzését, amelyek formálisan az osztrák-magyar hadsereg részét képezték.³

---

¹ „Lengyelek! Elérkezett az óra, amikor atyáitok és nagyatyáitok vágyai megvalósulhatnak! [...] A lengyel nemzet egyesüljön egy testté Oroszország cárijának jogara alatt, így születik újjá a vallásában, nyelvében és önkormányzatában szabad Lengyelország...” SZOKOLAY KATALIN: *Lengyelország története*. Harmadik kiadás, Budapest, 2006. 138. (továbbiakban: SZOKOLAY, 2006)

² BUHARIN, Ny. I.: *Rosszijszko-polszkije otosenyija v XIX – pervoj polovinye XX v. /Voproszi Isztorii 7./* 2007. 6. (továbbiakban: BUHARIN, 2007.)

³ SZOKOLAY, 2006. 139.

A háború elhúzódásával és a tartalékok kimerülésével azonban a hadviselő feleknek be kellett látniuk, hogy foglalkozniuk kell a lengyel kérdéssel. A háború kitörésekor a cári Oroszország birtokában volt a lengyel területek többsége, a kormányzat azonban nem mutatott hajlandóságot a lengyelek autonómiatörekvéseinek kielégítésére. Tette ezt annak ellenére, hogy a lengyelek legjelentősebb pártja, a Roman Dmowski vezette Nemzeti Demokrácia, mind 1904 és 1906 között, mind pedig a világháború kitörésekor a cári kormányzat iránti lojalitásáról tett tanúbizonyságot. Dmowskiék az adott körülmények között csupán az Oroszországon belüli autonómiára törekedtek és egyfajta pánszláv jövőt képzeltek el.⁴

A francia és a brit vezetés a háború elején a lengyel kérdést egyértelműen Oroszország belügyének tekintette, ám a háború előrehaladtával megpróbálták nyomást gyakorolni az orosz kormányra az ügyben. Az orosz hadvezetés mindemellett célul tűzte ki a lengyel területek orosz kézben való egyesítését, és voltak politikusok – elsősorban a kadet párt soraiban –, akik felvetették a lengyeleknek adandó autonómia ötletét. A vezető politikusok azonban nem támogatták azt. Maga Vitte például már a lengyel területek esetleges egyesítését is veszélyesnek tekintette. Szerinte ezt követően már nem vethetnének gátat a lengyelek függetlenségi törekvéseinek.⁵

A központi hatalmak nem voltak igazán felkészülve arra, hogy mit kezdenek majd a lengyel területekkel, így amikor 1915-ben elfoglalták a volt Kongresszusi Királyság területét, nekik sem volt kidolgozott programjuk. Ráadásul a térség jövőjét illetően eltérő elképzelései voltak az osztrák, a magyar és a német kormányzatnak, és eltérő a német polgári és katonai vezetésnek. Elmaradt ráadásul az osztrák-magyar hadseregben szolgáló lengyel csapatok eufórikus fogadtatása az oroszoktól elfoglalt lengyel területeken.⁶

Miután a központi hatalmak elfoglalták a lengyel területeket, két katonai megszállási körzetre osztották azt; a németnek Varsó, az osztrák-magyaroknak pedig Lublin lett a központja. Az 1916-os év folyamán állandó tárgyalások folytak a német és az osztrák vezetés között a terület jövőjéről. Felmerült az ötlet, hogy az újonnan elfoglalt területeket Németországhoz csatolják, ám a német polgári vezetés azt a birodalom egységes nemzeti képe megtörésének vélte és félt annak negatív követ-

---

⁴ PAVLJOVA, T. J.: *Polszkaja frakcija v goszudarsztvennom dume Rosszii 1906–1914. godov.* /Voproszi Isztorii 3./ 2000 111–120.

⁵ PALÉOLOGUE, Maurice: *A cárok Oroszországa az első világháború alatt.* Budapest, 1982. 71.

⁶ BUHARIN, 2007. 8.

kezményeitől. Tulajdonképpen Bethmann Hollweg kancellár sem volt teljesen biztos abban, hogy mi lenne a legjobb megoldás. Egyrésztől el tudta volna képzelni a lengyel területek Galíciához csatolását és ezzel a lengyel kérdésnek az osztrákra testálását, másrésztől azonban a Mitteleuropa-terv fontos elemének tekintette Lengyelországot, ezért hajlott arra, hogy egy bábállamot hozzanak létre, ahol a német befolyás megkérdőjelezhetetlen, és amelyre szoros gazdasági és politikai együttműködést kényszerítenének.⁷

Ludendorff és Hindenburg számára azonban elképzelhetetlen volt, hogy a lengyel területeket átengedjék Ausztria-Magyarországnak.⁸ Az ún. ausztro-lengyel megoldást – amely a Monarchia trialista átalakításával járt volna – a leginkább a galíciai lengyel politikusok támogatták. A magyar vezetés – kiváltképp Tisza István – hallani sem akart erről a változatról.⁹

A vita sokáig elhúzódott, a problémát azonban meg kellett oldani. Ennek egyik oka a lengyel haderő ügye, a másik – ezzel szoros összefüggésben – pedig a nemzetiségi ügy volt. A megoldást az 1916-os Bruszilov-offenzíva átmeneti sikere is sürgette. Meg kellett nyerni a frissen megszerzett terület lakosságának jóindulatát nem kis részben azért, hogy a területek pacifikálása minél kevesebbe kerüljön a két hadseregnek, nagyjából pedig azért, hogy kimerült tartalékaikat – különösen a hadsereg személyi állományát – feltölthessék. A lengyelek hozzáállása is sokat számított – Piłsudski a lengyel katonai alakulatok vezetését a továbbiakban a függetlenség elismerésétől tette függővé.¹⁰

Végül 1916. november 5-én a két császár közös nyilatkozatban nyilvánította ki a független Lengyel Királyság létrejöttét.¹¹ A kiáltvány azonban nem oldott meg semmit, különösen hosszabb távon. Először is a Lengyel Királyságnak nem húzták meg a határait, nem kapott saját kormányt, és függőben maradt a kérdés, hogy mi lesz a viszonya Galíciához, és mi lesz a sorsa a Poroszországba olvasztott területeknek. Továbbra is szinte minden kérdésben a katonai parancsnokságok hoztak döntést, a végső szót pedig Hans Hartwig von Beseler tábornok, a varsói német katonai kormányzó mondta ki. Ferenc József novemberi halála után szinte kizárólag a német vezetés akarata érvényesült. December 9-

---

⁷ NÉMETH ISTVÁN: *Németország története. Egységtől egységig (1871–1990)*. Budapest, 2002. 80–82. és 89–93. (továbbiakban: NÉMETH, 2002.)

⁸ NÉMETH, 2002. 89–90.

⁹ SZOKOLAY Katalin: *Az osztrák–magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején*. Budapest, 1967. 36–37. (továbbiakban: SZOKOLAY, 1967.)

¹⁰ KOVÁCS István: *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél. A XX. századi lengyel történelem sorsfordulói*. Budapest, 2006. 60–61. (továbbiakban: KOVÁCS, 2006.)

¹¹ SZOKOLAY, 2006. 142.

én létrehozták a 25 tagú Lengyel Királyság Ideiglenes Államtanácsát, amelybe Piłsudskit is meghívták a Katonai Bizottság élére.¹² Ferenc József ezenfelül Galícia autonómiájának kibővítésére és az önálló lengyel hadsereg felállítására is ígéretet tett.¹³

1917 februárja azonban gyökeres változást hozott a lengyel függetlenség kérdésében. Bár Oroszország már nem rendelkezett a lengyel területek feletti uralommal, az új „hatalmi szervek” mégis véleményt nyilvánítottak a lengyel kérdésben. A Munkás- és Katonaküldöttek Pétervári Tanácsa (Petroszovjet) „A lengyel néphez” intézett ünnepélyes nyilatkozatában kinyilvánította, hogy Lengyelországnak joga van a teljes függetlenségre.¹⁴

Ennél is nagyobb jelentőséggel bírt, hogy az Ideiglenes Kormány 1917. március 29-én (30-án) kiadott nyilatkozatában elismerte a lengyelek függetlenségét.¹⁵ Jóllehet áprilisban módosították álláspontjukat, még hozzá úgy, hogy a lengyeleknek autonómiát adományoznak, azzal a feltétellel, hogy Oroszországgal szoros szövetségben kell maradniuk.¹⁶

Bár Franciaország március 11-én aláírt egy szerződést Oroszországgal, amelyben vállalta, hogy továbbra sem szól bele az ország határainak kérdésébe, a márciusi nyilatkozatot – amelyben az Ideiglenes Kormány elismerte a lengyel függetlenséget – üdvözölte és az önálló Lengyelország megszületésének lehetőségeként kezelte. Ugyanígy járt el az angol diplomácia is. Tették ezt azért is, mert a lengyel emigráció nagyobb része ekkor már egyértelműen a nyugati szövetségeseket támogatta. Másrésztől a franciák a lengyel kérdést a német Mitteleuropa-terv kulcsának vélték és mindenképpen meg akarták gátolni annak létrejöttét.¹⁷ Amikor

---

¹² JEŃDRZEJEWICZ, Waław: *Józef Piłsudski 1867–1935. Życiorys*. Londyn, 1986. 52. (továbbiakban: JEŃDRZEJEWICZ, 1986.)

¹³ KOVÁCS, 2006. 61.

¹⁴ A pétervári szovjet nyilatkozata szerint: „...az oroszországi demokrácia a népek nemzeti-politikai önrendelkezésén alapul, és [a Petroszovjet – P. T.] kinyilvánítja, hogy Lengyelországnak joga van a teljes függetlenséghez az államközi kapcsolatokban. JAZSBOROVSKAJA, I. Sz.–PARSZADANOVA, V. Sz.: *Rosszija i Polska. Szindrom wojni 1920 g.* Moszkva, 2005. 85–86.

¹⁵ KRAUSZ TAMÁS–SZILÁGYI ÁKOS (szerk.): *Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történelmi kronológiája 1900–1991*. Budapest, 1992. (továbbiakban: KRAUSZ–SZILÁGYI, 1992.) 57.; MAJOROS ISTVÁN: *A lengyel kérdés az első világháború idején a francia külpolitikában*. In: *A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére*. Pécs, 2001. (továbbiakban: MAJOROS, 2001.) 297.

¹⁶ GERSON, LOUIS L.: *Woodrow Wilson and the Rebirth of Poland, 1914–1920*. Hamden, 1972. 26. (továbbiakban: GERSON, 1972.)

¹⁷ MAJOROS ISTVÁN: *Vereségtől a győzelemig. Franciaország a nemzetközi kapcsolatok rendszerében. (1871–1920)*. Budapest, 2004. 197–198. (továbbiakban: MAJOROS, 2004.)

az Ideiglenes Kormány áprilisban módosította álláspontját a lengyel függetlenség kérdésében, már elkésett.

Még ezt megelőzően, 1917. január 22-én Woodrow Wilson, az ekkor még független Egyesült Államok elnöke, „győzelem nélküli béke” mottóval elhíresült beszédében a szenátus előtt kijelentette, hogy *„az államférfiak mindenütt úgy gondolják, hogy Lengyelországnak egyesítettnek, függetlennek, és autonómnak kell lennie”*.¹⁸

Roman Dmowski 1915-ben, amikor a központi hatalmak elfoglalták a lengyel területeket Pétervárra menekült és belátva, hogy a cári kormányzatot nem tudja kimozdítani a lengyel kérdéssel kapcsolatos álláspontjáról, elhagyta Oroszországot. Továbbutazott Bernbe, Londonba majd Párizsba, hogy a nyugati szövetségeseknek kötelezze el magát. Számítása bevált, mert a háború előrehaladtával, különösen pedig a februári forradalmat követően, az angolok és a franciák egyre komolyabban vették a lengyel függetlenség ügyét. Az amerikai lengyel lobbyt – amelynek feltehetően jelentős szerepe volt abban, hogy Wilson olyan fontosnak tekintette a lengyel kérdést – elsősorban a világhírű zongoraművész Ignacy Paderewski képviselte.

Az oroszországi forradalom miatt megváltozott a központi hatalmak oldalán küzdő lengyelek helyzete is. Egy, a német hadvezetés igényeit kielégítő, gyakorlati hatalommal nem rendelkező állam már nem sokat ért, ráadásul a központi hatalmakkal való együttműködés aláásta tekintélyét, és azokat is, akik ebben az együttműködésben részt vettek. Nem is beszélve arról, hogy a katonai kormányzás és a lengyel területek gazdasági kizsákmányolása, valamint a határok és a kormányzat megoldatlan kérdései miatti bizonytalanság mennyire megrontotta a németek megítélését a lengyel területeken. Az így kialakult helyzetben Piłsudskinak már kényelmetlenné vált az általa betöltött szerep, ezért szakításra került sor közte és a német hadvezetés között. Piłsudski saját bevallása szerint éppen a kényelmetlen „szövetség” miatt kényszerült rá a szakításra, aminek ürügyéül a lengyel hadsereg ügye szolgált.

Ausztria-Magyarország a lengyel légiókat von Beseler főkormányzónak – mint a Lengyel Királyság hadereje főparancsnokának – a rendelkezésére bocsátotta. A lengyel szervek (a krakkói Nemzeti Főbiztoság, valamint a varsói Ideiglenes Államtanács) azt szerették volna, hogy Piłsudski legyen a lengyel hadsereg parancsnoka, de az hamar kiderült, hogy a gyakorlatban nem sok beleszólásuk lehet a hadsereg ügyeibe. Piłsudski ekkor döntött úgy, hogy szakítani kell a németekkel. Az „eskü” kérdése már csupán az indok volt. A valódi ok az volt, hogy a német megszállással, a bábállam létrehozásának és „működtetésének” körül-

---

¹⁸ GERSON, 1972. 71.

ményeivel, a németekkel való együttműködés elvesztette támogatását a lengyelek körében. A németek nem engedték kibontakozni a lengyel politikai életet, és a hadsereg ügyeit is szorosan a kezükben tartották. Továbbá a cárizmus bukásával Piłsudski álláspontja szerint megszűnt az összetartó erő, amely a lengyeleket a központi hatalmakhoz húzta.¹⁹ Ráadásul az antanthatalmak szemében is megváltozott a lengyel kérdés megítélése, és ezzel Piłsudski is tisztában volt.

1917 nyarán azoknak a katonáknak, akiket az osztrákok az „önálló” lengyel hadsereg rendelkezésére bocsátottak, és nem rendelkeztek osztrák-magyar állampolgársággal, esküt kellett volna tenniük. Az eskü szövegét Piłsudski nem tartotta elfogadhatónak, az Ideiglenes Államtanács azonban igen. Piłsudski július 2-án lemondott. Katonáinak így fogalmazta meg álláspontját: *„A németekkel való közös utunk véget ért. Oroszországnak – közös ellenségünknek – vége. A mi érdekeink és a németek érdekei egymással ellentétesen alakulnak. A németek legfontosabb célja legyőzni a szövetségeket, a mienk – csakúgy, mint a szövetségeseknek – legyőzni a németeket. A németek által most szervezés alatt álló lengyel hadseregre nincs szükség.”*²⁰

Így, amikor Piłsudski, valamint az I. és a III. dandár megtagadta az esküt, a német hatóságok a galíciai származású katonákat besorolták az osztrák-magyar hadseregbe, a többiek pedig internáltak. Piłsudskit – és vezérkari főnökét Kazimierz Sosnkowskit – letartóztatták és a magdeburgi börtönbe zárták (1917. július 21–22.), mire az Ideiglenes Államtanács teljes tagsága lemondott (1917. augusztus 25.). Így végeredményben nem jött létre a Lengyel Királyságnak olyan hadserege („*Polnische Wehrmacht*”), amely kiszolgált volna a németeket. Csak a József Haller parancsnokság alatt álló II. dandár maradt meg, amely viszszerült az osztrák-magyar hadvezetés alá.²¹

Az 1917-es „esküváltás” Piłsudski számára olyan lezárása volt a központi hatalmakkal való együttműködésnek, amelyből erkölcsileg győztesen kerülhetett ki, és bebörtönzése nemcsak korábbi tekintélyét szerezte vissza – amit azért az 1916–1917-es években a németekkel való együttműködés egy kissé megtépázott –, hanem legendás alakká tette őt.

1917 nyarán, amikor a központi hatalmak lengyelpolitikája mondhatni zsákutcába jutott, az antantnál a lengyel ügy fellendülőben volt. Poincaré köztársasági elnök 1917. június 4-én bejelentette egy önálló lengyel hadsereg felállítását Franciaország területén. A szervezés hamar megindult, és jelentkezőkből sem volt hiány – franciaországi emigrán-

---

¹⁹ JEŃDRZEJEWICZ, 1986. 53.

²⁰ JEŃDRZEJEWICZ, 1986. 53.

²¹ KOVÁCS, 2006. 66.

sok és lengyel hadifoglyok mellett szépszámmal érkeztek önkéntesek a tengerentúlról is. A hadsereg francia egyenruhát és felszerelést kapott, francia tisztek képezték ki, és eleinte a tisztek többsége is francia volt.²² A lengyel kérdést természetesen részben ők is kimerült tartalékaik fel-frissítésére akarták felhasználni. Az első lengyel hadosztály eskütételére 1918. június 22-én került sor.²³

Új lendületet kapott az emigráns politikusok tevékenysége is. Dmowski és az endecja képviselői és támogatói 1917. augusztus 15-én Lausanne-ban létrehozták a Lengyel Nemzeti Bizottságot (Komitet Narodowy Polski), amelyet miután átköltözött Párizsba, a franciák szeptember 20-án elsőként ismertek el, mint a lengyel érdekeket képviselő hivatalos szervet.²⁴

Bár nem volt akkora gyakorlati jelentősége, mint a franciaországi hadseregnek, mindenképpen meg kell említenünk, hogy 1917 nyarán Oroszországban is megkezdődött egy önálló lengyel hadsereg felállítása. Ezt az orosz hadsereg lengyel alakulatai és a frissen megalakult lengyel katonai szövetségek kezdeményezték és 1917 júniusában tartottak egy kongresszust, ahol felállították a Lengyel Katonai Főbiztosságot, amelyet a lengyel hadsereg felügyelő szervének szántak. Érdeemes megjegyezni, hogy a kongresszus tiszteletbeli elnökének – az ekkor még a németek oldalán álló – Józef Piłsudskit választották meg. Mivel az oroszországi lengyel hadsereg ügyét az Oroszországban maradt nemzeti demokraták és az Ideiglenes Kormány is támogatta, neki is láttak a szervezésnek.²⁵

Az antanthatalmak lépései feltehetőleg erősen befolyásolták a központi hatalmakat abban, hogy 1917. szeptember 15-én kihirdették a lengyel államhatalom megteremtéséről szóló, két császár által kiadott pátenst. Ennek értelmében a trón betöltéséig egy háromtagú Régenstanács veszi kezébe a hatalmat, és régenskormány is alakul. A Régenstanácsnak már volt némi korlátozott hatalma és léphetett bizonyos kérdésben, de a lengyel-német viszony nem sokat javult. Sőt a helyzetet két újabb tényező tovább rontotta.

Az egyik az volt, hogy az 1917 novemberében Oroszországban hatalomra jutott Népbiztosok Tanácsa november 15-én kiadta az „*Oroszország népeinek jogairól*” szóló dekrétumot, amelyben elismerik a nemzetek egyenlőségét, szuverenitását és nemzeti önrendelkezési jo-

---

²² MAJOROS, 2004. 199.

²³ MAJOROS, 2004. 201.

²⁴ MAJOROS, 2004. 199.

²⁵ KOVÁCS, 2006. 65–66.

gát.²⁶ Több történész hivatkozik arra, hogy 1917 decemberében a Népbiztosok Tanácsa elismerte a lengyelek függetlenségét, ill. követelte a független Lengyelország létrehozását.²⁷ A független Finnország elismeréséhez hasonló jogi lépésre azonban a lengyelek esetében nem találtam dokumentumot. Ennek oka lehetett az, hogy a Népbiztosok Tanácsa a látszatát is el akarta kerülni annak, hogy a központi hatalmak bábállamként létező Lengyel Királyságot, mint független lengyel államot ismerje el. Azt, hogy a bolsevikok nagy jelentőséget tulajdonítottak a lengyel kérdésnek, jelzi a lengyel nemzetiségi ügyek népbiztosságának november 28-i megalakítása.²⁸ Az oroszországi lengyel hadsereg addig megszervezett egységeit 1918. február 1-jén azonban a bolsevikok feloszlatták – illetve az orosz hadseregbe tagolták.²⁹

A másik tényező a német hadvezetés további keleti politikájának alakulása volt. A Népbiztosok Tanácsának békéről szóló dekrétuma után a Német Birodalom és a szovjethatalom 1917 decemberében fegyverszünetet kötöttek (december 15.) és megkezdték a tárgyalásokat (december 22.). Amikor a béketárgyalások az első körben megfeneklettek, a németek további baltikumai, ukrán és belorusz területeket kebeleztek be, és ott úgy kezdtek új bábállamok (Pufferstaat) létrehozásába, hogy a lengyel kérdést még nem zárták le.

A Lengyel Királyság szomszédságában – ha lehet egyáltalán egy olyan állam esetében szomszédságról beszélni, amelynek nem voltak határai – olyan államokat akartak létrehozni, – elsősorban Ukrajnát és Litvániát – amelyek részben ugyanazokra a területekre aspiráltak, amelyekre a lengyelek. A keleti területek ügyében a német hadvezetés természetesen nem konzultált a Régenstanáccsal, mint ahogyan a breszt-litovszki béketárgyalásokon sem vehettek részt a lengyelek képviselői.

Az utolsó csepp a pohárban mégis az volt, hogy Németország és Ausztria-Magyarország 1918. február 19-én különbékét kötött Ukrajnával, amelyben olyan területeket adtak oda az ukránoknak, amelyek korábban a Kongresszusi Lengyelországhoz tartoztak. Ráadásul ezzel nagyjából egy időben az osztrákok olyan ígéreteket tettek a galíciai uk-

---

²⁶ *„Teljesítve ezen ülések [a júniusi és októberi szovjetkongresszus – P. T.] akaratát, a Népbiztosok Tanácsa úgy döntött, hogy az oroszországi nemzetiségek kérdésében a következő alapelvek szerint jár el: „1. Oroszország népeinek egyenlősége és szuverenitása. 2. Oroszország népeinek szabad önrendelkezése, egészen az önálló állam létrehozásáig.” Dokumenti vnyesnyej polityiki SzSzSzR. tom. I. Moszkva, 1957. (továbbiakban: DVP) 14–15.*

²⁷ GROMIKO, A. A.–PONOMAREVA, B. N. (szerk.): *Isztorija vnyesnyej polityiki SzSzSzR I. 1917–1945* gg. izdanyije trefyje, dopolnyennoje, Moszkva, 1976. 34.

²⁸ KRAUSZ TAMÁS: *Bolsevizmus és nemzeti kérdés. Adalékok a nemzeti kérdés bolsevik felfogásának kérdéséhez 1917–1922.* Budapest, 1989. 37.

²⁹ KOVÁCS, 2006. 69.

rán politikusoknak, amely nagymértékben csökkentette volna a tartomány politikai életében a korábbi lengyel dominanciát.³⁰

A lengyelek természetesen azonnal átlátták a helyzetet, hogy a központi hatalmak most az ukrán bábállamra osztották azt a szerepet, amelyet a korábbiakban a Lengyel Királyságnak kellett volna játszania – a Német Birodalom kiszolgálását katonákkal, mezőgazdasági termékekkel és ipari nyersanyaggal. A lengyel főkormányzó Stanisław Szeptycki, valamint a királyság régenskormányza tiltakozásul lemondott.³¹ Most már a galíciai konzervatív körök – akik mindeddig lojálisak maradtak Bécshez – is megszakították a kapcsolatot az osztrákokkal, kiléptek a Birodalmi Gyűlésből. Nemcsak a Lengyel Királyságban, de Galíciában is tiltakozóhullám söpört végig a központi hatalmak lépése nyomán.³² Még a Józef Haller vezette II. dandár is megtagadta az engedelmességet az osztrák-magyar hadvezetésnek, és az orosz oldalon küzdő II. lengyel hadtesttel közösen, 1918. május 11-én Kaniównál össze is csaptak a németekkel. Ennek eredménye az internálás és a hadbírótság elé állítás lett. Akiknek Hallerrel együtt sikerült elmenekülniük, csatlakoztak a Franciaországban szerveződő lengyel hadsereghez.³³

A bolsevik hatalomátvételnek volt még egy jelentős hatása a lengyel függetlenség kérdésére. Miután Oroszország megszűnt az antant és társult hatalmak szövetségese lenni, az angolokat és a franciákat már semmi sem tartotta vissza attól, hogy nyíltan előálljanak az önálló Lengyelország programjával. 1917. december 12-én Olaszország, december 27-én pedig Pichon francia külügyminiszter adott ki hivatalos nyilatkozatot arról, hogy szükség van a független Lengyelországra, míg Lloyd George 1918. január 5-én jelentette be az etnikai határok közötti Lengyelország helyreállításának szükségességét.³⁴ Woodrow Wilson január 8-án nyilvánosságra hozta 13. pontját, amelynek értelmében „*olyan lengyel államot kell alapítani, amely magában foglalja mindazokat a területeket, amelyeket vitathatatlanul lengyelek lagnak, biztosítani kell Lengyelország számára a szabad és védett utat a tengerhez, politikai függetlenségét, és területi egységét nemzetközi egyezményekben kell biztosítani.*”³⁵

---

³⁰ HRYCAK, JAROSŁAW: *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny Nowoczesnego narodu*. Lublin, 2000. 140.

³¹ KOVÁCS, 2006. 71.

³² SZOKOLAY, 1967. 166–167.

³³ KOVÁCS, 2006. 71.

³⁴ MAJOROS, 2004. 200.

³⁵ SZOKOLAY, 1967. 167.

Franciaország a leendő Lengyelországot saját akciózónájának tekintette.³⁶ Ezért a francia vezérkarnál és a külügyminisztériumban 1917 őszén lázas sietséggel indult meg a munka arról a kérdéstről, hogy milyen szerepet tölthetne be a független Lengyelország Európában, és hogyan profitálhatna Franciaország a térség vitathatatlanul bekövetkező átrendeződéséből. Pierre de Margerie-nek, a francia külügyminisztérium politikaiügyi direktorának 1917. november 26-i keltezésű memoranduma a független Lengyelország szerepét és jelentőségét elemezte. Margerie jelentős katonai potenciálja – mintegy másfél millió mozgósítható személy (ebből 700 ezer fő az orosz hadsereg katonája) – és várható politikai, valamint gazdasági súlya miatt mindenképpen fontosnak tartotta, hogy a francia külpolitika minél mélyrehatóbban foglalkozzon a lengyel kérdéssel. Majoros István véleménye szerint, a lengyel katonai erő alkalmas volt arra, hogy a németeket sakkban tartsa.³⁷ 1918. március elsejei keltezéssel a francia vezérkarnál született meg egy 38 oldalas tanulmány „*Oroszország helyreállítása és a francia érdekek*” címmel. Ez a tanulmány már egy nagy és erős Lengyelországgal számol, amelyhez egy föderáció keretében Litvánia, valamint Belorusszia nagy része is csatlakozna. Mindemellett Németország és Oroszország között szükség lenne egy – lengyelek vezette – erős szövetségi rendszerre is. Fontosnak tartja azonban, hogy Oroszország – legfőképpen gazdasági okokból – nem szorulhat ki Európából, ezért a Baltikumban – elsősorban az észti területek által – továbbra is kívánatosnak tartja az orosz jelenlétet.³⁸ 1918. március 4-i dátummal pedig a külügyminisztériumban készült egy olyan memorandum, amely az újjászületett Lengyelország esetében az 1772 előtti határokkal számol.³⁹

Ezekben a memorandumokban már kezdenek kirajzolódni a francia külpolitika közvetlenül a háború utáni céljai Kelet-Közép- vagy Kelet-Európáról. Már felmerül annak lehetősége, hogy Oroszország – az intervenció esetleges sikertelensége esetén – kiesik a francia külpolitika látóteréből (esetleg egész Európából), mint ahogyan az meg is történt. Erre az esetre felkészülve már 1917–1918 fordulóján felmérték, hogy milyen katonai potenciál rejlik egy nagy és erős Lengyelországban, és a francia hadvezetés és külpolitika ennek tudatában támogatja majd maximálisan a lengyel igényeket a békekonferencián. Már ekkor vázolják a lehetőségét annak, hogy Németország hátában Oroszország helyét Lengyelor-

---

³⁶ Részben annak az egyezkedésnek alapján, amelyben 1917. december 23-án az angolokkal a dél-oroszországi érdekszférákat felosztották egymás között. MAJOROS, 2004. 201.

³⁷ MAJOROS István: *Párizs és Oroszország (1917–1919)*. Szekszárd, 1999. 112–113. (továbbiakban: MAJOROS, 1999.)

³⁸ MAJOROS, 1999. 110. és 112–115.

³⁹ MAJOROS, 2004. 201.

szág, vagy még inkább egy Lengyelország vezette szövetségi rendszer vegye át.

Bibliográfia:

- BUHARIN, Ny. I.: *Rosszijszko-polszkije otnosenija v XIX – pervoj polovinye XX v. /Voproszi Isztorii 7./* 2007. 3–16.
- DOKUMENTI VNYESNYEJ POLITYIKI SZSZSZR. tom. I. Moszkva, 1957.
- GERSON, Louis L.: *Woodrow Wilson and the Rebirth of Poland, 1914-1920.* Hamden, 1972.
- GROMIKO, A. A.–PONOMAREVA, B. N. (szerk.): *Isztorija vnyesnyej polityiki SzSZSZR 1. 1917–1945 gg. izdanyije tretyje, dopolnyennoje,* Moszkva, 1976.
- HRYSZAK, Jarosław: *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny Nowoczesnego narodu.* Lublin, 2000. JAZSBORSZKAJA, I. Sz.–PARSZADANOVA, V. Sz.: *Rosszija i Polska. Szindrom wojni 1920. g.* Moszkva, 2005.
- JĘDRZEJEWICZ, Wacław: *Józef Piłsudski 1867–1935. Życiorys.* Londyn, 1986.
- KOVÁCS István: *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél. A XX. századi lengyel történelem sorsfordulói.* Budapest, 2006.
- KRAUSZ Tamás: *Bolsevizmus és nemzeti kérdés. Adalékok a nemzeti kérdés bolsevik felfogásának kérdéséhez 1917–1922.* Budapest, 1989.
- KRAUSZ Tamás–SZILÁGYI Ákos (szerk.): *Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája 1900–1991.* Budapest, 1992.
- MAJOROS István: *Párizs és Oroszország (1917–1919).* Szekszárd, 1999.
- MAJOROS István: *A lengyel kérdés az első világháború idején a francia külpolitikában.* In: *A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére.* Pécs, 2001. 293–392.
- MAJOROS István: *Vereségtől a győzelemig. Franciaország a nemzetközi kapcsolatok rendszerében. (1871–1920).* Budapest, 2004.
- NÉMETH István: *Németország története. Egységtől egységig (1871–1990).* Budapest, 2002.
- PALÉOLOGUE, Maurice: *A cárok Oroszországa az első világháború alatt.* Budapest, 1982.
- PAVLJOVA, T. J.: *Polszkaja frakcija v goszudarsztvennom dume Rosszii 1906–1914. godov. /Voproszi Isztorii 3./* 2000 111–120.
- SZOKOLAY Katalin: *Az osztrák–magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején.* Budapest, 1967.
- SZOKOLAY Katalin: *Lengyelország története.* Harmadik kiadás, Budapest, 2006.

Kakasy Bernadett:
A zsidók és az 1917-es forradalom

Oroszországban a nagyobb lélekszámú nemzetiségek között egy van, amelyik mind a forradalom előtt, mind a forradalom után ún. *exterritoriális* nemzetiségnek tekinthető, és ez a zsidóság. Az oroszországi nemzetiségek közül a zsidó nép volt szociálisan a legdifferenciáltabb, azaz a *leginkább polgárosult társadalmi szerkezettel rendelkező nép*. Igen urbanizálódott jellegét mutatja, hogy már a 20. század elején a zsidó lakosság 34,9%-a az iparban dolgozott, 6,4%-a házi szolgálatban állt, illetve napszámosként kereste kenyerét, 5,32%-a a közlekedésben és 3,49%-a a mezőgazdaságban dolgozott. A nagyipari munkások száma 46.000 főre tehető, a zsidó munkásság zöme a kisiparban, manufaktúrákban dolgozott.¹ A fővárosban, Pétervárott 1910-ben 2 millió lakosból 35.127 zsidó volt, s ebből kb. 16.000 orosz anyanyelvű. (1900-ban Pétervárott a zsidó népesség 47,8%-a munkás, 8,8%-a alkalmazott, „gazda” – vállalkozó, kereskedő stb. – 35,2%.)²

A cári rendszer, a feketeszázás és antiszemita pogrom-terrorizmus a zsidó munkásságot, értelmiséget és a kistulajdonos kispolgári elemeket a cárizmussal szemben álló politikai irányzatok felé fordította.³

1917 márciusában minden, a zsidókat korlátozó törvényt és rendelkezést eltöröltek. A zsidók így minden tekintetben egyenlő helyzetbe kerültek Oroszország bármely állampolgárával, s *megnyílt előttük hogy a társadalmi, politikai, és kulturális élet bármely területén aktív tevékenykedhessenek.* Például ezután sok zsidó újság, kiadó született jiddis és ivrit nyelvű könyvek publikálására. 250 zsidó kulturális és oktatási intézet nyílt meg.

Négy zsidó lett szenátor, több zsidó lett városi vezető és az Ideiglenes Kormány ügyvezetője is zsidó (A. Galpern) volt⁴

---

¹ KRAUSZ TAMÁS: *Bolsevizmus és nemzeti kérdés. Adalékok a nemzeti kérdés bolsevik felfogásának történetéhez 1917-1922.* Budapest. 1989. 49. (továbbiakban: KRAUSZ, 1989.)

² BEBESI GYÖRGY: *A pétervári zsidók.* In: *Zsidók Oroszországban. 1900-1929.* Ruzsisztikai Könyvek I. 27-32.

³ Ld. erről: BEBESI GYÖRGY: *A feketeszázak.* MRI. Bp. 1999. Ruzsisztikai Könyvek VI. valamint: BEBESI GYÖRGY: *Feketeszásas terror az első orosz forradalomban.* In: *A cári monarchia védőszenzenti. Pogromlovagok és sűrke kardinálisok.* Habilitációs füzetek 3. PTE, Pécs, 2004. 33-50.

⁴ A négy zsidó szenátor: M. Vinaver, G. Blumenfeld, O. Gruzenberg és I. Gurjevics. Városi vezető lett Petrográdban G. Szejder, Moszkvában O. Minor. Kijevben a városi vezető helyettese volt Ginszburg. USAKOV, ALEKSZANDR: *A zsidók és az orosz forradalom. Adalék a kérdés fölvetéséhez.* In: 1917 és ami utána következett. Ruzsisztikai Könyvek III. Budapest. 1998. 160-168. (továbbiakban: USAKOV, 1998.)

A zsidó szervezeteknek a forradalom első hónapjaiban lezajlott konferenciáin úgy határoztak, hogy az elkövetkezendő (általános, közvetlen, egyenlő és titkos) választásokon nem szavaznak a népi szocialistáktól jobbra elhelyezkedő pártra.⁵ A februári forradalom után a Bund az OSZDMP mensevik irányzatának politikáját támogatta (ugyanúgy, mint korábban), s ennek megfelelően szorgalmazta az Ideiglenes Kormánnyal való együttműködést.⁶

A szervezett oroszországi zsidóság, a pártbeli zsidó értelmiség megtagadta a támogatást a kadetoktól és a Népszabadság Pártjától, amelynek soraiban és vezető testületében is nagyszámú, művelt, kultúrált zsidó volt, akik nem osztották a szélsőséges forradalmi nézeteket, és nem támogatták a forradalmi módszereket sem a bel-, sem a külpolitika területén.

A legfontosabb forradalmi pártok (eszerek, bolsevikok, mensevikek, anarchisták, bundisták) tagságának számos zsidó tagja volt. Így például az OSZDMP(b) KB 12 tagja közül 9 zsidó, 3 orosz. A mensevik párt Központi Bizottságának 11 tagja mind, a jobboldali eszerek központ bizottságának 15 tagjából 13, a baloldali eszerek központi bizottságának pedig 12 tagjából 10 zsidó. Az anarchisták moszkvai bizottságának 5 tagja közül 4 tekintette magát zsidónak. Ezenkívül nagyszámú forradalmár zsidó tömörült tisztán zsidó pártokba: Általános Zsidó Munkásszövetség Litvániában és Lengyelországban (Bund), Zsidó Néppárt, Zsidó Szociáldemokrata Munkáspárt (Poálé-Cion), a Cionista Szocialista Munkáspárt vagy a Szocialista Zsidó Munkáspárt.

Ezen pártok széles szervezeti hálózattal rendelkeztek az egyes kormányzóságokban, megyei és járási katonai bizottságaik voltak, amelyek révén igen tevékenyen vettek részt a politikai életben.

Már a forradalom első hetében a száműzetésből, emigrációból hazatérők között is sok zsidó volt. Például: az USA-ból tért vissza Oroszországba Bronstein-Trockij, Kogen-Volodarszkij, Urickij. Ebben az időszakban 265 USA-ból hazatért zsidó telepedett le Pétervárott. Európából hazatérők közül 244 forradalmárból 170 volt zsidó.

Az egymással versengő politikai pártokban kulcsfontosságú pozíciókat töltöttek be, de nem a végrehajtó hatalom apparátusaiba, hanem inkább kormányzati szolgálatra törekedtek, – képviselőként, küldöttként, vezetőként. Ha a baloldali radikális politikai pártok vezetőinek vonatkozásában nézzük, akkor az 1917-es őszi forradalomban és az utána következő időszak társadalmi-politikai alapjainak megszilárdításában nagy szerepük volt a zsidóknak.

---

⁵ USAKOV, 1998. 164.

⁶ KRAUSZ, 1989. 50.

Ha a szovjet időszak hivatalos közléseit nézzük, akkor a *forradalmárok nemzetiségének meghatározására* ködös meghatározásokat találunk: „kispolgári”, „kiskereskedő”, „jogász”, „papi pályára készülő”, egy szóval ebben az esetben is a forradalom aktív résztvevőinek 1/3-a zsidó volt.

A zsidók gyakran választottak maguknak álneveket: Alekszej Nyikolajevics Bah eredetileg Abram Litvanovics, Vszevolod Mihajlovics Volin korábban Ejhenbaum családnevet viselte stb. A szovjet pártelitben is alkalmaztak névváltoztatást: Bronstein-Trockij, Apfelbaum-Zinovjev, Lurje-Larin, Szobelszon-Radek, Rozenfeld-Kamenyev.

Viszont a forradalmi építkezésben megnyilvánuló zsidó elsőbbség nem jelentette a zsidó nemzeti mozgalom valamiféle hegemóniáját. Tehát nem a kulturális és politikai zsidó társulatok „csináltak forradalmat”, hanem a zsidó etnosz Oroszországban élő képviselői járultak hozzá a megszilárdulófélben lévő polgári demokratikus vonal szétrombolásához. Valójában 1917 októberében minden egyes tulajdonképpeni zsidó párt és társadalmi csoport elítélte a bolsevik hatalomátvételt. A zsidó újságokban elítélő sorok jelentek meg. Ez nem volt véletlen, hiszen az októberi forradalom végül megsemmisítő csapást mért a mindenkori zsidó politikai mozgalmakra.⁷

Az októberi szovjet Dekrétum a földről hidegen hagyta a túlnyomórészt urbanizálódott réteget, melynek nem volt köze a mezőgazdasághoz.⁸

A zsidó burzsoázia igyekezett megőrizni „február vívmányait”, amelyek megnyitották előttük annak lehetőségét, hogy a gazdaság, a kultúra, és politika területén tevékenykedjenek egész Oroszország területén. A Népszabadság pártja volt az a szervezet, ahova a zsidó burzsoázia törekedett a februári-márciusi események után. A magát a burzsoázia kötelekébe nem soroló zsidó értelmiség és politikai szempontból aktív zsidó munkások tevékenységüket vagy kizárólag a zsidó Bund keretei között, vagy az *összoroszági forradalmi pártokban* fejtették ki. A „vonalak” és „csomópontok” ilyen kavalkádján belül az oroszországi zsidó közösségek aktivitását illetően az utóbbi tendencia vált uralkodóvá.⁹

A legnagyobb Bund szervezet a Központi Oroszországban, 1920-ban kettészakadt. A baloldal kiszakadva a Bundból csatlakozott az OKP-hez

---

⁷ USAKOV, 1998. 165-167.

⁸ KESSLER, MARIO: *Az oroszországi forradalom és a zsidó munkásmozgalom Kelet-Európában*. In: 1917 és ami utána következett. Ruszisztikai Könyvek III. Budapest. 1998. 149-159. 150. (továbbiakban: KESSLER, 1998.)

⁹ USAKOV, 1998. 167-168.

és a Komminternhez (1921. március). A jobbszárny Abramovics és Jugyin vezetésével megőrizték különállásukat majd a mensevik emigrációhoz csatlakoztak.¹⁰

A polgárháború idején *Gyenyikin és Vrangel hadserege* igyekezett felhasználni az antiszemitizmust a szovjet rendszer ellen. Megállapították, hogy Ukrajnában, mintegy 2000 pogrom zajlott le. A zsidó lakosság közvetlenül is hatalmas veszteséget szenvedett: több mint 50.000 embert öltek meg. *Azokkal együtt, akik később haltak bele sérüléseikbe*, elérte ez a szám a 150.000-t, vagyis a zsidó lakosság 10%-át. (Krausz Tamás a korszak felmérései alapján 200 ezerre teszi a meggyilkoltak számát.¹¹) Ebben a reménytelen helyzetben a zsidók a Vörös Hadseregben látták a menekülés egyedüli lehetőségét, bár a pogromok egy részét, (mintegy 7,4%-át) a vöröskatonák hajtották végre.¹² *A polgárháború végére* így az oroszországi zsidók többsége az októberi forradalommal szemben táplált nyílt ellenségességből – fokozatosan lojalitásba, majd a bolsevik rendszer támogatásába ment át. Ez megváltoztatta a zsidó szocializmus jellegét is: arra a következtetésre jutottak, hogy a zsidó munkásmozgalmnak nincs jövője, ha elzárkózik a bolsevik párttól.¹³

A szovjethatalom kezdettől felvette a harcot az antiszemitizmus minden formája ellen. Az antiszemitizmus ugyanis minden társadalmi rétegben mélyen gyökeret vert, megkövesedett, meggyőződéses, érzelmek, homályos antikapitalista követelésekkel kombinálódott előítéletek összefoglalásaként foghatók fel.

A Népbiztosok Tanácsa már 1918. január 21-én dekrétumot adott ki a *Zsidó Ügyek Népbiztosságának létrehozásáról*, amely „ideiglenesen” a nemzetiségügyi népbiztosság mellett működött. *Népbiztosnak Szemjon Markovics Dimansteint*, helyettesének, Ilja Grigorjevics Dobkovszkijt nevezték ki. E dekrétumot Lenin, Sztálin és Boncs Brujevics írták alá. *A Moszkvai Szovjet külön rendeletet bocsátott ki a moszkvai antiszemita pogromok ellen 1918. április 28-án. A pogrom ellenes program a szovjethatalom erősítésére szolgált*, a rendeletekben hangsúlyozták a feketeszázás klérus tevékenységét. Hét napi határidőre csak figyelmeztető intézkedéseket rendeltek el a hadügyi népbiztosság és a zsidóügyek népbiztosságának részéről. A szovjet, betartva az osztályszempontot, szűkségtelennek tartotta „külön zsidó harci szervezetek megteremtését”. En-

---

¹⁰ KRAUSZ TAMÁS: *Az októberi forradalom és a zsidókérdés Szovjet Oroszországban*. In: *Zsidók Oroszországban 1900-1929*. Ruzsisztikai Könyvek I. Budapest. 1995. 33-50. 45. (továbbiakban: KRAUSZ, 1995.)

¹¹ KRAUSZ, 1995. 38.

¹² BEBESI GYÖRGY: *Pogromok Oroszországban a 20. század elején*. Rubicon, Fekete Krónika, 2008. 7/8. sz. 85.

¹³ KESSLER, 1998. 151.

nek nem mond ellent, hogy létezett ekkor a *Zsidó Harcosok Összoroszi Szövetsége*, melynek népbiztosává 1918. július 4-én Sz. M. *Civbakot* nevezték ki (a szövetség 1918. november 17-ig létezett, amikor beolvadt a Vörös Hadseregbe). 1919 tavaszán a Bundban a kommunistákkal egyesülést pártolók kerültek túlsúlyba, s áprilisban a Bund 18-25 éves tagjait a Vörös Hadseregbe soroztatták. Lenin vezető szerepet játszott az antiszemitizmus elleni harcban és a zsidók nemzetiségi-szociális felszabadulását szolgáló intézkedések azonnali bevezetésében. Az 1918. július 17-én kiadott Szverdlov által beterjesztett dokumentumot Lenin átírta, s „radikalizálta”. Hangsúlyozta, hogy frontközeli utcai feljebbepítések, tehát az antiszemitizmus és az ellenforradalom összefonódnak. Az ellenforradalom eszköznek tekinti, hogy tömegbázisra lépjen. Továbbá a dekrétum hangsúlyozza: „*A zsidó kapitalisták ellenségeink, de nem, mint zsidók, hanem mint burzsoák. A zsidó munkás testvéreink...*”¹⁴

*A zsidó munkáspártoknak a kommunista párthoz való közeledésében a legnagyobb próbatétel az Oroszországban kialakulóban lévő cionizmussal való szakítás volt. Ennek eredményeként a Szovjetek VII. kongresszusán a különböző zsidó munkáspártok a szovjethatalom mellett tették le a voksot, de a zsidó bolsevikoktól eltérően illuzórikus reményeket tápláltak a zsidók egy Palesztinában létrehozandó zsidó szocialista állam és a területen kívüli nemzeti jogok megvalósíthatósága iránt. A Zsidó Kommunista Párt vezetője teljes szolidaritásról biztosította a szovjethatalmat, de ő külön „zsidó munkásszovjetekről” beszélt, mert nemzetiségtől független megoldást szerinte csak a proletár világforradalom adhat. Arra szólított fel, hogy a földönfutó zsidó tömegek számára, harcban a brit imperializmus palesztinai terjeszkedése ellen vállalni kell a harcot egy kommunista zsidó állam létrehozásáért Palesztinában, ahol a földnélküli zsidók a közösségi mezőgazdaság útján haladhatnak.*¹⁵

*A zsidó munkásmozgalmak elkülönülését a zsidó nemzetiségű vagy zsidó származású bolsevikok sohasem osztották. A zsidó származású bolsevik vezetők többsége neveltetésénél, iskolázottságánál, mozgalmi tapasztalatainál fogva legerősebben az orosz kultúrához kötődött. Nem dolgoztak a zsidó proletariátus körében, s többnyire még a zsidó nyelvet sem ismerték.*¹⁶

1919 decemberében, a szovjetkongresszus után, a Zsidó Népbiztoság rádió útján és a *Sizny nacionalnosztyej az angliai támogatással létrejövő közel-keleti zsidó állam létrehozásával szállt szembe*. Egy ilyen

---

¹⁴ KRAUSZ, 1989. 51-53.

¹⁵ KRAUSZ, 1989. 55-57.

¹⁶ KRAUSZ, 1989. 57. (lábjegyzet).

állam létrejötte szerintük a zsidó burzsoáziának kedvez és az angol burzsoázia, illetve az antant érdekeit képviseli. Síkraszáltak a Palesztinában élő zsidók nemzetiségi- és polgárjogaiért, az új állam létrehozását újabb nemzetiségi ellenségeskedések forrásaként értelmezték. A zsidókérdést Szovjet-Oroszországban megoldottnak tekintették, mivel rendelkeznek a nemzetiségi- és polgárjogokkal.¹⁷

Az elmondottak után talán meglepőnek tűnik, de a zsidók a bolsevik-ellenes oldalon is jelen voltak. A kadetok és jobboldali cionisták, vagy a még konzervatívabbak között is találunk zsidó származásúakat. A zsidó övezetekben a fehérek pogromjai inkább a köznép kezdeményezésére folytak, s a vezetők elnézték, de ők maguk csak ritkán kezdeményeztek. Számukra a pogrom a „kisebbik rossz” volt a „zsidó komisszárok” uralmához képest.¹⁸

A fehérek területein zűrzavaros állapotok uralkodtak és a katonák között, főleg a kozákok és kaukázusiak számára eleven hagyománynak számított a hadizsákmányhoz való jog, ezért a hadsereg tagjai nemcsak zsidó településeket raboltak ki, hanem sok esetben pravoszláv orosz falvakat is.

Az 1917-es februári forradalom után a zsidók emancipációja révén a tisztí pályára is megnyílt előttük, és sok orosz tiszt féltette pozícióját. A bolsevik hatalomátvétel után sok zsidó származású tiszt csatlakozott az Önkéntes Hadsereghez. Kevésbé ismert tény, hogy a Gyenyikin vezette seregben eleinte több zsidó tiszt is szolgált, addig, amíg orosz kollégáik gyűlölete nem kényszerítette a főparancsnokot arra, hogy tartalékba helyezze, vagy elbocsássa őket a hadsereg kötelékéből. 1919 folyamán zsidókat is be kellett sorozni a hadseregbe, de az orosz katonák ellenállása miatt külön csapatokba próbálták szervezni őket, vagy rövidesen hazaengedték a zsidó katonákat.¹⁹

A hadseregen kívüli fehér életben nagyobb számban vettek részt a zsidók, például újságírók. A gazdasági és kereskedelmi szférában is képviseltették magukat, néhány nagytőkés pénzzel támogatta a fehéreket. Néhányan a zsidó vagy orosz polgári pártok tagjai voltak, főleg a kadet párt tagjai között találunk zsidókat ekkor. Voltak olyan zsidók, akik eszmeileg is közel álltak a fehérekhez, negatívan viszonyultak mindkét forradalomhoz. Többen közülük a cionizmussal is szembeálltak. Néhányan az 1920-as évek első felében, Berlinben létrehozták a *Külföldön Élő Orosz Zsidók Hazafias Egyesületét*. Az egyesület kiadott

---

¹⁷ KRAUSZ, 1989. 58.

¹⁸ HALÁSZ IVÁN: *Zsidók az ellenforradalomban*. In: *Zsidók Oroszországban 1900-1929*. Ruszisztikai Könyvek I. Budapest. 1995. 83-89. 83. (továbbiakban: HALÁSZ, 1995.)

¹⁹ HALÁSZ, 1995. 84.-85.

egy tanulmánykötetet („Oroszország és a zsidók”), amely tartalmazza a tagok egy részének reagálását a bolsevizmusra, és a zsidók akkori szerepére. A kötet elején az olvasható, hogy rosszabb a zsidók helyzete, mint a cári kormányzat alatt, mert a zsidó közösség további szétaprózódása következett be, a kisállamok zsidóinak most a kism nemzetek nacionalizmusával kell szembenéznük, *most a társadalom fordul ellenük, nem a hatóságok, mint korábban*. A forradalom legrosszabb következménye a felhívás szerint, a megnövekedett judofóbia, amely nagy veszély a zsidóságra nézve, s ezen nem segít a megadott jogegyenlőség. A felhívás végén leírták az egyesület célját és a bolsevizmus elleni harcra szólítottak fel.²⁰

Milyen indítékok vezethették ezeket a zsidókat konzervatív álláspontra? A zsidó elit által addig elért gazdasági és hatalmi pozíciók féltése és a forradalmat elutasító értelmiségi életforma védelme szolgálhatott indítékul. A kötet szerzői a birodalom evolúciójának voltak hívei. A zsidóságot egy kollektivistá, homogenizáló tendenciától féltették, amely létük olyan intézményeit veszélyeztették, mint a vallás, hagyományok, és a magántulajdon. Ezek nélkül véleményük szerint a zsidók kiszolgáltatottá válnak. Ezek az elképzeléseik és félelmeik világi alapon álló orosz birodalmi konzervatívokká tették őket. *Nézeteiket azonban az emigrációban élő oroszországi zsidó közösség többsége elutasította, amire ők maguk is utaltak.*²¹

1920-ban számos rendelet és gyakorlati intézkedés igyekezett könnyíteni a zsidók sorsán. Ebben aktív és vezető szerepet játszott a Nemzetiségügyi Népbiztosság Zsidó Osztálya, a bolsevik párt zsidó szekciója, és a párt Politikai Irodája is.²² A nemzetiségügyi Népbiztosság Zsidó osztálya kijelentette, hogy a „Szetmassz” (SZDSZ) célja a zsidók bevonása a kollektív munkába. A „Szetmassz” tevékenysége a Nemzetiségügyi Népbiztosság Zsidó Osztályának és az OKP Zsidó szekciójának ellenőrzése alatt folyt, állami eszközökből finanszírozták. Továbbá kérte, hogy *zsidók bevonásával, kezdjenek hozzá kommunák, szövetkezetek, artyelek, iskolák, ételmezési központok, kórházak, gyermekek segélyezésének stb. szervezéséhez.*²³ A zsidó szegénység problémájának megoldásában jelentős lépés volt, hogy *földhöz juthattak*, ugyanis a zsidók a cári Oroszországban nem birtokolhattak földet. Bár az „új gazdák” konkurenciája a kistulajdonosok között gyakran „nemzeti színekben” tűnt fel, a zsidó megtelepedési körzetekben mégis sokan vonzódtak a mezőgazdasági

---

²⁰ HALÁSZ, 1995. 85-86.

²¹ HALÁSZ, 1995. 88.

²² KRAUSZ, 1989. 58.

²³ KRAUSZ, 1995. 44.

munkához. Sokan ki akartak költözni a városokból, de ezt 1918-19-ben egy pogrom megakadályozta. *A zsidó földművelők száma mégis nőtt 1917-1924 között.*²⁴

*Az 1920-as években a zsidók beáramlottak Pétervárra, Moszkvába; bekapcsolódtak a NEP által megnyitott gazdálkodásba, kereskedelembe, a szovjet hivatalok, iskolák, egyetemek munkájába. A proletariátusba és a parasztságba való beolvadásuk lehetősége adottnak látszott. De a konfliktusok egyszerre nem tűntek el, a régi antiszemita beidegződések, „karrierharcok” és a sajátos zsidó (nem önként választott) elkülönülés következményének nyomai megmaradtak. A zsidó dolgozók történelmi tapasztalatai a forradalom után, sokuk harca a Vörös Hadseregben a szovjethatalomért, és a bolsevik pártban való komoly jelenlétük miatt – a zsidó szocialista pártok 1923-as teljes felbomlása és a cionista szervezetek megszűnése után is – az 1920-as évek elején a szovjet rendszert nagy részük magukénak érezte.*²⁵

---

²⁴ KRAUSZ, 1989. 59.

²⁵ KRAUSZ, 1989. 60-61.

Kolontári Attila:
Moszkva és Németország „októberi forradalma”¹

A jelen tanulmány nem magával az 1923-as németországi események történetével kíván foglalkozni. A Ruhr-vidék francia megszállását követően a kommunisták részvételével alakult tartományi kormányok, az 1923. októberi hamburgi munkásfelkelés eseményei csak rövid, epizód-szerű mozzanatok voltak a német történelemben. Sokkal fontosabb tanulságokkal szolgálhat a német válsággal kapcsolatos szovjet magatartás vizsgálata.

A Ruhr-válság kitörését követően a Szovjetunió határozottan kiállt Németország, a hivatalban lévő német kormány mellett. Moszkva diplomáciai jegyzékben figyelmeztette a „cordon sanitaire” államait, Lengyelországot, Csehszlovákiát valamint a balti államokat, hogy őrizzék meg semlegességüket, tartózkodjanak mindenfajta katonai akcióban való részvételtől.² Január 13-án, két nappal a francia és a belga csapatok bevonulása után az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság (ÖKVB) felhívásban fordult a világ közvéleményéhez, elítélte a „kegyetlen esztelenséget”, melyet a versailles-i rablóbéke egyenes következményének tekintett.³

A kiéleződő válság kapcsán a követendő taktika kérdésében a bolsevik vezetésen belül megoszlottak a vélemények. A két, egymással legmarkánsabban szembenálló álláspontot Karl Radek és Grigorij Zinovjev képviselte. Az előbbinek, a Komintern Végrehajtó Bizottságának (KIVB) harmadik plénumán elhangzott 1923. júniusi felszólalását a kortársak és a történészek is „Schlageter-beszédként” emlegetik. Leo Schlageter német nacionalista katonatiszt volt, akit a megszálló francia hatóságok kivégeztek. Beszédében Radek elismeréssel adózott Schlageter emlékének, nagy német hazafiként emlegette. Az antant-imperializmus elleni harc sikere érdekében – hangoztatta Radek – a kommunista pártnak meg kell találnia az utat a nacionalista, jobboldali elemekhez, melyek többsége a munka világához tartozik.⁴ Ily módon

---

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani HARSÁNYI IVÁN Tanár úrnak a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségért, hasznos tanácsokért.

² GORLOV, SZ. A: *Szoversemmo szekretno*. Aljansz Moszkva–Berlin. 1920-1933. Moszkva, 2001. 78.

³ NYEVSINSZKIJ, L. A: *V intyereszah naroda ili vopreki im?* Moszkva, 2004. 155. (továbbiakban: NYEVSINSZKIJ, 2004.)

⁴ Politbjuro CK RKP(b)-VK(b)P i Komintern 1919-1943. Dokumenti. Moszkva, 2004. 158. old. A Politbüro (Politikai Iroda – PI) az Oroszországi /1925-től Össz-szövetségi/ Kommunista (bolsevik) Párt legszűkebb vezető testülete volt. A dokumentumkötet a grémiumnak a Kommunista Internacionáléval kapcsolatos határozatait, vitáit, állásfoglalásait

tehát az „egységfront” gondolata – Radek szerint – új értelmezést nyert. Most már nem elsősorban a szociáldemokrata munkások megnyerésére kell törekedni, hanem a francia imperialisták elleni harcra sokkal könnyebben mozgósítható nacionalistákkal kell együttműködést kialakítani. Eközben természetesen ezek a rétegek leválasztandók a fasiszta, nemzetiszocialista „vezérkarról”. Radek gondolatmenete jól rímelt a fasiszmus-probléma fő előadójának, Clara Zetkinnek a plénumon elhangzott szavaira: „...a fasiszmus éhezők, szükségét szenvedők, egzisztencia nélküliek mozgalma. Arra kell törekedniünk, hogy azokat a társadalmi rétegeket, amelyek most a fasiszmus rabjai lettek, vagy megnyerjük harcunknak, vagy legalábbis semlegesítsük.”⁵ Radek beszéde Németországban a Rote Fahne július 26-i számában jelent meg. A cikket a német sajtóban egy rövid polémia követte a kommunisták és nacionalisták lehetséges együttműködéséről.⁶ Majd a következő hetekben többször került sor olyan gyűlésekre, ahol a kommunista és a nemzetiszocialista szónokok egymást váltották a szónoki emelvényen.⁷

Radek megosztó taktikájával szemben a Német Kommunista Párt (KPD) Heinrich Brandler vezette szárnya a szélsőjobboldallal, a nemzetiszocialistákkal szemben radikálisabb fellépést szorgalmazott. A KB 1923. július 11-i felhívásában – reakciós puccskísérlettől tartva – a párt mozgósítását és a fegyveres harcra való felkészülést jelölte meg a legfontosabb feladatok között. Július 29-ére pedig nagyszabású antifasiszta tömegmegmozdulást terveztek a legtöbb német nagyvárosban, „az utca meghódítása” jelszó jegyében.⁸ Karl Radek, aki ekkor Zinovjev és Buharin távollétében a Komintern első emberének számított, több levélben is óvta a német kommunistákat a kockázatos kalandtól. Aggodalmának adott hangot a német kommunisták igen gyenge felfegyverzettsége miatt. Kifogásolta, hogy a KPD olyan propagandát folytat, amely nem-hogy megosztaná a fasisztákat, de még inkább egyesíti őket. Radek itt nyilván az olyan jelszavakra gondolt, mint hogy minden meggyilkolt munkásért két fasisztát lőnek agyon. Tartott attól, hogy a július 29-i megmozdulásokon olyan provokáció történhet, amely ürügyet szolgál-

---

tartalmazza. A hivatkozásoknál a kötet címében a fonetikus átírás szabályainak megfelelően a *Politbjuro* alakot tüntettem fel, míg a tanulmány szövegében természetesebbnek érztem a magyar történeti szakirodalomban is használatos *Politikai Iroda* kifejezés, illetve a *PI* rövidítés alkalmazását.

⁵ SZÉKELY GÁBOR: *A Komintern és a fasiszmus. 1921-1929*. Budapest, 1980. 151. (továbbiakban: SZÉKELY, 1980.)

⁶ Uo. 175-176.

⁷ MACDERMOT, K.–AGNEW, J: *Komintern. Isztorija mezsdunarodnogo kommunizma ot Lenina do Sztalina*. Moszkva, 2000. 53. (továbbiakban: MACDERMOTT–AGNEW, 2000.)

⁸ *Politbjuro CK VK(b)P i Komintern*, 2004. 154.

tathat a hatóságoknak az erőszakos beavatkozásra. Ezért javasolta „az utca meghódítása” jelszó levételét a napirendről.⁹

Brandler a válság elmélyülésére hivatkozva határozottan követelte a Komintern és az OK(b)P támogatását ahhoz, hogy a német kommunista pártot fel lehessen készíteni a „döntő eseményekre”. Álláspontját a Komintern vezetéséből az akkor szabadságon lévő Zinovjev és Buharin támogatták, míg a KIVB Elnökségének Moszkvában tartózkodó tagjai osztották Radek aggodalmait. Zinovjev és Buharin Kiszlovodszkból magánlevélben értesítették különvéleményükről Brandlert és Thalheimert. Ebben kifejezték egyet nem értésüket a fasiszta tömegek meggyőzésére, átcsábítására irányuló radeki taktikával. Egy erős ökölcsapás – írták – mindenféle megosztásra irányuló törekvésnél jobban szétzúzná a fasiszmust. Olaszországban is a kommunisták 2-3 évig, egészen Mussolini hatalomra jutásáig győzködték a fasiszta tömegeket. Zinovjev nagy előrelépésnek tartotta, hogy a KPD először beszél a harc nyelvén, és helyes célkitűzésnek nevezte „az utca meghódítását”. A pártvezetés feladata a szélsőjobb irányában folytatott agitáció helyett elsődlegesen a szociáldemokrata munkástömegek feletti irányítás átvétele, felkészülés a döntő összecsapásra.¹⁰

Sztálin, a párt főtitkára kezdetben Radek nézeteit, óvatosságát osztotta. Zinovjevhez intézett levelében meglepéssel konstataálta, hogy a német kommunisták korábbi álláspontjukat felülvizsgálva nyílt, nagyszabású utcai demonstrációk helyett meglepészenek zárt helyen tartott gyűlések lebonyolításával.¹¹ Zinovjev július 31-én – tehát már az antifasiszta nap után – kelt válaszában a sztálini visszafogottsággal szemben a német forradalom új szakaszáról és ennek kapcsán a Kominternre, valamint a szovjet vezetésre háruló nagyszabású feladatokról értekezett. Javasolta a német kommunisták tömeges felfegyverzését, valamint „50 legjobb harcosunk” mozgósítását és Németországba vezénylését. „Kö-

---

⁹ Uo. 153.

¹⁰ Politbjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 157. Az eset pikantériája, hogy Zinovjev és Buharin Brandlerékhez intézett hivatalos táviratát a Politbüro visszatartotta, különvéleményük tehát a hivatalos szovjet struktúrák megkerülésével, a politikai vezetés akarata ellenére jutott el a KPD irányítóhoz.

¹¹ Uo. 156. A tervezett akció előtt néhány nappal a német tartományi kormányok – Szászország és Thüringia kivételével – betiltottak minden szabad ég alatt rendezendő gyűlést és felvonulást. A KPD vezetése végül a Komintern Végrehajtó Bizottságának javaslatára úgy határozott, hogy a tervezett akciót a belügyminiszteri rendeletek által biztosított keretek között rendezik meg. A korabeli híradások alapján a különböző gyűlések, megmozdulások résztvevőinek összlétszámát 500 ezer és 1 millió fő közé becsülhetjük. (SZÉKELY, 1980. 179-180.)

zel az idő, amikor világtörténelmi jelentőségű döntéseket kell hoznunk” – zárta levelének Németországgal kapcsolatos részét.¹²

Zinovjev kincstári optimizmusával szemben Sztálin történelmi párhuzamot vont az 1917-es oroszországi események és a német helyzet között. Elemzésében arra a következtetésre jutott, hogy Németországban nincsenek meg azok a feltételek, melyek a bolsevik hatalomátvételt Oroszországban lehetővé tették. Nincsenek igazából szovjetek, a hadsereg nem elég demoralizált, nincsenek olyan ezredek, melyek hajlandók lennének az új hatalom oldalára állni. A bolsevikok 1917-ben építhettek a tömegek békevágyára, a földről szóló dekrétum pedig biztosította a parasztság együttérzését. A német kommunisták semmi ilyesmire nem támaszkodhatnak. Persze – folytatódik a sztálini gondolatmenet – Németország számíthat a Szovjetunió szomszédságára, ami az 1917-es Oroszország esetében hiányzott. „*De mit tudunk mi nekik nyújtani jelen pillanatban?*” – teszi fel a kérdést meglehetősen szkeptikusan, majd a következőképpen összegzi véleményét: „*Szerintem a németeket visszatartani kellene, nem pedig bátorítani*”.¹³

Két nappal a fenti gondolatok papírra vetése után, augusztus 9-én az OKP(b) KB Politikai Irodája (PI – Politbüro) úgy döntött, hogy a németországi események megvitatása végett javasolja Trockij, Zinovjev és Buharin szabadságának megszakítását, és szorgalmazza (legalább átmeneti) visszatérésüket Moszkvába. Augusztus második felétől a PI ülésain

¹² Politbjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 159. Zinovjev már a július 29-re tervezett nagyszabású megmozdulásokban sem látott semmiféle veszélyt vagy kockázatot. „*Kár volt hinnie a fecsegő Radeknek*” – vetette utólag Sztálin szemére.

A főtitkár és a Komintern első emberének személyeskedő motívumoktól sem mentes konfliktusa a kérdéses napokban más síkon is megmutatkozott. Ezekben a napokban került sor az úgynevezett „kiszlovodszki barlang-találkozóra” melyen Zinovjev megkísérelte maga mellé állítani Vorosilovot és Buharint Sztálinnal szemben. (KRAUSZ TAMÁS – SZILÁGYI ÁKOS: *Oroszország és a Szovjetunió képes történelmi kronológiája*, Budapest. 1992. 94.) Kamenyevhez intézett levelében Zinovjev már Sztálin egyszemélyi hatalmáról, diktatúrájáról ír. Ehhez a „disznósághoz” pedig ő nem hajlandó a nevét adni. Bármennyit beszéljenek is az úgynevezett trojkáról, a gyakorlatban Sztálin fontos kérdésekben egy személyben hoz döntést. (Politbjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 160.) Ez utóbbit Sztálin – Zinovjevhez írt – meglehetősen nyers hangvételű levelében tagadta. Ugyancsak itt vetette fel, hogy amennyiben személye iránt nincs bizalom, akkor ő nem ragaszkodik pozíciójához. Kikérte magának, hogy őt bármiféle, Lenin által írt, általa nem ismert levéllel ijesztgessék. (Uo. 162.)

¹³ Politbjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 156. ill. 163. Sztálin „visszafogottsága” inkább a konkrét helyzet megítéléséből, semmint a nemzetközi osztályharc eltérő stratégiai értelmezéséből fakadt. Néhány hónappal korábban ugyanis még azt hangoztatta Zinovjevnek, hogy a nyugati kommunista pártoknak a politikai hatalom megszerzése érdekében napirendre kell tűzniük a „munkás-paraszt kormány” jelszavát, törekedniük kell arra, hogy saját országukban a politikai többségre tegyenek szert. A sztálini intenciók a KIVB harmadik (kibővített) plénumán konkrét határozatok formáját öltötték. (Uo. 151.)

nem csak rendszeres napirendi téma lesz a német kérdés, de jól érzékelhető a radikális hangsúlyeltolódás is a fejlemények értékelésében és a küszöbön álló feladatok meghatározásában. Az áttörést az eddig napvilágra került dokumentumok szerint a PI augusztus 21-i ülése hozta. Ezen Rikov kivételével valamennyi résztvevő úgy nyilatkozott, hogy „*a KPD-t a hatalom fegyveres megragadásának irányába kell befolyásolni*”.¹⁴ A dátumot azonban nem feltétlenül érdemes abszolutizálni, hiszen a Komintern emisszáriusa, Avguszt Guralszkij már néhány nappal korábban, augusztus 13-án, azzal a feladattal érkezett Németországba, hogy megkezdje a fegyveres felkelés katonai-technikai előkészítését.¹⁵ A Politikai Iroda augusztus 22-i határozata megállapítja, hogy a rendelkezésre álló információk alapján a német proletariátus a hatalom megszerzéséért folytatott harc küszöbén áll. Ebből a felismerésből kell kiindulni a szovjet és német kommunisták, valamint a Komintern előtt álló feladatok meghatározásánál. Az OK(b)P-nek sürgősen fel kell készítenie a szovjet dolgozók tömegeit az elkövetkező eseményekre, mozgósítani kell a köztársaság katonai erejét, meg kell kezdeni a diplomáciai előkészítő-munkát, gondoskodni kell a német proletariátus anyagi támogatásáról. A konkrét lépések kidolgozására és összehangolására a PI egy bizottságot küldött ki, amely tevékenységéről köteles volt beszámolni a testületnek. A bizottság tagjai Zinovjev, Sztálin, Trockij, Radek és Csicserin voltak.¹⁶ A szovjet párt- és állami hierarchiában valamennyien egy-egy olyan terület irányítói voltak, amelyre speciális feladatok hárultak a tervezett német forradalom kapcsán. Zinovjev a Komintern, Sztálin a párt első embere volt, Radek a német ügyek szakértőjeként került be a testületbe, Trockij hadügyi- és haditengerészeti, Csicserin pedig külügyi népbiztosként a katonai, illetve diplomáciai háttér megteremtéséért felelt. A bizottság néhány nap múlva kiegészült Kamenyevvel, szeptemberben Dzerzsinszkijjal, Pjatakovval és Szokolnyikovval.¹⁷

Az anyagi támogatás egyébként már a Ruhr-válság kirobbanását követően megkezdődött. Január 27-én a PI Trockij javaslatára 100 ezer aranyrubel összegű segílyt szavazott meg a sztrájkoló német munkások részére a szovjet szakszervezetek vagy a Népbiztosok Tanácsának költségvetéséből. 1923. augusztus 18-án ugyanebben a testületben már egymillió német aranyárka folyósításáról született döntés a Vörös Szakszervezeti Internacionálén (a Profinternen) keresztül, továbbá gyűj-

---

¹⁴ Politbjuro CK RKP(b) – VKP(b) i Jevropa. Resenyija „oszoboj papki”. Moszkva, 2001. 20.

¹⁵ Uo. 20.

¹⁶ Politbjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 167.

¹⁷ NYEZSINSZKIJ, 2004. 164.

tést indítottak a német proletariátus javára.¹⁸ A német forradalomra előirányzott és ténylegesen elköltött összeget jelen ismereteink szerint nem tudjuk pontosan meghatározni. Vlagyimir Pjatyickij a Kominternről írt könyvében 300 millió aranymárkáról tesz említést, bár az adat forrását sajnos nem tünteti fel. Nyomában azonban más szakmunkák is említik ezt a számot.¹⁹

A szovjet álláspontban érzékelhető határozott fordulat részben (természetesen korántsem teljes mértékben) a német belpolitikai élet fejleményeivel is magyarázható. 1923. augusztus elején – miután nyilvánvalóvá vált, hogy az általa alkalmazott eszközökkel a krízist nem lehet megoldani – a Cuno-kormány beadta lemondását. Augusztus 13-án Gustav Stresemann vezetésével, a szociáldemokraták részvételével új kormány alakult, amely a Ruhr-válság kapcsán elkezdte keresni a Franciaországgal való megegyezés lehetőségét. Moszkva ekkor, a rapallói irányvonalat veszélyeztetve látva, kísérletet tett a német kérdés „radikális megoldására”.²⁰

Már 1923 augusztusától megindult a Vörös Hadsereg alakulatainak felkészítése a várható eseményekre. Trockij helyetteséhez, E. Szkljanszkijhoz intézett levelében a német proletárforradalom kapcsán lehetségesnek tartja az antant támadását a Szovjetunió ellen (! – K. A.). A sajátos logikai okfejtés lényege, hogy a német munkásság ugyan elég erős ahhoz, hogy saját országában leszámoljon a fasizmussal, és megragadja a hatalmat, de „a német forradalom győzelme a francia, a lengyel stb. burzsoáziát arra ösztönözheti, hogy elnyomja a proletariátus forradalmát, és vérbe fojtsa a kommunizmust. A burzsoá kormányok ilyen döntése esetén a Németország elleni intervenció csak bevezetés lenne a Szovjetunió elleni támadáshoz.” Ezért, bár továbbra is következetes békepolitikát kell folytatni (!), egyúttal számolni kell az antant támadásá-

---

¹⁸ Politbjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 149. illetve 166.

¹⁹ Pjatyickij, V. O: Oszip Pjatyickij i Komintern na veszah isztorii. Moszkva, 2004. 90. illetve GORLOV, SZ. A: *Szoversenno szekretno*, aljansz Moszkva–Berlin 1920-1933. Moszkva, 2001. 86. A MacDermott–Agnew szerzőpáros 400 ezer dollárról tud, amit a németországi illegális munkára különített el a szovjet pártvezetés. (MACDERMOTT–AGNEW, 2000. 54.) Levéltári adatokban ennél pontosabb összeg is szerepel. Egy 1923. november 21-i elszámolás szerint a KPD részére létrehozott különleges alapból az adott napig 333.530 dollárt költöttek el, a fennmaradó összeg 112.170 dollár. A különleges alap vélhetően a támogatásnak csak egy része volt, hiszen a német kommunisták körében kérdésként vetődött fel, hogy az összeget csak fegyvervásárlásra fordíthatják-e, vagy más költségeik fedezésére is felhasználhatják. (Politbjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 207.)

²⁰ A két világháború közötti, részleteiben gyakran változó szovjet külpolitika egyik sarkköve volt, hogy Moszkvában az európai megosztottság meghaladására, a győztesek és a legyőzöttek közötti ellentétek áthidalására tett mindenféle kísérletet a Szovjetunió érdekeivel ellentétes fejleménynek tekintettek.

val is.²¹ Más forrásadatok arról tanúskodnak, hogy Trockij véleménye szerint a német proletariátus önerőből nem képes a hatalom megszerzésére, még kevésbé megtartására. A hadügyi és haditengerészeti népbiztos ezen a téren is aktív szerepet szánt a Vörös Hadseregnek.²² A későbbi események is alátámasztják, hogy vélhetően Trockij és a bolsevik vezetés gondolkodásmódját ez utóbbi megközelítés tükrözi hívebben. A békés, kizárólag védelmi szándékok, a Szovjetuniót fenyegető imperialista veszély hangsúlyozása döntően a külvilágnak szólt. Szimptomatikus ezen a téren Sztálin néhány szavas, 1923 szeptemberére datált megjegyzése, mely szerint a probléma lényege abban áll, milyen legális ürüggyel mozgósítsák a hadsereget, ami kifelé segít megőrizni a békés törekvések, vagy legalábbis a védelem látszatát.²³

Sztálin egyébként 1923 szeptemberére (legalábbis látszólag) teljesen megváltoztatta korábbi álláspontját. Míg augusztusig – mint láttuk – meglehetősen szkeptikusan nyilatkozott a német kommunista hatalomátvétel esélyeiről, későbbi írásai ezzel homlokegyenest ellenkező álláspontot tükröznek. Az OK(b)P Központi Bizottságának küszöbön álló plénumára papírra vetett téziseiben a következőt olvashatjuk: „A forradalom [Németországban – K. A.] megérett, meg kell ragadni a hatalmat, nem szabad átengedni a fasisztáknak.”²⁴ Szeptember 20-án Thalheimerhez intézett levelében a főtitkár a német forradalom történelmi jelentőségét méltatja. Szerinte a német események Európa és Amerika munkásosztálya számára fontosabbak, mint a hat évvel korábbi oroszországi történések: „Kétségtelen, hogy a német proletariátus győzelme a világforradalom súlypontját Moszkvából Berlinbe helyezi át.” „Teljes szívemből kívánok a Rote Fahne-nak új, döntő sikereket a proletariátus hatalmáért folytatott küszöbön álló harcban, a születőben lévő dolgozó Németország területi egységéért és függetlenségéért vívott küzdelemben.”²⁵ Az a körülmény, hogy a lap a konspirációs szabályokkal mit sem törődve, október 10-én publikálta a sztálini üzenetet, jelzi, hogy eddigre a lap szerkesztőségében az előkészületeket, a tervezett hatalomátvételt már nem tartották fontosnak titokban tartani. Ez annál meglepőbb, hiszen, mint látni fogjuk, más fórumokon éppen a titoktartás szükségességét hangsúlyozták.

1923 szeptember végén fontos egyeztetőmunka kezdődött Moszkvában a Komintern, az OK(b)P, valamint a német, a francia, a csehszlovák

---

²¹ Politbjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 168.

²² Politbjuro CK RKP(b) – VKP(b) i Jevropa, 2001. 20.

²³ Politbjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 172.

²⁴ Uo. 171.

²⁵ Politbjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 170.

kommunista pártok vezetőinek részvételével. A szeptember 21. és október 5. közötti konspiratív találkozókra jelen volt szinte a teljes bolsevik vezérkar (Zinovjev, Sztálin, Trockij, Radek, Pjatakov, Buharin stb.), német részről Heinrich Brandler, Ernst Thälmann, Clara Zetkin, Varga Jenő, Hugo Eberlein. A francia pártot, a CSKP-t Bohumir Šmeral és A. Muna képviselték.

Ezek a találkozók kiderült, hogy a KPD vezetésén belül is komoly nézeteltérések vannak a harcászultság kérdésében. Brandler arról beszélt, hogy minden a legnagyobb rendben folyik, országszerte milliós munkástömegek kerültek a kommunista párt befolyása és irányítása alá, 6 héten belül 15, egyenként ötezer fős hadosztályt tudnak felállítani, az úgynevezett „vörös tiszti iskolákban” mintegy 7200 ember kapott kiképzést, bevetésre készek a partizánosztagok, a fegyverraktárakban elegendő mennyiségű fegyvert halmoztak fel, Ernst Thälmann viszont bírálta párttársa „rózsaszín helyzetértékelését”. Brandler – mondta Thälmann – túlértékeli erőinket, kizárólag a „fejlett területek” adataira támaszkodik, nem veszi figyelembe, hogy Közép-Németországon, Szászországon, Halle-Merseburgon kívül a munkásság ideológiai, szervezeti szempontból korántsem alkalmas a kitűzött forradalmi feladatok megoldására. A vörös századok katonai szempontból gyengék, szinte egyáltalán nincsenek felfegyverezve. A fegyverzet szétosztásánál igen nagy az esetleges lebukás veszélye.²⁶ A vitában a hozzászólók közül Trockij inkább Thälmann-nal értett egyet, megróttá a német pártvezetést, hogy nem fordít kellő figyelmet a forradalom technikai előkészületeire, dacára a tervezett közeli hatalomátvételnek, nincs kitéve a felkelés időpontja. Szóvá tette az elemi konspirációs szabályok megsértését, például, hogy nyíltan beszélnek a felhalmozott fegyverek mennyiségéről. *„Általában úgy gondolom, hogy körülöttünk kémek vannak, és a német követség szintén [sic! – K. A.], hiba lenne tehát erről széles körben beszélni.”*²⁷

Az események további menete szempontjából kulcsfontossága volt az október 4-i találkozóknak, melyen csak a szovjet és német pártvezetés tagjai vettek részt. Az ülésen Zinovjev tájékoztatta a jelenlévőket az elévült közös munka eredményéről, az egyes részletkérdésekben követendő taktikáról. A megbeszélés-sorozat leglényegesebb következtetése az volt, hogy Németország a proletárforradalom küszöbén áll, a fegyveres felkelés és a hatalomátvétel kérdése a legrövidebb időn belül aktuálissá válhat. A német kommunista pártnak november 9-ig be kell fejeznie a szükséges előkészületeket. A megszállt Ruhr-vidék kapcsán – folytatta Zinovjev – az új kormány hatalomra jutását követően meg kell pró-

---

²⁶ Uo. 174-175.

²⁷ Polibjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 177.

bálni megegyezni Franciaországgal, mindent meg kell tenni a háború elkerülése érdekében. Az elképzelés szerint a Ruhr-vidéki proletariátus békésen elfoglalná az üzemeket, felvinné a munkát, megindulhatnának Franciaország felé a szénzállítások. Cserébe Párizs elismerné a német tanácsköztársaságot, szerződést kötne vele.²⁸

Ugyancsak nem minden tanulság nélküli legalább néhány megjegyzés erejéig a baloldali szociáldemokratákkal kapcsolatos álláspontot felvillantani, hiszen ez a politikai csoportosulás sokak szemében a KPD legközelebbi potenciális szövetségésének számított. Zinovjev szavai szerint az „egységfront taktikája” továbbra is érvényben van Németországban. Ennek egyrészt arra kell irányulnia, hogy minél több szociáldemokrata és párton kívüli munkást vonjanak kommunista befolyás alá, másrészt mindent meg kell tenni nem csak a jobb-, de a baloldali szociáldemokrata vezetők diszkreditálás érdekében is. *„Megengedhetőnek tartjuk, hogy tárgyaljunk velük, ígérjük nekik ezt-azt, majd ígéretünket ne tartjuk be. Azt kell mondanunk nekik «szakítsatok a jobboldaliakkal», majd őket is meg kell buktatnunk... Egyszóval úgy gondoljuk, hogy a kommunista pártnak joga és kötelessége minden eszközzel, amilyen gyorsan csak lehetséges, politikailag ellehetetleníteni a baloldali szocialista vezetés ezen részét... és ezt követően szabad lesz az út a német proletariátus tömeges fellépése előtt.»*²⁹ Szovjet részről tehát határozottan abba az irányba befolyásolták a német kommunistákat, hogy a politikai palettán hozzájuk legközelebb álló erőt ne partnernek, hanem legfőbb riválisnak tekintsék.

A bolsevik vezetés számára a német proletárforradalom nem egyszerűen a nemzetközi erőviszonyok számukra kedvező változását, egy új, szövetséges állam létrejöttét jelentette. Értelmezésükben a német kommunista hatalomátvétel a világ- (de legalábbis az európai) forradalom legelső, egyben legfontosabb mérföldkövének számított. *„A proletárforradalom győzelme Németországban a bolsevizmus korábban soha nem látott méretű diadalmenetét jelenti”* – olvashatjuk az OKP(b) KB 1923. szeptember 23-i határozatában.³⁰ Sikerében olyannyira biztosak voltak, hogy egészen nyíltan beszéltek már a következő fázisról, a „Munkás-Paraszt Köztársaságok Európai Egyesült Államáról”, illetve az „Európai és Ázsiai Szovjet Köztársaságok Szövetségéről”. Propagandájuk egyik fő feladatának a közeljövőben megalakuló államalakulat népszerűsítését

---

²⁸ Uo. 179.

²⁹ Uo. 181-182.

³⁰ Politbjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 185. A határozattervezetet a KB plénumán Zinovjev terjesztette elő, aki – mint a rendelkezésünkre álló forrásokból kitűnik – minden más bolsevik vezetőnél jobban exponálta magát a tervezett német hatalomátvétel ügyében.

tekintették. Mindenekelőtt a belépés önkéntességét, a kiválás jogát kívánták hangsúlyozni, illetve azt, hogy ezen állam keretein belül biztosítva lesz „a kis és a még kisebb” nemzetiségek teljesen szabad kulturális fejlődése.

A dokumentum egy korábbi fejezetéből, ahol a szerző(k) a nemzetközi feltételrendszert elemzik, kitűnik, hogy elsősorban Lengyelországot, Ausztriát és Csehszlovákiát tekintették a közeljövő potenciális „önkéntes csatlakozóinak”. Lengyelország Szovjet-Oroszország és Szovjet-Németország közé ékelve, a maga megoldatlan nemzetiségi problémáival, nagy létszámú ukrán, belorusz és német tömegekkel teljesen tarthatatlan helyzetbe került volna. A kimerített, megroppantott Ausztria esetében pedig a győztes német proletárforradalom minden bizonnyal az egyesítési törekvések felerősödését fogja eredményezni. Csehszlovákia kapcsán szintén számításba vették az ország soknemzetiségű jellegét, hangot adva annak a meggyőződésüknek, hogy a nagyméretű kommunista párt által irányított erős csehszlovák proletariátus képes lesz teljesíteni történelmi küldetését.³¹ Csehszlovákiával kapcsolatban olyan elképzelés is megfogalmazódott, miszerint egy sikeres galíciai áttörést követően az ország kiváló folyosó lehetne Szovjet-Németország felé. A feljegyzés szerzője, Szergej Guszev szerint CSKP erejét figyelembe véve már két-három szovjet hadosztály jelenléte is elég lenne az ország forradalmasításához.³²

Lengyelország kapcsán a szovjet diplomácia 1923 őszén egy meglehetősen kényes műveletbe kezdett. Viktor Kopp, a Külügyi Népbiztoság Kollégiumának tagja szondázta Varsóban a lengyeleket, hogy milyen feltételekkel lennének hajlandók a tranzitszállítás lehetőségét biztosítani a lengyel vasúti vonalakon Németország és a Szovjetunió között (természetesen leplombált, mindenfajta vámvizsgálat alól mentesített ládákban), illetve átengedni a Vörös Hadsereg néhány lovasdandárját Lengyelországon. Utóbbira – Kopp szavai szerint – a vilnai folyosón keresztül kerülne sor. Formálisan úgy állítanak be a dolgot, mint a határ mentén összevont szovjet alakulatok önálló akcióját, amelyért sem a szovjet, sem a lengyel kormány nem visel felelősséget. Az egész mindössze három napot venne igénybe, a lakosságnak okozott károkat természetesen haladéktalanul megtérítenék. Ellentételezéseként a szovjetek 30 millió aranyrubelt kínáltak fel a lengyeleknek, a lengyel áruk szabad tranzitját a Szovjetunióon keresztül a Távols-Keletre. A legkecsegtetőbb

---

³¹ Uo. 191.

³² Uo. 172. Szergej Ivanovics Guszev (Drabkin) a vizsgált időszakban a Turkesztáni Front haditanácsának volt tagja, majd a KB központi apparátusában dolgozott. A Zinovjevhez intézett feljegyzésben foglaltakat Sztálin még túlságosan korainak tartotta.

ajánlat azonban kétségkívül a lengyeleknek Kelet-Poroszország vonatkozásában ígért „cselekvési szabadság” volt. Ez utóbbiról, a téma kényes voltára tekintettel nem is Viktor Kopp folytatott megbeszéléseket, hanem a vele egyidőben Varsóban tartózkodó Sztefan Rajevszkij, a Külügyi Népbiztosság Információs Osztályának [a külügy hírszerzési részlege – K. A.] helyettes vezetője. Moszkvai számítások szerint Szovjet-Németország számára kedvező lehet Kelet-Poroszország ideiglenes elvesztése, mivel így az nem válhat a német forradalom Vendée-jévé. Amikor aztán majd Németországban megszilárdul a proletárdiktatúra – folytatódott a szovjet kalkuláció – akkor a terület minden különösebb nehézség nélkül visszaszerezhető Lengyelországtól.³³ Ez utóbbi mozzanat természetesen nem hangzott el Kopp és Rajevszkij ajánlatában. A két szovjet diplomata meg volt elégedve a tárgyalások menetével, a megbeszéléseknek a németországi kísérlet kudarcra vetett véget. A német külpolitika aggodalommal figyelte Kopp varsói misszióját, joggal élt a gyanúperrel, hogy Berlin háta mögött német érdekeket sértő megegyezés körvonalazódik Moszkva és Varsó között. A szovjet fővárosban Brockdorf-Randschau, Lengyelországban az ottani német követ, von Rauscher érdeklődött rendszeresen Kopp utazásának valódi céljáról. A hivatalos magyarázatokon túl, miszerint Viktor Kopp feladata a balti államokban és Lengyelországban lévő szovjet követségek ellenőrzése, egyikük sem jutott érdemi információhoz.

A Szovjetunióban a közelgő németországi események jegyében készültek november 7-e megünnepléséhez. A jelszavakból egy kívülről legyőzhetetlen német–szovjet szövetség, gazdasági téren pedig egy agrár-ipari munkamegosztás lehetősége bontakozott ki: „A német gőzkalápcs és a szovjet gabona legyőzi az egész világot!”, „Utat parasztjaink gabonájának a német gépekért cserébe!”³⁴ A már idézett, szeptember 23-i KB-határozatban is a gazdasági egymásrautaltságot tüntetik fel az első helyen az együttműködés várható előnyeit taglalva (második helyen a katonai erő növekedését, harmadikon a szövetségben rejlő kulturális, civilizációs hatásokat taglalják). Szovjet-Németország kimeríthetetlen nyersanyagforrásra és hatalmas felvevőpiacra talál a Szovjetunióban, a szovjet falu pedig a földműveléshez szükséges gépekhez juthat hozzá Németországból.³⁵

---

³³ BESZEDOVSKIJ, GRIGORIJ: *Na putyah k tyermidoru*. Moszkva, 1997. 94-95. (továbbiakban: BESZEDOVSKIJ, 1997.) A lengyel származású Rajevszkijnek kiterjedt kapcsolatrendszere volt Varsóban.

³⁴ NYEZSINSZKIJ, 2004. 167.

³⁵ Polibjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 192-193.

Moszkva arról is gondoskodott, hogy a készülő németországi események végig az ő irányítása alatt maradjanak, talán, mert a szovjet fővárosban nem bíztak benne, hogy a náluk egyszer már bevált módszerek más közegben, más kultúrkörben is ugyanúgy keresztülvihetők, illetőleg ugyanazt a hatást érik el, mint annakidején Oroszországban. Ugyanakkor több megnyilatkozás visszatérő eleme volt, hogy a német proletariátus önerőből is képes megbirkózni az előtte álló feladatokkal, leküzdeni a belső ellenséget, a Szovjetunióknak pedig csak akkor kell beavatkoznia, ha Németországot Franciaország és szövetségesei részéről külső támadás éri. (Ez utóbbi esetben is pusztán önvédelemből, hiszen a Németország elleni akció csak előjátéka lenne a kapitalista világ Szovjetunió elleni összehangolt támadásának.³⁶) A mozgósított emberi és anyagi erőforrások mértékéből, összetételéből azonban arra lehet következtetni, hogy már a fegyveres felkelés előkészítő szakaszában sem kívántak semmit a véletlenre bízni, már ebben a periódusban is szovjet szakértőkkel, az 1917-es és az azt követő oroszországi események tanulságai alapján kívánták megírni a hatalomátvétel forgatókönyvét. „...az orosz párt [sic] minden erejével támogatni fogja a német forradalmat. Kidolgoztuk az élelmiszerellátás, a felfegyverzés és azon erők mozgósításának konkrét programját, melyeket a testvéri német párt rendelkezésére bocsáthatunk, hogy segítséget nyújtsunk neki és átadjuk a német elvtársaknak az oroszországi forradalom tapasztalatait.” – jelentette ki Zinovjev az OKP(b) és a KPD vezetői előtt.³⁷

Szovjet segítséggel és szovjet mintára folyt a Német Vörös Hadsereg és a német cseka szervezése. Utóbbira kulcsfontosságú szerep hárult

---

³⁶ Ez utóbbi tézis alátámasztására – a későbbiekben is jellemző módon – egy csokorba gyűjtötték a szovjet külpolitika számára negatív jelenségeket. A készülő németországi forradalommal szembeni esetleges fellépés mellett ilyenek tartották Vaclav Vorovszkij szovjet diplomáciai képviselő meggyilkolását 1923 májusában Lausanneban. (Bár a merényletet fehérhárdista emigránsok követték el, sikeres kimeneteléhez a szovjet kormány szerint nagymértékben hozzájárult, hogy a svájci hatóságok megtagadták a diplomatákat megillető legalapvetőbb biztonság garantálását Vorovszkij és kísérete számára.) Ugyan-ezekben a napokban került sor Moszkvában az úgynevezett Curzon-memorandum átadására. A jegyzék ultimátumszerűen követelte az 1921-es brit-szovjet szerződés alapján az Indiában, Kínában, Afganisztánban folytatott kommunista propaganda beszüntetését, a semleges vizeken elfogott brit halászhajók visszaadását, az okozott károk megtérítését. Amennyiben a fenti problémákat tíz napon belül nem rendezik, a brit kormány úgy tekinti, hogy a Szovjetunió nem kívánja a kapcsolatok további fenntartását. Bár a diplomáciai konfliktust viszonylag rövid idő alatt, 1923. június közepére sikerült rendezni, az esetet a hivatalos propaganda továbbra is aktívan felhasználta a szovjet közvélemény mozgósítására az imperialista országok ellenében. A Curzon-memorandum még az 1923 szeptemberében keletkezett szovjet dokumentumokban is úgy szerepel, mint a Szovjetunió ellen készülő kapitalista háború egyik legfőbb bizonyítéka. (NYEZSINSZKIJ, 2004. 157-160.)

³⁷ Politbjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 180.

volna a forradalom aktív ellenségeinek likvidálásában. 1923 augusztusában és szeptemberében álnéven egymás után érkeztek Németországba a politikai vezetők, Radek (Andrej álnéven, a Komintern megbízottjaként), Pjatakov (Arvid), Sztaszova, a katonák, Tuhacsevszkij, Vacetisz, a GPU/OGPU elnökének, Dzerzsinszkijnek egyik helyettese, Menzsinszkij, Trillisszer a GPU Külföldi Osztályának vezetője.³⁸ A már régebb óta Németországban tartózkodókkal, Avguszt Guralcskijjal vagy a német cseka létrehozásáért és irányításáért felelős Pjotr Szkoblevszkijjel és másokkal együtt ők alkották a tervezett forradalom vezérkarát.

Október elején a Politikai Iroda kijelölte a németországi események helyszíni irányítására hivatott négyesfogatot. Ebbe – biztonsági megfontolásokból – második vonalbeli szovjet vezetők kerültek bele. Bár a dokumentumok tanúsága szerint felmerült Trockij és Zinovjev Németországba küldésének lehetősége is, ezt azonban a PI nem tartotta kivitelezhetőnek, mivel esetleges letartóztatásuk komoly nemzetközi bonyodalmakhoz vezetett volna.³⁹ Többszöri változtatás után a végső személyi összetétel a következőképpen alakult. Karl Radek a KPD Központi Bizottságának munkáját irányította a fegyveres felkelés előkészítése terén. Georgij Pjatakov a Németországba vezényelt szovjet instruktorok tevékenységét koordinálta, illetve a Moszkvával való kapcsolatfenntartásért felelt. Vaszilij Smidt, a német származású szovjet munkaügyi népbiztos feladata a német szakszervezeteken belül olyan forradalmi sejtek létrehozása volt, melyeken keresztül hatni lehet a szakszervezeti munkásság egészére.⁴⁰ A legérdekesebb azonban kétségkívül a testület negyedik tagjának kiléte. Az illető nem más volt, mint Nyikolaj Kresztyinszkij, a Szovjetunió berlini követe. A helyzet pikantériája, hogy a szovjet diplomatának azon német kormány megdöntésében kellett irányító szerepet játszania, amely mellé akkreditálták. Nyilvánvaló, hogy a négyesfogat tagjaként reá háruló feladatok összeegyeztethetetlenek voltak diplomáciai státuszával. A szituáció jelezte, hogy Moszkva, amennyiben érdekei úgy kívánják, bármikor hajlandó még a látszat szintjén is figyelmen kívül hagyni a nemzetközi jogi normák betartását. Ezen túlmenően a dön-

---

³⁸ Gorlov, 2001. 86-87.

³⁹ Politburo CK VK(b)P i Komintern, 2004. 206.

⁴⁰ PJATNYICKIJ, 2004. 91-92. Eredetileg a négyesfogatba Kujbisevet és Rudzutakot jelölték, akik azonban betegség miatt nem tudták ellátni a rájuk háruló feladatot, helyettük került be Sztálin javaslatára a testületbe némi vitát követően Vaszilij Smidt és Nyikolaj Kresztyinszkij. (Politburo CK RKP(b) – VKP(b) i Jevropa, 2001. 25.) Különösen Radek tiltakozott erősen Smidt személye ellen, mondván, hogy nem tagja a KB-nak. Még október végén is nyomatékosan kérte Rudzutak kiküldését, a PI ez ügyben többször is figyelmeztette Radeket. (Politburo CK VK(b)P i Komintern, 2004. 217.)

tés rendkívül veszélyes helyzetbe hozta magát a követet is.⁴¹ Mindeztig nem rendelkezünk részletes információkkal arról, hogy Kresztyinszkij végül is milyen tevékenységet fejtett ki az elkövetkező hetekben, s ami talán még ennél is fontosabb, mi jutott ebből a német kormány tudomására. Vélhetően nem sok, hiszen az eseményeket követően Kresztyinszkij továbbra is berlini követ maradhatott, egészen 1930-ig töltötte be ezt a posztot. Eddigi ismereteink szerint német kormánykörökben nem merült fel annak a gondolata, hogy kezdeményezzék a szovjeteknél Kresztyinszkij visszahívását, holott más „kompromittált személyek” esetében ennél radikálisabb lépésekre is sor került.

Amikor a németek számára kiderült, hogy Karl Radek Németországban tartózkodik, Brockdorf-Randschau erőteljesen tiltakozott Csicserinél, követelve Radek visszahívását. Csicserin nem túlságosan meggyőző cáfolatára, miszerint Radek nem hagyta el a Szovjetunió területét, a német követ kérte, hogy a külügyi népbiztos nevezze meg jelenlegi pontos tartózkodási helyét. Miután Csicserin ezt nem tudta megtenni, Randschau figyelmeztette kollégáját, hogy amennyiben szovjet politikusok illegális németországi utazásainak gyakorlata folytatódik, úgy a német kormány kénytelen lesz megszakítani a diplomáciai viszonyt a Szovjetunióval.⁴²

Radekról még annyit feltétlenül érdemes megjegyezni, hogy hiába került be a német forradalmat irányítani hivatott négyesfogatba, úgy tűnik továbbra sem bízott a vállalkozás sikerében. Aggályairól a varsói követség egyik munkatársának, Grigorij Beszedovszkijnek számolt be Lengyelországon átutazóban, aki azt így örökítette meg későbbi visszaemlékezéseiben: „*Radek pesszimizmusa szemmel látható volt. Nem hitt a küszöbön álló harc sikeres kimenetelében. Terhesnek érezte a rá kiosztott szerepet, érezve saját bukását, és azt, hogy mindez politikai karrierjének végét jelenti.*”⁴³

Az események menete igazolta Radek előzetes várakozásait. Első részletesebb beszámolójában már a forradalmi hullám alábbhagyásáról értesíthette moszkvai elvtársait, bár végleges kudarcról még nem beszélt. Összefoglalója a helyzetről 1923. október 26-án kelt. Drezdába

---

⁴¹ NYEZSINSZKIJ, 2004. 164-165.

⁴² BESZEDOVSZKIJ, 1997. 92. Ezt követően Sztálin javaslatára a szovjet lapokban közlemény jelent meg arról, hogy Radek beteg és gyógykezelésen tartózkodik a Kaukázusban.

⁴³ BESZEDOVSZKIJ, 1997. 91. Radek kifogásolta, hogy a küszöbön álló német forradalomnak nincs igazi vezére. Az egyetlen személy, Karl Liebknecht, aki alkalmas lett volna e szerepkör betöltésére, már évek óta halott volt. Meggyilkolásával – mondta Radek – a német burzsoázia kiheverhetetlen csapást mért a munkásosztályra. Az új vezetők, a Brandlerék, Thalheimerek nem érnek semmit, képtelenek megbirkózni a rájuk háruló feladatokkal, így minden a Komintern-meghatalmazottakra hárul.

érkezvén szembesült vele, hogy Szászországot gyakorlatilag megszállták a Reichswehr alakulatai (ugyanaz következett be Tübingiában is). A megváltozott körülmények között nemhogy a fegyveres felkelés, de az általános sztrájk meghirdetése is kockázatos vállalkozásnak látszott. Egész Szászországban Radek beszámolója szerint 800 puska volt a munkások kezén. Jellemző a vezetés szétforgácsoltására, a kapkodásra, hogy amikor Drezdát veszélyesnek ítélve Radek visszatért Berlinbe, akkor a „négyesfogat” másik tagját, Pjatakovot nem találta ott, mert ő éppen Szászországba utazott. A KPD vezetősége szintén szétforgácsolódott, az ide-oda utazgató vezetők között nem volt rendszeres kapcsolat. Radek azt is kifogásolta, hogy számára az illegális munka legalapvetőbb feltételei hiányoznak, nem volt útlevele és konspirált lakása.⁴⁴ Az igazság kedvéért hozzátehetjük, hogy Radek – legalábbis a rendelkezésünkre álló dokumentumok egy csoportjából ítélve – nem bírta a felelősséggel és az illegális munka körülményeivel járó lelki-idegi feszültséget. Gyakran voltak hisztérikus jellegű kirohanásai, vagy munkatársaival szemben teljesíthetetlen követelései. Radek panaszainak kivizsgálása érdekében Jan Berzin, a Vörös Hadsereg hírszerző szolgálatának (Razvedivatjelnoje upravlenyje RKKK) parancsnokhelyettese személyesen ellenőrizte Berlinben a „négyesfogat” biztonságáért felelős hálózatot. Jelentéséből kiderül, hogy a döntően a szovjet hírszerzés németországi embereiből (tehát nem német kommunistákból) álló csoport a lehetőségekhez képest mindent megtett Radeké biztositása érdekében. Ha előfordultak is kisebb hibák, tevékenységükre korántsem volt jellemző az a káosz és fejetlenség, amivel Radek vádolta őket. Nem igaz, hogy nem volt útlevele, mindössze arról volt szó, hogy abban egy hamis osztrák határátlépő pecsét szerepelt, ami – Berzin véleménye szerint – egyáltalán nem rejtette magában a lebukás veszélyét. Ráadásul maga Radek volt az, aki szinte betegesen félve a lebukástól Berlinben és Drezdában is sorozatosan visszautasította a neki felajánlott lakásokat. Ugyanakkor e túlzott óvatosság részéről esetenként nagyfokú gondatlansággal is párosult. Varsóban például az ottani szovjet követtel, Obolenszkijjal együtt jelent meg egy színházi előadáson, Berlinben pedig napi rendszerességgel találkozott az *Izvesztyija* ottani tudósítójával, akiről lehetett tudni, hogy állandó megfigyelés alatt áll.⁴⁵

A pillanatnyi helyzetet kilátástalannak ítélve október 23-án Radek lebeszélte a KPD vezetésének harciasabb hangulatú tagjait, Eberleint,

---

⁴⁴ Politbjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 212-213.

⁴⁵ Berzin jelentését teljes terjedelmében közli: LINDER, I. B. – CSURKIN, SZ. A: *Krasznojá pautyina. Tajni razvedki Komintern 1919-1943*. Moszkva, 2005. 234-239. (továbbiakban: LINDER – CSURKIN, 2005.)

Ruth Fischert az általános sztrájk meghirdetéséről, fő feladatként a fegyverek fokozottabb ütemű beszerzését jelölve meg. A testületben az első szavazáskor Radekek ugyan 4:5 arányban alulmaradtak az általános sztrájk megindítását szorgalmazókkal szemben, a kisebbségben lévők azonban addig győzködték a KPD Központi Bizottságának jelen lévő tagjait, amíg keresztül nem tudták vinni álláspontjuk elfogadtatását. Az ellenzők és támogatók véleménye egy ponton mégis találkozott: az általános sztrájk meghirdetése egyet jelentett volna a fegyveres felkelés megindításával.⁴⁶

Október 29-én kelt levelében Radek arról értesítette a Politikai Iroda tagjait, hogy a KPD és a munkástömegek harcba vezetése a jelenlegi körülmények között egyet jelentene a biztos kudarccal. Helyette energikus és szisztematikus előkészítő munkát javasolt. Ennek erősítése érdekében további szovjet vezetők Németországba irányítását javasolta, akik kellő tapasztalattal rendelkeznek a katonai szervezőmunka terén. Név szerint Ioszif Unsljtot, a Köztársaság Forradalmi Katonatanácsának tagját ajánlotta erre a feladatra.⁴⁷

A teljes szervezatlenséget, kapkodást jelezte az is, hogy a tervezett német forradalom egyetlen valóságos fegyveres eseménye, a tiszavirág életű hamburgi munkásfelkelés is tulajdonképpen egy véletlen félreértés miatt robbant ki. Hamburgban ugyanis nem kapták meg időben a KPD KB utasítását az általános sztrájk és a fegyveres felkelés elhalasztásáról. Az október 23-án kitört felkelést a hadsereg és a rendőrség alakulatai 25-ére leverték. Ahogy a hamburgi szovjet főkonzul, Sklovszkij fogalmazott Sztálinhoz és Zinovjevhez írt levelében: „*Ami a közeli döntő események perspektíváit illet Németországban, ezeket ad acta tehetjük. Elszalasztottuk a pillanatot, elment a vonat, már nem érjük utol.*”⁴⁸

A fejlemények következtében a bizonytalanság áterjedt Moszkvára is. A Politikai Iroda ezekben a napokban hozott határozataiban már nyoma sem volt a korábbi elszántságnak. Rádöbbenek, hogy az események az általuk elgondolt forgatókönyvtől teljesen eltérő irányt vehetnek. Ez igen óvatos formában, de tükröződik az alábbi megállapításban is: „*A PI megállapítja, hogy a németországi események halasztódása nem vezethet a mi hadiipari, katonai előkészületeink csökkenéséhez.*”⁴⁹

---

⁴⁶ Politbjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 210-211. Nem éreztelen megjegyezni, hogy Radek idézett beszámolójában az összejövetelel részt vevők német nevei mögött is több esetben a Komintern, a szovjet párt- és katonai vezetés emisszáriusai rejtőznek. Az Eberleint és Ruth Fischert támogató Kleine például nem más, mint a már említett Avguszt Guralszkij, a vitában Radek véleményét osztó Wolf pedig Pjotr Szkoblevszkij.

⁴⁷ LINDER – CSURKIN, 2005. 230-231.

⁴⁸ Politbjuro CK VK(b)P i Komintern, 2004. 214.

⁴⁹ Uo. 216.

Egyúttal azonban a szovjet fővárosban – a stratégiai cél, a németországi forradalom feladásának deklarálása nélkül – megkezdték a visszavonulás előkészítését. Ennek első jeleként felszabadították a Külkereskedelmi Népbiztosságot annak a 10 millió pud gabonának (1 pud = 16,38 kg) Németországba szállítása alól, amelyről még szeptember 13-án döntöttek. Az előírt mennyiségnek mindössze töredékét sikerült határidőre eljuttatni Németországba, a szállítások akadozása miatt Brandler a berlini szovjet kereskedelmi képviselőt „áporodott bürokratáit” szabotázzsal vádolta. Korábban a PI több határozatot hozott a szállítások meggyorsításáról, november 1-én azonban ezek felfüggesztéséről döntött.⁵⁰ A helyzet tisztázására szükségesnek tartották, hogy Pjatakov (Arvid) és a német kommunista párt központi bizottságának négy képviselője Moszkvába utazzon.⁵¹ Radek tartott attól, hogy az utazással csak még jobban dezorganizálódik a német párt vezetése, amely – véleménye szerint – amúgy sem állt a helyzet magaslatán, így a vezetők Moszkvába rendelése egyelőre elmaradt. November 6-án a KPD Központi Bizottsága háromórás vita után elfogadta Radek és Pjatakov javaslatát, amely továbbra is a fegyveres felkelést nevezi meg fő célkitűzésként. A PI a továbblépéshez mindenképpen szükségesnek tartotta a rendelkezésre álló erők felmérését.

November 8-án Németország egész területén ostromállapotot vezettek be, 23-án pedig betiltották a kommunista pártot. A szovjet vezetők és instruktorok németországi tartózkodása tehát még veszélyesebbé vált. Egyelőre nem ismerjük részletesen a szovjet emisszáriusok kimenekítésének körülményeit. Radeknek egyes források szerint gyorsan kellett menekülnie, mert a német rendőrség egy konspirációs hiba következtében felfedte tartózkodási helyét. December közepén a négyesfogat tagjai már Moszkvában voltak. Ugyanakkor bizonyos, hogy nem minden kulcsfigura hagyta el a kérdéses napokban Németországot. Pjotr Szkoblevszkijt, aki a KPD katonai szervezetének vezetője volt (!) a német hatóságok csak 1924 tavaszán vették őrizetbe. 1923 decemberében Ruth Fischer olyan dokumentumokat publikált, melyek rávilágítottak Moszkva tényleges szerepére a „német október” előkészítésében. A botrány következtében Moszkva a német kormány követelésére kénytelen volt haladéktalanul visszahívni a berlini szovjet kereskedelmi kirendeltség egy Petrov nevű beosztottját, akiről kiderült, hogy a már létező hivatalos szovjet–német katonai-technikai kapcsolatokat kihasználva fegyvereket vásárolt. Ezt formailag a Vörös Hadsereg részére tette, gyakorlatilag azonban ezek a fegyverek a német kommunistákhoz kerültek. Még

---

⁵⁰ Uo. 208. illetve 215.

⁵¹ Uo. 216.

rosszabb helyzetbe került a már említett Szkoblevszkij. Őt 1925 februárjában állították bíróság elé a „német cseka-ügy” néven emlegetett perben, majd két hónapig tartó tárgyalást követően halálra ítélték. Moszkva ekkor a már jól bevált módszert választotta Szkoblevszkij kiszabadítására. A Szovjetunióban német egyetemistákat vettek őrizetbe (a biztonság kedvéért még hónapokkal a Szkoblevszkij-per kezdete előtt) majd kémkedés vádjával paritásos alapon halálra ítélték őket. Az ily módon „előállított csereanyag” elegendőnek bizonyult, hogy Berlint Szkoblevszkij kiadására kényszerítsék.⁵²

Az események részletes bemutatása után összegzésképpen a következő megállapításokat tehetjük. A németországi forradalom forradalomkönyvét a PI, az OKP(b) KB Politikai Irodájának berkeiben dolgozták ki, itt döntöttek az egyes részletkérdésekben is (pl. a fegyveres felkelés időpontjának meghatározása). A német kommunistáknak az informátorok és a végrehajtók szerepe jutott, véleményükkel, észrevételeikkel inkább csak befolyásolni, orientálni tudták szovjet elvtársaikat. A Komintern pedig a közvetítő közeget jelentette Moszkva és a német kommunisták között. Ez a felállás Németországban sem változott. Nem véletlenül írta Pjatakov a következőket egy 1923. novemberi beszámolójában: „Ténylegesen mi játsszuk a KB szerepét, ami véleményem szerint megfosztja a testületet a szükséges önbizalomtól.”⁵³ Mint fentebb láttuk, még a német párt katonai szervezetének élén is egy szovjet megbízott állt (Szkoblevszkij).

Moszkvában a készülő német forradalmat világtörténelmi jelentőségű eseményként várták, amely még az 1917-es oroszországi eseményeknél is súlyosabb csapást mér a kapitalizmusra, s amely újra felgyorsíthatja a világforradalom láncreakcióját. Az előkészületekből, a mozgósított erőforrások nagyságából, a politikusok megnyilatkozásaiból érezhető ez a feszült várakozás. Ugyanakkor a szovjet vezetés ügyelt arra is, hogy a németországi eseményekben készülő szerepvállalása idő előtt ne indítson el visszafordíthatatlan folyamatokat, a nemzetközi porondon ne támadjanak emiatt olyan nehézségei, melyek a vállalkozás sikerét kockáztatnák. Ez a magyarázata annak, hogy a kudarcot követően az előkészületek volumenéhez képest különösebb nehézségek nélkül vissza tudott vonulni. (Leszámítva a német-szovjet relációban keletkezett apróbb bonyodalmakat.) A következő esztendő pedig úgy vonult be a szovjet külpolitika történetébe, mint az „elismerés éve”. 1924-ben egész sor állam létesített diplomáciai kapcsolatot a Szovjet-

---

⁵² NYEZHINSZKIJ, 2004. 173.

⁵³ Politburo CK VK(b)P i Komintern, 2004. 218.

Kolontári Attila: Moszkva és Németország...

---

unióval: Olaszország, Franciaország, Norvégia, Kína, Ausztria, Svédország, Nagy-Britannia.⁵⁴

---

⁵⁴ Nagy-Britannia 1924. február 1-jén írta alá a diplomáciai kapcsolatok felvételéről szóló megállapodást a Szovjetunióval. Az őszi választási kampány kimenetelét azonban nagyban befolyásolta az úgynevezett „Zinovjev-levél”. A hatalomra került konzervatív kormány – hitelt adva a levél tartalmának és eredetiségének – nem léptette életbe a szerződést.

Seres Attila:

A Szovjetunió délkelet-európai és balkáni politikájának dilemmái az 1920-as évek első felében.

Hrisztyian Rakovszkij feljegyzései a besszarábiai helyzetről

Bevezető

Néhány évvel ezelőtti moszkvai kutatásaink során, az egykori Marx-Engels-Lenin Intézet Archívumában, a jelenlegi Orosz Állami Társadalom- és Politikatörténeti Levéltárban (RGASZPI), Makszim Litvinovnak, az 1930-as évek vezető szovjet diplomatájának személyi hagyatékában egy rendkívül érdekes irat-együttesre bukkantunk. A dosszié Hrisztyian Rakovszkij londoni szovjet diplomáciai képviselő 1923–1924 fordulóján kelt jelentéseit tartalmazza a szovjet–román politikai kapcsolatokban a „viszály magvának” tartott *besszarábiai kérdésről*. A dokumentumok között található még az akkor külügyi népbiztos-helyettes Litvinov egyik levele is, amelyben reflektál Rakovszkij felvetéseire. Ezek a dokumentumok valójában jóval többet jelentenek az átlagos, a napi aktualitásokat és történéseket rögzítő diplomáciai jelentéseknél, hiszen nemcsak a besszarábiai kérdés előtörténetébe engednek betekintést, illetve nemcsak annak főbb csomópontjait interpretálják, hanem a szovjet–román viszony kontextusában a korabeli szovjet külpolitika közép- és délkelet-európai térséggel kapcsolatos koncepcionális dilemmáira is rávilágítanak. Az iratok elolvasása után rögtön kitűnik, hogy a besszarábiai problémakör megítélésében és a kínálózó történelmi szituáció kihasználásának lehetőségében Rakovszkij és Litvinov álláspontja között jelentős hangsúlybeli eltolódás alakult ki, aminek értelmezéséhez érdemes néhány támpontot nyújtanunk.

Mindenekelőtt a jelentések szerzőjéről, Hrisztyian Rakovszkijről kell néhány szót ejtenünk. Mivel részletes életrajzát a magyar történetírás már közreadta,¹ személyével és politikai pályafutásával kapcsolatban csak azokat a fontosabb mozzanatokat emeljük ki, amelyek közvetlenül vagy közvetve relevanciával bírnak a Besszarábia státusza körül kibontakozó szovjet–román vitával. Rakovszkij 1873-ban született az akkor az Oszmán Birodalom részét képező, bolgárok által lakott kelet-ruméliai területen, egy birtokos család sarjaként. Az 1877-1878. évi orosz–török háborút követően a Dobrudzsában lévő családi birtokok Romániához kerültek, ezért tanulmányait is ezen a döntően bolgárok által lakott ro-

---

¹ BÉLÁDI LÁSZLÓ – KRAUSZ TAMÁS: *Életrajzok a bolsevizmus történetéből*. 2. kiadás. Budapest, 1988. 37–44. Az életrajzi adatok ismertetésénél is döntően erre a szakmunkára támaszkodtunk.

mán–bolgár határvidéken folytatta. Az 1890-es évek második felében román honosságot is nyert. Az 1900-as, 1910-es években egyik alapítója és szervezője volt a Román Szocialista Pártnak. Politikai tevékenysége miatt többször is kiutasították Romániából, ezért hol Nyugat-Európában, hol különböző balkáni államokban (Bulgária, Törökország), hol illegálisan Romániában vett részt a baloldali mozgalmakban. 1916-ban, Románia hadba lépésekor letartóztatták, s 1916 augusztusától 1917 májusáig Iași-ban raboskodott. Szabadulását követően Odesszába, majd Pétervárra utazott, ahol az 1917. évi októberi forradalom után belépett az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Pártba. 1918 januárjától márciusáig a Népbiztosok Tanácsának megbízottjaként Odesszába küldték, hogy a Besszarábiát elfoglaló román erőkkel és az ukrain ellenforradalmi erőkkel szemben megszervezze az ellenállást. 1919 januárjától Szovjet-Ukrajna Népbiztosai Tanácsának elnökévé, egyúttal szovjet-ukrán külügyi népbiztossá nevezték ki. Ő lett az Ukrán Köztársasági Forradalmi Katonai Tanács elnöke is. 1919 márciusától az orosz bolsevik párt Központi Bizottságának tagjává választották. 1919 márciusában a Komintern egyik alapítója, az alakuló kongresszuson a Forradalmi Balkáni Föderáció delegátusa.

Rakovszkij az ukrán kormányzat fejeként az 1922. évi genovai és az 1922-1923. évi lausanne-i nemzetközi konferencián a szovjet delegáció tagja volt. 1923 júliusában végleg diplomáciai pályára helyezték, a Szovjetunió londoni diplomáciai megbízottjává nevezték ki, amivel korábbi befolyása a belpolitikában és a párton belül is jelentős mértékben csökkent. Ennek oka főként abban rejlik, hogy vezető ukrán politikusként Sztálinnal szemben a Moszkva és a szovjet föderációhoz tartozó köztársaságok lazább kapcsolata mellett érvelt, a XII. pártkongresszuson nyíltan bírálta Sztálin központosító politikáját. 1923 őszén a Lev Trockij nevével fémjelzett „baloldali ellenzékhez” csatlakozott, és véglegesen ezen irányzat mellett kötelezte el magát. (Az 1925. évi XIV. pártkongresszuson már nem is választották a Központi Bizottság tagjává.)

Mint a közölt iratokból kiolvasható, 1923-1924 fordulóján Rakovszkij Litvinov elképzeléseivel teljesen ellentétes külpolitikai taktikát javasolt a besszarábiai kérdésben. Tudható azonban, hogy nem ez volt az egyetlen fajsúlyos probléma, amiben eltért a véleménye a Külügyi Népbiztosság hivatalos irányvonalától: 1922-1923 fordulóján egyenesen a külpolitika szervezeti alapjait tekintve keveredett vitába Georgij Csicserin külügyi népbiztossal. Csicserin ugyanis következetesen fellépett a külpolitika centralizációja mellett, s kifogásolta, hogy a külföldön állomásos követek és kereskedelmi képviselők mellé a szövetséges köztársaságok megbízottait is delegálják. Rakovszkij ezzel szemben az ukrán Külügyi Népbiztosság önállósága mellett szállt síkra, s javasolta

egy állandó tanácsadó grémium létrehozását a moszkvai Külügyi Népbiztosság keretein belül, amelybe a szövetséges köztársaságok külpolitikussait delegálták volna. Azzal érvelt, hogy több mint 10 millió ukrán él a szovjet föderáció határain kívül (Lengyelországban, Csehszlovákiában és Romániában), akiknek nemzeti képvisellete és érdekeinek megjelenítése szükségessé teszi egy állandó ukrán külügyi szerv fenntartását.² 1919 januárja és 1923 júliusa között, az ukrán kormányzat fejeként Rakovszkij valóban továbbra is érintve maradt a szovjet–román viszony és a besszarábiai kérdés fejleményei tekintetében, hiszen a cári Oroszországtól 1918-ban katonai erővel elcsatolt Besszarábia közvetlenül Szovjet-Ukrajnával lett határos. Lakosságának mintegy 35 %-a nem volt román ajkú, a nem román ajkú lakosság legnagyobb részét a szláv elem (ukrán, orosz, bolgár), s ezen belül is az ukrán etnikum tette ki, ráadásul a Besszarábiából elmenekült politikai emigráció egyik fő gyülekezőhelye éppen Szovjet-Ukrajna (Kijev, Odessza) lett.

Rakovszkij életpályáján végigtekintve látható tehát, hogy politikai tevékenységének első szakasza, az 1900-as és az 1910-es évek folyamán végig szorosan kötődött a balkáni országok, és elsősorban Románia és Bulgária baloldali (szociáldemokrata) mozgalmaihoz, maga is anyanyelvi szinten beszélt bolgárral és románul. A balkáni baloldali szervezetekben már jóval az 1917. évi októberi forradalom és a Komintern 1919. márciusi megalakulása előtt önálló tekintélyt vívott ki magának, ő volt az, aki az előlétele folytán az összes bolsevik vezető közül a leginkább kiigazodott a bonyolult balkáni helyzetet és a balkáni nemzetek közötti érzékeny történelmi konfliktusokat illetően. Nem lehetett tehát véletlen, hogy a besszarábiai kérdés megoldásának kulcsát is hajlamosabb volt a nemzeti problematika felől keresni, egy offenzívabb kurzust előtérbe helyezni Litvinovval ellentétben, aki sokkal óvatosabb magatartást tanúsított, és inkább a geopolitikai viszonyok, és a nemzetközi kontextus elsődlegességére helyezte a hangsúlyt.

A második szempont, amit figyelembe kell vennünk a dokumentumok értékelésekor, az a dokumentumok keletkezésének háttere és Rakovszkij motivációi. A besszarábiai konfliktus hátteréhez tartozik, hogy az októberi forradalom nyomán, 1917. november 21-én megalakult a terület öngazgatói parlamentje, a *Sfatul Țării*, amely december 2-án Besszarábiát Moldáviai Demokratikus Köztársaság néven az Oroszországi Demokratikus Köztársaság önálló tagállamává nyilvánította. 1918. január 13-án azonban a román csapatok a belső rend helyreállítása ürügyén bevonultak a területre. A román hadsereg nyomása alatt a régió

---

² *Ocserki isztorii Minisztjersztva Inosztrannih Gyel Rosszii. T. II. 1917–2002.* Otv. red. A. V. Torkunov. Moszkva, 2002. 72–73.

parlamentje január 24-én független köztársasággá kiáltotta ki Besszarábiát. Március 5-én Rakovszkij szovjet-orosz megbízottként és Alexandru Averescu román külügyminiszter megállapodást írtak alá, melynek értelmében a román hadseregnek két hónapon belül meg kellett volna tisztítania a területet. Március 27-én ennek ellenére a Sfatul Țării a Romániával való egyesülés mellett szavazott. Besszarábia betagozására Románia területi állományába a román nép úgy tekintett, mint történelmi jogainak helyreállítására, ezzel szemben a szovjet állami vezetés törvénytelennek tartotta azt, s a terület hovatarozásának megváltozását sohasem ismerte el.³

A Dnyeszter és főleg annak déli folyása mentén található földrajzi övezetben a Románia és a Szovjetunió között 1918-ban létrejövő határvonal még az 1920-as évek elejére sem stabilizálódott, az itteni határsávban ugyanis a kezdetek-kezdetétől állandóvá váltak a határincidensek. 1923. augusztus 10-én a két állam képviselői a határ menti összeütközések megelőzésére Tiraszpolban tárgyalásokat kezdtek, amelyek november 20-án egy konvenció aláírásával végződtek. A megállapodásban úgy határoztak, hogy a jövőben előforduló esetek kivizsgálására és a személyi, illetve anyagi károk megállapítására egy 3-3 főből álló vegyes bizottságot hoznak létre. A szovjet delegáció a tárgyalások során ismét hangsúlyozni kívánta, hogy a megállapodás ellenére a Dnyesztert nem tekinti végleges határvonalnak, hanem csak egy ideiglenes demarkációs vonalnak.⁴

A konvenció megkötése után Tiraszpolban a két ország megbízottai között szovjet indítványra kereskedelmi tárgyalások kezdődtek meg, amelyek elején a román delegáció kijelentette, hogy kormánya csak abban az esetben hajlandó kiépíteni a kereskedelmi kapcsolatokat a szovjet kormánnyal, amennyiben a két ország közötti általános politikai kapcsolatokat is rendezik. December 5-én a szovjet delegáció beleegyezett a politikai kapcsolatok rendezését célzó tárgyalások megkezdésébe.⁵ A tárgyalások helyét és idejét illetően az egyeztetések még hónapokig elhúzódtak: a románok Varsót javasolták helyszínül, míg a szovjetek Odesszát. Végül a szovjet kormány 1924. január 28-án elküldött diplomáciai jegyzéke kompromisszumként az osztrák fővárost nevezte meg olyan semleges helyszíneként, ahol a tárgyalásokat megkezdhetik. A ro-

---

³ Erre részletesen lásd: *Besszarabija na perekrjosztkje Evropejszkoj diplomatijii. Dokumenti i matyeriali.* Otv. red. V. Ny. Vinogradov. Moszkva, 1996. 168–193.

⁴ Noha a román kormány nem ratifikálta a konvenciót, a gyakorlatban életbe léptette azt, hiszen kinevezte képviselőit a szovjet–román vegyes bizottságba. *Szovjetszko–ruminszkie otmosenyija. T. I. 1917–1934. Dokumenti i matyeriali.* Red. A. A. Avdejev – M. R. Ungureanu. Moszkva, 2000. 200–208.

⁵ Uo. 208–210.

mán kormány február 6-án elfogadta ezt a javaslatot.⁶ A Rakovszkij és Litvinov közötti levélváltás dokumentumai tehát abban az intervallumban születtek meg, amikor a szovjet–román bilaterális konferencia előkészületei zajlottak, ezeknek az előkészületeknek az ismeretében érthetjük meg Rakovszkij feljegyzéseinek közvetlen mozgatórugóit.

A bécsi konferenciára a tárgyalási taktikát szovjet részről két tényező határozta meg. Az egyik a nemzetközi környezet megváltozása volt, amely részben kedvező feltételeket teremtett arra, hogy a szovjet diplomáciai vezetés nyomást gyakorolhasson Romániára. 1924. január 22-én ugyanis Angliában James Ramsay MacDonald, a Munkáspárt vezetője kapott megbízást a kormányalakításra. Pártja már jóval korábban, 1923. december 10-én döntött egy kisebbségi kormány megalakításáról, aminek azért van jelentősége, mert a kormányalakítás tudatában 1924. január 3-án egy Rakovszkijhoz írott levélben az angol kormányfő vállalta a Szovjetunió haladéktalan elismerését. A január 8-án tartott programbeszédében is határozottan állást foglalt az Anglia és a Szovjetunió közötti diplomáciai kapcsolatok felvétele mellett. Az angol kormány diplomáciai jegyzéke az elismerésről végül február 1-én született meg.⁷ Ezt követően részben gazdasági megfontolások által vezérelve, több nyugati tőkés állam ismertte el a Szovjetuniót, így február 7-én Olaszország, február 25-én Ausztria, majd március 8-án Görögország elismerésével a szovjet diplomáciának sikerült megvetnie a lábát a Balkán-félszigeten is. Az orosz történetírás az 1924. évet ennek megfelelően az „első elismerési hullám éveként” aposztrofálja.⁸

Nem kedvezett ugyanakkor a Romániával szembeni szovjet követelések érvényesítése szempontjából, hogy – nyilván a szovjet tárgyalási pozíciók gyengítése szándékával, – a francia parlament 1924. március 11-én ratifikálta a Besszarábia Románia általi annexióját nemzetközileg szentesítő 1920. október 28-i ún. „párizsi jegyzőkönyvet”. A nemzetközi okmányt négy szövetséges nagyhatalom (Anglia, Franciaország, Olaszország, Japán) és Románia képviselői látták el kézjegyükkal. Igaz, a dokumentum 9. cikkelye kimondta, hogy az egyezmény csak akkor lép életbe, ha a parafáló államok törvényhozásai is szentesítik azt. A szovjet kormány úgy értékelte a francia törvényhozás lépését, mint egy harmadik állam beavatkozását abból a célból, hogy ellehetetlenítse a küszö-

---

⁶ Uo. 214–215.

⁷ SURÁNYI RÓBERT: *A brit Munkáspárt és a Szovjetunió (1917–1924)*. Budapest, 1993. 170–176.

⁸ SISKIN, VALERIJ: *Sztanovlenyie vnyesnyej polityiki poszlerevoljucionnoj Rosszii (1917–1930 godi) i kapitaliszticeszkij mir. Ot revoljucionnovo zapadnyicsesztva k nacinal-bolsevizmu. Ocserk isztorii*. Szankt-Petyerburg, 2002. 240–252.

bönálló bécsi tárgyalásokat.⁹ (Az európai porondon Románia legfőbb támaszának számító Franciaország egyébként is kiváló álláspontra helyezkedett a szovjet rezsim elismerésével kapcsolatban, csak jóval Anglia és Olaszország után, 1924. október 28-án ismerte el azt.)

A második momentum az volt, hogy a bécsi tárgyalások hírére, 1924 februárjában-márciusában aktivizálódni kezdett a Szovjetunióban élő besszarábiai emigráns közösség is, amely azt követelte a szovjet delegációtól, hogy a tárgyalásokon érje el a román csapatok azonnali kivonását és a szovjet-román határ megnyitását, annak érdekében, hogy megalakíthassák a Moldáviai Szovjet Szocialista Köztársaságot. Az emigráció képviselői márciusban egy előterjesztést juttattak el az ukrán és az orosz bolsevik párt politikai irodáihoz, amelyben javasolták Moldávia Szovjet-Ukrajnához csatolását autonóm területként, vagy megalakítását önálló szovjet tagköztársaságként a Szovjetunió keretein belül. Az ukrán bolsevik párt döntéshozó testülete március 7-én, az orosz bolsevik párt március 20-án tárgyalta a kérdést. A Rakovszkij és a Külügyi Népbiztosság Csicserin és Litvinov nevével fémjelzett álláspontja közötti különbségek itt is a felszínre törtek, ugyanis Rakovszkij biztatására az ukrán bolsevikok határozatot hoztak a moldáviai autonóm körzet Ukrajnához csatolásának szükségességéről, míg az orosz bolsevik párt Politikai Irodája ezt teljesen felülírta, és a kérdés végleges rendezésének elhalasztásáról döntött, alapvetően a Külügyi Népbiztosság álláspontjának hatására, amely kételyét fejezte ki a kérdés időszerűségével és célszerűségével kapcsolatban.¹⁰

A kérdés eldöntésekor nyomatékosan figyelembe kellett venni azt is, hogy Besszarábiában nem lehetett olyan hagyományos eszközökkel forradalmi propagandát folytatni, mint amilyen elvileg kivitelezhető volt az iparilag fejlett, erős és szervezett munkássággal rendelkező nyugat-európai államokban, így Angliában és Németországban. Besszarábiában ugyanis hiányzott a kizárólag osztályszemléletű bolsevik agitáció befogadó közege: a régió mintegy 3 milliós lakosságának szovjet források szerint is mindössze 0,75 % dolgozott a különféle ipari ágazatokban, de ezen belül is meghatározó volt a kezdetleges háziipar és a falusi kisipar szerepe. A lakosság fő tömegét, mintegy 86 %-át a falusi kisbirtokos parasztság alkotta, ezzel az aránnyal más hasonló társadalmi rétegzettségű kelet-európai országokhoz képest is kirívó volt a parasztság társadalmi dominanciája. A régióban, s különösen annak déli részein, ahol az ukrán lakosság koncentrált, két nagy hullámban is parasztfelkelések söpörtek végig. Az első spontán hullám 1919–1920-ban bontakozott ki a

---

⁹ *Besszarabija na perekrjostke Evropejszkoj diplomatyii*. I. m. 293.

¹⁰ Uo. 294–295.

hotini és a benderi körzetekben, ahol a lakosság 55, illetve 25 %-át ukránok és oroszok alkották. A szovjet szakmunkák is elismerték, hogy ennek a felkelés-sorozatnak nem volt „osztályjellege”, hanem az inkább a nemzeti szempontokat is követő 1919. évi besszarábiai agrárreform durva hibáira vezethető vissza. A földbirtokok rendezésekor ugyanis az őshonos román ajkú és a Regátból betelepített román parasztok 8-10 hektár nagyságú földterületet kaptak, míg az ukrán, német és bolgár parasztok alig 1 hektárnyi juttatásban részesültek. (Az agrárreform során mintegy 1,1 millió hektár földet osztottak szét és 357 ezer parasztcsalád jutott birtokhoz). Ráadásul a Regátban földjeiket elvesztő román bojárok részben Besszarábiában kaptak kompenzációt elvesztett birtokaikért.¹¹

A fentebbi nemzetközi és belpolitikai körülmények figyelembevételével a szovjet vezetés azt adta utasításba a bécsi bilaterális konferenciára készülő szovjet delegációnak, hogy a tárgyalásokon a nemzeti önrendelkezés elvét hangoztassa, vagyis követelje, hogy Besszarábia lakossága egy népszavazás során maga dönthessen arról, hogy a Szovjetunió keretein belül kíván-e maradni, Romániához csatlakozik, vagy kikiáltja saját szuverén államát. Szovjet elképzelés szerint a román csapatok és a román adminisztráció kivonásával olyan feltételeket kellett volna teremteni a területen, amelyek lehetővé teszik a referendum kifizését nemzetközi felügyelet mellett. A nemzetközi kontroll megvalósításában olyan államok vettek volna részt, amelyeknek semmilyen érdekük nem fűződött a terület státuszához vagy a népszavazás ilyen vagy olyan érvényű kimeneteléhez.¹² A bécsi tárgyalások március 25-től április 2-ig tartottak, a szovjet delegációt Nyikolaj Kresztyinszkij berlini nagykövet vezette. A tárgyalásokon mindkét fél részéről elhangzottak történeti, nemzetközi jogi és etnográfiai érvek is, mivel azonban a román delegáció kijelentette, hogy csak a fennálló *status quo* elismerése alapján hajlandó tárgyalni a két ország általános kapcsolatainak rendezéséről, és Besszarábia hovatartozása nem képezheti vita tárgyát, a két álláspont antagonizmusa nyilvánvalóvá vált, ezért a tanácskozás negyedik ülésén a románok megszakították a tárgyalásokat.¹³

A bécsi konferencia így teljes kudarcot vallott, s nem javult a helyzet a vita tárgyát képező tartományban sem, amelyet 1924-1925-ben újabb felkelés-sorozat rázott meg. A legjelentősebb az 1924 szeptemberében kirobbant parasztlázadás volt, amely Tatar-Bunari településre, és a szűk vonzáskörzetéhez tartozó falvakra terjedt ki. A felkelés szervezettségére

---

¹¹ *Besszarabija. Vojenno-geograficseskij szpravocsnyik. Csaszty II. Szocialno-ekonomicseskij obzor Besszarabii.* Moszkva, 1929. 71–76.

¹² *Besszarabija na perekrojstke Evropejszkoj diplomatii.* I. m. 294–295.

¹³ *Szovjetszko–ruminszkie otnosenija.* I. m. 220–252.

utal, hogy a lázadók elűzték a román adminisztráció közegeit, helyi tanács hatalmat hoztak létre, népi milíciát állítottak fel, s az 1919–1920. évi megmozdulásokkal ellentétben már politikai követelésekkel is előálltak: kinyilvánították a moldáviai szovjet köztársaság megalakítása melletti akaratukat.¹⁴ A felkelés leverésére bevetették a román hadsereg egységeit is, a különböző források a megtorlás halálos áldozatainak számát egy és háromezer fő közé teszik, a menekültek létszámát 15 ezer fő körülire becsülik.¹⁵ A szovjet forrásokból kiderül, hogy a helyi parasztság és a román adminisztráció között kicsúcsosodó összecsapások összefüggésben álltak a bécsi tárgyalások kudarca után a szovjet vezetés megváltozott taktikájával és ezzel együtt a Komintern, illetve a besszarábiai emigráns szervezetek felerősödő propagandájával is.

A Komintern V. kongresszusának 1924. július 8-i rezolúciója ugyanis úgy határozott, hogy a nemzetközi kommunista szervezet támogatja a kommunista pártok Besszarábia annexiója elleni küzdelmét, illetve a helyi lakosság önrendelkezése érdekében folytatott további harcát. A kongresszus határozmányában aláhúzták, hogy a besszarábiai parasztság forradalmi harca csak akkor lehet sikeres, ha ezt a harcot szervezeten, s a helyi kommunista párttal szoros együttműködésben folytatja.¹⁶ 1924 nyarán-őszén a Román Kommunista Párt és a Balkáni Kommunista Konföderáció képviselői a Kominternen belül a forradalmi propaganda erősítése mellett szálltak síkra, azzal, hogy a román uralkodó osztályok elnyomása elleni küzdelem jelszavát a nemzeti elnyomás elleni küzdelem jelszavával kell kombinálni.¹⁷ A Komintern Románia helyzetét értékelő 1924. szeptemberi összegzésében úgy értékelték a Dél-Besszarábiában felhalmozódott feszültségeket, hogy a kommunisták befolyása alatt álló besszarábiai titkos forradalmi szervezkedés és a spon-tán parasztlázadások külső segítség nélkül nem lehetnek sikeresek.¹⁸

Rakovszkij a feljegyzéseiben felvetette a Romániával szemben területi igényekkel fellépő országokkal, így Magyarországgal és Bulgáriával való együttműködés gondolatát is. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk a Besszarábia és Erdély státusza közötti különbségekre. Magyarország ugyanis a trianoni béke aláírásával, majd ratifikálásával nemzetközi jogi értelemben lemondott az Erdély feletti szuverenitásáról, így a nemzetkö-

---

¹⁴ Uo. 263.

¹⁵ A halálos áldozatok számára lásd: *Besszarabija na perekrjosztkje Evropejszkoj diplomatyii*. I. m. 255. *Besszarabija. Vojenno-geograficseszki szpravocsnyik*. I. m. 76.

¹⁶ *Nacionalnij voprosz na Balkanah cserez prizmu mirovoj revoljucii. V dokumentah centralnih rosszjszkih arhivov nacsala-szeregyini 1920-h godov*. Csaszty 2. Otv. red. Grisina, Rita. Moszkva, 2003. 54–55.

¹⁷ Uo. 64–65.

¹⁸ Uo. 154–155.

zi kapcsolatokban ez a probléma lezártak minősült. A Szovjetunió ugyanakkor semmilyen hivatalos nemzetközi okmányban nem mondott le a Besszarábia feletti jogigényéről, s az *Antant hatalmak* sem voltak abban a helyzetben, hogy rákényszerítsék erre a szovjet kormányt. Továbbá, a kérdés a nemzetközi kapcsolatokban a „párizsi jegyzőkönyv” aláírása után is még sokáig nyitott maradt, ugyanis az aláíró nagyhatalmak csak jóval az egyezmény keltezése után ratifikálták azt. Anglia 1922. április 14-én, Franciaország, mint említettük, 1924. március 11-én, míg Olaszország a legkésőbb, csak 1927. május 13-án szentesítette a terület új státuszát deklaráló okmányt.¹⁹ Japán, arra hivatkozva, hogy a „párizsi jegyzőkönyv” tisztán európai ügyeket érint, ismereteink szerint még ezek után sem ratifikálta azt,²⁰ így a nemzetközi okmány nem is léphetett hatályba. A kérdés ezzel továbbra is a „viszály magva” maradt a román–szovjet államközi kapcsolatokban.

A bécsi konferencia előtt és alatt sem a román, sem a szovjet fél nem hagyatkozott kizárólag a tárgyalásos megoldásra, hanem a megbeszélések menetét más úton is igyekezett befolyásolni, és más módon is igyekezett javítani a pozícióit. Szovjet részről beleillett a képbe egy Budapesttel folytatott egyeztetés, ami már akkor is kellő hatású lehetett, ha csak a híre kiszivárgott. A magyar külpolitika számára is jól jött a szovjet–román konfliktus, hiszen a szovjet területi igények „lebegtetésével” a nemzetközi porondon halvány remény nyílt Erdély státuszának napirenden tartására is. Magyarországnak nem állt érdekében a békés rendezés, hiszen ezzel Románia kikerült volna a „kettős szorításból”. A hazai történeti irodalom alapján tudjuk, hogy a magyar külügyi vezetés tartott attól, hogy Magyarország hátrányára fog megállapodást kötni a két fél, ezért arra bízta Masirevich Szilárd bécsi követet, hogy bizalmas úton szerezzen információkat a szovjet–román tanácskozás eredményéről. Ez lett a kiindulópontja az 1924. évi magyar–szovjet tárgyalásoknak.

A fennmaradt dokumentumok ellentétesen ítélik meg, hogy melyik szereplő volt a kezdeményezője a még csak a parván mögött zajló politikai konzultációknak. A magyar követ április 5-i jelentésében azt írta, hogy az osztrák kancellár a Bécsben tartózkodó szovjet delegáció búcsúbédjén hosszas beszélgetést folytatott Mihail Levickij szovjet követtel, aki azon óhaját fejezte ki az osztrák politikusnak, hogy Ausztriához hasonlóan, Magyarország is vegye fel a gazdasági összeköttetést a Szovjetunióval. Levickij megkérdezte a kancellárt, hogy nem találna-e módot

---

¹⁹ *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései.* Szerk. Halmosy Dénes. 2. kiadás. Budapest, 1983.

²⁰ *Besszarabija na perekrjostke Evropejszkoj diplomatii.* I. m. 190.

arra, hogy a két ország (Magyarország, Szovjetunió) gazdasági életében jártas magyar személyekkel Bécsben érintkezésbe léphessen. Április 10-én kelt jelentésében a magyar követ a kezdeményező szerepet már közvetlenül a hírek szerint 15-16-ig Bécsben maradó Kresztyinszkijnek tulajdonította, aki állítólag kifejezte abbéli óhaját, hogy „*Levickij útján valamilyen formában közeledés kíséreltetnék meg*” Magyarország és a Szovjetunió között. Ezt az informatív jellegű beszélgetést tehát valószínűleg a szovjet képviselők kezdeményezték, de ez szerencsés módon találkozott a magyar fél azon igyekezetével, hogy mindenáron elkerülje az „erdélyi status quo-t” is érintő román–szovjet megállapodást. A Masirevich és Levickij közötti találkozóra végül csak jóval a szovjet–román konferencia megszakítása után, május 6-án került sor.²¹ Rakovszkijnak tehát valamelyest igaza lett, a Magyarország és a Szovjetunió közötti politikai közeledés gyújtópontja éppen a besszarábiai kérdés és a két ország Romániával szembeni közös platformja lett.

A fentebbiek arra utalnak, hogy a szovjet vezetés a bécsi tárgyalások kudarca után számot vetett azzal, hogy Besszarábia hovatartozásának kérdését nem lehet megoldani a tárgyalóasztal mögött, a terület visszaadására vonatkozó követeléseknek csak megváltozott nemzetközi körülmények között, a Szovjetunió hatalmi pozícióinak visszanyerésével lehet érvényt szerezni, úgy, hogy mindeközben fokozatosan ébren tartják a helyi lakosságban a területi és szociális változásba vetett hitet. Mindez pedig azt jelentette, hogy a szovjet diplomácia sokkal inkább a Rakovszkij által 1923–1924 fordulóján felvázolt elképzelések megvalósításához kanyarodott vissza.

---

²¹ Erre részletesen lásd: KOLONTÁRI ATTILA: *Magyar–szovjet tárgyalások a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételéről*. (Berlin, 1924). Kutatási füzetek, 5. A Janus Pannonius Tudományegyetem Történelem Doktori Programjának sorozata. Szerk. Ormos Mária – Kánya József – Pilkhoffer Mónika. Pécs, 1999. 3–29.

*Iratok*²²

1.
Hrisztyian Rakovszkij első feljegyzése Makszim Litvinovnak²³ a besszarábiai kérdéséről
London, 1923. december 29.
(Gépert eredeti. RGASZPI, f. 359. op. 1. gy. 8. l. 9–16.)

*Jurenjev elvtársnak*²⁴

1923. december 29.

Litvinov elvtársnak, Moszkva

Másolatok: Csicserin elvtársnak,²⁵ a Politikai Iroda tagjainak,²⁶ és Kviring elvtársnak,²⁷ az UK(b)P KB titkárának

Tisztelt Makszim Makszimovics!

²² Az orosz nyelvű iratokat saját fordításunkban tesszük közzé. Az iratok eredeti tagolásán és elrendezésén nem változtattunk. A szövegekben szereplő rövidítéseket feloldottuk. Az iratok felzetén feltüntetett iktatószámot elhagytuk, mivel azoknak sem textológiai, sem forrástani szempontból nincs relevanciájuk. A gépert cirill betűs szöveg alapján bizonytalan kiolvasású szavakat vagy betűket szögletes zárójelbe tettük. Az eredeti szövegekben előforduló kézírásos szójavítások- és módosítások esetében mindig a javított vagy módosított alakot fordítottuk magyarra. A közismert történelmi személyek nevéhez, közismert földrajzi nevekhez, történelmi eseményekhez és fogalmakhoz (például Lenin, Kurdisztán, Szmolnij, trianoni békeszerződés, eszerek stb.) nem írtunk jegyzetet.

²³ Litvinov, Makszim Makszimovics (1876–1951) szovjet diplomata. 1921–1930 között külügyi népbiztos-helyettes, 1930-tól 1939-ig külügyi népbiztos.

²⁴ Kézírással betoldva a szövegbe és áthúzva. Jurenjev, Konsztantyin Konsztantyinovics (1888–1938) szovjet diplomata. Az 1922. július 5-i szovjet-csehszlovák ideiglenes kereskedelmi szerződés értelmében felállított prágai szovjet kereskedelmi kirendeltség vezetője 1924-ig, ezzel együtt a Szovjetunió politikai képviselője Csehszlovákiában.

²⁵ Csicserin, Georgij Vasziljevics (1872–1936) szovjet diplomata. 1918–1930 között külügyi népbiztos.

²⁶ A legfelsőbb párt- és egyben állami döntéshozó testületről, az OK(b)P–ÖK(b)P Központi Bizottságának (KB) Politikai Irodájáról (Politbüro) van szó. Tagjai ekkor: V. I. Lenin, J. V. Sztálin, L. B. Kamenyev, G. J. Zinovjev, L. D. Trockij, A. I. Rikov, M. P. Tomszkij. Tagjelöltjei: Ny. I. Buharin, M. I. Kalinyin, V. M. Molotov, J. E. Rudzutak. *Piszarenko, Konsztantyin: Tridcatyiletnyjaja vojna v Politburo. 1923–1953. (Doszje epohi). Moszkva, 2006. 265–266.*

²⁷ Kviring, Emmanuil Ionovics (1888–1937) szovjet politikus. 1923–1934 között az OKP–ÖK(b)P KB tagja, 1923–1925 között egyúttal az UK(b)P Központi Bizottságának titkára.

T
i
t
k
o
s

Besszarábia és Bukovina kérdéséhez²⁸

Visszatérek Besszarábia és Bukovina, illetve a Romániával fennálló kapcsolataink kérdéséhez, mivel úgy vélem, hogy ez az egyike azon kérdéseknek, amelyekben könnyen hibázhatunk, ha nem mérlegeljük minden vetületét. Ennek a kérdésnek óriási a jelentősége, mindenekelőtt belpolitikai szempontból. A jövőben ez a kérdés lesz a próbaköve a burzoá szomszédaink által bekebelezett nemzetiségekkel kapcsolatos politikánkban (Besszarábia lakosságának fele ukrán, orosz, bolgár és német).

Másodszor – ehhez a kérdéshez való viszonyunk fogja befolyásolni azt, hogy milyen lesz a tekintélyünk a szomszédaink uralma alatt álló elnyomott népek és nemzeti kisebbségek körében. Harmadszor – a Romániával szemben folytatott politikánk a kulcsa a kapcsolataink alakulásának Bulgáriával és Magyarországgal. Negyedszer – ennek a kérdésnek a Kisantant másik két tagjához, Csehszlovákiához és Szerbiához fűződő kapcsolatainkban is van jelentősége. Ötödször – ez a kérdés jelentőséggel bír a Lengyelországhoz fűződő kapcsolatainkban. Hatodszor – kevésbé, de mégis van jelentősége az Antanttal fennálló kapcsolatainkban is.

Csak növeli az egész országgal szembeni felelősségünket, hogy a küszöbönálló tárgyalások az első olyan alkalmat jelentik, amikor területi kérdésekről fogunk beszélni, úgy, hogy közben nem érezzük magunkon a győztes ellenség hadseregének nyomását, tehát ha rossz döntést hozunk ebben a kérdésben, akkor nem mondhatjuk magunk igazolásául, hogy erővel kényszerítettek bennünket erre, és hogy nem volt szabad az akaratunk. Van még egy hetedik körülmény, amivel számolnunk kell, mégpedig Románia belpolitikai helyzete, amit természetesen figyelembe kell vennünk a döntés meghozatalakor.

Most egymás után fogom megvizsgálni a besszarábiai kérdés általam felsorolt vetületeit.

Az első ponttal kapcsolatban a következőt szeretném megjegyezni. A külpolitikánkban nem vesszük kellőképpen figyelembe a nemzeti kérdés jelentőségét, vagyis nem vesszük kellőképpen figyelembe, hogy a miénk egy soknemzetiségű állam. Jellemző, hogy az eddigiek során, amikor Ön a Romániával való kapcsolatainkról beszélt, semmit nem mondott Bukovináról. Őszintén szólva, Oroszország számára ez a kérdés nem létezik, vagy nem úgy vetődik fel, mint Macedónia, Horvátország és Kurdisztán kérdése, de Ukrajna számára ez egy aktuális kérdés, nemzeti

---

²⁸ Gépelt aláhúzás az eredetiben.

kérdés, és a Szovjetunió számára, amely úgymond átvette Ukrajna teljes politikai örökségét, ez a kérdés szintén nemzeti kérdés kell, hogy legyen.

Miután elküldtem Önnek a tervezetünket a tiltakozásra az ellen, hogy Kelet-Galíciát elcsatolták, Ön azt írta nekem Harkovba, hogy ha idejében megragadtuk volna az alkalmat, valószínűleg befolyásolhattuk volna, hogy az Antant, Franciaország és Olaszország formálisan elismerje ezt az annexiót. Úgy vélem, hogy nem ez volt az első hibánk a galíciai kérdésben, és semmit sem kockáztatva, még Genovában a támogatásunkról biztosíthatunk volna Kelet-Galíciát, abban a pillanatban, amikor Lloyd George²⁹ felvetette ezt a kérdést, majd nem tudni miért, levették a napirendről. Delegációnk akkor még azt is ésszerűtlennek tartotta, hogy egyáltalán rákérdezzünk, hogy miért vették le ezt a kérdést a napirendről. Véleményem szerint ebben az évben és a múlt évben elkövetett mulasztásaink a kelet-galíciai kérdésben azzal magyarázhatók, hogy Külügyi Népbiztosságunk akkor még nem a kellő súllyal kezelte a nemzeti kérdést. Az összes olyan egyezményben, amelyek a határainkra vonatkoztak, akár a Kaukázusról, akár a Balti-tengerről van szó, fel kellett áldozni az örményeket, ukránokat, beloruszokat és más nemzetiségeket. Lehetséges, hogy ez a körülmény még inkább hozzájárult a Külügyi Népbiztosság bizonyos mértékű passzivitásához a nemzeti kérdésben.

Igaz, ez a passzivitás némiképp a nemzeti kérdéshez való általános viszonyunkkal is magyarázható. Úgy véljük ugyanis, hogy a nemzeti kérdés megoldásának a pillanatát még nem szalasztottuk el, csak elhalasztottuk a szociális forradalom idejére, amely egyszerre fogja felszabadítani az elnyomott osztályokat és az elnyomott népeket. A forradalmi hullám időszakában maguk a szovjet metropoliszaitól erőszakkal elszakított munkástömegek is bizonyos mértékben passzívan viszonyulnak a nemzeti kérdéshez, de a reakció uralma alatt, illetve ha kezdetét veszi a hosszú osztályharc, a nemzeti kérdés ismét a felszínre fog törni. Ilyen időszakot élünk át most is. Ha Breszt-Litovszkban³⁰ és Rigában³¹ lemondunk volna Bukovináról és Besszarábiáról, akkor feláldoztuk volna a részt az egészért, más kérdés azonban, hogy erre a lemondásra egy olyan időszakban kerül sor, amikor államunk belsőleg és külsőleg megszilárdult.

Másodszor is, érthető, hogy ha lemondunk a jogainkról a jelenlegi helyzetben, akkor elveszítjük a tekintélyünket. Olyan állam vagyunk,

---

²⁹ Lloyd George, David (1863–1945) angol politikus. 1916–1922 között a Liberális Párt vezetője, egyben miniszterelnök.

³⁰ Az 1918. március 3-án a *Központi hatalmak* és Szovjet-Oroszország között megkötött breszt-litovszki békeszerződésről van szó.

³¹ Az 1921. március 12-én a lengyel–szovjet háborút lezáró, Lengyelország és Szovjet-Oroszország között megkötött békeszerződésről van szó.

amely a nemzetközi politikájában azt a feladatot tűzte ki maga elé, hogy védelmezze az elnyomott osztályok és elnyomott népek érdekeit. De hogyan lehet ránk számítani, ha nem vagyunk képesek megvédeni még a saját nemzetiségeink érdekeit sem, amelyek idegen iga alá kerültek. Amikor tárgyalni fogunk Romániával, a szavainkra nem csak Kelet-Galícia, Volhínia és Kárpátalja ukránjai, hanem a román iga alá került magyarok és bolgárok, és mindazok a nemzeti kisebbségek is figyelni fognak, amelyeket az imperialista hatalmak Versailles-ban,³² Neuillyben³³ és Trianonban olyan bőkezűen koncként dobtak a szövetségeseiknek.

Harmadszor, Ön ismeri a Román Királyság nemzetiségi összetételét. Körülbelül a lakosság harmadát – és itt csak a legfontosabb nemzeti kisebbségeket említem, – magyarok, ukránok és bolgárok teszik ki, nem beszélve a besszarábiai román parasztokról, akiket a román lakosság kategóriájába sorolnak, holott inkább Oroszországgal szimpatizálnak. A magyarok Erdélyben élnek, az ukránok Bukovinában, ahol a lakosság több mint felét alkotják, illetőleg Besszarábiában, a bolgárok a régi és új Dobrudzsában³⁴ és Besszarábiában. Természetesen sem a magyarok, sem a bolgárok nem felejtik el a tőlük elszakított és Romániához csatolt tartományaikat. Kétségtelen, hogy az erdélyi és a dobudzsai kérdés valamikor ismét előkerül Románia és a szomszédai közötti kapcsolatokban. Ez két kivont kard Románia két oldalán, nem beszélve azokról az ellentétekről, amelyek Románia és Szerbia között fennállnak a Bánság miatt. A Romániát körülvevő államok közül egyedül Lengyelországnak nincsenek területi követelései Romániával szemben, mivel a lengyelek a románokkal együtt raboltak ki más népeket. De természetesen Romániának a legjobban a Szovjetuniótól kell félnie. Az érdekünk az, hogy támogassuk Magyarországot és Bulgária nemzeti követeléseit. A besszarábiai kérdés lehet az a mozgatórugó, amellyel nyomást gyakorolva Romániára, a magunk oldalára állíthatjuk Magyarországot és Bulgáriát. Tudom, hogy jelenleg mindkét országban olyan kormányok vannak hatalmon, amelyek nem rokonszenveznek velünk, de természetesen ez csak ideiglenes. A nemzetközi helyzetük arra fogja készíteni őket, hogy nálunk keressenek támaszt, és ez fontos a külpolitikánk szempontjából. Nem tudjuk, hogyan alakul a helyzet a jövőben, és nem fogják-e fel-

---

³² Az 1919. június 28-án az *Antant hatalmak* és Németország között megkötött versailles-i békeszerződésről van szó.

³³ Az 1919. november 27-én az *Antant hatalmak* és Bulgária között megkötött neuilly-i békeszerződésről van szó.

³⁴ Az első világháború után egyesített és Nagy-Románia területi állományába tagolt Észak- és Dél-Dobrudzsát Új-Dobudzsza tartomány néven tagolták a román közigazgatás rendszerébe.

használni a nacionalista Törökországot valamilyen ellenünk irányuló kalandor vállalkozás során. Ebben az esetben Bulgária és Görögország hasznos lehet számunkra.

Most áttérek Csehszlovákia és Jugoszlávia³⁵ problémájára. Egyikük is, másikuk is többször kijelentették nekünk, hogy Besszarábia kérdésében nem támogathatják Romániát. Erről Girsá³⁶ beszélt nekem, amikor Párizsban voltam. Ninčić³⁷ is ezt mondta nekem tavaly Lausanne-ban.³⁸ Ezt mondták Csicserin elvtársnak is, és most is ezt ismételtetik. Rendkívül fontosnak tartom azt a körülményt, hogy legalább van egy olyan kérdés, amely bizonyos mértékben megosztja a Kisantantot velünk kapcsolatban. Felhívom a figyelmet a Románia és Jugoszlávia közötti ellentétekre, mint egy rendkívül reális tényezőre, amivel számolnunk kell. Érdekközösség áll fenn közöttük Magyarországgal szemben, de ellentéteik vannak Oroszország és néha még Bulgária kapcsán is. Amíg Szerbia csak hosszas ingadozás után, csak Anglia és Franciaország nyomására ismerte el Cankov³⁹ új bolgár kormányát, és minden lehetséges eszközzel támogatni próbálta a parasztpárti kormányt, Románia éppen ellenkezőleg, Olaszországgal elsőként üdvözölte Sztambolijszki⁴⁰ megdöntését. És ez természetesen nem csak pártpolitikai okokkal magyarázható (Romániában a parasztpárt szintén nagyon erős, és a parasztpárt a legfőbb ellenfele a jelenleg hatalmon lévő liberális pártnak), hanem inkább külpolitikai okokkal. Sztambolijszki közeledett Jugoszláviához, egészen odáig ment, hogy még Bulgária csatlakozásának a gondolatát is felvetette a jugoszláv föderációhoz, azzal a szándékkal, hogy Jugoszlávia így centralista országból föderatív állammá alakul át. A jugoszláv–bolgár szolidaritás már a lausanne-i konferencián is kifejezést nyert azért, hogy Jugoszlávia támogatta Bulgária abbéli követelését, hogy kijáratot szerezzen az Égei-tengerre. A szerb–bolgár közeledés rendkívül előnyte-

³⁵ A délszláv állam hivatalos neve ekkor Szerb-Horvát-Szlovén Királyság volt, csak 1929-ben, a királyi diktatúra bevezetése után változtatták a nevét Jugoszláviára.

³⁶ Girsá, Václav (1875–?) csehszlovák diplomata. Az 1920-as évek első felében a csehszlovák külügyminisztérium magas beosztású tisztviselője, valószínűleg a politikai osztály vezetője. 1925–1937 között varsói követ. Személyére lásd: *Rupasov, Alekszandr – Ken, Oleg*: Politbjuro CK VKP(b) i odnosenija SZSZSZR sz zapadnimi szoszednimi goszudarsztvami. (Konyec 1920–1930-hh gg.). Csaszty I. 1928–1934. Problemi, dokumenti, opit kommentarija. Szankt-Petyerburg, 2000. 447–448.

³⁷ Ninčić, Momčilo (1876–1949) jugoszláv politikus. 1922-től 1924-ig külügyminiszter.

³⁸ Az 1922. november 21.–1923. július 24. közötti lausanne-i békekonzferenciáról van szó, ahol Rakovszkij a szovjet delegáció tagja volt.

³⁹ Cankov, Alekszandár (1879–1959) bolgár politikus. 1923 júniusától 1926-ig miniszterelnök.

⁴⁰ Sztambolijszki, Alekszandár (1879–1923) bolgár politikus. A Bolgár Népi Földműves Szövetség vezetője, 1921–1923 között miniszterelnök. 1923 júniusában a radikális nacionalista szervezet, a VMRO tagjai, több miniszterével együtt meggyilkolták.

len volt Románia szempontjából, mivel ezzel Románia egy erős jugoszláv föderáció és a szovjet föderáció között találta volna magát. Románia ezért nemcsak hogy üdvözölte Sztambolijszki bukását, hanem minden bizonnyal Olaszországgal karöltve, rész vett a parasztpárti kormány elleni összeesküvés megszervezésében.

Besszarábia a kezünkben van, s ily módon van eszközünk a Kisantant felbomlasztására.

Ami Csehszlovákiát illeti, Girsra Jurenjev elvtársnak tett kijelentése⁴¹ csak megerősíti azt, amit korábban is mondott. Ha Csehszlovákia kész támogatni bennünket Besszarábia kérdésében, szerintem nem esne nehezünkre olyan formulát találni a megegyezésre, ami neki is megfelelne. Lehet, hogy a csehszlovák kormány ebben a kérdésben 9/10-ed részben Romániát támogatja, és csak 1/10-ed részben minket, és lehet, hogy ez a javaslat kizárólag csak abból a szándékból indul ki, hogy megtévesszenek bennünket és a románokat segítsék, de a priori⁴² nem szabad ebből a feltételezésből kiindulni, hanem ellenőrizni és tisztázni kell.

Természetesen másképpen áll a dolog Lengyelországgal. Az egyetlen, ami az Ön felvetése mellett szólhat, az, hogy elszigeteljük Lengyelországot. Igaz, ebből a szempontból nem kell felnagyítani egy Romániával kötött egyezmény jelentőségét. Aligha tűzheti ki maga elé azt az utópisztikus feladatot, hogy leválasszuk Romániát Lengyelországról, vagyis szétszakítsuk a román–lengyel katonai szövetséget.⁴³ Románia megkapja az aláírásunkat Besszarábia és Bukovina annexiójára, és mégis Lengyelország szövetségese marad. Besszarábiával vagy Besszarábia nélkül, egy érdek köti össze őket, az, hogy ellensúlyt alkossanak velünk szemben. Ugyancsak utópia lenne azt gondolni, hogy Besszarábiáért és Bukovináért cserébe garanciát kapnánk Romániától arra, hogy megőrzi a semlegességét akkor, ha egy másik állammal fegyveres összeütközésbe

---

⁴¹ Václav Girsra csehszlovák külügyi tisztviselő és Konsztantyin Jurenjev prágai szovjet diplomáciai megbízott közötti, 1923. december 11-i megbeszélésről van szó. A beszélgetés során a cseh politikus közölte, hogy a csehszlovák kormány közvetíteni szeretne Moszkva és Bukarest között. Kijelentette, hogy kormánya támogatja a besszarábiai kérdés rendezését, amelynek az lehet a megoldása, hogy Románia visszaadja a Szovjetunióknak Besszarábiát, a Szovjetunió pedig az első világháború után elrabolt román állami aranykészletet Romániának. Girsra azt állította, hogy Bukarest bele fog egyezni ebbe, hiszen úgy birtokolja Besszarábiát, mint egy zálogot az aranykészletéért cserébe. Jurenjev a megbeszélésről szóló jelentésében úgy vélekedett, hogy a csehszlovák és a román kormány már meg is egyeztek a szovjet–román tárgyalások menetéről. Erre lásd Jurenjev jelentése Litvinovnak. Prága, 1923. december 11. RGASZPI, f. 359. op. 1. gy. 8. l. 150–154.

⁴² a priori: előzetesen

⁴³ Az 1921. március 3-án megkötött lengyel–román politikai és katonai egyezményről van szó, amely kimondta, hogy a szerződő felek a másik segítségére sietnek, amennyiben egyiküket keleti irányból katonai támadás érné egy harmadik állam részéről.

kerülnénk. Ez gyakorlatilag a Lengyelországgal való szakítást jelentené. Ezt mintha Ön sem gondolta volna végig, s elégedett lenne, ha Románia megőrizné a semlegességét, legalább akkor, ha Lengyelország támad meg bennünket. Egyúttal az összes eddigi precedens arra utal, hogy egy támadó vagy védelmi háború egyáltalán nem reális, mindenesetre egy ilyen támadás eshetősége Lengyelország jelenlegi belpolitikai helyzete miatt a jövőben teljesen kizárható. De képzeljük el, hogy Lengyelország tényleg megtámad bennünket. Úgy gondolja, hogy Románia, amennyiben részvétele biztosíthatja Lengyelország győzelmét a háborúban, akkor visszafogja magát, amiért a Lengyelországgal kötött egyezménye védelmi jellegű. Természetesen nem. Tudja, hogy ha Lengyelországot legyőzik, akkor automatikusan előkerül az összes nemzeti kérdés, a besszarábiai, a bukovinai, a dobrudzsai és az erdélyi. Nem köthetjük meg a következő szovjet generációk kezét, és a saját kezünket sem azzal, hogy ellátjuk a kézjegyünkkel Besszarábia annexióját, és ezt a románok is jól tudják. Ezért úgy vélem, hogy ilyen nagyon illuzórikus elképzelések miatt elveszthetünk egy biztos politikai adut. Hajlamos vagyok azt hinni ugyanakkor, hogy Lengyelország nem kötelezte magát arra, hogy harcoljon Besszarábiáért. Amennyire emlékszem, erről szó is volt a Varsóból elküldött jelentésekben.

*Áttérek az Antantra.*⁴⁴ Ami az Egyesült Államokat illeti, Ön tudja, hogy Wilson⁴⁵ idején az USA még tiltakozott is a Besszarábiára vonatkozó román követelések ellen.

Az Antant nemcsak politikai bűncselekményt követett el ebben a kérdésben, hanem politikai hibát is. Erre először a franciáknak kell majd rájönniük. Semmi okunk tehát arra, hogy megkönnyítsük az Antant helyzetét azzal, hogy kivesszük a követeléseink sorából Besszarábiát.

A besszarábiai kérdés a román belpolitika helyzetével is összefügg. Semmi okunk arra, hogy megerősítsük a liberális pártot, amely társadalmi összetételét tekintve szempontunkból a legellenségesebb. Másrészről álláspontunk a besszarábiai és bukovinai kérdésben semmiképpen sem tudja ellenünk hangolni a román tömegeket. Én román kommunistának is tartom magam, és nyíltan felelősséget vállaltam és felelősséget vállalok az eddig folytatott politikánkért. Nem olyan régen Lausanne-ban egy interjút adtam, amelyet közöltek az „Adevarul” című román napilapban, ahol a lényegét tekintve a következőket mondtam: „*Abból a tényből, hogy Besszarábia korábban Oroszországhoz tartozott, Oroszország számára semmilyen jog nem következik Besszarábia lakói-*

---

⁴⁴ Kézírással betoldva a szövegbe.

⁴⁵ Wilson, Thomas Woodrow (1856–1924) amerikai politikus. 1913–1921 között az Amerikai Egyesült Államok elnöke.

ra vonatkozóan, de Romániának sem következik semmilyen joga abból, hogy a német támadás idején ellenünk fordult Besszarábiában. Besszarábia sorsát Besszarábia népének kell eldöntenie.”

Nem tudom, miért lehetett elismerni a népszavazás jogosultságát Felső-Szilézia esetében, és miért lehetett elutasítani azt Besszarábia esetében? Miért lehetett felosztani Felső-Sziléziát,⁴⁶ és miért lehet Besszarábiát teljes egészében Romániának adni, még akkor is, ha lakosságának egy része kinyilvánítja a függetlenségét vagy az akaratát az Oroszországhoz való csatlakozás mellett? Nagyon komolyan kell venni ezt a kérdést. Nincs miért sietnünk azzal, hogy begyógyítsuk a román testen keletkezett besszarábiai sebet. Ez a kérdés napról-napra egyre előnyösebbé válik számunkra, de Románia számára éppen ellenkezőleg, napról-napra előnytelenebbé. Ennek legjobb bizonyítéka az, hogy az a meggondolatlan javaslat, amit valaki Varsóban tett, és a románok elutasították,⁴⁷ később a románok számára nagyon is elfogadhatóvá vált, de mi megértettük, hogy így nem lehet megoldani a kérdést. A románok most még tovább mentek. Beleegyeztek abba, hogy Besszarábia kérdését ne a konferencia előtt, hanem a konferencián rendezzük, arra számítva, hogy mi úgymond valamiféle forradalmi ceremóniát fogunk tartani, de lényegében véve elfogadjuk az álláspontjukat. Most rajtunk múlik, hogy megmutassuk nekik, hogy alapjában véve komolyan vesszük ezt a kérdést.

Ebben a levelemben egyáltalán nem érintettem a román vagyon kérdését, mivel ez két különböző dolog, és nem gondolom, hogy közülünk valaki pénzre váltaná két vagy hárommillió paraszt és munkás érdekét.

---

⁴⁶ A versailles-i békeszerződés értelmében népszavazást kellett tartani Felső-Szilézia hovatartozásáról. A referendumot 1921. március 20-án tartották meg, amelynek eredményeként a lakosság körülbelül 60 %-a Németország mellett voksolt, amelynek így Németországon belül kellett volna maradnia. A lengyelek azonban egy felkelést robbantottak ki, s a rendet csak a szövetséges csapatok tudták helyreállítani. Ezek után francia nyomására a Népszövetség dolgozott ki egy kompromisszumos javaslatot, amelynek értelmében a népszavazási területet kettéosztották. Ennek eredményeként Felső-Szilézia körülbelül kétharmada német, maradéka lengyel fennhatóság alá került.

⁴⁷ 1921. szeptember 22.–október 25. között Varsóban szovjet–román konferenciát tartottak a két ország közötti vitás kérdések rendezésére. A szovjet delegációt Lev Karahan varsói követ, a román delegációt Gheorghe Filaliti konstantinápolyi diplomáciai megbízott vezette. A kulisszák mögött, nem hivatalos rendben, október 6-án és 11-én Karahan felvetette román partnere előtt, hogy egy szovjet–román paktum aláírása esetén, amelyben Románia semlegességet vállalt volna egy lengyel–szovjet háború esetére, illetve egyéb kereskedelmi és diplomáciai engedményekért cserébe Szovjet-Oroszország lemondott volna a Besszarábiára vonatkozó igényéről. Erre részletesen lásd: *Szovjetszko–ruminszkie otnosenyija*. I. m. 145–156.

Kommunista üd-
vözzlettel:
Hrisztyian
*Rakovszkij*⁴⁸

2.
Hrisztyian Rakovszkij második feljegyzése Makszim Litvinovnak a besszarábiai kérdéstről
London, 1924. január 5.
(Gépelte eredeti. RGASZPI, f. 359. op. 1. gy. 8. l. 17–21.)

Titkos

1924. január 5.

L
o
n
d
o
n

Litvinov elvtársnak, Moszkva
Másolatok: Csicserin elvtársnak, a Politikai Iroda tagjainak, és Kviring
elvtársnak, az UK(b)P KB titkárának
Tisztelt Makszim Makszimovics!

Ismét Besszarábiáról és Bukovináról⁴⁹

Az újabb tények arra készítetnek, hogy visszatérjek a besszarábiai és bukovinai kérdésre, annál inkább, hogy a feljegyzésemben elfelejtettem néhány fontos mozzanatot megemlíteni.

Az újabb tények, amelyekről szó van, a következők: 1. A szövetségesek új állásfoglalása, mely szerint maguk is úgy vélik, hogy a besszarábiai kérdésben az igazság nem Románia oldalán van. 2. Azok a hírek, amelyeket közvetlenül Besszarábiából és Bukovinából kaptam 3-án. 3. A hozzánk közel álló „Nova Gromada” című lapban (harmadik és negyedik szám) egy hosszú cikk jelent meg a romániai ukránok helyzetéről. A cikk címe: „Ukránok «Nagy-Romániában»”.

Egy személy, aki, – ahogy mondják a Quai d’Orsay-ben,⁵⁰ – rendkívül jól tájékozott mindenről, amikor az orosz–francia kapcsolatok kerül-

---

⁴⁸ Kézírással.

⁴⁹ Gépelte aláhúzás az eredetiben.

⁵⁰ A francia külügyminisztérium elnevezése.

tek szóba, közölte velem, van egy kérdés, mégpedig a besszarábiai kérdés, ami nyugtalanítja a franciákat: „*egyrésztől segíteni szeretnénk Romániának, másrésztől úgy véljük, hogy túloz, amikor Besszarábiát román földnek nevezi*”. Ez azt jelenti, hogy nemcsak a belgrádi és a prágai központban vélik úgy, hogy Besszarábia nem román, hanem még Párizsban is. Londonról nem beszélek, mivel Anglia viszonya Romániához nagyon negatív. Románia egyike azon országoknak, akikre egy kormányrendelettel nem alkalmazzák a Trade Facilities Act-ot,⁵¹ mivel Románia egyoldalúan moratóriumot rendelt el azon kereskedők számára, akik a háború után Angliából importáltak, s a román kormány 15 évre még meg is hosszabbította ezt a moratóriumot. Nem kételkedem abban, hogy amikor itt elismernek bennünket, a besszarábiai kérdést tisztán diplomáciai agitációval összeurópai kérdéssé tudjuk majd felfűjni, amelynek megítélésében kedvezően fognak elbírálni minket. Természetesen Románia tudja ezt, ezért hagyott fel eredeti dölyfösségével és ezért visszakozik most.

A második tényező az, hogy 3-án Londonba érkezett a bukovinai és besszarábiai bund⁵² egyik vezetője, akit velem együtt tartóztattak le Romániában a háború idején. Ez a személy a baloldali bundhoz tartozik. Sokáig kérdezgettem Besszarábia és Bukovina helyzetéről. Azok a dolgok, amelyeket Besszarábiáról mondott el, csak alátámasztották azt, amit eddig is tudtam, mégpedig a moldován (vagyis román származású) parasztszökevény gyűlöletét a román rezsimmel szemben, nem beszélve az oroszokról, ukránokról, bolgárokról és más népekről. Azt mondta nekem, hogy Mihail Sadoveanu,⁵³ a híres román író, miután visszatért a besszarábiai útjáról, több cikket közölt a bukaresti „Adevarul” című napilapban a besszarábiai román parasztszökevény hangulatáról, amelyekben rámutatott, hogy a mostani román rezsimnél még a régi cári rezsimet is jobban szeretik.

Egyébként nekem erre vonatkozóan hatalmas anyagom van, és nem említeném ezt, ha ez nem lenne friss benyomása ennek a személynek, aki egyébként rámutatott, hogy Besszarábiában a helyi értelmiség nagyon visszavágyik Oroszországhoz. Berlinben sok besszarábiaival talál-

---

⁵¹ *Trade Facilities Act*: az angol törvényhozás által 1921-ben elfogadott jogszabály, amely döntően a külföldi országokkal kereskedő brit cégek és állampolgárok állami támogatásának rendszerét és hitelfelvételi lehetőségeit szabályozta.

⁵² A XIX. század végén, XX. század elején, a cári Oroszország nagyrészt zsidók által lakott területein létrejött, baloldali, szakszervezeti-korporatív alapokra épülő, politikai-társadalmi szervezeteket nevezték bundnak.

⁵³ Sadoveanu, Mihail (1880–1961) román író. 1910–1919 között a Iași-i Nemzeti Színház igazgatója. Az 1920-as években Iași-ban élt, ekkori első írói korszakában főként történelmi témákat dolgozott fel.

kozott személyesen, akik az ottani külképviseletünkön útlevelet kaptak Oroszországba.

A Románia általános politikai helyzetére vonatkozó hírek arra utalnak, hogy ott most a legvadabb antiszemitizmus uralkodik, és hogy a kormánypárti orgánus, a „Viitorul” („Jövő”), egyes demokratikus napilapok felhívására egy olyan cikkel válaszolt, aminek jellemző címe volt: „*Igen, antiszemiták vagyunk!*”.

Végül a harmadik tényező a „Nova Gromada” 30 oldalas cikke, amely akár a román kormány kisebbségi politikájának, és részben az ukránokkal kapcsolatos politikájának a vádirata is lehetne. Elküldöm Önnek ezt a cikket, és kérem, intézkedjen afelől, hogy lefordítsák abból a célból, hogy a Politikai Iroda tagjai is megismerjék. A fordítást elkészítik az ukrán képviseleten.

Visszatérve az első feljegyzésemhez, a kérdés jobb megértéséhez néhány történelmi ténytet meg kell említenem.

Történelmi szempontból Besszarábia nem volt román. 1812-ben, amikor az orosz cárizmus elfoglalta, egy lakatlan török tartomány volt. Miután az oroszok elfoglalták, a földesuraik elől menekülő román parasztok kezdtek oda özönlenni. A román parasztok egy része ily módon kelt át a Dunán és telepedett le Bulgária északi részén is. Ezen kívül bolgárok is áttelepedtek Besszarábiába, akiket különböző ígéretekkel csalogattak oda. 1828 után indult meg a tömeges áttelepedés, amikor több mint egymillió bolgár húzódott át Besszarábiába és Dél-Oroszországba, a herszoni és tauriai kormányzóságok területére. Besszarábiában sok ukrán paraszt is letelepedett Galíciából és Ukrajnából, rajtuk kívül oroszok is érkeztek ide. 1856-ban, a krími háború után, a párizsi béke értelmében három besszarábiai kerületet Romániához csatoltak.⁵⁴ 1878-ban, az orosz–török háború után, Oroszország visszavette a három besszarábiai kerületet, és cserébe Romániának adta Dobrudzsa északi részét, mintegy 15 ezer km² területet a Duna torkolatában egy Fekete-tengeri kikötővel, tehát olyan területeket, amelyek földrajzilag és etnográfiaailag Bulgáriához tartoztak. Ily módon Romániának kifizették a három besszarábiai

---

⁵⁴ A krími háborút lezáró, 1856. március 30-án aláírt párizsi békeszerződésről van szó. A béke értelmében megszűnt Oroszország befolyása a két román fejedelemségben. A szerződés 22. cikkelye autonómiát biztosított Moldvának és Havasalföldnek a Porta fennhatósága és a nagyhatalmak garanciája mellett. A béke értelmében Besszarábiának a Duna és a Prut menti délnyugati sávját Moldvához csatolták. Románia ekkor még nem létezett önálló nemzetállamként. A két román fejedelemség egyesülési folyamata csak 1859-ben kezdődött el, azzal, hogy mindkét fejedelemségben Alexandru Ion Cuzát választották fejedelemnek. 1862-ben egyesül a két fejedelemség országgyűlése, s ekkor közös kormány alakul. Románia függetlenségét a nagyhatalmak csak az 1878. évi berlini szerződésben ismerték el véglegesen.

kerület „árát” (1913-ban a románok még Dobrudzsa új részét is elfoglalták).⁵⁵

1918. március 5-én Averescu⁵⁶ román miniszterelnök és külügyminiszter és én, az orosz Népbiztosok Tanácsának meghatalmazottja, aláírtuk azt az egyezményt, amelynek értelmében a román csapatoknak két hónap leforgása alatt ki kellett üríteniük Besszarábiát.⁵⁷ Hozzá kell tenni, hogy a román kormány titkos levéltáraiban vannak olyan adatok, amelyek szerint a háború elején a románok a háborúban való részvételük áraként, sok más követelés mellett, megpróbálták az olasz kormányon keresztül elérni, hogy juttassák vissza nekik azt a három besszarábiai kerületet, amelyek Oroszországhoz kerültek az orosz–török háború után. Hogy teljes legyen a kép Románia minden adás-vételéről, meg kell említeni, hogy a németekkel és bolgárokkal kötött bukaresti béke után beleegyezett abba, hogy visszaadják a bolgároknak teljes Dobrudzsát, míg a németek kötelezték magukat arra, hogy megerősítik Románia hatalmát Besszarábiában. De a központi hatalmak szétzúzása után megtartotta Besszarábiát, és visszaszerezte Dobrudzsát is.

Mivel Romániának eddig eléggé kedveztek a körülmények arra, hogy büntetlenül rászedjen mindenkit, lehet, hogy most is szerencsés lesz, és rászedi a mi diplomáciánkat is.

Mélyen meg vagyok győződve arról, hogy egy ilyen lépés politikailag kompromittálna minket. Ön is érti, hogy egy ilyen megállapodás Romániával, amelynek lényege abban áll majd, hogy a már nem létező aranykészletért cserébe megkapja Besszarábiát, politikailag kompromittál bennünket. Ön azt gondolta, hogy ezzel lehetséges lesz majd ürügyet találni a népszavazás megszervezésére Besszarábiában, de a román adminisztráció és a román csapatok jelenlétében. Úgy gondolom, hogy ez a döntés, ahelyett, hogy javítana a helyzetünkön, csak ronthat azon: egy ilyen népszavazásba még a legyőzött Németország sem egyezne bele. Ezért gondolom én, hogy a politikai tárgyalásokra vonatkozó román javaslat elfogadása a jelenlegi helyzetben hatalmas politikai hiba. Romániától abszolúte semmit nem kaphatunk, csupán annak elutasítását, ami nincs is, *ugyanakkor mi elveszíthetjük ottani befolyásunkat*.⁵⁸

---

⁵⁵ A kérdés teljes történetét részletesen lásd: *Besszarabija na perekrjosztkie Evropejszkoj diplomatyii*. I. m. 125–167.

⁵⁶ Averescu, Alexandru (1859–1938) román tábornok és politikus. 1916–1917-ben az erdélyi román hadseregszervezet főparancsnoka. 1918 elejétől a németbarát Néppárt vezetője. 1918. február 11-től március 14-ig a megszálló német hatóságok bizalmát élvező miniszterelnök és külügyminiszter.

⁵⁷ A dokumentum szövegét lásd: *Szovjetszko–ruminszkie otnosenyija*. I. m. 26–29.

⁵⁸ Kézírással betoldva a szövegbe.

Ha a Külügyi Népbiztosság nem közömbösen viszonyulna ehhez a kérdéshez, ha használná azt a hatalmas anyagot, ami a rendelkezésünkre áll, akkor erősíteni tudnánk a politikai presztízsünket az összes nemzeti kisebbség, illetve a román parasztok és munkások körében is. Ha publikálnánk Románia intrikáit a szövetségesek ellen, amelyeket a háború idején terjesztett, amikor még úgy gondolták, hogy győzni fognak a németek és az osztrákok, vagy publikálnánk a román kormány Franciaországban terjesztett intrikáit Oroszország ellen, esetleg a román kormány által végrehajtott atrocitásokat Besszarábiában a forradalom után, és ha nyomtatásban megjelenének a titkos román levéltárak dokumentumai, még meg is tudnánk ingatni Románia nemzetközi tekintélyét. Úgy vélem, hogy külpolitikánk egyik legnagyobb hiányossága az, hogy nem eléggé tekintünk előre, *és nem látunk bele jól a múltba sem.*⁵⁹ Ezért egy olyan hatalmas politikai adut, mint amilyen Besszarábia, amelyet minden jogalap és háború nélkül foglaltak el, olyan egyszerűen, mint ahogy a tolvaj elviszi a padon hagyott bőröndöt, feleslegesen engedünk ki a kezeinkből. Félek, hogy Ön Besszarábiára nem azon új viszonyok prizmáján keresztül tekint, amelyek az országunkon belül és külföldön keletkeznek.

Mivel az angliai események fogva tartanak, és nem tudok Moszkvába utazni, minderről írnom kellett.

Kommunista üdvözléssel:
*Hrisztyian Rakovszkij*⁶⁰

P. S. Javaslom Önnek, hogy ismerje meg az egyik ukrán vörös könyv, a „Szovjet-Ukrajna és Románia” című kötet adatait. Ebben össze vannak gyűjtve a Romániával folytatott tárgyalásainkra vonatkozó anyagok, a Népbiztosok Tanácsának 1917. decemberi, a román aranykészletről szóló rendeletétől kezdve. Ebben vannak azok a dokumentumok is, amelyek az Odesszában folytatott tárgyalásaimra vonatkoznak, közöttük annak a nyilatkozatnak a fotókópiája is, amit a szövetséges követek írtak alá Iaşiban arról, hogy Besszarábia Románia általi elfoglalása csak ideiglenes.

3.

Makszim Litvinov levele Hrisztyian Rakovszkijnek a besszarábiai kérdésről

Moszkva, 1924. január 7.

(Gépelte másolat. RGASZPI, f. 359. op. 1. gy. 8. l. 22–27.)

---

⁵⁹ Kézírással betoldva a szövegbe.

⁶⁰ Kézírással.

1924. január 7.
Titkos

Tisztelt Hrisztyian Georgievics!

A Romániával küszöbönálló tárgyalásokra.⁶¹ Azzal kezdem, hogy teljesen egyetértek a gondolataival az első ponttól a hetedikig bezárólag. Nem értek egyet ugyanakkor azokkal a következtetésekkel, amelyeket ezekből von le, mivel ugyanezek a gondolatok teljesen ellentétesek, és szerintem helyénvalóbb következtetéseket is megengednek.

Mindenek előtt ki kell zárnom a vita tárgyából az Ön által felhozott nemzeti kérdést, amelynek szerintem semmilyen esetben nem lehet döntő szerepe. Természetesen határozottan vissza kell utasítanom azt a feltételezést, hogy a Külügyi Népbiztosság a nemzetközi kérdések megvitatásakor semmibe veszi a nemzeti kérdést, és még határozottabban vissza kell utasítanom azt a feltételezést, miszerint Breszt-Litovszkban és Rigában az engedményeink akár csak a legkisebb mértékben is attól a körülménytől függték volna, hogy az átengedett területeket mekkora részben lakják oroszok és más nemzetiségek. Nem gondolom, hogy Ön valóban ezt a nézetet fejtette volna ki, de egyes utalások a levelében erre a feltételezésre adnak alapot. Ismétlem, a nemzeti kérdést, ami érzelmi kérdés is, nem lehet figyelmen kívül hagyni, de nem is lehet döntő mozzanat a nemzetközi kérdések eldöntésekor. Ha kizárjuk a dolog érzelmi oldalát, akkor a besszarábiai kérdés a Szovjetuniót nem érdekli kisebb mértékben, mint Ukrajnát.

Teljesen pontosan és kimerítően felsorolta az összes olyan tényezőt, amelyek kényelmetlenek Románia számára, s amelyek abból fakadnak, hogy nem oldotta meg a Besszarábia miatt velünk fennálló vitáját. Senki nem fogja vitatni, hogy keleti határainak bizonytalansága az Achilles-ina, és rendkívül gyengíti a nemzetközi pozícióit.

Ön ugyanakkor csak az érem egyik oldalát nézte, és nem tért ki arra a kérdésre, hogy a besszarábiai kérdés rendezetlensége és kapcsolataink bizonytalansága Romániával mennyire gyengíti a Szovjetunió nemzetközi pozícióit. Aligha fogja vitatni, hogy jóval nagyobb tekintéllyel, és erősebb mivoltunk tudatában léphettünk volna fel a pimasz Finnország, a Baltikum, Lengyelország és más szomszédainkkal szemben, ha nekünk magunknak sem lettek volna más sebeink, amelyeket Ön besszarábiai kérdésnek nevezett. Ön is említette a török kalandor politika lehetőségét. Ön úgy gondolja, hogy Törökország kalandor vállalkozásokat indítva, nem veszi figyelembe a kapcsolatainkat Romániával? És a nagyhatalmak? Vajon Curzon, amikor elküldte nekünk a májusi ul-

---

⁶¹ Szaggatottan aláhúzva az eredetiben.

timátumot,⁶² vagy amikor tervbe vette az afganisztáni kalandot, figyelmen kívül hagyta Románia ellenünk való felhasználásának lehetőségét? Kell bizonyítani Önnek, hogy a határvonal egy részének bizonytalansága, a kapcsolatok rendezetlensége a legközelebbi szomszédokkal vagy a békeegyezmény hiánya bármely országot gyengít, amely hasonló helyzetben van?

A vezető szervek még két hónappal ezelőtt is számoltak azzal, hogy a közeljövőben elkerülhetetlen lesz egy katonai összeütközés Lengyelországgal a német eseményekkel összefüggésben. Sokan úgy vélik nálunk, hogy ez a lehetőség még most sem kizárt. Ön hogy gondolja, erősödik, vagy csökken az erőnk attól, hogy ha bármelyik szomszédunkkal konfliktusba keveredünk, akkor Romániát mindenképpen az ellenfelünk szövetségesének kell tartanunk?

Őn azt mondja, sőt, korábban is azt mondta, hogy az egyezmény aláírása Romániával nem változtat majd a kapcsolatainkon, és hogy Romániát nem fogja kötelezni az aláírása, és amikor alkalmas lesz számára, megtámad bennünket. Az „üres papír” teóriáját ismerjük, és kiválóan értjük. Közülünk senki nem ad abszolút jelentőséget az egyezményeknek, és nem számít a csodatéteményeikre, de Ön elsőként aligha fogja tagadni az egyezmények és megállapodások viszonylagos jelentőségét.

Románia hő vágyakozása Besszarábia után nem az imperialista háború idején bontakozott ki, hanem már korábban is létezett, és Románia általános nemzeti aspirációinak volt a része. Besszarábia Romániához csatolásával Románia keleti irányú aspirációit teljesen kielégítette, ha eltekintünk az imperialista agyrémtől és az elvakult sovinsztáktól Odessza vonatkozásában. Ameddig vitatni fogjuk Besszarábiát, Románia nem tekintheti befejezettnek nemzeti törekvéseit, ezért valamilyen módon el kell érnie, hogy elismerjük az annexiót, s ha ezt nem tudja békés úton, akkor előbb vagy utóbb fegyvert ragad. Kétkedem abban, hogy a besszarábiai kérdés létezése nélkül Románia szövetségre lépett volna Lengyelországgal, amely kizárólag ellenünk támogatja őt, s nem a többi potenciális ellenségével, Magyarországgal, Jugoszláviával és Bulgáriával szemben. Abban az esetben, ha fegyveres konfliktusba kerül-

---

⁶² Curzon, George (1859–1925) angol politikus. 1919–1924 között külügyminiszter. A párizsi békekonferencián a Legfelső Tanácsban, illetve a Külügyminiszterek Tanácsában Nagy-Britannia képviselője. A dokumentumban a moszkvai angol diplomáciai megbízott által 1923. május 8-án a Külügyi Népbiztosságnak átadott diplomáciai jegyzékről van szó, amely „Curzon-ultimátum” néven vált ismertté. A jegyzékben az angol külügyminiszter különféle követeléseket terjesztett be: az angolelles szovjet propaganda leállítását Iránban és Afganisztánban, a vallási üldözések leállítását a Szovjetunióban, a Szovjetunió belvizein feltartóztatott angol halászhajók elengedését, és tulajdonosaik kárpótlását. Erre részletesen lásd: *Siskin*: i. m. 168–173.

nénk Lengyelországgal, akkor Románia a lengyelek oldalán fog harcolni, és korántsem abból a megfontolásból, hogy gyengítenie kell a szomszédját, és még csak nem is azért, mert ellátta a kézjeggyével a lengyel-román egyezményt, hanem elsősorban és főként azért, hogy elérje nálunk a kapcsolatok rendezését. Természetesen a kapcsolatok rendezésekor a militarista körök és a sovinszták ezer ürügyet fognak találni arra, hogy az ellenfelünk oldalán harcoljanak, de az a kérdés, hogy ez milyen visszhangra fog találni az országban, és meg tudják-e győzni a román tömegeket annak szükségességéről, hogy kalandor vállalkozásokba bonyolódjanak. Jelenleg formálisan háborúban állunk Romániával. Az álláspontunk az, hogy a román csapatok a mi területünket tartják megszállás alatt, és formálisan akár hadüzenet nélkül is bármikor átkelhetünk a Dnyeszteren. Ezzel a veszéllyel reálisan nem csak és főként nem annyira a román kormány számol, mint inkább a lakosság. Vannak információink arról, hogy több helyen pánikhangulat uralkodott el, amelyet a Vörös Hadsereg támadására vonatkozó híresztelések váltottak ki. Így hát egy dolog csatlakozni az ellenünk harcoló Lengyelországhoz, azzal az ürüggyel, hogy el kell hárítani a reális fenyegetést, és más dolog az, hogy a kapcsolataink Romániával teljesen rendezettek, és a román parasztságot fegyverbe szólítják a preventív háború számára érthetetlen jelszavával vagy valamilyen hasonló absztrakt sovinszta biztatással.

Másrészt, Ön azt írja, hogy a kapcsolatok rendezésével megfosztjuk magunkat az olyan potenciális szövetségeseiktől, mint Magyarország, Jugoszlávia és Bulgária. Ez csak részben igaz, mivel ezek az országok szintén nem hisznek az egyezmények mindenhatóságában, és jól tudják, hogy egy formális egyezmény aláírásával a besszarábiai kérdés közel sem oldódik meg. Továbbra is közeledni óhajt felénk Litvánia, annak ellenére, hogy aláírtuk a rigai szerződést. Ez vonatkozik Németországra is, amely a politikai érdekközösséget nem a Franciaországgal meglévő viszályunkra építi, hanem a Lengyelországgal meglévő ellentéteinkre, amelyek ismét csak fennállnak, annak ellenére, hogy formálisan rendeztük vele a viszonyunkat. Ez kevésbé érvényes Csehszlovákiára. Nincs ezért alapunk azt feltételezni, hogy az egyezmény aláírásával Románia mostani szomszédait kizárjuk a szövetségeseink sorából. Úgy vélem, hogy a korábbiakhoz hasonlóan hajlandóak lesznek együttműködni velünk. Itt hosszú történelmi perspektívákra gondolok, mivel jelenleg ezek az országok egyelőre semmilyen hajlandóságot nem mutattak a dologra, még akkor sem, ha félig háborúban állunk Romániával, és inkább a mi ellenségeinket támogatták, mintsem Románia ellenségeit.

Tehát ha a szovjet-román vita rendezése hasznos Romániának, akkor nekünk is hasznos. Egy ilyen rendezés megerősít bennünket, lehetőséget nyújt arra, hogy aktívabb politikát folytassunk más, a Szovjetunió gaz-

dasági megerősítése szempontjából lényegesebb irányokban. El kell azonban még dönteni azt a kérdést, hogy milyen áron vásároljuk meg ezt a boldogulást.

Itt egyelőre nem tudok Önnel vitatkozni, mivel senki semmilyen konkrét javaslatot nem tett még, és semmilyen elképzeléssel nem állt elő. Nem kívánom elmondani a személyes véleményemet, amíg sem a Külügyi Népbiztosság Kollégiumának, sem a kompetensebb tanácstestületnek még nincs kialakított álláspontja. Majd a maga idejében, ha szükség lesz rá, megvitatjuk ezt a kérdést.

Egyelőre csak arról volt szó, hogy egyáltalán törekednünk kell-e arra, hogy rendezzük a kapcsolatainkat Romániával, vagy előnyösebb, ha a jelenlegi helyzetnél maradunk, és alkalmas-e a mostani pillanat a kérdés rendezésére? Az első kérdésre választ adnak a fentebbi gondolataim, a másodikról pedig pozitív döntés született.

Itt mi is az Ön egyik teljesen hiteles nézőpontjából indulunk ki, ami arra vonatkozik, hogy most nem érezzük magunkon a győztes ellenség hadseregének nyomását, és hogy teljesen szabad az akaratunk. Eddig az összes területi vitánkat a szomszédainkkal fegyverropogás mellett oldottuk meg, számunkra teljesen kedvezőtlen politikai körülmények mellett. Most először kezdetünk tárgyalásokat az egyik szomszédunkkal, egy számunkra nagyon előnyös helyzetben. A nemzetközi helyzetünk kedvezőbb, mint valaha. Több országgal is konszolidáltuk a viszonyunkat, Lengyelország belsőleg gyenge, Olaszország felveszi velünk a diplomáciai kapcsolatokat, a teljes európai sajtóban arra vonatkozó híresztelések (igaz, nagyon túlzók) keringnek, hogy Anglia és Franciaország el fog ismerni bennünket, Magyarország egy erős pártfogóra talált Anglia révén, Bulgária pedig Olaszország révén. Világos, hogy ebben a helyzetben nagyobb engedményekre kényszeríthetjük Romániát. Meg kell várnunk azt, hogy megváltozzon ez a helyzet, és eltűnjön a békeállapot, és akkor kezdjük tárgyalásokat, amikor – ahogy többen feltételezik, – már háborúba kevertek bennünket, és amikor ismét „*az ellenség hadseregének nyomását fogjuk érezni magunkon*”?

A Romániával folytatott vitánk rendezésének elhalasztása csak egy esetben lenne lehetséges, akkor, ha egészen bizonyosak lennénk a béke tartósságában, legalább a következő két évre, illetve Anglia és Franciaország tényleg elismerne minket, és már a közeljövőben támogatnák a Romániával szembeni követeléseinket. De ebben még nem vagyunk bizonyosak.

Egyetértek Önnel, hogy a Romániával folytatott vitánk békés rendezése csökkenti a Besszarábia annexióját jóváhagyó szövetségesekkel szembeni követeléseink érvényesítésének lehetőségét. Először is csök-

kenti, de nem szüntetheti meg, másodszor is csak abban az esetben, ha mi is elismerjük az annexiót.

Nem foglalkozom azzal a taktikai kérdéssel, hogy egyáltalán mennyire lenne lehetséges és kényelmes elutasítón vagy legalább kitérően válaszolnunk Románia javaslatára. Ön mit javasolna, szabjunk valamilyen előzetes feltételt, mint ahogy korábban Románia tette ezt? Kérem, válaszoljon erre a kérdésre. Ön állandóan arról ír, hogy mennyire fontos számunkra Besszarábia, de arra az egyetlen aktuális kérdésre, hogy elfogadjuk-e vagy elutasítsuk Románia javaslatát egy konferencia megtartásáról, semmilyen választ nem ad.

Mit kockáztatunk, ha belemegyünk ennek a konferenciának a megrendezésébe? Tegyük fel, hogy nem állapodunk meg, és mindkét fél álláspontja elfogadhatatlan lesz a másik számára, és ezzel „ráfizetünk”? Kinek származik ebből haszna? Válaszolok: teljes egészében nekünk. Románia már öt éve megszállva tartja Besszarábiát, anélkül, hogy bármiféle ellenállást tanúsítottunk volna. Többször tettünk javaslatot Romániának a békére, de mindig visszautasította. Ezek után még meglepő, hogy Európában az a benyomás alakult ki, hogy teljesen belenyugodtunk Besszarábia annexiójába? A mi érdekünk, hogy eloszlassuk ezt a benyomást. Ha a konferencián jól hallhatóan elutasítjuk az annexió elismerését, vagy népszavazást követelünk a népek önrendelkezési jogára hivatkozva, ezzel csak mi nyerhetünk és nem Románia. Románia helyzete ezerszer rosszabb lesz. Az összes Ön által felsorolt hátrányt, amely a besszarábiai kérdés rendezetlenségéből következik, Románia sokkal jobban meg fogja érezni, és mi nemcsak „*meggyógyítjuk ezt a sebet a román testen,*” hanem éppen ellenkezőleg, le is kaparjuk onnan.

Románia azt fogja érezni, hogy romlik a helyzete amiatt, hogy nyilvánosan kifejtjük álláspontunkat a besszarábiai kérdésről. Hát ezért tért ki négy éven keresztül a konferencia elől úgy, hogy előzetes feltételként szabta a besszarábiai kérdés kizárását annak napirendjéről. Ha most előzetes feltétel nélkül beleegyeznek a konferenciába, akkor az vagy azért van, mert rendkívül gyengék a nemzetközi pozíciói, vagy mert hamisan informálták azt állítva, hogy készek vagyunk engedményt tenni neki, de lehet, hogy ebben mindkét tényező szerepet játszott. Mindenesetre semmit sem kockáztatunk, de sokat nyerünk, akármi is legyen a konferencia kimenetele.

Azt kérdezi, hogy miért lehetett elismerni a népszavazást Felső-Szilézia esetében, és miért lehetett elutasítani Besszarábia esetében, miért lehetett megosztani Felső-Sziléziát, és Besszarábiát miért nem lehet? Csak megismételni tudom az Ön által feltett kérdéseket. Miért? Ezt senki nem tudja, és mi ki fogjuk használni ezt a helyzetet.

Aligha fog bárki is tiltakozni az ellen, hogy a követeléseink sorába vegyük Bukovinát. De egyelőre csak egy kardinális kérdéstről beszélünk: Besszarábiáról, nem térve ki részletesen a vita minden tárgyára. A Besszarábiára és Bukovinára vonatkozó követelések természetesen nem egyenértékűek, és nem érvelhetünk mellettük ugyanazzal az erővel.

Úgy döntöttünk, hogy februárig húzzuk a konferenciát, abban a reményben, hogy addigra aláírjuk az egyezményt Olaszországgal, Anglia elismer bennünket, és lehetséges, hogy a tárgyalások Franciaországgal körvonalazódni kezdenek. Ebben az esetben természetesen már más hangnemben beszélhetünk Romániával, mint három évvel ezelőtt Varsóban. Ebből egyáltalán nem következik ugyanakkor, hogy az akkori javaslatunk hiba volt, mivel nem lehet hibának vélni a kapcsolataink rendezését Finnországgal ugyanazon az alapon. De most erősebbek vagyunk, és egy előnyösebb egyezményre tehetünk szert. Ha veszítünk Romániával szemben, akkor valószínűleg máshol nyerni fogunk. Akkor olyan lenne a helyzetünk, hogy toldozva-foldozva kellene manipulálnunk.

Másolatok: a Kollégium tagjainak,⁶³
Üdvözlettel: (Litvinov)⁶⁴
a Politikai Iroda tagjainak

4.

**Hrisztyian Rakovszkij harmadik feljegyzése Makszim Litvinovnak a besszarábiai kérdéstről
London, 1924. február 11.
(Gépelt eredeti. RGASZPI, f. 359. op. 1. gy. 8. l. 28–37.)**

*Harmadik feljegyzés Besszarábiáról és Bukovináról*⁶⁵
London, 1924. február 11.

Litvinov elvtársnak, Moszkva

---

⁶³ A Kollégium a Külügyi Népbiztosság legszűkebb döntéshozó testülete volt, amelynek tagjai vezető beosztású és magas rangú diplomaták lehettek. 1924-ben négy tagja volt: Georgij Csicserin népbiztos és két helyettese, Makszim Litvinov első helyettes, Lev Karahan második helyettes, illetve Fjodor Rotstejn, a Mezsduarodnaja zszizny című külpolitikai szaklap felelős szerkesztője. Erre ld. *Ocserki isztorii Mínyisztyersztva Inosztrannih Gyel Rosszii*. I. m. 74.

⁶⁴ Géppel írva.

⁶⁵ Kézírással betoldva a gépelt szöveg tetején.

Másolatok: Csicserin elvtársnak, a Politikai Iroda tagjainak, és az UK(b)P KB Politikai Irodájának
Tisztelt Makszim Makszimovics!

Előre elnézést kérek amiatt, hogy ebben a feljegyzésben visszatérek a besszarábiai kérdés fejlődésére vonatkozó diplomáciai emlékeimre. Ezt azért teszem, hogy Önnek pontosabb elképzelései legyenek az álláspontomról a kérdésben.

Előzetesen meg kell jegyezmem, hogy természetesen én nem vádoltam a Külügyi Népbiztosságot, hogy bármikor is szándékosan félresöpörte volna a nemzeti kérdést. Az előző feljegyzéseimben még csak nem is céloztam erre. Egyúttal kétségtelen, hogy az objektív feltételek olyanok voltak, hogy mégiscsak félresöpörtük a nemzeti kérdést, és ráadásul, amikor az objektív feltételek megváltoztak, tehetetlenségünkön fogva folytattuk ezt a régi politikát. A legutóbbi levelemben már írtam arról, hogy éppen Ön tett szemrehányást a moszkvai Külügyi Népbiztosságnak amiatt, hogy a kelet-galíciai kérdésben baklövést követett el, és már nagyon későn kapott észbe, hogy tiltakozzon. Ha időben tiltakozott volna, akkor talán sem Olaszország, sem Anglia, sőt, talán még Franciaország sem hagyta volna jóvá az annexiót. (Utána fogok nézni, hogy a Nagyköveti Konferencia határozata átment-e az illetékes parlamenteken, mert ha nem, akkor a Nagyköveti Konferencia határozatai érvénytelenek, mint ahogy a francia kormány részéről érvénytelenek a Nagyköveti Konferencia Besszarábiával kapcsolatban hozott határozatai, mivel a francia parlament még nem ratifikálta azt).

A besszarábiai kérdéssel kapcsolatban a mi politikánk óvatosabb volt, de csak annyiban, amennyiben a legfelső politikai szervünk tudomásul vette az én álláspontomat és más ukrán elvtársak álláspontját, amelyeket nem csak szóban, hanem néha írásban is kifejtettünk.

Erről a kérdésről a leggyakrabban Iljicsel⁶⁶ beszélünk. Mihelyt megérkeztem Stockholmból Pétervárra az októberi forradalom után, ez volt az egyik kérdés, amit megbeszéltünk vele. Emlékszem arra, ahogy az Alkotmányozó Gyűlés megnyitásának előestéjén a Szmolnijban, a dolgozószobájában beszélgettünk. A beszélgetést Blagonravov⁶⁷ látogatásai szakították meg, aki azért jött be Iljicshez, hogy az eszerek készülődéséről értesítse, és direktívákat kérjen tőle (emlékszem, amikor Iljics

---

⁶⁶ Itt nyilván Vlagyimir Iljics Leninről van szó.

⁶⁷ Blagonravov, Georgij Ivanovics (1896–1938) bolsevik politikus. 1917. november 5-én a Petrográdi Forradalmi Katonai Bizottság a petrográdi erőd parancsnokává nevezte ki. 1917–1918-ban az Össz-szövetségi Végrehajtó Bizottság (VCIK) és a Keleti Front Forradalmi Katonatanácsának tagja.

azt mondta neki, hogy ne fogják vissza magukat, ha szigorú intézkedéseket kell foganatosítani). Arról beszélünk akkor, hogy Besszarábia, ha úgy kívánja, természetesen egyesülhet a leendő Román Szovjet Szocialista Köztársasággal, és ha Romániában szovjet hatalom lenne, akkor most persze a kérdés rendezése semmilyen nehézségbe nem ütközne.

Később, amikor Odesszában az ukrainai és romániai ellenforradalommal szembeni küzdelemre létrehozott Legfelső Autonóm Kollégiumot vezettem,⁶⁸ teljes mélységben kellett foglalkoznom ezzel a kérdéssel. Az ukrán diplomáciai „vörös könyvekben”, például a Romániáról szóló könyvben, egy sor olyan dokumentumot talál, amelyek erre az időszakra vonatkoznak, többek között azt a dokumentumot, amit én az akkori román miniszterelnökkel, és külügyminiszterrel, Averescu tábornokkal írtam alá 1918. március 5-én, s amelynek értelmében a román csapatoknak 2 hónap leforgása alatt el kellett volna hagyniuk Besszarábiát. Ettől a pillanattól kezdve folyamatosan tiltakoztunk a román politika ellen, megszámlálhatatlan mennyiségű diplomáciai jegyzéket küldtünk nekik, amelyek többségét Csicserin elvtárs kérésének megfelelően én szövegeztem meg.

A besszarábiai kérdés felvetésére a külpolitikánkban igazán akkor nyílt lehetőség, miután befejeződtek a harcok a lengyel fronton és Vrangél⁶⁹ ellen. Ez 1921 elején volt. Arra a kérdésre kellett válaszolnunk, hogy mit csináljunk az 5 milliós hadsereggel, amelynek jó harmada Ukrajna területén volt, és féltünk, hogy mi lesz vele, ha szélnek eresztjük, mivel attól tartottunk, hogy a demobilizáció hatalmas elégedetlenséghez fog vezetni az országban. Akkor egyes ukrán elvtársak, és részben Frunze⁷⁰ elvtárs arra gondolt, hogy hadseregünket, amelynek Vrangél veresége után nőtt a harci kedve, Besszarábia felszabadítására használjuk fel. Ez a gondolat nagyon csábító volt Iljics számára is. Magához hívatott, és kifejezetten velem vitatta meg, hogy mi legyen. Nyíltan kifejtettem neki az aggályomat arról, hogy Besszarábia elfoglalása

---

⁶⁸ Oroszul Verhovnaja avtonomnaja kollegija po russzko-ruminszkim gyelam. A Népbiztosok Tanácsa által 1918 januárjában létrehozott szerv, amely a Besszarábiát elfoglaló román erőkkel szembeni ellenállást szervezte. Székhelye Odessza volt, elnöke Rakovszkij.

⁶⁹ Vrangél, Pjotr Nyikolajevics (1878–1928) orosz katonatiszt és politikus. 1920 tavaszától az Anton Gyenyikin nevével fémjelzett fehérgárdista Önkéntes Hadsereg főparancsnoka. A francia segítséggel újjászervezett Orosz Hadsereg főparancsnokaként az ellenőrzése alatt áll Dél-Ukrajnában és a Krím-félszigeten diktátorrá válik. A Vörös Hadsereg 1920 őszére kiveri csapatait a Krímből. Az 1920-as években haláláig Belgiumban és Franciaországban élt emigrációban.

⁷⁰ Frunze, Mihail Vasziljevics (1885–1925) szovjet katonai vezető. A polgárháború idején a Keleti és Déli Front parancsnoka. 1920–1921-ben az UK(b)P KB tagja, az Ukrán Népbiztosok Tanácsának elnök-helyettese. 1921-től az OK(b)P KB tagja, 1924–1925-ben hadügyi népbiztos-helyettes.

háborúba sodor bennünket Romániával, és a belső erőforrásaink nem teszik lehetővé, hogy új háborút indítsunk. Nem tudom, hogy ezek az érvek, vagy mások hatottak-e rá, de mindenesetre Iljics nem ragaszkodott tovább ehhez az elképzeléshez.

Ugyanezen év nyarán a legfelső politikai szervünk⁷¹ viszonya a besszarábiai kérdéshez gyökeresen megváltozott, gondolom, Lev Davidovics beszédének köszönhetően is,⁷² aki a harci cselekmények idején Ukrajnában volt, és megtudta, hogy Besszarábia elfoglalásának gondolata egy csapással à la [M]jelihovszkij,⁷³ még mindig elevenen él egyes elvtársak fejében. A Politikai Iroda úgy határozott, hogy tárgyalásokba kell lépni Romániával a besszarábiai kérdés megoldása céljából, annak a javaslatnak a szellemében, amit Karahan elvtárs⁷⁴ tett Varsóban a román delegátusnak, Filalitinek.⁷⁵ Ön is tudja, hogy ettől a hatalmas politikai hibától Take Ionescu⁷⁶ vak gögössége mentett meg bennünket, aki a francia kormány akaratát teljesítette, amely kategorikusan arra utasította Filalitit, hogy utasítson vissza bárminemű tárgyalási javaslatot Besszarábiáról.

Mi Ukrajnából a leghatározottabban tiltakoztunk ezen politika ellen, és én, az Ukrán Politikai Iroda meghatalmazása alapján, egy feljegyzést írtam az OKP KB Politikai Irodájának. Ez 1921 nyarán volt. Ezek után, amikor a Politikai Iroda egyes tagjaival beszélgettem, már ők is beleegyeztek, hogy valóban megengedhetetlen a besszarábiai kérdést adás-vétel tárgyává tenni, és hogy ez a politika alááshatja a tekintélyünket.

Ennyit a tényekről. A továbbiakban is szükség lesz rájuk. Most rá szeretném irányítani a figyelmet egy mozzanatra a levelében, amelyben rámutat, hogy ha beleegyezőnk Besszarábia Románia általi annektálásába, az nem fogja örökre eldönteni a kérdést, és rámutat arra, hogy manapság az egyezményeket egy üres papírnak tarthatjuk. Én is ugyanezt

---

⁷¹ Az OK(b)P KB Politikai Irodájáról van szó.

⁷² Lev Davidovics Trockij (1879–1940) bolsevik politikusról van szó. 1918-ban külügyi, majd hadügyi népbiztos, a Köztársaság Forradalmi Katonai tanácsának elnöke, a Komintern Végrehajtó Bizottságának tagja. A szovjet delegáció vezetője a breszt-litovszki béketárgyalásokon. Trockij említett beszédére vonatkozólag közelebbit nem találtunk.

⁷³ A tulajdonnév kezdőbetűjének kiolvasása a cirill betűs szöveg alapján bizonytalan. Az illető személyére és az eseményre vonatkozólag közelebbi adatot nem találtunk.

⁷⁴ Karahan, Lev Mihajlovics (1889–1937) szovjet diplomata. 1918-tól a külügyi népbiztos második helyettese. 1921–1922-ben varsói követ, 1923-tól 1927-ig a Szovjetunió diplomáciai képviselője Kínában.

⁷⁵ Filaliti, Gheorghe román diplomata. 1920–1921-ben konstantinápolyi diplomáciai megbízott, az 1921. szeptember–októberi varsói szovjet–román konferencián a román delegáció vezetője. Karahan javaslatára lásd a 47. sz. jegyzetet.

⁷⁶ Ionescu, Take (1858–1922) román politikus. 1920. június 13.–1921. december 16. között külügyminiszter, 1921. december 18.–1922. január 19. között miniszterelnök.

mondtam, és ezt mondom most is, de megismétlem, hogy üres papír azok számára, akik erősek. De amíg nincs erőnk, az egyezmény, bármennyire is üres papír legyen, inkább erőtlenné tesz bennünket, és megkötí a kezünket. Nem írhatunk alá olyan szerződést Romániával, amely neki juttatja Besszarábiát, és a következő napon, mintha mi sem történt volna, tiltakozni kezdünk Románia politikája ellen, a besszarábiai parasztokkal kapcsolatban. Aláírásunk sokkal jobban megkötí a kezünket, mint ahogy az most egyelőre tűnik. Ha azután is beszélünk Besszarábiáról, hogy magunk adjuk oda Romániának, akkor azt fogják kérdezni tőlünk, hogy ki kényszerített bennünket arra, hogy beleegyezzünk Besszarábia Romániához csatolásába. Mint ahogy most is, amikor azok után, hogy aláírtuk a tengerszorosokról szóló konvenciót, arról panaszkodunk, hogy lord Curzon politikájával mindenféle ütközőzónákat akar állítani közöttünk és Anglia között, és növelni akarja az esélyét az országaink közötti összeütközésnek. Azt kérdezik ezért tőlünk: ki kényszerítette Önöket arra, hogy aláírják a konvenciót? Késő bánat.

A szovjet hatalom külpolitikája kétségtelenül a csodálat és lelkendezés tárgya lesz a jövő generációinak szemében. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy néha nem követünk el nagyon nagy hibákat, amelyeket nehéz megérteni, s amelyek alig magyarázhatók meg objektív okokkal. Ilyen hibának vélem a Karahan által Varsóban tett javaslatot.

De Ön azt kérdezi: elutasíthatjuk-e a tárgyalásokat Romániával, amikor ők tesznek nekünk javaslatot.

Én is amellet vagyok, hogy tárgyaljunk a románokkal, de van különbség tárgyalás és tárgyalás között. Milyen célból szeretne Ön tárgyalni a románokkal? A legfelső politikai szervünk határozatának értelmét Ön világosan kifejtette az egyik előző levelében: kezdjük tárgyalásokat Romániával azért, hogy megszüntessük a vitás kérdéseket. Ez pedig világosan hangzik: engedjük át Besszarábiát a románoknak. Ebben a tekintetben nem kell semmilyen illúziót táplálni. A jelenlegi helyzetben, és a Besszarábiával kapcsolatos politikánk mellett, ezt a kérdést másként nem lehet feltenni, minthogy átengedjük a románoknak. Kiválóan ismerem az elszemtelenedett román bojárok hangulatát, és tudom, hogy még egyáltalán nemrég milyen dühös jajveszékelésbe kezdtek annak kapcsán, hogy a szerbeknek átengedtek néhány falut más falvakért cserébe, amelyeket a szerbek engedtek át a Bánságban. Ismerem a balkáni államok sovinszta pszichológiáját, amely arra vezeti őket, hogy inkább harcoljanak, mintsem átengedjenek a másoknak egy földdarabot. Tudom, hogy a románok milyen mohón foglaltak el tőlük jobbra és balra földet a szomszédaitól, hogyan fosztották ki Közép-Európa minden egyes szegletét, és hogyan zsebelték ki a legyőzött népeket.

Ha nem ezek a céljai, akkor biztos kudarcra és ezeknek a tárgyalásoknak a megszakadására számíthat, ami a Romániával való közeledés helyett, éppen ellenkezőleg, még nagyobb elhidegülést fog eredményezni. Nem tudom, milyen okból írta nekem Londonba, hogy inkább ne kezdjünk tárgyalni, mintsem tárgyalni kezdjünk, de sikertelenül fejezzük be a tárgyalásokat.

Ami engem illet, ha én tárgyalnék Romániával, nem szégyellném teljesen nyíltan felvetni a besszarábiai kérdést. Nem szégyellném teljesen megváltoztatni a besszarábiai kérdésben követett taktikánkat. Eddig az egész világ, és így a románok szemében is olyan emberek benyomását keltettük, mint akik a következő kéréssel üldözik a románokat: kérjük, vegyék el tőlünk Besszarábiát, mire a románok így válaszolnak: nem kell a beleegyezésük, Besszarábiát megkaptuk Mackensentől,⁷⁷ s e mellett van Franciaország és Anglia, és ez nekünk elégséges. Valójában állandóan azt javasoltuk a románoknak, hogy kezdjenek tárgyalásokat velünk, sőt, Karahan még többet is javasolt nekik. És ennek az értelme egyetlenegy dolog volt: kérjük, vegyék el Besszarábiát, de a mi kezünkől vegyék el.

Most, amikor nincs mitől félnünk, sem egy új blokádtól, sem egy új intervenciótól, amikor Anglia és Olaszország elismert minket, Franciaország pedig célzott arra, hogy aprópénzzé válthassa a Kisantantot a velünk folytatott tárgyalásokon, illetve visszatarthassa a bukaresti bojárokot és javasolhatja nekik, hogy nincs több értelme Besszarábia megtartásának, szerintem a következő lenne a legcélszerűbb taktika:

1. Románia tárgyalásokra vonatkozó javaslatára azt válaszolnám, hogy kész vagyok tárgyalni, mihelyt a csapataik a Prut mögött lesznek. Amíg román katonák tartózkodnak Besszarábia területén, nem tárgyalunk Önökkel. Önök úgy foglalták el Besszarábiát, hogy aláírtak egy, az összes szövetséges nagykövet kézjegyével megerősített dokumentumot Iași-ban arról, hogy ez az intézkedés kizárólag ideiglenes, és az a célja, hogy biztosítsa a román és az orosz sereg ellátását gabonával és takarmánnyal. 1918. március 5-én aláírtak egy egyezményt, amelyben még egyszer megerősítették, hogy nincsenek követeléseik Besszarábiára vonatkozólag, és két hónap leforgása alatt elhagyják a területet.

2. Hozzákezdzenék a besszarábiai emigráció szervezéséhez Ukrajna területén, és létrehoznék Odesszában, Kijevben vagy Harkovban egy központot, ahol besszarábiaiak százai vagy ezrei tanulhatnának, és egy

---

⁷⁷ Mackensen, August (1849–1945) német katonai vezető. 1916-tól a Románia elleni hadműveletek végrehajtására létrehozott német–osztrák–magyar–bolgár hadseregcsoport parancsnoka. 1917–1918-ban a romániai német katonai közigazgatás vezetője.

besszarábiai irredenta szervezetet alakíthatnának.⁷⁸ Besszarábián belül a kommunista mozgalom mellett a nemzeti mozgalmat is támogatnám, nem csak az ukránokat, bolgárokat és oroszokat, hanem magukat a román parasztokat is, az úgynevezett moldovánokat, akik olthatatlan gyűlöletet táplálnak a román uralkodó osztály iránt, és szívesen fogják üdvözölni az autonóm vagy a független Besszarábiát.

3. Brosúrák és könyvek terjesztésével megpróbálnám széles körben népszerűsíteni a besszarábiai kérdést külföldön, és nem engednék meg olyan botrányos dolgokat, amelyek az elmúlt évben történtek. Akkor még a „Manchester Guardianban” is sikerült a román kormánynak egy felháborító cikket közölnie, amelyben küzdelmünket a besszarábiai parasztok felszabadításáért úgy tüntették fel, mint egy törekvést Besszarábia területének annexiójára. (Ezt akkor tudtam meg, amikor Harkovban voltam.) Az ilyen broszúrák és könyvek kiadásához senki nem rendelkezik olyan gazdag anyaggal, mint mi. Milyen kimeríthetetlen kincset jelent a román levéltár. Ha Ön személyesen fogna hozzá ehhez a dologhoz, és sokkal jobban figyelne a hírhedt Balkáni osztály munkáját, akkor már régen készen lenne ez a könyv.

4. Határozottabb politikát folytatnék Bulgária és Magyarország irányában. Az, hogy ott fasiszta kormányok vannak hatalmon, engem nem zavar. Egy aktív és okos politika a részünkről éppen ellenkezőleg, csak megkönnyíti saját pártunk és a vele szomszédos forradalmi nacionalista elemek munkáját. Bulgária orientálódása Olaszország felé már teljesen kudarcot vallott. Mussolini, aki Belgrád ellen használta ki Cankovot, most, amikor megkötötték a megállapodást Jugoszláviával, odadobja koncként Bulgáriát neki, és kiemeli, hogy mennyire nem becsüli a bolgár nemzeti érdekeket. Ugyanilyen kudarccal fog végződni Magyarország orientálódása is Olaszország felé. Már arról beszélnek, hogy Olaszország és Románia egy, a jugoszláv–olaszhoz hasonló megállapodást fog kötni egymással.

Ez lenne az a politika, amit Romániával szemben folytatnék. Besszarábiáért egyetlen tőlényünket sem érdemes elpazarolni, egyetlen vörös katonánkat sem szabad feláldoznunk, mivel biztos vagyok benne, hogy a besszarábiai kérdést egy politikai manőverrel meg lehet oldani. A besszarábiai kérdésben az idő a legjobb szövetségeseink. A román szem-

---

⁷⁸ Később a legjelentősebb besszarábiai emigráns központ 1924-ben alakult meg Moszkvában, azok után, hogy az OK(b)P KB Politikai Irodája 1924. szeptember 25-én elfogadta az UK(b)P KB javaslatát az Autonóm Moldáviai Szovjet Szocialista Köztársaság megalakításáról. Az emigráns szervezet Moszkvában tevékenykedett 1932-ig. Erre lásd: *CK RKP(b)–VKP(b) i nacionalnij voprosz. Knyiga 1. 1918–1933 gg.* Szosztavityeli: L. Sz. Gatagova – L. P. Koseleva – L. A. Rogovaja. („Dokumenty szovjetszkoj isztorii). Moszkva, 2005. 265–269.

telenség most átadja a helyét az óvatosságnak. Természetesen, hűnek maradván a hagyományos képmutatásukhoz, mialatt a román bojárok megkezdik a játszmájukat velünk, addig a legkönyörtelenebb politikát folytatják a kommunistáinkkal szemben, lelövik őket, mint a vadakat, vagy a börtönökben gyötrik agyon őket. A Romániában tomboló önkény egyedülálló a maga nemében. Egy idő után a románok kétségtelenül még erősebben fognak hízelegni nekünk. Románia mindenféle közvetítőt kezd majd keresni és arra fog kérni minket, hogy tárgyaljunk vele. Sőt, lehet, hogy mindenféle kompenzációra javaslatot tesz majd nekünk.

Érdekes, hogy Románia szomszédai miként ítélik meg a besszarábiai kalandot. Az, hogy Csehszlovákia és Jugoszlávia nem akar belegabalyodni, Ön előtt is ismert. Megkérdeztem a francia politikában jártas [J.] urat,⁷⁹ nem gondolja-e, hogy Lengyelország az egyezményben arra kötelezte magát, hogy a Dnyeszterig, és nem a Prutig húzódnak a román határt fogja védeni. Erre [J.] azt válaszolta nekem: ritkán fordul elő, hogy a védelmi egyezmények jogilag bizonytalan határookra vonatkozzanak, és az a mély meggyőződése, hogy a lengyel–román egyezmény kizárja Besszarábiát.

Mindennek zárásaként a fasiszták által nemrég meggyilkolt egykori bolgár miniszter, Genadiev⁸⁰ szavait idézném fel, amelyeket Genovában vagy Lausanne-ban mondott nekem: „*elég az, ha valaki egy orosz katonai sapkában tűnik fel a besszarábiai határon, s a románok máris a Pruton túl találják magukat*”. Az általános vélemény az, hogy mint hatalmas forradalmi ország, már olyan hangosan hallathatjuk a szavunkat, hogy azt mindenütt meghallják, nem lesz nehéz megoldást találnunk a besszarábiai kérdésre.

Már írtam korábban, hogy a besszarábiai kérdés az a csomó, amely köré fonódik a balkáni és délkelet-európai politikánk. Természetesen értem, hogy mekkora jelentőséggel bír számunkra a Varsó–Berlin út, mivel a szövetség a forradalmi proletár Németországgal lehetőséget nyújt számunkra az összes többi kérdés rendezésére. Nem tudom azonban, hogy a történelem nem fog-e itt megviccelni bennünket, úgy, ahogy ezt már egyszer megtette Oroszországban 1917-ben, amikor a forradalom egy agrárországban győzött. Meg kell említeni, hogy volt még két tanácsköztársaság, szintén agrárországokban, Magyarországon és Bajországon, és egy másik agrárországban, Bulgáriában nemrég még

---

⁷⁹ Az orosz eredetiben Zs-vel írva. Az illető pontos személyazonosságát nem sikerült megállapítanunk.

⁸⁰ Genadiev, Nikola (1868–1923) bolgár politikus. Az első világháború előtt különböző kormányokban töltött be miniszteri tisztséget, 1903-ban földművelésügyi miniszter, 1913-ban külügyminiszter. 1923-ban a radikális jobboldali szervezet, a VMRO tagjai meggyilkolták.

munkás-paraszt felkelést is kirobbantottunk. Nem tudom azt sem, hogy be kell-e csuknunk a forradalom egyik útját, azt a forradalmi utat, amelyik a délkelet-európai agrárországokhoz visz bennünket Attól, hogy Romániának lesz-e békeszerződése velünk, és el fog-e ismerni bennünket Románia, vagy nem, nekünk nem lesz sem jobb, sem rosszabb.

Amikor 1920-ban, a Varsó elleni támadás idején, a Központi Bizottság plénumán megvitatták azt a kérdést, hogy elfogadjuk-e a javaslatot a londoni tárgyalásokra vonatkozólag, én, bár a javaslat elfogadásának a hívei közé tartoztam, a nekem feltett kérdésre, hogy milyen magatartást fog tanúsítani Románia a Varsó elleni támadásunk esetén, kategorikusan válaszoltam: nem fog megmoccanni. Zinovjev elvtárs⁸¹ a beszédeben amellett volt, hogy utasítsuk el a londoni tárgyalásokat, és szintén az én véleményemre hivatkozott. Most is azt állítom, hogy nincs miért félnünk Romániától. A belső osztályharc és nemzeti harc által bomlasztott, hosszú ideig súlyos pénzügyi válságot átélő (Lengyelország után Románia a pénzügyileg legjobban tönkrement állam Európában) Románia semmilyen támadó politikára nem képes ellenünk. Másrészt, mint ahogy rámutattam, a Lengyelországgal kötött szövetségét nemcsak Besszarábia, hanem elszigetelt helyzete is meghatározza: keleten négy szláv állam (Oroszország, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia) közé ékelődik. A románok lelkén nemcsak Besszarábia szárad, hanem az új és régi Dobrudza is, és egy sor más, a szomszédaiktól elfoglalt tartomány.

Nem kell nyugtalankodnunk az Oroszországban lévő román vagyion miatt sem, mivel ha valakinek kapnia kell valamit, akkor azok nem a románok, hanem mi vagyunk. 1918-ban már kifejtettem az akkor létező Romániai Szállításokat Felügyelő Bizottságban,⁸² hogy csak a hadianyag-szállítások Oroszországból 300 millió aranyrubelt tettek ki. A Romániában maradt vagyionunk hatalmas. Csak a lokomotívokból és vasúti szerkocsikból több mint 500. Mivel a románok ezt előre látták, igyekeztek összeállítani egy számlát, amit nekünk kellett volna benyújtaniuk, és már 15 milliárdot kapartak össze, „az orosz hadsereg romániai ellátása” címén.⁸³

---

⁸¹ Zinovjev, Grigorij Jevszejevics (1883–1936) bolsevik politikus. 1919–1926 között a Komintern elnöke.

⁸² A szervezet működéséről közelebbit nem sikerült kiderítenünk.

⁸³ Románia 1921 tavaszán 15 milliárd lejben állapította meg Szovjet-Oroszország adósságát Románia felé. Ez magában foglalta a román fronton harcoló orosz hadseregek ellátása címén felszámított összegeket, illetve a világháború idején Szovjet-Oroszországba került, a román államvagyon részét képező román állami aranykészleteket. A Külkereskedelmi Népbiztosság ezzel szemben 1922. január 28-án – kerekítve – 2 milliárd aranyrubelben állapította meg Románia adósságát Szovjet-Oroszországnak 1922. január 1-ei állapot szerint. Ez magában foglalta a cári Oroszország által Romániának szállított hadianyag értékét, illetve a román csapatok megsegítésére bevett, Moldva területén harcoló orosz hadsere-

Bár a legutolsó levelében Ön nyugodtabb a besszarábiai kérdésben folytatott vonalvezetésünk tartósságát illetően, én mégsem tudom aggodalom nélkül olvasni a gondolatait arról, hogy Románia nemzeti aspirációinak teljes kielégítése keleti irányban,⁸⁴ ha nem is baráti, de legalább semleges szomszédunkká teszi.

Így Ön arról beszél, hogy állítólag nem szándékozunk átengedni Besszarábiát, de egyúttal rámutat arra, hogy célszerű lesz, ha Románia nemzeti aspirációi teljesen kielégülést nyernek. Ilyen módon az Ön politikájának az előfeltétele éppen a román sovinszták étvágyának teljes kielégítése. Egyúttal ezeknek a román nemzeti aspirációknak a lényege éppen az, hogy a körülbelül 18 milliós lakosságból legalább 6 millió nem román, nem beszélve még egy millióról Besszarábiában, akik, bár moldován származásúak, a román uralom ellen vannak. A legbátrabb román nacionalisták, akik most már arról kezdenek beszélni, hogy a Dnyeszter és a Bug között románok élnek, és hogy Zsitomir is román város, a múltban még nem is álmodtak Besszarábiáról. A román nemzeti aspirációk nem terjedtek tovább más besszarábiai területekre azon a három besszarábiai kerületen, amelyeket 1856-ban Romániához csatoltak, majd 1877-ben visszacsatoltak Oroszországhoz. Ezt be tudtam volna bizonyítani Önnek a nálam lévő dokumentumok alapján.

Ezért úgy vélem, hogy semmilyen szempontból nem lehet igazolni az engedmények politikáját Románia vonatkozásában.

Kommunista üdvözlettel: *Hrisztyian Rakovszkij*⁸⁵

---

gek 1916–1918 közötti veszteségeit. A vagyoni jogi vitákra részletesen lásd: *Besszarabijana perekrjosztkje Evropejszkaj diplomatyii*. I. m. 284–286.

⁸⁴ Gépelt aláhúzás az eredetiben.

⁸⁵ Kézírással.

Lengyel Gábor:
Trockij kiszorítása az SZK(b)P-ből, az 1920-as évek első felében

Az 1920-as évek első felére a Szovjetunióban még semmi sem tűnt biztosnak, illetve alakulóban volt. Ezt egyrészt megállapíthatjuk politikai szempontból, gondolok itt arra, hogy még közel sem dőlt el ki fogja vezetni a pártot. Másrészt gazdasági szempontok tekintetében is a NEP bevezetésével egy kissé változtatni kellett az eredeti elképzeléseken, illetve rá kellett döbbsen a vezetőségnek, hogy az addig kijelölt út – nevezetesen a hadikommunizmus – követhetetlen. Az első kérdés természetesen nem képezhetette vita tárgyát addig, amíg Lenin egészségi állapota nem romlott, de az 1922. májusi első roham után ez a probléma is egyre inkább felvetődött a lehetséges utódjelöltek között.¹

Dolgozatomban ezt az 1921 és 1925 közt eltelt időszakot szeretném megvizsgálni, a későbbiek során minden lehetséges módon gyanúsított Lev Trockij szempontjából, elsősorban önéletrajzi művét, az 1929-ben íródott *Életem* címűt alapul véve.

A kezdésnek kicsit önkényesen kijelölt 1921-es évet véleményem szerint több szempontból is cezúrának tekinthetjük. Ezek közül a legfontosabbak, hogy eddigre ér véget a polgárháború időszaka, tehát alapvetően megváltozik az ország belső helyzete; 1921 márciusától Lenin bevezeti a NEP-et, valamint az 1921-es X. kongresszuson fontos határozatok születnek (így például a frakciózás tilalma, azaz a pártegységről hozott határozat)². Valamint említhetjük még, hogy ezen a kongresszuson számol le Lenin az ellene fellépő ún. „munkásellenzékkel”, ami igazolni látszik azt, hogy a párt monopóliuma ellen senki nem léphet fel, azaz megállapíthatjuk, hogy ettől kezdve válik az OK(b)P totalitárius párttá.³

Trockij és a NEP

Érdekes megfigyelni hogyan is viszonyult Trockij a NEP-hez. Röviden annyit mondhatunk, hogy felemásan. 1921-ben mikor ő is felismerte, hogy a hadikommunizmus nem folytatható tovább, támogatta az új

---

¹ Vö: BEBESI GYÖRGY: *A Szovjetunió a két világháború között*. In: BEBESI GYÖRGY-TURI KATALIN: *Egyetemes Történelem*. Szekszárd. 2000. 74.

² Mihail HELLER-Alekszandr NYEKRICs: *Orosz történelem*. II. Budapest, Osiris kiadó, 2003. 126. (Továbbiakban: HELLER-NYEKRICS, 2003.)

³ HELLER-NYEKRICS, 2003. 124.

irányt. Későbbi, 1936-ban írt *Az elárult forradalom* c. munkájában, tulajdonképpen kulákpártolónak nevezi a NEP-et.⁴

1919-1920 telét Trockij az Urálban töltötte, ahol a gazdaságot irányította, s jelentős megfigyeléseket tett ezzel kapcsolatban. Arra a következtetésre jut, hogy a hadikommunizmus rendszere nem tartható fenn tovább, ha el akarják kerülni a gazdaság összeomlását. Ezután a KB elé terjesztett egy javaslatot a kötelező beszolgáltatás megszüntetéséről, illetve terményadóval való felváltásáról, s az árucsere bevezetéséről.⁵ Ezt a javaslatot 1920 februárjában terjesztette a Központi Bizottság elé.⁶ Ekkor Lenin határozottan ellenzi ezt, s a KB is leszavazza 11-4 arányban. Valószínűleg a „gazdaság militizátora” elnevezés is abból származik, hogy ezek után Trockij úgy vélekedett, hogy ha a későbbiekben a NEP alapjait képező irányvonalat ellenzik, akkor legalább a hadi módszereket helyesen és rendszeresen valósítsák meg. Ennek kapcsán utasítja el a szakszervezetek önálló szerepét, mondván, hogy ha az állam irányít mindent, illetve osztja el az árukat, akkor a szakszervezeteket az iparirányítás és az állam rendszerébe kell integrálni. Ez volt az alapja az 1920-ban zajló szakszervezeti vitának, ami a Leninnel való kapcsolatát 1922-ig megrontja.

Ezzel szemben érdemes röviden szót ejteni arról, hogyan vélekedik a NEP-ről 1936-ban. Elismeri, hogy a hadikommunizmus támogatása a párt vezetői által, abból a reményből táplálkozott, hogy a forradalom hamarosan nemzetközi méreteket ölt (elsősorban Németországra gondolt), s a két ország kölcsönösen segíti majd egymást, ezáltal a szovjet ipar is gyors fellendülést produkál.⁷

Természetesen nem magát a NEP-et támadja, hanem azt bírálja élesen, ahogyan azt Lenin halálát követően Sztálinék alkalmazzák. Elismeri többek között azt is, hogy az ipari termelés 1921 és 1926 között ötszörös növekedést produkált.⁸ Amit leginkább helytelennek ítél az a falu, s a parasztok túlzott támogatása a trojka részéről, ami végül is a falusi kispolgárság megerősödését szolgálja a kollektivizálással szemben. „Buharin, a vezető frakció akkori teoretikusa kiadta híres jelszavát a parasztoknak: *„Gazdagodjatok!”*. Ez elméletileg feltételezte a kulákok fokozatos belenövését a szocializmusba. A gyakorlatban a kisebbség gazdagodását jelentette az óriási többség rovására.”⁹

---

⁴ LEV TROCKIJ: *Az elárult forradalom*. Budapest, Áramlat, 1989. 28-35. (Továbbiakban: EF)

⁵ LEV TROCKIJ: *Életem*. Budapest, Kossuth, 1989. 392. (Továbbiakban: Életem)

⁶ a javaslat egésze: Életem, 392.

⁷ EF, 29.

⁸ EF, 30.

⁹ EF, 31.

Összességében azt állítja, hogy Sztálin ekkor még a kollektivizálás legnagyobb ellensége, szemben vele, aki már ekkor az erőltetett iparosítás szószólója, s az általa ekkor megállapított számok gyakorlatilag teljesen megegyeznek a későbbiekben az Állami Tervbizottság (Goszplan) által javasoltakkal.¹⁰ Felrója a sztálini rendszer gyengeségeit, amely behódol a magántulajdonosoknak, ami ezáltal a szocializmus legfőbb ellenségévé válik, amely csak „a bürokrácia erejét és biztonságát növeli”, s elnyomja a tulajdonképpeni proletárokat.¹¹

Az epigonok összeesküvése

Az 1923/24-es időszak meghatározó Trockij politikai pályafutásában. Alapvetően megváltozik a helyzet Lenin első rohamától, ami 1922 májusában volt. Ekkor kezdett ugyanis nyilvánvalóvá válni, hogy hosszú távon nem számíthatnak Lenin vezető szerepére.

Itt ki kell térni a „lenini végrendelet” néven emlegetett dokumentumra, illetve arra is, hogyan vélekedett a forradalom vezére a párt későbbi irányításáról, valamint lehetséges utódairól. Ezt a levelet 1922. december 23-25-e között diktálta, amiben többek között javasolja, hogy több változtatást hajtsanak végre politikai rendszerükben. Azt ajánlja, hogy a KB tagok számát majd kétszeresére, azaz akár 100-ra emeljék (az addigi 53-ról).¹²

Megemlíti hat „kiváló KB tagot”, akiket külön-külön elemez. Nem részletezve ezeket, annyi látható belőle, hogy mindenkinek inkább a rossz tulajdonságait hangsúlyozza.¹³ Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy egyik jelölt egyszemélyes uralmát sem támogatta, hanem a párt testületi vezetése mellett állt ki.

Térjünk vissza Trockij álláspontjához. 1923 elején, a XII. kongresszusra készülve, egyre inkább látszik, hogy nincs sok esély Lenin részvételére. Ekkora egy érdekes kapcsolatrendszer kialakulása figyelhető meg. Ebben a fő motívum Lenin változó egészségi állapota. Értem ezalatt azt, hogy egyrészt a Lenin-Trockij viszony talán ebben az időszakban a legjobb, másrészt Sztálin tudhatta, hogy Lenin nem támogatja az ő egyszemélyes diktatúráját sem, így nyíltan nem léphetett fel Trockijjal szemben. Úgyeszen taktikázva, úgy kellett Trockij ellenes aknamunkáját szerveznie, hogy ha esetleg Lenin újra vissza tud térni a munkához, úgy tudjon visszakozni, hogy fény se derüljön Trockij ellenes ténykedései-

---

¹⁰ Megjegyzendő, hogy a Goszplan 1920-as felállításában Trockijnak jelentős szerep jutott.

¹¹ EF, 32.

¹² HELLER-NYEKRICS, 2003. 153.

¹³ Trockijnak felrója túlzott magabiztosságát, illetve, hogy csak a munka adminisztratív oldala iránt érdeklődik.

re.¹⁴ „Sztálin tudta, hogy Lenin támadást készít ellene és igyekezett minden oldalról körüludvarolni engem. Többször is elmondta, hogy a politikai beszámolót a Lenin utáni legbefolyásosabb és legtekintélyesebb KB-tagnak, azaz Trockijnak kell megtartania, hogy a párt nem vár mást és el sem fogadna mást. A hazug baráti hang próbálgatása még idegenebb volt számomra, mint leplezetlen gyűlölködésének megnyilvánulásában, különösen, mert indítóokai túlságosan is kilógtak.”¹⁵

Ez a visszafogott Trockij ellenesség Lenin halála után egyre inkább durvább jelleget ölt, s „... a Pravda jelére mindenhol, minden szónoki emelvényről, minden újságdalról és -hasábról, minden rejtett szögletből és zugból egyszerre megindult a trockizmus elleni kampány.”¹⁶

1923. októberében Trockij kijelenti, hogy támadást fog indítani a KB ellen. Ez először 1923. október 8-án egy levél formájában nyilvánul meg, amit csak ő ír alá (tartott a frakciózás vádjától). Egy héttel később azonban elkészül a „46-ok nyilatkozata”, amely a baloldali ellenzék zászlóbontásának tekinthető. Ennek első részében az országban kialakult súlyos gazdasági válság tényét hangsúlyozzák: sztrájkok, növekvő munkanélküliség, valamint a nehézipari üzemek többsége ráfizetéses.¹⁷ A kialakult súlyos helyzetért a PB többségi frakcióját teszik felelőssé.

A nyilatkozat második részében a pártéletben kialakult válságot bírálja: „Azt tapasztaljuk, hogy a párt egyre gyorsabban és immár leplezetlenül halad a kettészakadás felé: elszakad egymástól a titkári hierarchia és a köznép, a felülről választott hivatásos pártfunkcionáriusok és a pártéletből kizárt tagság tömege.”¹⁸

A nyilatkozat egyik leghangsúlyosabb részét képezi a sajátos „kinevezési rendszer” felelőssé tétele a pártban kialakult helyzet miatt. Ez röviden abban állt, hogy 1920-ban a Titkárság mellett létrehozzák a Számvevő-Elosztó osztályt, amely a polgárháború idején a párttagok katonai behívását szervezte meg. A polgárháború befejezése után azonban ez a szervezet a pártpozíciók elosztására állt át. 1923 végére az összes pártpozíció elosztásának kérdése ennek az osztálynak a kompetenciájába tartozott. Tehát a szervezet úgy nézett ki, hogy a Kongresszus megválasztja a KB-t, a KB megválasztja a PB-t, a Szervezőbizottságot és a Titkárságot. A Titkársághoz tartozó Számvevő-Elosztó osztály helyezi ki a kormányzósági és a járási pártbizottsági titkárokat, akik aztán meg-

---

¹⁴ Életem, 427.

¹⁵ Életem, 414.

¹⁶ Életem, 435.

¹⁷ HELLER-NYEKRICS, 2003. 153.

¹⁸ Idézi: HELLER-NYEKRICS, 2003. 154.

választják a Titkárságot megválasztó kongresszusi küldötteket. Ez volt az „önmagát választó Titkárság” rendszere, amivel Sztálin kezében tartotta a párt egész szervezetét.¹⁹

Lenin temetése

1924. január 21-én halt meg Lenin. Trockij ekkor Szuhumba tartott gyógykezelésre feleségével, mert ekkoriban az ő egészségi állapota is rossz volt.²⁰ A halálhír Tifliszben érte őket.

„Közvetlen vonalon kapcsolatba léptem a Kremllel. Tudakozódásomra a következő választ kaptam: *“a temetés szombaton lesz, úgysem érne ide. Javasoljuk, folytassa a gyógykezelését”. Választási lehetőségem tehát nem volt. ...Az összeesküvők a maguk módján helyesen okoskodtak: eszem ágában sem lesz ellenőrizni az információjukat, ...a céljuk pedig az, hogy időt nyerjenek.*”²¹

Sokan azonban kételkednek ezen kijelentéseiben. Későbbi írásaiban is magyarázkodni kényszerült maga előtt is, hogy miért nem ment el a temetésre. Van olyan feltételezés, hogy azért nem tért vissza, hogy még a látszatát is kerülje utódlási szándékainak, hisz ekkor Sztálinék már egyre sűrűbben emlegették Trockij bonapartista törekvéseit.²²

Azt gondoljuk, ha nagyon akart volna, el tudott volna menni a temetésre, hisz betegsége nem volt olyan súlyos. Valószínűleg ekkor szembe-sült azzal a ténnyel, hogy eltűnt mögüle az egyetlen biztos támasz is, amivel eredményesen vehette volna fel a harcot a trojkával. Hirtelen ezt a fajta „visszavonulást” látta a legjobbnak. Valamint arra is rádöbbenhetett, hogy ezzel visszavonhatatlanul megindul ellene is a döntő harc.

„*Hogyan veszítette el a hatalmat?*”²³

A fenti kérdést Trockij, saját elmondása szerint sokszor megkapta az emberektől. A konkrét választ erre azzal utasítja vissza, hogy ez a kérdés olyan jellegű, mintha egy tárgy elvesztésére utalna (pl. egy óra vagy egy naptár)²⁴.

---

¹⁹ HELLER-NYEKRICS, 2003. 154.

²⁰ Folyamatos láz gyötörte. Az orvosok nem tudták megállapítani, hogy mi okozza. Később azt gondolták, hogy a mandulája az oka, ki is vették, de pár hét múlva újra belázasodott.

²¹ Életem, 431.

²² *A száműzött Trockij*. Írta és szerkesztette: KRAUSZ TAMÁS. Budapest, 1989. 30. (Továbbiakban: KRAUSZ, 1989.)

²³ Életem, 425.

²⁴ Életem, 425.

Ezek után több fejezeten keresztül kezdi fejtegetni azokat a pártban lezajló változásokat, amelyek végül is Sztálin győzelméhez vezettek. Ennek lényege az, hogy 1917 októberétől eltelt időszakban a forradalmi hangulat egyre inkább alábbhagyott, s egy újféle „pszichikum” kezdett kialakulni: „*A nemzetközi perspektívák megfakultak [itt természetesen a forradalom exportjára gondol – L. G.]. A mindennapos robot teljesen elnyelte az embereket. A régi célokat szolgálni hivatott új módszerek új célokat és mindenekelőtt új lelki beállítottságot szültek. Az időleges helyzet nagyon sokak számára végállomás volt. Új típus kezdett kialakulni.*”

A legfontosabb változást abban vélte felfedezni, hogy van a korábbi forradalmároknak egy igen széles rétege, akik régen elszakadtak a néptől, s helyzetüknél fogva szemben is állnak vele (ez a réteg természetesen az egyre növekvő bürokrácia). Ezekből az osztályösztrön kikopott, s önelégült hivatalnokokká lettek, akiknek a saját érdekei, gyarapodásuk a legfontosabb, ízlésvilágukban pedig teljesen kispolgárivá váltak.

A másik fontos okot abban fedezi fel, hogy az ő általa annyira hangsúlyozott nemzetközi forradalmi fejlődés lefelé ívelő szakaszban volt, a munkásmozgalom nemzetközi téren sorra vereségeket szenvedett (Németország 1923, később Kínában). Ez is nagyban hozzájárult Sztálinék Trockij ellenes sikeréhez.

Végül így összegzi a kialakult rendszert: „*A sztálinizmus mindenekelőtt egy arctalan apparátus a forradalom lejtőjén*”.²⁵

A hadügyi népbiztosság elvesztése

Az 1924-es évet végigkíséri a trockizmus elleni kampány. A párt Moszkvai Bizottságának plenumán, 1924. novemberében Kamenyev katonai vezetők előtt tartott beszédében lép fel a trockizmus ellen, amit önálló áramlatként jellemez, amely „*mindig is szemben állt és szemben áll a párt hivatalos ideológiájával*”.²⁶

Mint fentebb említettem, Lenin halálától kezdve alapvetően megváltozik a szembenállás stílusa a két fél között. Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy ebben Trockijnak is jelentős szerepe volt. 1924 őszén írja meg *Október tanulságai* c. pamfletjét, amit később, mint súlyos taktikai hibát rótt fel neki a történettudomány. Ebben ugyanis többek között rátámad Zinovjevre és Kamenyevre is 1917. októberi hozzáállásukért.²⁷ Ezzel, tulajdonképpen azt is mondhatjuk, hogy nagyban segítette a troj-

---

²⁵ Életem, 429.

²⁶ BÉLÁDI LÁSZLÓ-KRAUSZ TAMÁS: *Sztálin*. Budapest, é.n. 115.

²⁷ Ők ugyan is az 1917. októberi események előtt a fegyveres felkelés ellen szavaztak.

ka újbóli megszilárdulását.²⁸ Ugyanakkor kiváló taktikai fegyvert is adott a trojka kezébe, hisz ezek után mit sem volt egyszerűbb tenniük, mint felhántorgatni Trockij nem bolsevik múltját 1917 előtt.²⁹

1925-re olyan helyzet alakult ki, hogy Trockij a párton belül, illetve a társadalom jelentős részében sem rendelkezett biztos támással. Hadügyi népbiztosi pozíciója miatt a trojka azonban még mindig tart katonasághoz fűződő viszonyától. Itteni pozícióit fokozatosan számolják fel. Először azokat a kollégáit távolítják el, akik köztudottan Trockij híveinek számítottak.³⁰

A trockizmus ellen megindult döntő kampány során Buharin „*a párt fundamentuma alatt elhelyezett dinamitént*” aposztrofálja azt. Ezek után a januári KB plénum befejeztével mondatják le hadügyi népbiztoságáról. Többen javasolják a KB-ból való kizárását is, de érdekes módon Sztálin ezt ekkor még elutasítja.³¹ Ennek taktikai okai lehetnek. Sztálin úgy érezte, hogy egyelőre elég csak a katonaságnál betöltött vezető pozíciójától megfosztani, a teljes kizárást későbbre halasztotta.

Ez még nem a teljes leszámolást jelentette vele. 1925. májusától még három pozíciót is viselt. Kinevezik a Koncesszióügyi Bizottság elnökévé, az Elektrotechnikai Igazgatóság vezetőjévé, valamint a Műszaki Iparirányítási Igazgatóság elnökévé. „*Ennek a három területnek semmi köze sem volt egymáshoz. Összeválogatásuk a hátam mögött történt és sajtósághoz megfontolások irányították, nevezetesen az, hogy elszigeteljenek a párttól, elhalmozzanak a folyó munkával, különleges ellenőrzés alá vonjanak és így tovább*”³²

Azt gondolom, hogy az 1925 utáni időszak 1927-ig, Trockij – illetve az egész ellenzék – kizárásáig már egy új szakaszt jelent a párton belüli harcokban. Új csoportosulások jönnek létre. Például Trockij és két, addigi legnagyobb ellenfele Sztálin mellett (Zinovjev és Kamenyev) egy táborba kerül és alapítja meg többekkel együtt az egyesült ellenzékét.³³

---

²⁸ HELLER – NYEKRICHS, 2003. 153.

²⁹ 1917. augusztus 1-jén vették fel csak a bolsevik pártba, előtte az ún. kerületköziek frakciójához tartozott, de felismerte Leninben a forradalom teoretikusát, illetve a forradalom sikere érdekében nélkülözhetetlennek tekintette egy jól szervezett párt működését. (Ld.: erről részletesen KRAUSZ, 1989. 23.)

³⁰ Gondolunk itt elsősorban Szkljanszkij leváltására, aki régóta Trockij hívének számított. Még a polgárháború idején, a stratégiai nézetkülönbségek kieleződésekor állt mellé (Életem 433.)

³¹ KRAUSZ, 1989. 33.

³² Életem, 439.

³³ FONT MÁRTA–KRAUSZ TAMÁS–NIEDERHAUSER EMIL–SZVÁK GYULA: *Oroszország Története*. Budapest, Pannonica, 2001. 499-512.

A „módszerről”

Trockij kiszorítása a pártból, illetve a párt vezetéséből több fronton zajlott. Ezek közül a legfontosabb az ideológiai alátámasztása mindazoknak a „bűnöknek”, amit a trojka szerint elkövetett. Ebben a legjobb eszköznek az bizonyult, hogy különböző régi leveleket, dokumentumokat tettek közzé. Minthogy a harc igazából a lenini örökség megszerzésére, illetve annak kisajátítására irányult, a legkézenfekvőbb eljárásnak az bizonyult, hogy Trockijt vele állítják a legkonfrontatívabb viszonyba a párt belső vitái során, ezzel mintegy szimbolizálva azt, hogy a két nézetrendszer – a trockizmus és a leninizmus – nemhogy nem fér meg egymással, de egyenesen kizárja egymást.

A példákat hosszasan lehetne sorolni, ezért az tűnik a legjobb megoldásnak, ha egy olyan példát emelünk ki, amely kiválóan megvilágítja az „epigonok” módszereit. Ez a példa pedig egy olyan levél, melyet Trockij írt Cscheidzének 1913-ban, még az emigráció idején. Trockij ekkor Bécsben adott ki egy újságot, *Pravda, a munkások lapja* címen. A Péterváron megjelenő legális bolsevik lap is ugyanezt a címet kapta. Trockij írt két felháborodott levelet Lenin, illetve a bolsevik központ ellen, hogy elorozták az ő lapja címét. Ekkor már Trockij is elismeri, hogy két-három héttel később meg sem írta volna, évekkel később pedig biztos, hogy kuriózumszámba ment volna az irat.³⁴A levelet 1924-ben Sztálinék előkaparták a Párttörténeti Levéltárból, s ezzel támasztották alá Lenin-ellenességét. Nem véletlen, hogy Lenin halála után „került elő”, hisz ő is tudott a levélről, s bizonyíthatta volna, hogy egy évtizeddel azelőtt íródott, jelentősége pedig nem sok volt, ugyanis az emigráns évek alatt rengeteg ehhez hasonló született. A társadalom jelentős részének – akik persze a párt korai történetét nem ismerték – jelentős bizonyítékul szolgált a Trockij ellen felhozott vádakra.

A 30-as évek során, amikor Trockij már száműzetésben volt, akkor is fennmaradt a sztálini rendszer mély Trockij ellenessége. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy a 30-as évek második felében a nagy tisztogatások, illetve perek során az esetek többségében a „trockista” jelző megtalálható a főbb vádpontok között.

Ennek érzékeltetésére egy fejezetcímet szeretnék idézni az 1938. szeptemberében ún. *Kratkij kursz (Rövid tanfolyam)* c. könyvből, amely Sztálin jóváhagyásával készült. A könyv a bolsevik párt történetét úgy mutatja be, mint a párton belüli frakciók folyamatos harcát. A fejezet címe így hangzik: „A buharinisták elfajulása politikai kétkulacsosokká. A trockista kétkulacsosok elfajulása gyilkosok és kémek fehérgárdista

---

³⁴ Életem, 437.

bandájává. Sz. M. Kirov elvtárs galád meggyilkolása. A párt intézkedései a bolsevikok éberségének fokozására”³⁵

Azt hiszem ez a példa is jól érzékelteti, hogy Trockij a kénköves ördög szerepét játszotta ebben az időszakban, s mint kitűnő ellenségkép, segítette a sztálini rendszer ideológiai megalapozását.

Az a kérdés, hogy miért pont Lev Trockij volt a „főgonosz”, úgy gondolom, magától adódik. Korrekt megválaszolása viszont annál nehezebb. Véleményem szerint, Sztálin szempontjából tökéletes ellenségképet lehetett alkotni belőle több szempontból is, túl az alapvetően meglévő kölcsönös unszimpatián. Először is a legfelsőbb vezetésben volt, közvetlenül Lenin környezetében, s ahogy már említettem, a 20-as évek első felében talán Trockij állt legközelebb a forradalom atyjához. Másodsor Trockij rendkívüli aktivitása, kreativitása, eredeti ötletei miatt – melyeknek rendszeresen hangot is adott – mindig volt megfelelő ok az ellenségeskedésre.

Azt, hogy Sztálin milyen mértékben tartott Trockij befolyásától, tehetségétől, mi sem bizonyítja jobban, minthogy egyszemélyes uralmának kiépítése után is fontosnak tartotta azt, hogy a távoli Mexikóban élő egykori harcostársat brutális kegyetlenséggel ölesse meg 1940 augusztusában.

---

³⁵ Idézi: KRAUSZ TAMÁS: Az „összeesküvés-elmélet” sztálini iskolája. In: Lenintől Putyinig. Tanulmányok és cikkek 1994-2003. Budapest, 2003. 78.

Kovács Tamás:
Jelentés 1938 februárjából a budapesti szovjet követségről
(Forrásismertetés)

Az 1919-1920-ban berendezkedett, önmagát is ellenforradalminak tartó rendszer egyik, ha nem a legnagyobb ellenségét a kommunizmusban, illetve a bolsevizmusban látta. Ezt az érzést mindenekelőtt az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság létrejötte, még ha csak 133 napra is, valamint az a tévhit táplálta, hogy a trianoni béke a Tanácsköztársaság, vagyis a kommunisták miatt következett be. Nem egy esetben ez az anti-kommunista attitűd kiegészült antiszemitizmussal is, aminek következtében 1919-ben és 1920-ban az ún. tisztí különítmények rendteremtési akcióiban számos ember esett áldozatul. Bár az ország viszonyai 1921-re konszolidálódtak, az aggály mindennel szemben, ami orosz és/vagy kommunista-gyanús azonban megmaradt. 1919 és 1921 között több szerv is feladatának tekintette a bolsevik gyanús, illetve a kommunista gyanús tevékenységek és személyek felderítését és elfogását.

A Bethlen-féle konszolidáció eredményének is tekinthetjük, hogy megszűntették a hadsereg erre szakosodott osztályát, valamint a csendőrség fő feladatának is a közrend és közbiztonság fenntartását tűzte ki a belügyminiszter. A Magyar Királyi Államrendőrség keretei között, a bűnügyi osztályon belül azonban külön alosztály foglalkozott a politikailag gyanús elemek figyelésével, felderítésével, elfogásával és bíróság elé állításával. A rendőrség kifinomult módszereinek és kiterjedt besúgóhálózatának köszönhetően valós eredményeket tudott felmutatni az illegális kommunisták elfogásában. Egyik legismertebb akciójuk Rákosi Mátyás és Vas Zoltán elfogása volt. A magyar kormányok sokáig élesen elleneztek bármilyen kapcsolatot a Szovjetunióval; gyakorlatilag nem voltak hajlandóak elismerni a létét sem. A nagy gazdasági világválság idején a helyzet azonban sok régi elvet felülírt. A magyar (mindenekelőtt) mezőgazdasági termékeknek piacra volt szüksége, és ebből a szempontból nem sok ország tárta szélesre ajtaját Magyarországnak előtt. Gyakorlatilag a legtöbb európai ország új piacokat keresett, és erre a Szovjetunió igencsak alkalmasnak tűnt. Magyarországnak csupán Németországgal sikerült 1934-ben egy magyar szempontból is előnyösnek tűnő kereskedelmi szerződést kötni (II. kereskedelmi pótegyezmény). Ez az egyezmény azonban megalapozta az ország hosszú távú sorsát is, a magyar gazdaság teljesen német érdekszférába sodródott, a kormány pedig egyre inkább Németországhoz igazította saját politikáját.

Mindezen tényezők előrevetítették, hogy a nemzetközi életben is egyre elfogadottabb kommunista ország és Magyarország rendezze kap-

csolatát. Így 1934. február 6-án diplomáciai kapcsolat létesült a Magyar Királyság és a Szovjetunió között. A gazdasági lehetőségek mellett azonban a két ország kapcsolatát a kölcsönös bizalmatlanság jellemezte. Szovjet részről kifogásolták, hogy üldözik a kommunistákat, különösen nehezményezték Rákosi és Vas elítélését. Magyar oldalról pedig nem tettek különbséget a Szovjetunió és a kommunizmus között, vagyis a szovjet nagykövetséget egyfajta kommunista-bolsevik központnak tekintették, amelyet ráadásul véd a nemzetközi jog. A magyar állambiztonsági rendszer a nagy gazdasági válság éveiben szintén változásokon ment át: minden korábbinál jobban kiépült.

A csendőrségen belül létrejött az ún. csendőrnnyomozó alosztály, amely fő feladatának szintén az ún. politikai ügyekben való nyomozást tekintette. Erre külön jelzésű állambiztonsági csoport jött létre az alosztályon belül. Másrészt a magyar honvédség újfent részvételt követelt az ország biztonságát érintő katonai ügyekben. Többek között erre a feladatra jöttek létre a vezérkari főnökségen belül a deffenzív és a kommunista alosztályok.

Mint már utaltunk rá, a magyar szervek nem tettek különbséget a Szovjetunió, a kommunista eszmerendszer és a kommunista párt(ok) között. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a világpárt kommunista mozgalom mindenhol a Szovjetunió érdekeit képviseli, neki gyűjt adatokat a készülő világorradalom előkészítéséhez. Vagyis a kommunisták a Szovjetunió számára kémkednek, ami katonai bűncselekménynek számít. Ezt a logikát erősítette 1935-től a Komintern VII. kongresszusának azon határozata, amely a fasizmusban jelölte meg a kommunisták legfőbb ellenségét. Ezen kívül a kommunista párttagoknak be kellett lépniük egy legális tömegszervezetbe, elsősorban a szakszervezetekbe, és ott dolgozniuk. Ebből következően a honvédség, különösen a vezérkar úgy gondolta, hogy minden kommunisták elleni tevékenységet nekik kellene irányítaniuk. Ezzel azonban különböző okokból sem a rendőrség, sem a csendőrség nem értett egyet. Így a három szerv között valószínű belső harc indult meg, hogy ki tud több és nagyobb kommunista összeesküvést leleplezni. Az alábbiakban közölt Kimutatást a Magyar Országos Levéltár külügyi iratai (K-65, 6. csomó 1020. oldal) között találtam. Sajnos a forrás végén nem szerepel aláírás, így nem lehet tudni, hogy pontosan ki, illetve melyik magyar szerv készítette. Az irat további érdekessége, illetve furcsasága, hogy az adott csomón belül nincs semmilyen előzménye, utózmánya, de még iktatószáma sem. Szintén nem derül ki, hogy ez a jelentés egy egyedi parancsra készült, vagy netán rendszeresen figyelték a magyar szervek a nagykövetségeket, illetve a diplomáciai testületek dolgozóit.

Ha abból indulunk ki, hogy a rendőrség hetente készített összefoglaló jelentéseket a pártokról, akkor vélelmezhető, hogy ilyen típusú jelentések is rendszeresen készülhettek. Tekintettel arra, hogy a Külügyminisztériumban több rendőr is teljesített szolgálatot, valamint a feljegyzés stílusa arra enged következtetni, hogy vélelmezhetően egy detektív készítette azt. A feltételezést erősíti, hogy amíg a csendőrségnek nem, a honvéd vezérkarnak pedig alig voltak szovjet kapcsolatai, addig ez nem mondható el a rendőrségről. Egyrészt vélelmezhető, hogy a Moszkvában működő magyar nagykövetségen is teljesített szolgálatot, a rendőrség állományába tartozó személy. Ez a korban általános volt: a magyar belügy nemcsak Magyarországon tartotta szemmel a gyanús magyarokat, hanem külföldön is. De a magyar belügyminisztérium ellenőrizte az országba érkező külföldieket is. Másrészt tudható, hogy dr. Sombor-Schweinitzer József rendőrfőtanácsos a politikai alosztály de facto vezetője, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter bizalmasa 1935 tavaszán nem csak járt Moszkvában, hanem elment a moszkvai emigráns magyarok által is látogatott Dzserdzsinszkij Klubba. Arról nincs forrás, hogy kikkel találkozott ott, miről tárgyalt velük. Nehezen ellenőrizhető adat, de egyes források szerint az NKVD 3000 magyarról vezetett aktát. Az adatok beszerzésében nyilván a budapesti szovjet követségnek is volt némi szerepe. A forrásunkat elolvasva rögtön egy furcsaságot tapasztalhatunk. Felsorolja a követségen dolgozó személyeket, kivéve Alexandr Artyemjevics Bekszadian követet. Csak sejteni lehet, hogy a missziót 1934. decemberétől vezető örmény származású diplomatának miért maradt le a neve a listáról. Bekszadiant ugyanis 1937-ben hazarendelték Moszkvába, ahol letartóztatták. További sorsáról csak annyi bizonyosat lehet tudni, hogy 1938. augusztus 1-én hunyt el a börtönben. A követi poszt 1939 szeptemberéig(!) betöltetlen maradt, ekkor Nyikolaj Saranov vette át a követség vezetését. Megítélésem szerint a magyar külügyminisztérium, illetve állambiztonság, ha nem is tudta, de legalábbis sejtette, hogy Bekszadian visszarendelése és letartóztatása után a diplomata sorsa nem lehetett kérdéses.

A Kimutatás jó pár olyan információt tartalmaz, amelyet csak egy belső, vagy ha úgy tetszik egy beépített ember tudhatott. Vagy netán Moszkvából tudhatta meg a készítő. Ilyen adat, hogy Plotnyikov, Beliajev, Isakov, Csucsukov és Jourov Leningrádban (ma: Szentpétervár) agitátorképző tanfolyamon vett részt, illetve, hogy Drobin és Poljakov a GPU [Állami Politikai Igazgatóság] alkalmazottjai. Megítélésem szerint vélelmezhető, hogy Plotnyikov is a szovjet titkosszolgálat embere volt, hisz a futárszolgálat tipikusan ilyen jellegű, bizalmi és egyben nagy tapasztalatot igénylő feladat. Mindenesetre érdemes megjegyezni, hogy az 1922-ben alapított GPU-t 1934 júliusában oszlatták fel, és jött létre

utódszervként a Belügyi Népbiztosság, az NKVD. Mindenestre érdekes, hogy a jelentés készítője négy évvel a szervezeti változások után még nem volt ezen információk birtokában. Ebbe a nem tudásba belejátszhattott, hogy a magyar államvédelem szempontjából a moszkvai emigráns magyarok érdekesebbek voltak, mint a szovjet hírszerzés átszervezése. Talán úgy is gondolkodhatták Magyarországon, hogy a szovjet hírszerzést pont akkor szervezik át, amikor a Szovjetunió nyugatra nyit. Vagyis ez akár egy elterelő műveletnek is tűnhetett; következőképpen mindegy a szervezet neve, ha tevékenységének lényege változatlan maradt. Mindezek az információk, mármint, hogy a követség alkalmazottainak egy része a szovjet államvédelmi szerveknek is dolgozik ugyanakkor alkalmasak voltak arra, hogy növeljék a kommunista veszély generálta paranoiát. Hasonlóan csak belső ember tudhatta, hogy kik őrzik, és milyen időközönként váltják egymást a rejtjelező szoba őrei, vagy ki őrzi a siffre kulcsait. Megítélésünk szerint nem meglepő, hogy a szovjet diplomaták egy része a GPU/NKVD szolgálatában állt, hiszen így valódi tevékenységét fedte egy hivatalnoki munka és a diplomáciai mentesség is védte. Ez napjainkban is így van.

Az, hogy a budapesti követségen többeknek is volt kapcsolata a szovjet titkosszolgálattal a tizennégy felsorolt személyből háromnál magyarázható azzal, hogy a diplomatáknak egymást is figyelniük kellett.

1914 és 1918 között Magyarországra került orosz hadifoglyok, illetve állampolgárok létszáma 1252 fő volt. Így nem meglepő, hogy az alkalmazottak között is találunk olyat (Tolisztenkó Vaszili), aki még az I. világháború alatt hadifogolyként került Magyarországra, és nem tért haza. A névsort végigolvasva feltételezhetjük, hogy legalább az egyik alkalmazott gyerekkorában, emigráns család tagjaként érkezett Magyarországra (Bloscsanenko Benedikt). Míg az emigránsok ellenségesen viszonyultak a kommunista rendszerhez, különösen a 20-as években, később megenyhültek, többen vissza is tértek a Szovjetunióba, mások a szovjet hírszerzés szolgálatába álltak nyugaton. Azonban a hadifogolyként külföldön ragadtak jórészt mindig is lojálisak voltak a már Szovjetunióként működő Oroszországhoz. Ezeknek a személyeknek az állampolgársága is okozott a korban némi fejtörést, hiszen a cári Oroszország már nem létezett, ugyanakkor nem is voltak/lehettek szovjet állampolgárok. Mindezek tetejében a magyar Belügyminisztérium is gyanakvással kezelte a Magyarországon élő külföldieket, így róluk igyekezett minél több információt összegyűjteni. Ezért könnyen lehet, hogy a fenti személyekről a jelentésben olvasható adatokat a belügyi nyilvántartásból vették.

Összefoglalva egy izgalmas és sok kérdést felvető forrással állunk szembe, amely mind a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez, mind

pedig a korabeli magyar állambiztonsági (kémelhárító) rendszerhez újabb adalékokkal szolgál.

K i m u t a t á s

Az USSR budapesti követségének létszáma 1938 július hóban

Plotnyikov Viktor ügyvivő, a követség vezetője egyben kurírja. Átlag 10 naponként teljesít Prága-Budapest között futárszolgálatot. Felterjesztéseket, átiratokat, kiadványokat kizárólagosan az ő aláírásával ad ki a követség. Pénzügyi átutalásokat is ő eszközöl. A követségen hetenként tartott külpolitikai értekezleteken elnököl. Budapestre érkezett 1937 X. hó 27.-én tizennégy éves Viktor nevű fiával. Felesége egy hónappal később, 2 éves Marinka nevű leányával.

Beliajev /Bilajev/ Anatol követségi titkár, az ügyvivő helyettese. Érkezett 1938 V. 6.-án, feleségével.

Vidjenkin Iván mezőgazdasági titkár és konzulátusi tisztviselő. Érkezett 1935-ben feleségével.

Isakov Alexander konzulátusi tisztviselő, egyben este tíz és reggel 6 óra között a titkos szoba előtti folyosó őre. Érkezett 1938 II. 28.-án feleségével és 6 éves Zoja nevű leányával.

Tschutschov /Csucskov/ Georgi a titkos szoba őre. Érkezett 1938 V. 22.-én.

Jourov /Jurov/ Afanázi titkos szoba őre. Érkezett 1938 VI. 13.-án, feleségével.

Jurov és Csucskov 12 óránként váltanak a titkos szobában.

Poljakov Alexander konzul, egyben a követség siffre kulcsának kizárólagos birtokosa. Érkezett 1935-ben feleségével.

Drobin Pál sofőr és az ügyvivő testőre. Feladata az ügyvivő minden lépésének figyelemmel kísérése és az esetleges megszökésben való megakadályozása. Érkezett 1936-ban feleségével.

Tolisztenkó Vaszili portás a Bajza utcai bejáratnál. Mint hadifogoly került Magyarországra, a követség 1934 decemberében vette fel feleségével együtt. Leváltás alatt áll.

Bloscsanenko Benedikt, portás a konzulátuson és küldönc. 12 éves kora óta él Magyarországon, felvették 1934. december hóban.

Vera Fedorovna, Drobin sofőr felesége, irodafőnöknő és gépirónő.

Vihart Józsefné sz. Anna Teljagina tolmácsnő. A napilapok politikai híreit oroszra fordítja. Naponta, vasárnap kivéve, reggel 8-tól délután 6 óráig. Alkalmazva 1934. december óta.

Kovács Tamás: Jelentés 1938 februárjából...

Verbicki Pauline, Tolisztenkó portás felesége; Takarítónő a földszinten és a félemeleten.

Kiss Aranka, Bloscsenkó portás felesége, takarítónő a II. em. alkalmazva 1936 óta.

Plotnyikov, Beliajev, Isakov, Csucskov és Jourov Leningrádba agitátorképző tanfolyam hallgatói voltak.

Drobin és Poljakov a GPU megbízottai, illetve tagjai.

/Cadillac/ a követség luxuskocsija, csak hivatalos ünnepekkel alkalomával használják. AD 475 /Buick/ állandóan használják.

BF 733 /Ford/ használaton kívül helyezve.

Boris Trechniewski:
***Pan-Slavism, Pan-Germanism and projects of union in
Central Europe***

Nowadays, a huge question animates the European Union's debates, concerning its future and its enlargement toward Russia's periphery. The main question is about the rule and the place of Russia in Europe: partnership or integration? This is more crucial since the integration of Central Europe into the EU, which were under Sovietic obedience during the second half of the 20th century. In this region of Europe, Russia and „russianism” have a special signification, that we can explain through the History. One of its manifestation could be focused on the Pan-Slavism and the Pan-Russianism, whose theories will be soon defined in the lines below. But we cannot mention Pan-Slavism without dealing with its counterpart in Central Europe, that is Pan-Germanism.

In fact, we will focus this study on the links existing between these two ideas and the projects of union in Europe, more specially in Central Europe and during the interwar period. It seems to be interesting to show how Pan-Slavism and Pan-Russianism could influence the birth of some European idea, either to apply, or to counter it.

We will concentrate this study on the interwar period, because it appears that during the decades 1920-1930, the European ideas were discussed or elaborated with full passion and interest by men, who wanted to preserve Europe from another tragedy like the World War. The Peace treaties were signed in 1919-1920 and deeply modified the European map. The fall of the Habsburg empire and the birth, or rebirth, of new states completely changed the face of Europe.

At first, we will try to define more exactly these both conceptions and present their short history. As well, we will attempt to show how these ideas were perceived in Central Europe, especially in Poland, Hungary and Czechoslovakia.

In a second time, we would like to introduce some projects of union at the Central European scale. Some of them obviously turn on the questions of Pan-Slavism or Pan-Germanism, either they try to materialize it, or on the contrary, to prevent from it.

1 – Definition of the Pan-Slavism

Pan-Slavism can be defined as following: political system, which aims to unify all the Slavic people under Russian authority. This word was used the first time in 1826, by the Slovak Ján Herkel', who literally

thought about unity between all the Slaves¹. This idea was born with the hope of people under Austrian, Hungarian or Turkish domination after the victories of the tsarist army on the Napoleonic Great Army. The feeling highly increased after the crushing of the Hungarian revolution in 1849.

The concept really take body during the congresses of Moscow and Prag, at he half of the 19th century. These both congresses are important, because we can distinguish two pathes in the Pan-Slavism after it:

-The „Pan-Russianism”, following the idea of Vladimir Ivanovitch Lamansky. He claimed, that the Pan-Slavism should be inspired by the Polish and Ukrainian experiences: a territory ruled by Russia, where the orthodox religion could be dominant, even if the „inferior” Slavic people could be allowed to keep their traditions. In his mind, Pan-Slavism should mean russification of the Austrian and Balkanic Slaves².

-The „Austro-Slavism”, suggested by Karel Havliček Borovský and František Palacký, during the Congress of Prag, in June 1848. This path is defended by the Czech liberals, which proposed a federation of eight national regions, each with a local government. Besides, they imagined that the Slavic nationalities, inside the Austrian empire could coexistate with each other. Furthermore, a such cooperation could resist efficiently against the Germanic domination. We can quote that Masaryk was a partisan of this movement, until he began to think about creating a Czechoslovak State. The Austro-Slavic trend lost its influence after the Austro-Hungarian compromise, in 1867, when it appeared, that the Germanic – and Hungarian – element of the empire remained dominant and did not accept the Slavic one could reach to a complete equality.

If the Czechs favourably received these theories, they saw in them a way to liberate from the Austrian domination. Russia was compared to a power able to lead them to the freedom. The Russian intervention against the Hungarian revolution, in 1849, could be considered like a help from the „big brother”, saving the little disarmed Slavic nations, especially the Slovaks. Even if this intervention was rather motivated by others reasons, like the necessity to fight against any attempt, which could turn upside down the Central European configuration born at the issue of the Congress of Wien in 1815.

---

¹ Cf. Marie Élizabeth DUCREUX, *Histoire de l'Europe du centre-est*, Paris, PUF, Coll. Nouvelle Clio, 2004, p. 452.

² Cf. Sándor KOSTYA, *Panslavism*, Danubian Press, 1981, p. 6. Cf. also Géza GECSE, *Bizáncról Bizáncig, Az orosz birodalmi gondolat*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007.

In Poland, the Pan-Slavic theories were differently received. Any perspective to reach project lead by Russia was seen as an attempt to harm the Polish interests and its existence. We must remember that Poland was divided into three parts since 1795, between Russia, Prussia and the Austrian Empire. In the Kingdom of Poland, Russia was above all synonymous with oppressive yoke. But it did not mean that Poland was deaf to any Pan-Slavic plan. A confederation of Slavic nations was considered as a future possibility, providing that Russia stand outside from this construction.

On her side, Hungary always saw Pan-Slavic theories like a threat on its existence. The inability to manage the national claims of the Slovaks, who watched in the direction of Russia to find some support, had created a great gulf between the both nations. Hungary adopted a tough politic of „magyarization” in order to saping the Slovak national feelings. The hardest time was during the revolution in 1848, when Hungarian systematically rejected concession to an equality between them. The repression was such as Slovaks gave the gallows the name of „freedom’s trees of Kossuth”³. Following this repression, the idea born in Slovakia to eventually create a common state with the Czechs. Besides, Hungary preferred to put her hopes close to Germany and the Pan-German concepts, which attitude increased the misunderstanding between Hungarian and Slavic nations.

2 – Definition of the Pan-Germansim

Like the Pan-Slavism, the Pan-Germanism is a political theorie, whose aim reaches to unify in a common state all the people of German origin. More than the Pan-Slavism, Pan-Germanism is an expression of the awakening of the nationalities and their affirmation, following the principle of Éric Hobsbawm, according whom Nation = State = People⁴. Pan-Germanism really born during the Napoleonic wars, after the collapse of the Saint Roman-Germanic Empire in 1806. German thinkers began to think about the idea to unify all the people, who have in common the German ethnic group and the language, the *Volksdeutschen*. That theory should not be compared with a kind of German nationalism, following the concept of Gilbert Delannoi, according whom nations

---

³ Cf. *Encyclopædia Universalis*, vol. XIV, édition de 1973, p. 1087 : article sur la Slovaquie

⁴ Cf. ERIC HOBBSBAWM, *Nations et nationalisme depuis 1780*, Paris, Gallimard, 1992, p. 31.

make nationalism⁵, because German nation did not still exist until 1871. Pan-Germanism, in its modern meaning, was defined by the policy of Bismark, the first chancellor of the Second Reich. He initialized a policy aiming to guarantee Germany a real independence and a status of great self-sufficient power, through a system of alliances in which, „*all the States, except France, will be dependent on Germany and, because of these links, which unify themselves, would not be able to create an alliance against Germany*”⁶. The successors of Bismark followed this path, but gave it an economical tint. The emblematic project of railway between Berlin and Bagdad, the so-called *Bagdadbahn*, was the perfect illustration of the new orientation. By this way, Germany wanted to extend its influence in Central Europe, in an economical sense. These economical motivations were more important than the political ones, only defended by a minority like the Pan-German League (*Alldeutscher Verband*) of Heinrich Class, founded in 1891⁷. But with the approaching war, Pan-Germanism was more offensive, in willing offset the increase of the Pan-Slavic ideas in Central Europe, especially by the Czechs and a part of the Poles.

During the First World War, Pan-German ideas were developed more precisely with the essay of Friedrich Neumann, *Mittleuropa*, published in 1915⁸. He proposed a real project of European economical union, including Central Europe and the Ottoman Empire. In the same time, Neumann thought about the main European problem of his time, concerning minorities in the Empires. Conscious to Poland represented one of the most difficult problem, he tried to solve it in suggesting that Poland could have the same status inside the Habsburg empire as Hungary. This solution was rejected by the German staff headquarter, putting forward the loss of guarantee on the Eastern border, against Russia. The only point which would survive on this project was the idea of a custom union between Germany and Austria, but all the attempts to realize it failed, face to the opposition of Hindenburg and Ludendorff⁹, who

---

⁵ He set this theory opposite the Ernest Gellner's one, according whom nationalism make nations. Cf. François BÉDARIDA, «Phénomène national et État-nation, d'hier à aujourd'hui», *Vingtième Siècle*, vol. 50, n° 50, 1996, pp. 6-7.

⁶ Cf. Klaus-Jürgen MÜLLER, «Les deux tentations de la politique extérieure allemande, de Bismarck à nos jours», *Vingtième Siècle*, vol. 27, n° 27, 1990, p. 19.

⁷ Cf. *Encyclopædia Universalis*, vol. 1, édition de 1973, p. 729 : article sur l'histoire de l'Allemagne moderne et contemporaine.

⁸ Cf. Károly IRINYI, *A Naumann-féle «Mittleuropa» - tervezet és a magyar politikai közvélemény*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963, pp. 20 et suivantes.

⁹ Cf. Mária ORMOS, *Közép-Európa, Volt? Van? Lesz?*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2007, p. 53.

refused the union of Poland and Austrian Empire, precondition of this custom union.

Among the Czechs and the Poles, these projects were very circumspectly considered. In the part of Poland occupied by Germany, the reaction is quite similar to this one in the Kingdom of Poland face to Pan-Russian theories.

From the Czech point of view, the fear of Pan-Germanism could be explained by the fact that there was an important German minority who observed these ideas with great interest. Furthermore, this minority constituted the elite of the region, managing the essentials of the economical life of the country. These both things kept alive the Czech resentment against the German minority. This frustration showed itself against Hungarian, accused to favour the Pan-German theories in Central Europe¹⁰.

Indeed, Hungary did not consider Pan-Germanism as a threat. On the contrary, Hungary enjoyed a privileged place in the Pan-German plans, the German liberals already suggesting in 1848 to create a Central European union with the Hungarian collaboration to face the Slaves and the Latins. Hungary lended a willing ear to this project, fearing of the Pan-Slavic threats in the region. In the same time, Hungary expected to use the Pan-Germanism to keep pressure on the Austrian empire and obtain some advantages from Wien. This attitude induced the others nationalities to mistrust Hungary, this suspicion bringing by the Entente the feeling that she was hugely responsible for the war and then, seriously condemned during the Peace Treaties.

To conclude this short presentation of these both concepts, it seems to be interesting to quote an article of Romain Rolland, he published in 1915, in *Annales des Nationalités: „Pan-Germanism, Pan-Slavism? Of two evils, the lesser”*. In his article, he answered to some German intellectuals who supported the German imperialism and wrote a binding, „for the benefit of the civilized nations”, denying the German responsibility in the war opening: „...*The Russian domination had often been ferociously hardly felt by the little nationalities under her rule. But how does it matter, Germans, that the Poles still prefer it than yours? Do you think, that Europe ignore the monstrous way with which you annihilate the Polish nation? [...] My friends of Germany, either you are strangely ignorant of the mind of the people who surround you, or you think we are naive and badly informed. Your imperialism, under civilized exterior, does not seem to me less savage than the tsarism, in all*

---

¹⁰ Cf. Marie Élizabeth DUCREUX, *Histoire de l'Europe du centre-est, op. cit.*, pp. 445-450.

which face his greedy dream of global domination”¹¹. In reading this quote, we must however keep in our mind, that the writer was French and, above all, treated Russia as an ally. Criticizing Russian policy remained forbidden during the war until 1917.

3 – Which union for Central Europe ?

This presentation of the both concepts of Pan-Slavism and Pan-Germanism was necessary to better understand how the projects of union in Europe could structure themselves around it. In this way, we should shortly mention some projects of union at the European scale, or at least, at the Central European scale. Two of them particularly held my attention, namely the Polish plans and the Little Entente between Czechoslovakia, Yugoslavia and Romania. There are both interesting if we observe them from this point of view, and not only as we usually do, that is as political and military alliance. If the first one did not reach his aim, we could wonder if the second one did it also.

A – Polish conceptions: „inkorporacja„,or „federacja”?

This question represents the two alternatives of the Polish foreign policy at the time of its rebirth. The first one was defended by Roman Dmowski, who commended a Poland inside her historical borders. He was above frightened by the German threat and the Pan-German theories¹². On the contrary, the second one, advocated by Piłsudski, considered the Pan-Russianism as the most dangerous threat for Poland. He imagined a Poland surrounded by a string of little states allied with her, against Russia. To reach this objective, Piłsudski strongly supported the independence of Lithuania, Ukraine and Belarus in order to constitute a real barrier from the Baltic to the Black Seas¹³. This second project pre-

---

¹¹ Cf. Sophie CŒURÉ, «Romain Rolland, "Pangermanisme, panslavisme ? De deux maux, le moindre" (1915)», *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, n° 41/42, janvier-juin 1996, pp. 56-57. „...La domination russe s'est faite cruellement lourde souvent pour les petites nationalités qu'elle a englouties. Mais comment se fait-il, Allemands, que les Polonais la préfèrent encore à la vôtre ? Croyez-vous que l'Europe ignore la façon monstrueuse dont vous anéantissez la race polonaise ? [...] Mes amis d'Allemagne, ou vous êtes étrangement ignorants de l'état d'esprit des peuples qui vous entourent, ou vous nous croyez bien naïfs et bien mal informés. Votre impérialisme, sous des dehors civilisés, ne me paraît pas moins féroce que le tsarisme, pour tout ce qui veut l'opposer à son rêve cupide de domination universelle...

¹² Cf. Jan Waskan, «Geopolityka i idea państwa narodowego. Granice Polski w koncepcjach obozu narodowego przed traktatem wersalskim», *Polska i Polacy w kręgu zagadnień europejskich*, Bydgoszcz, 1999, pp. 13-28.

¹³ Cf. Piotr Okulewicz, *Koncepcja „międzymorza” w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918-1926*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 2001, p. 39.

sents more interest because it putted real base for a regional cooperation between states against a common menace, even if it was essentially conceived in military terms.

The realisation of the Piłsudski's conception did not unfortunately happen like he planned, because of strong divergences between Poland and her neighbours about territorial quarrels. Furthermore, Lithuania and Ukraine did perceive these plans like an expression of the Polish imperialism, and not like a construction able to resist against the expansion of Russia. Here the problem lies in the fact that this project was not motivated by a will to build a real federation, but to contain the Russian threat. The failure of the Polish project could be also explained by the impossibility for Piłsudski to put into practice his policy, because of the difficulties with his opponents led by Dmowski. During the Lithuanian crisis about Vilnius in April 1919, for example, the Polish chief of state was pressured by the extremists to adopt a stronger politic toward the reoccupation of the Lithuanian town. In the Ukrainian affair, the pressures were much stronger in reason of the war between the two countries. Polish clumsinesses and the hard-line policy of Dmowski contributed to the misunderstanding between Poles and their neighborhood.

The inability to manage the Soviet threat on the borders deserved the Polish interests, and Poland was menaced with the Red Army's invasion. Even the victory on the Vistula, in August 1920, did not permit Piłsudski to continue his policy. Indeed, the march of the Bolchevic troops up to Warsaw showed the limits of the Polish projects and proved its incapacity to play an efficient rule of barrier in Eastern Europe.

However, these failures cannot be just putted down to Poland. The attitude of the Western Allies, especially France and Great-Britain, is highly ambiguous, when they did not support the Polish war effort against Bolcheviks, arguing that Poland had to take on the responsibility for this war. From the British point of view, Poland was only motivated by a desire of conquest, as said Lloyd George, the 21th of May 1919, during a session of the Council of Four: „*All we tell about the fight against bolchevism is just a pretext: Poland does not fight against bolchevism in Galicia, but for the conquest of the oil wells. We can really fight Bolchevism just with Russian troops*”¹⁴. This assertion, even if wrong, because it betrayed the British economical conceptions in her Eastern European policy, further showed, how the Allies considered the Russian problems. France, on her side, tried to support Poland as

---

¹⁴ Cf. Paul MANTOUX, *Les délibérations du Conseil des Quatre*, Paris, CNRS, 1955; minutes of the session of the 21th of May 1919.

much as she could, in sending war material to the Polish army. This attitude can be explained by the reason, that Poland was an essential piece in the French security system in Eastern Europe, in order to replace Russia, victim of civil war and with an unsettled future¹⁵. French and British policy did not take into account the Polish feelings toward Pan-Russian threats, because it did not arrange them to see Poland taking care more about Russia and not enough about Germany. They gave a real support when the Red Army was on the Warsaw's gates¹⁶.

B – The Little Entente

The case of the Little Entente is quite different, in the meaning of this alliance aimed to tie Hungary. Nevertheless, this military system found its roots in the conception of Masaryk, he exposed in his book, *la Nouvelle Europe*¹⁷. The father of the Czechoslovakian State argued the necessity to build in Central Europe a block of Slave nations, between Czechoslovakia, Poland and Yugoslavia, able to mainly face the Pan-German and, secondary, the Hungarian pretentions. In his mind, the Hungarian aggressivity in Central Europe was kept by the German partisans, that's why it was primordial to shut down the German activism. The collaboration with Yugoslavia seemed to be the most easy to start, but suffered from a huge problem. Czechoslovakia and Yugoslavia did not have any common frontiers. Masaryk proposed also to make a corridor between the two countries, through Austria and Hungary, but this project was quickly rejected by the Allies, who considered that it was too artificial¹⁸. Toward Poland, the relations were much more turbulent for two reasons. In one hand, Poles and Czechs experienced vis-à-vis each other very ambiguous feelings, like Masaryk had resumed after a meeting with Dmowski in Paris, in December 1918: „*Too much cultural differences distinguish the aristocrat, catholic and culturally less advanced Polish people with the democrat, religiously indifferent and massively literacy Czech people*”¹⁹. Besides, Poles and Czechs were opposed about a territorial question in Teschen, Silesia. This dispute took

---

¹⁵ Cf. Kalervo Hovi, „*Cordon sanitaire*” or „*Barrière de l'Est*” ? *The emergence of the new French Eastern European alliance policy*, Turku, Turun Yliopisto, 1975.

¹⁶ Cf. Alexandra VIATTEAU, «La guerre polono-bolchévique, la bataille de la Vistule (1920), et l'insurrection de Varsovie (1944): deux batailles de Varsovie aux conséquences capitales pour l'Europe», *extracts of a conference added the 29th of November 2005, at the Polish History and Literature Society of Paris*.

¹⁷ Cf. Tomáš MASARYK, *La Nouvelle Europe*, Paris, L'Harmattan, 2002. (publishing annotated by Alain SOUBIGOU)

¹⁸ Cf. Margaret MACMILLAN, *Peacemakers*, London, John Murray, 2001, p. 246.

¹⁹ Note du 12 décembre 1918, AMAEF, Europe 1918-40, Roumanie, vol. 32, p. 27.

on considerable proportions, enough for harming on a long-term basis the Polish-Czech relations during all the interwar²⁰.

The Peace negotiations and Treaties showed also how dangerous could be the Hungarian irredentism for the Czech security, further when Hungary tried to collaborate with another power. During the 133 days of Béla Kun, in the spring 1919, this danger concretely arised, when the Hungarian Red Army attacked Czechoslovakia in order to establish a jonction with the Red Army through Ruthenia. While this attack, a Bolchevist government had been shortly settled in Slovakia and Hungarian troops arrived at the gates of Bratislava²¹. Only a massive armed intervention of Romania, finally backing to by the Allies²², saved Czechoslovakia from a defeat. This Bolchevist adventure showed to the Czechs the necessity to prevent from any Hungary's attempts to retrieve her lost territory. Alone, Czechoslovakia was not able to resist against this agresion. Furthermore, an alliance between Hungary and Poland frightened the Czech leaders most. It could happend during the summer 1920, when Hungary proposed to Warsaw, with her military help against Bolchevism, a plan to reconquer Slovakia²³. Another fact let Czechoslovakia be afraid of a possible French – Hungarian agreement. Indeed, negotiations were conducted in order to build a Danubian Confederation. In exchange of economical concessions, France could be ready to make peace conditions more flexible, promising some minor frontier revisions, in Burgenland and Ruthenia²⁴. If the reality of these negotiations is recognized, notably through French archives²⁵, it exists no document proving that an agreement was really signed. France was not able, alone, to change all the terms of the peace treaty. If some French leaders were about to accept it, British and Italian diplomacy blocked any attempt, fearing to let the French obtain a dominant position in the Danubian region.

In face of these threats, the Czech diplomacy, leaded by Beneš, vigorously acted to find an agreement with Yugoslavia and Romania, in or-

---

²⁰ Cf. Marek Kazimierz KAMIŃSKI, *Konflikt polsko-czeski, 1918-1921*, Warszawa, Wydawnictwo NERITON, 2001.

²¹ Compte-rendu n° 1870 (confidentiel) du 2e Bureau de l'État-Major de l'Armée du 17 juin 1919; SHAT 6N247.

²² Cf. Traian SANDU, *Le système de sécurité français en Europe centre-orientale, l'exemple roumain (1919-1933)*, Paris, L'Harmattan, 1999, pp. 71 et suivantes

²³ Cf. Boris TRECHNIEWSKI, *Le facteur tchèque dans les relations polono-hongroises, 1918-1939*, non-published PhD work, defended in Paris III in Februar 2007, pp. 250-293.

²⁴ Cf. Jacques BARIÉTY, «L' "accord révisionniste" franco-hongrois de 1920. Histoire d'un mythe», *Les conséquences des traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et sud-orientale*, Strasbourg, 1987, pp. 75-84.

²⁵ See also, among others, AMAEF, Série Europe 1918-40, Hongrie, vol. 58-61.

der to completely surround Hungary. First contacts existed between Yugoslaves and Czechs since the end of 1919, but did not reach because the Romanian – Yugoslavian opposition about Banat. But the rise of the Hungarian irredentism, further after the signature of Trianon, get hurry the negotiations between Prague and Belgrad and ended up at the signature of a military convention, the 14th of August 1920, in which the both countries agreed on the priority to give to the Hungarian threat and promised to help each other if Hungary would attack one of the contracting part. The first reactions toward this signature were revealed very negative, especially in France. The diplomatic genius alone of Beneš could allow to present this alliance as a tool against a German threat in Central Europe and a way to attend to the upholding of the Peace Treaties, two arguments which finally convinced the French diplomacy. This change in the French attitude can be also explained by internal factors, Berthelot replacing Paléologue as General Secretary of the Quai d'orsay. While Paléologue strived for building a Danubian Confederation with Hungary, Berthelot was a partisan of the hard line and deeply hostile to Hungary.

The following step was to let Romania join the alliance in order to completely surround Hungary. The Romanian signature was given the 23rd of April 1921, one month after the first attempt of Charles IV to retrieve the Hungarian throne. The Little Entente was really completed the 7th June 1921, while Romania and Yugoslavia signed their agreement. This alliance should be larger, Poland being about to join, as such as Greece. Unfortunately, Polish-Czech relations never performed to be cordial, despite an improvement at the end of 1921 – signature of the pact Beneš-Skirmunt, the 6th November 1921²⁶ – until the summer of 1922. The misunderstanding between Prague and Warsaw resurfaced around the quarrel of Jaworzyna, on the Polish-Slovak border²⁷. Concerning Greece, the relations between Athens and Belgrad were too delicate, about the Macedonian frontier, to envisage a real collaboration, even if the Greek integration into the Little Entente could serve the French interests, military speaking²⁸.

---

²⁶ Cf. Piotr WANDYDZ, *France and her Eastern allies, 1919-1925. French-Czechoslovak-Polish relations from the Paris Peace Conference to Locarno*, Minneapolis, 1962, pp. 395-397.

²⁷ Cf. Alain SOUBIGOU, «Plus grave que Teschen? Javořina, 1922», *L'amitié franco-tchécoslovaque n° 1*, Paris, février 1998.

²⁸ Cf. François GRUMEL-JACQUIGNON, «Un exemple d'illusion stratégique : la route de Salonique (1920-1933)», *Relations Internationales n° 109*, Paris, Printemps 2002, pp. 49-68.

To conclude this part, we could say, that what could be an instrument to face the Pan-German threat in Central Europe finally appeared like a tool of the Czech foreign policy in order to establish its domination on the region and control as the Polish pretentions, such as the Hungarian irredentism.

In conclusion, we can say, that Central Europe constitute the main playground for the Pan-Slavism and the Pan-Germanism, two conceptions which oppose themselves, as well as they complete themselves. Between them, the countries of Central Europe tries to find their own fate, in supporting one or the other, according to their interests. After the First World War and the Peace Treaties, the Central European map was deeply modified, with the birth – or rebirth – of new states, each of one willing to find its place on this new scene. Either they defended the new peace order, or they preached for its revision, but in all the cases, they manoeuvred between the both concepts in order to emphasize their views.

At the same time, the tragedy of the war motivated some people to imagine new solutions in order to avoid another war, which already seemed close, because of the peace imperfections. The ideas of union or federation blossomed in the mind of those people, either at the European scale, or at a more regional scale, such as the Central European one.

We saw two examples of projects, which are, in the same time, two counter-examples. We have chosen them, because they show how could be instrumentalized the Pan-German and Pan-Slavist concepts in order to serve personal projects of „federation”. Either Piłsudski or Masaryk – later Beneš – followed their own path, in order to guarantee for their country a dominant position on the Central European scene. We could say that their project failed because of a vision too restrictive. But besides, it existed a lot of other projects, some of them could require more attention, in reason of their visionary aspects, if we see the most successfully and most known among them, like the Pan-Europe of Coudenhove-Kallergi. The European Union, in which we are living, inherited a lot of those projects of the interwar. As well, the actual main debates around the future of the EU were already in discussion at this period. We should better know it in order to better understand the opportunities of the EU toward Eastern Europe and Russia's periphery.

Bihary Gyula:
A Szovjet Légierő genezise

1. A Légierő az első világháborúban

A Wright fivérek első motoros repülése után a repülés gyors fejlődésnek indult és elkezdték keresni a felhasználás módjait. Először csak sport, később katonai célokra is. Ebben az időben még nem volt igazi feladat a repülőgép számára, ez a kitörő világégésben változott meg.¹

A mélyen sáncaikba szorított katonák át akarták látni a másik fél állásait, milyen mélyek, merre húzódnak, hányan védik stb. Megvolt hát a feladat és megszületett a felderítő repülőgép, melyet mindkét fél rövidesen nagy számban alkalmazott.² Megpróbálták egymást akadályozni feladataik végrehajtása közben, lőttek az ellenfélre puskákkal, pisztolyokkal, később géppuskákkal is. Ez azonban elvonta a figyelmet, így kellett egy olyan gép, amely alkalmasabb eme akadályozó szerepre. Megszületett a vadászgép, gyorsabbá, fordulékonyabbá tették, géppuskát szereltek rá. Először ezt egy géppuskás kezelte, de ez bonyolultnak bizonyult, emiatt Roland Garosse kitalálta, hogyan lehet azt mereven a gép orrára építeni. Megjelent az igény, hogy bombákat kellene dobni az ellenségre fentről, ahonnan jól látszik a cél, erre válaszul megjelent a bombázó repülőgép. Először kézzel dobálták a bombákat, majd a nagyobb mennyiségek érdekében a gép aljára rögzítették egy horoggal, amit a cél felett oldottak. A repülőgépek gyorsan fejlődtek, de avultak is el. A vadászgépek – és más feladatú társaik is – egyre erősebbek lettek³. A kétfedelű, csillagmotoros építés volt az uralkodó, de voltak sikeres ellenpéldák. Egyszerűbb volt fa-vászon szerkezetűeket előállítani, mint a maiakét, ezért nagy mennyiségben kerültek a frontokra, ahol ott vetették be őket, ahol a földön nem sikerült áttörést elérni.

2. A cári orosz légiflotta

Alapvetően a fent vázoltaknak megfelelő folyamatok játszódtak le orosz földön is, kis csúszásokkal. A repülőgép és a motorgyártás azonban nagyon vontatottan indult be és futott fel. A hét repülőgépgyárból álló orosz repülőgépipar 1914-ben havonta csak átlag 37 darab repülőgépet gyártott.⁴ A nyugati típusok behozatalát ezért meg kellett gyorsítani, vo-

---

¹ BEBESI GYÖRGY: *A második ipari forradalom és társadalmi hatása*. In: BEBESI 2005. 41.

² BEBESI-TURI, 2000. 71.

³ REPÜLŐGÉP ENCIKLOPÉDIA, 1991. 62.

⁴ GROEHLER, 1981. 69.

lumenét pedig növelni. Az alkalmazás terén, a nyugati fejlődésen ment át az orosz légierő is, csak a háttér hiánya miatt alacsonyabb hatékonysággal. Az orosz légi armada 1917. június-júliusában összesen 128 repülőosztaggal rendelkezett, amelyekből 91 a szárazföldi légierőnél, 32 pedig a tengerészetnél tejesített szolgálatot. Volt még 5 nehézbombázó osztaguk is, melyek az akkor korszerű Ilja Muromecekkal repültek⁵. A szervezés alapja a körzetesítés volt, innen töltötték fel személyi állományukat is amin – a repülők bonyolultsága miatt – megfigyelhetünk egyfajta elit jelleget. Az 1917-es elvi állomány 840, de ebből bevethető állapotban csak 340 darab volt, ezek is 30 különböző típusból, ami alkatrész-ellátási rémálmot jelentett.

1917-ig összesen 7407 repülőgéppel rendelkeztek, ami az angolok 1918-as termelésének 1/5-e! A saját és/vagy a nyugatiak másolataiból 5607 gépet gyártottak. A gyártáshoz szükséges nyersanyag-alkatrész ellátás még alapvetően a nyugattól függött⁶. Különösen a repülőgép motorok esetében igaz ez.

3. A vörös légierő felállítása

A légierő hasznosságát illetően komoly vita bontakozott ki a Szovjetek oroszországi Népgazdasági Tanácsában, ahol egyesek – például Larin – szerint a burzsoázia játékszere, és a népgazdaságnak semmi haszna sincs belőle. Lenin és a józan gondolkodásúak azonban máshogy vélték. Fontosnak tartották, hogy a repülőgépipar anyagi bázisát – amennyire csak lehet – fenntartsák, hogy a termelést újraindíthassák. A Forradalmi Katona Tanács mellett 1917. október 28-án létrehozott Légi Közlekedési és Aerodinamikai Népbiztosi Hivatal első feladatainak egyike volt ez.⁷ A moszkvai katonai körzetben létre hozták a Katonai Repülési Bizottságot, amely vörös alakulatok szervezésébe kezdett. A légierő gyors megszervezésének másutt is hátráltatói voltak az alábbiak:

1. Akkoriban a szovjethatalom csupán Oroszország európai részének 64,5 millió lakost számláló huszonnyolc kormányzóságára terjedt ki.⁸
2. A szovjet rendszert – és Pétervárt is – folyamatos térnyerésükkel veszélyeztető németek, akik már Ukrajnában voltak.
3. A cári légierő csak kevesebb, mint fele állt közvetlen az új főváros Moszkva irányítása alatt

---

⁵ GROEHLER, 1981. 69.

⁶ GROEHLER, 1981. 70.

⁷ GROEHLER, 1981. 70.

⁸ GOSZTONYI, 1993. 33.

4. A parancsnokok választásának rendszere: A parancsnok nem előljáró volt, hanem játékszer a katonák kezében.⁹Ebből fakadóan a fejelem hiánya is.

5. A hadsereget, így a légi csapatokat is már részben leszerelték.

A fenti problémákon csak fokozatosan tudtak úrrá lenni. Az első lépés a felső vezetés racionalizálása. 1918. január 20-án a köztársaság légigiflottájának légi hadműveleteinek szervezését irányító Összoroszországi Kollégiumot alakítottak: a repülőgépezetek és a légierő háromhárom, a szárazföldi hadsereg és a haditengerészet egy-egy képviselőjéből állt, és egy fő a Pétervári Szovjet és egy fő Szakszervezetek Központi Bizottságából lettek delegálva.¹⁰A németek nyugati térnyerésére és Pétervár fenyegettségére válaszul a Hadsereg és a Haditengerészet 1918. január 25-én kiadta a 84. számú parancsát:¹¹a repülőcsapatok és iskolák államosításáról és a cári légierő felszerelésének, valamint állományának reaktivizálásáról. A németekkel 1918. március 3-án Breszt-Litovszkban aláírták a békeszerződést.¹²A szovjet rendszert közvetlenül veszélyeztető első veszély elhárult. Az így időt nyert Munkás-Paraszt Vörös Légierő – amit egyre inkább csak simán Vörös Légierőnek neveztek – bevethető alakulatai: *1. szocialista repülőszázad- Pétervár, 2. szoc. rep. Század - Északi Front, 3. szoc. rep. század - Kronstadt, 4. szoc. rep. század- Carszkoje Szelo, 5. szoc. rep. Század - Pszkov központtal.* Hozzá láttak a belső tisztításhoz is. Eltörölték a parancsnokok választhatóságát. Már korábban sorozás lépett életbe Lenin levelei nyomán. 1918. február 23-át, a dolgozó nép mozgósításának napját, azóta is a Vörös Hadsereg hivatalos születésnapjaként ünneplik.¹³Tanfolyamok indultak és visszahívták a megbízható tiszteket is. Az egységeket egy tanács irányította, amely többnyire 3 főből állt: egy katonai szakértőből és két politikai tisztből (komisszárból).¹⁴A politikai tisztek ellenőrizték a visszahívott ex-cári előljárókat (katonai szakértőket) és propaganda, valamint osztályöntudat nevelő tevékenységet folytattak. 1918. május 25-én megalakult a Munkás-Paraszt Vörös Légierő Csoport Főnöksége a hátralévő szervezések koordinálására. A belső bolsevik ellenes és az újonnan belépő külső erők miatt a Szovjet Haza továbbra is veszélyben volt.

---

⁹ BERGMANN-SMIGLA-TROCKI, 1920. 60-61.

¹⁰ GROEHLER, 1981. 71.

¹¹ GROEHLER, 1981. 71.

¹² A Szovjetunió története 2. rész, 1980. 62.

¹³ GOSZTONYI, 1993. 30.

¹⁴ GOSZTONYI, 1993. 37.

4. Polgárháború és intervenció

A szovjet történészek kedvelt metaforája az ellenforradalom lánggyűrűje nem pontosan adja vissza a polgárháború jellegét.¹⁵ Szerencsésükre a bolsevikok ellenőrizték a központi területeket, így jól megoldhatóak voltak az átcsoportosítási és ellátási műveletek. Nagy ellenálló csoportok alakultak körben a perifériákon, de ezek nem egyszerre és más-más célokkal támadtak. Nem minden esetben bírva a helyi lakosság támogatását. A cseh–szlovák légió elfoglalta a szibériai vasút vonalat Penzától a Bajkál-tavon keresztül az orosz Távol-Keletig.¹⁶ Ők szervezték az ellenállást is. Kolcsak tengernagy kormánya szervez csapatokat 1918 nyarán az Urálon túl. Krasznov atamánjuk vezetésével a doni kozákok, a szovjetellenes déli Önkéntes Hadsereg Gyenyikin vezetésével indít váltakozó sikerű akciókat mindenféle összehangolás nélkül. Krasznov Caricint – a későbbi Sztálingrádot – akarja elfoglalni, ahol feltűnik Moszkva képviselőjében Joszip Visszarjonovics Sztálin, akinek itt mutatott tevékenysége fontos sarokköve lesz karrierjének.

A belső bajokat tetézi a külföldi csapatok megjelenése. Murmanszk és Arhangelszk térségében hídfőállást foglal el – egyelőre még németellenes céllal – a francia–olasz–amerikai–angol kontingens. Amint a bolsevik rendszer lesz a fő cél, másutt és mások is megjelennek: például angolok Bakuban, amerikaiak, japánok a Távol-Keleten. Utóbbi körzetben csak a japán erők mozdulnak ki hídfőikből. 1918 folyamán csak a csehszlovák légió igazán aktív, majd a Kolcsak puccs után beszüntették akcióikat.¹⁷ Vlagyivosztok irányában kifelé tartanak az országból. A később beérkező intervenciós alakulatokra is igaz, hogy csak kevés és elszórt, lokális jellegű akciókat folytattak csekély légi fedezet mellett. Az „ellenforradalmi erőket” inkább anyagilag és készletekkel támogatták. Egyes vélemények szerint általánosságban kijelenthető, az Oroszországba küldött szövetséges csapatok ütőképessége a nullával volt egyenlő.¹⁸ A világháborúba belefáradt katonák egyszerűen nem akartak idegen ügyért, idegen földön meghalni.

5. A légierő szerepe a vörös győzelemben

Ennek ellenére a fenti körzetek légi ellenőrzésének fenntartása kiemelten fontos volt. Ellátási oldalról ezt segítette, hogy 1918. augusztus 28-án a repülőgép és repülőmotor gyártás egészében népi tulajdonba került

---

¹⁵ HELLER-NYEKRICS, 1996. 66.

¹⁶ GOSZTONYI, 1993. 35.

¹⁷ HELLER-NYEKRICS, 1996. 72.

¹⁸ HELLER-NYEKRICS, 1996. 73.

és december 31-én az Egyesített Repülőgépipari Vállalatok Főigazgatósága (a GLAVKOAVIA) alá sorolódott.¹⁹

Ezzel biztosították a zökkenőmentes ellátást, ami a korábbi sikeres – ilyen a jaroslavi felkelés elleni – bevetések folytatása érdekében égetően szükséges volt. A 6 vagy 12 gépes egységek alkotta légi csapatok folyamatos bevetési beosztást teljesítettek. Ez nem csoda, hiszen a kor egyetlen mobil, gyorsan nagy távolságokra bevethető erőit jelentették. Különösen a felderítőkre és a bombázókra igaz ez, amelyek fontos szerepet játszottak egy-egy támadás megfékezésében. Az ellenfél elszört légi tevékenységére a vadászok adtak csattanós választ. Másodlagos céllal pedig ellenséges csoportosításokat és menetoszlopokat gépuskáltak.²⁰

Az osztag parancsnokoknak – erőik kis száma miatt – nagy kreativitásra volt szükségük, ami bizonyította, vagy kétségbe vonta képességeiket. A kevésbé rátermetteket, ha nem élveztek párthátszelet, hamar eltávolították. Az ilyen problémák megoldására és a növekvő bevetésszám miatt 1918. szeptember 22-én létre kellett hozni a Forradalmi Katonatanács törzse mellett működő Légierő és Légiközlekedési Főnökséget (AVIADARM), amely a légierő hadműveleti vezetését vette át. A főnökség vezetője a kommunista A. V. Szergejev lett.²¹

A fejlesztési és technikai háttér biztosítására létrejött a Központi Aero és Hidrodinamikai Intézet (CAGI). Az AVIADARM nevezte ki a Vörös légierő Tábori Csoportfőnöksége alárendeltségébe tartozó vezetőket, akik az Északi (J.W. Jungmeister), a Keleti (A.V.Sjukov), a Déli (I.I. Potraszickij), a Nyugati (N.E.Sumszkij) és a Kaukázusontúli Frontokon (I.V.Vasziljev) irányították a harcot.²²

A külső és belső ellenség ellen – a szárazföldi hadsereggel együtt – immár támadásba átmelve 20.000 bevetésben, 94.500 kg bombát dobtak le és 144 légiharcot vívtak. A frontokon 349 harcképes repülőgép tevékenykedett 1919-ben ez 79 osztagban (13 hadsereg-repülőosztag, 47 felderítő-repülőosztag, 12 vadászrepülő osztag, és 7 speciális feladatokat végző repülőosztag) oszlott meg.²³A mennyiségi veszteségek, amortizáció és utánpótlás hiány okán 1919 októberére 314-re apadt. Ekkorra a kb. 350 pilótából kb. 120-130 volt párttag.

1920. április 1-ig 422 gépet vesztek, jórészt a gyenge karbantartásból eredő balesetek miatt és csak kettőt lőttek le légiharcokban. Az

---

¹⁹ GROEHLER, 1981. 71.

²⁰ BENEDEK, 1979. 91.

²¹ GROEHLER, 1981. 72.

²² GROEHLER, 1981. 72.

²³ GROEHLER, 1981. 72.

ellenség oldalára 32 átállítás is történt. A vitéz helytállásért a légierő 216 pilótája Vörös Zászló Renddel lett kitüntetve.

Lenin javaslatára 1919 szeptemberében egy elsősorban csatarepülő-feladatok végrehajtására alkalmas repülőcsoportot vontak össze és vetettek be.²⁴ A cél, a hadsereggel való szoros együttműködés, az ún. légi ököl szerep végrehajtása volt. A harctéri tapasztalatok nyomán megszületett a bevetési szabályzat M.V. Frunze vezetésével. Ebben előkelő helyen szerepelt a propagandaanyag terjesztése, ilyen rakomány nélkül egyetlen gép sem startolhatott. Az AVIADARM 1919/29. sz. parancsa a Vörös Légierő számára a harciakon kívül három feladat teljesítését határozta meg. A fő cél, hogy a front mögötti területeken, minden alkalommal felvilágosító-tájékoztató anyagot kell ledobni. Második, a szovjet hatalomtól elvágtott területekkel való összeköttetés helyreállítása, harmadikként pedig azt írta elő a parancs, hogy alacsony támadással zavart kell kelteni a felvonuló fehérgárdisták soraiban.²⁵

A légierő folyamatos – a támadás főirányába való – 1919 szeptemberi nagyarányú koncentrációja meghozta a gyümölcsét a hatékonyságban is. Nagy szükség volt erre, ugyanis Kolcsak csapatai 1919. március közepén négy hadseregbe tagolódva, ezernyolcszáz kilométeres arcvonalon támadásba lendültek. Nagy előretörésük – melyet ekkor még nem sikerült megállítani – azzal fenyegetett, hogy Kolcsak Gyenyikinnel összefogva Moszkvára fog csapást mérni.²⁶ Trockij mindent a keleti frontra irányított, amit lehetett és a helyszínen állított fel ezredeket, hadosztályokat, melyeket régi cári tisztekkel töltött fel a parancsnoki posztokon. Az új egységek és a már ott levők az öldöklő harc tüzeiben kovácsolódtak gyülelésez népségből jól szervezett, harcértékkel bíró egységekké. Természetesen az újonnan felállított, vagy ide vezényelt repülőegységekre is vonatkozik ez a megállapítás. A fordulat a keleti fronton április utolsó napjaiban következett be. A Vörös Hadsereg Főparancsnokságának sikerült annyira megerősíteni Frunze déli csoportját, hogy az meglepetésszerűen betudott törni [a légierő nem kis támogatásával -B.GY.] a fehérek bal szárnyába.²⁷ Átállások is történtek a bolsevik egységekhez, mindezek végleg megpecsételték Kolcsak sorsát, aki innentől folyamatos visszavonulásba ment át.

A déli és északi frontokon még rosszabb volt a helyzet a főerők keleti lekötöttsége miatt, de azok felszabadulása után átcsoportosítással és helyszíni mozgósítással sikerült támadást kieszközölni, amire rájátszott

---

²⁴ GROEHLER, 1981. 73.

²⁵ GROEHLER, 1981. 73.

²⁶ GOSZTONYI, 1993. 48.

²⁷ GOSZTONYI, 1993. 48.

az, hogy Gyenyikin utánpótlási vonalai megnyútlak, katonái kimerültek a folyamatos előrenyomulásban. A kibontakozó támadásban Bugyonnij lovasai és a légierő hathatósan támogatták a gyors előretörést. 1919 decemberére Ukrajna vörös kézen, Gyenyikin száműzetésben volt. Az utód, Vrangel a Krímbe vonult vissza.²⁸ Az ide besorozott egységeket és a szétszórta kozák egységeket fokozatosan felmorzsozták.

A vörös főerőket innen északra a lengyelek és Jugyenic ellen vonultatták fel. Az északi fronton is nagy szükség volt Trockij hatásos személyes fellépésére, valamint a légierő helyállítására. Az összehangolt támadás ismételt nagy hatékonyságról tett tanúbizonyságot. Novemberre szétverték Jugyenic hadseregét, maradványait internálták. Keleten Kolcsakot emberei elárulták és a csehszlovák légió kezére játszották, akik szabad út fejében Vlagyivosztokig, átadták az irkutszki szovjetnek. Mire itt a Vörös Hadsereg megjelent, kivégezték.

1920-ban a szövetségesek is kiűrtették hídfőállásaikat. A japánok nem adták fel területüket, így a szovjet-japán határ a Bajkál-tó volt. Később itt ütközőállam alakult, Távol-keleti Köztársaság néven. A szövetséges gazdasági-blokádot is feloldották, még a hadianyagok terén is.

6. A felfegyverzett béke

A szovjet népgazdaság a húszas évek elején, a harcok miatt romokban hevert. Energiahiány, üzemanyag- és nyersanyaghiány okán a legtöbb üzem leállt. A repülőgépipar a mélyponton volt.²⁹ Amint lehetett, helyreállítási munkák és nagyarányú fejlesztési programok indultak a légióntalom fenntartása érdekében. Átmenetileg a szükségletek 90%-át külső forrásokból fedezték. A meglévő állományt roncs állapota és végzetes elavulása miatt jórészt selejtezni kellett. Az általános éhínség ellenére a külső fenyegetettség fennállása folytán a Népbiztosok Tanácsa 1922. december 1-jén elhatározta, hogy tervet készít a repülőgépipar fejlesztésére, illetve teljes rekonstrukciójára. Erre mindenekelőtt 1.218.000 rubelt irányoztak elő. A következőkben évente 1000 repülőgépet és 500 repülőgépmotort terveztek építeni.³⁰ A szovjet repülőgépipar ezek nyomán 1925-re önellátóvá vált a saját és a légierő szükségleteinek kielégítése terén.

A CAGI tevékenységének köszönhetően a Szovjetunió saját tervezésű és gyártású repülőgéppel rukkolt elő: R-1-es felderítő-könnyűbombázó és csatarepülőgép, TB-1-es nehézbombázó. Az utóbbi a külföldi szakértők szerint is meglepően korszerű – már egyfedelű és teljesen fém építé-

---

²⁸ GOSZTONYI, 1993. 51.

²⁹ GROEHLER, 1981. 73.

³⁰ GROEHLER, 1981. 75.

sű – volt a saját kategóriájában. A vadászok főleg a németektől beszerzett Fokkerek (D-XI és D-XIII-asok) voltak.³¹

A felső vezetés jóváhagyta a repülőgép fejlesztés 3 éves tervét, ami 1927-re megfelelő méretű és minőségű légiflottát irányzott elő, ezzel kezdetét vette a modern Vörös Légierő kiépítése.

7. Áttekintés

A cári hagyatékból örökölt, nagyrészt elavult és kis számú repülőgép állományt a végletekig kihasználva sikerült – nagy erőfeszítések árán – a folyamatos légi támogatást a Vörös Hadsereg részére biztosítani. A két fegyvernem szétválaszthatatlanná vált egymástól. A repülőgép állományt ötletes – szükségszerűségből –, nem egyszer mai modern módon alkalmazva, a repülő-fegyvernem bizonyította létjogosultságát a szovjet állam egyetlen gyorsreagálású erőiként. A munkáshatalom "légi öklévé" vált a burzsoázia játékszere, amit Larin egy ajakrúzshoz hasonlóan tartott értékesnek, még 1918-ban.

Felhasznált irodalom:

- BEBESI-TURI 2000: Bebesi György-Turi Katalin: *Egyetemes Történelem*. Szekszárd, 2000.
- BEBESI, 2005: Bebesi György: *A hosszú 19. század rövid története*. Pécs, 2005.
- BENEDEK, 1979: Dr. Benedek Gyula: *Legújabb kori hadtörténelem*. Budapest, 1979.
- GOSZTONYI, 1993: Gosztonyi Péter: *A Vörös Hadsereg*. Budapest, 1993.
- GROELLER, 1981: Groeler, Olaf: *A légi háborúk története*. Berlin, 1981.
- HELLER-NYEKRICS, 1996: Heller, Mihail - Nyekrics, Alexandr: *Orosz történelem*. II. kötet: *A Szovjetunió története*. Budapest, 1996.
- *Lenin, Vlagyimir Iljics Válogatott művei*. Budapest, 1954.
- REPÜLŐGÉP ENCIKLOPÉDIA, 1991: Repülőgép Enciklopédia. Budapest, 1993.
- *A Szovjetunió története*. 2. rész, Budapest, 1980.
- Internet: www.airwar.ru/ aww1.html- 2008-07-10

---

³¹ GROELLER, 1981. 76.

Bernáth Miklós:
***Második világháborús szovjet harckocsifejlesztés a háború
horizontális és a haditechnika vertikális metszetében***

Bevezetés

Tanulmányomban – amely a MOSZT 2009. április 29-i ülésén elhangzott előadás írott változata –, a szovjet harckocsifejlesztéssel foglalkozom, mely egyrészt történeti-gazdasági kitekintés: összehasonlítás más hadviselő felek harckocsijaival, azok fejlesztésével – ez adja a horizontális metszetet, másrészt az időben is kalandozom; a második világháború előtti és utáni haditechnikai eszközöket, harcászati eseményeket elemzem vertikális síkon.

A haditechnika és a civil élet

A haditechnika fejlődése nagyon szorosan összefügg az emberiség fejlődésével, történelmével. Ez anakronizmus, hiszen a fegyverek mindig pusztító célt, az ember és környezete elpusztítását szolgálták, s még egy dolgot (mely különösen a második világháború után vált hangsúlyossá, de korábban is létezett): az elrettentést. Az 1960-as, 70-es évekre olyan nukleáris arzenált fejlesztettek ki a szembenálló felek, amellyel sokszorosan el lehetett volna pusztítani a földi életet, s ezt nagyon jól tudták a fegyvereket birtoklók is. Az elrettentés nagyon kifejező példái voltak a november 7-i szovjetunióbeli katonai parádék, melyek forgatókönyve szinte minden évben ugyanúgy zajlott: gyalogsági felvonulás, páncélos demonstráció, majd olyan vontatók, s önjáró kilövők jöttek, melyek nagy rakétát, nagyobb rakétát, végül még nagyobb rakétát vittek a hátukon.

Hogyan szolgálhatta, s szolgálhatja mind a mai napig a haditechnika fejlesztése, a hadiipar a civil fejlődést? A történelem során rengeteg haditechnikai vívmány került át módosítva, vagy közvetlenül a polgári életbe, s élvezzük nap mint nap ezek előnyeit.

Néhány közismert és kevésbé ismert példa: Napóleon idejében vezették be a jobbos-balos cipőt, előtte nem különböztették meg e szerint a lábbeliket. A császár egyik katonai erénye abban állt, hogy csapataival nagyon gyorsan mozgott, azaz rengeteget gyalogoltak a gránátosok. Ehhez viszont kényelmes, külön jobb- és ballábas cipőre volt szükség. Érdekes, hogy Magyarországon az 1868-as hadseregreformig nem volt jobbos-balos cipő, s a katonáknak minden nap meg kellett cserélniük a bakancsot, amit az őrmester ellenőrzött. Azaz „nehogy túl korán betörjék a bakák a cipőt”! Szintén Napóleonhoz köthető a vakok használta

Braille-írás. Olyan kommunikációs mód kifejlesztésére adott parancsot, amely teljesen csendes, mégis megbízható. Babier százados fejlesztette ki, majd jóval később Braille (12 évesen) tökéletesíti 1921-ben. S néhány példa a 20. századból: a durrdefekt elleni anyag, melyet a holdkomp kerekeihez fejlesztettek ki, a teflon, mely űrkutatási melléktermék, vagy a második világháborúban rohamléptekben fejlesztett, s először használt radar és számítógép. Továbbá bármennyire hihetetlen, az internet is háborús „melléktermék”. A konkrétumokon kívül megszámlálhatatlan gyártáseljárást, -módszert, elvet használt, s használ az ipar.

A művészet (képzőművészet, zene, festészet, szobrászat, irodalom, film stb.) is rengeteg ihletet kapott a fegyverektől, a háborúktól.

A haditechnika folyamatosan fejlődik, de krízishelyzetekben (háború, hidegháború) hihetetlenül felgyorsul ez a fejlődés, „*maga alá gyűri az egész nemzetgazdaságot*”. Jó példa erre a második világháborús német harcokcsiggyártás, vagy az amerikai Liberty osztályú hajók gyártása, amikor kéthetente tudtak vízrebocsátani egy-egy felfegyverzett szállítóhajót. Itt tehát, az USA nemzetgazdaságát (legalábbis ezt az ágát) totálisan átállították, és a háborús szükségletek alá rendelték.

Hadigazdaság a második világháborúban

Fontos kérdés, hogy egy ország

- iparának milyen a potenciálja (ez hosszabb háborúban válik igazán kulcskérdéssé),
- a háború során mikor áll át hadigazdaságra,
- továbbá, mennyire rugalmas, azaz milyen gyorsan tudja követni a változó hadszíntéri igényeket?

Vizsgáljuk meg kicsit részletesebben ezt a három területet! A kérdésekre adott válaszok nyilvánvalóvá teszik egy háború – így a második világháború – kimenetelét is, hiszen tudvalevő, hogy Németország gazdasági potenciálja nem vehette fel a versenyt a szövetségesek (USA, Szovjetunió, Nagy Britannia) egyikének gazdasági potenciáljával sem! Mégis a háború eseményeit szemlélve majdnem felborult a fenti képlet. John Lukacs magyar származású történész ezt írja: „*Gyakran megfeledekzünk arról, hogy végül is Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió rendhagyó szövetségének [ami aztán a háború után fel is bomlik – az én megjegyzésem, B. M.] egyesült ereje kellett Németország legyőzéséhez. Egyikük sem – de bármelyik másodmagával sem, és a még a brit és amerikai birodalom óriási anyagi fölénye sem – lett volna elegendő hozzá.*”¹ Az okok elemzése külön tanulmány témája lehetne, de azért

---

¹ JOHN LUKACS: *A párviadal*. Magyar Könyvklub, Budapest, 1995. 21. o.

említsünk meg néhány tényezőt: a német fegyveres erők kiképzéséből adódó felkészültség, fanatizmus (náci tanok), a német hadvezetés (különösen, mikor Hitler nem szólt bele, vagy ha volt olyan német tábornok, aki ellent mert neki mondani – pl.: Manstein tábornagy), a harcjárművekbe épített híradóeszközök: azaz a feladatközpontú harcvezetés, a német haditechnika minőségi fölénye. Ez utóbbi állítás azonban bizonyos esetekben túlzó, s a háború egyes szakaszaiban, meghatározott harcjárművekre nem is igaz. Erről az alábbiakban még részletesen lesz szó.

Néhány érdekességet érdemes még megjegyezni. Németország a versailles-i békerendszer felrúgva – Hitler hatalomra kerülése után – igen erőteljes fegyverkezésbe kezdett, de iparát egészen 1943 végéig nem állította át totális haditermelésre. Ez majd csak Albert Speer hadügyminisztersége idején történik meg, ugyanis Hitler nem akarta, hogy a német nép bármiben is hiányt szenvedjen. Érdekes az is, hogy az Egyesült Államok hadiipara viszonylag rugalmatlan volt. Bár tengeri hatalomként – ahogy azt a fenti példa igazolja is – tudott váltani, s repülői is egyre kiválóbbak lettek, de például a páncélosfejlesztése képtelen volt követni a harctéri igényeket. Nem tudták, nem akarták átállítani a gyártósorokat, s ugyanazt az M3-as Grant/Lee, illetve M4-es Sherman harckocsit gyártották a háború elejétől a végéig. (Természetesen voltak átalakítások a modelleken, de a konstrukció alapvetően ugyanaz maradt.) Csak a háború végén kezdenek el új típust gyártani: az M26-os Pershinget, ugyanis meglévő tankjaik már akkora hátrányban voltak a német nehézharcokkal szemben, hogy szükséges volt egy teljesen új modell kifejlesztése.

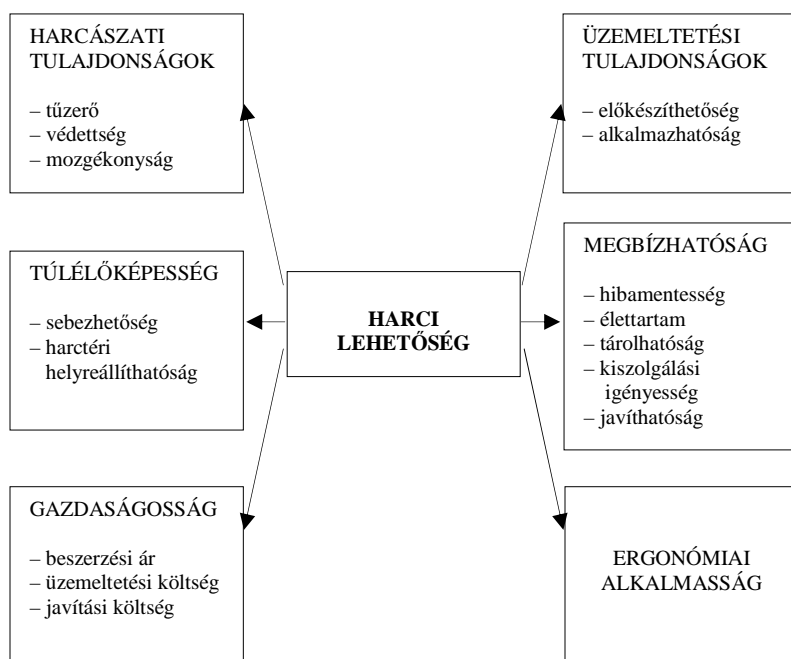
A harckocsi (tank) jellemzői

A harckocsi működésének, használhatóságának három alapkövetelménye: a tüzerő, a páncélvédettség és a mozgékonyosság; pontosabban e három tényező lehető legjobb összhangja. Ebben – ahogy azt alább látni fogjuk – a szovjet T-34-es tökéletes volt! Ráadásul más nemzetek harckocsijaihoz képest rendkívül egyszerű és olcsó volt a gyártása.

Nem mindegy azonban, hogy e három jellemző egy adott harckocsinál milyen prioritással érvényesül! Például a német Tigrisnél ez volt a sorrend: védettség, tüzerő, mozgékonyosság; míg a Párducnál: mozgékonyosság, tüzerő, védettség. Azaz – ahogy azt a gyakorlat is bebizonyította – a Tigris inkább védekező harceszköz volt, míg a Párduc jobban megfelelt a német offenzív harctéri taktikának. Hitler közvetlenül és folyamatosan beleszólt a harckocsik gyártásába. Megalomániája, melyben partnere volt Ferdinánd Porsche és Albert Speer is, eredményezte a Tigrist, a harckocsivadász Elefántot, a 70 tonnás Királytigrist és a mindössz-

sze két példányban megépült 170 tonnás Maust is. Még a Tigris fejlesztésekor is az ő ötletei nyomán lett az eredeti harckocsi 45 tonna helyett 56 tonna! Hitler találta ki egyébként a harcjárművek hangzatos neveit is. Guderian vele szemben a Párduc egyedüli és minél nagyobb számú fejlesztését szorgalmazta.²

A harckocsik vizsgálatokor a fenti „alap” harcászati tulajdonságokon kívül más tényezőket is figyelembe kell venni. Ezt az alábbi ábrán tanulmányozhatjuk.

Forrás: Turcsányi Károly (szerk.): *Nehéz harckocsik*. Püedlo Kiadó, Debrecen, é. n. 9. o.

Megvizsgálva e fenti szempontokat, láthatjuk, hogy egy harckocsinak mennyi, s milyen fontos tulajdonsággal kell rendelkeznie. E tulajdonságokat sokágú mérlegként is elképélhetjük, ahogy kiemelten a harcászati tulajdonságok három szempontját. Ez azt jelenti a gyakorlatban, hogyha az egyik tulajdonságot túlzottan előtérbe helyezünk, akkor az csak a másik (többi) tulajdonság rovására tehetjük meg, azaz nagyon fontos a „mérlegen” az optimális „súlyeloszlás”.

² TURCSÁNYI KÁROLY (szerk.): *Nehéz harckocsik*. Püedlo Kiadó, Debrecen, é. n. 22-23. o.

„A második világháborúban négy hadikultúra (hadászati kultúra) ismert: Németország a mozgási (mozgáscentrikus), az USA és Nagy Britannia az anyagi (anyagcentrikus), a Szovjetunió a tömeges, míg a jugoszláv partizán- és gerilla hadikultúrát követte. A különböző hadikultúrák eltérő összetettségi fokot értek el, különböző összetételben integrálták az egyes harcmódokat (statikus, manőverező, távolsági), ... s ezek a hadikultúrák haditechnikai eszközökkel szembeni igénye általában is eltérő struktúrájú, a felállított prioritási sor pedig jellegzetesen más és más volt. Így például egy mozgáscentrikus hadikultúra a tüzert, a mozgékonyt és a minőséget helyezte előtérbe, míg az anyagcentrikus a tüzert után a védettséget és a mennyiséget preferálta. A tömeges hadikultúra esetén a jellegzetes prioritás: tüzert, mennyiség és mozgékonyt volt.”³ Ennek eredménye – többek között –, hogy a második világháború során, az utolsó hónapokat is ideértve, hihetetlen méretű volt szovjetek harckocsi vesztesége!

A mozgáscentrikus hadikultúra, az a modern hadikultúra, amelyet a német haderő képviselt a második világháborúban (legalább is annak kezdeti szakaszában), s amelyet a szovjet haderő átvett (ha nem is tökéletesen) a háború kései szakaszában. Elveiben, napjaink korszerű hadseregei is ezt használják, pl. az USA az I. öböl-háborúban. Ennek a hadikultúrának az alapeleme a mozgás és a manőver, nemcsak harcászati, de hadművelleti szinten is. A harcászati manőverező elvek alkalmazására, a hadműveletek során a magas támadási ütemű, nagy mélységű és gyors csapásokra helyezik a hangsúlyt. E hadikultúra közepes hatótávolságú szárazföldi, tengeri és légi műveletekre épített. Közepes ipari háttérre nagyjából gépesített szárazföldi haderő, közepes hatótávú légierő és korlátozott képességű flotta létrehozását tette lehetővé. Szárazföldi műveletei során alapos és nagy mélységű felderítést követően az alkalmasnak ítélt terepszakaszokon, a leggyengébb pontokon áttörte az ellenség védelmét, majd nagy mobilitású gépesített erővel mélyen behatolt a területére. Az ellenség főerőit részre szabdalta (esetenként többszörösen), bekerítette, megsemmisítette. A mozgáscentrikus hadikultúra lételemé a kezdeményezés megragadása és megtartása, így az idő tényezőjének itt döntő a jelentősége, az idővesztés pedig számára végzetes. Ennek megfelelően törekszik a magas támadási ütem kialakítására és fenntartására – sokszor bármi áron is. E hadikultúra hadműveletei a harckocsi- és légidesszant-csapatok, illetve a harcászati légierő szoros együttműködésén alapulnak.⁴

---

³ U.o. 9. o.

⁴ U.o. 17. o.

A német meglepetés

Heinz Guderian tábornok (1938-tól a páncélos csapatok felügyelője), visszaemlékezése szerint, 1941 tavaszán szovjet katonai küldöttség látogatott Németországba. Hitler parancsot adott, hogy mutassák meg a legjobb német harckocsit. Ez ekkor a Pz IV-es volt. A szovjetek nem akarták elhinni, hogy ez Németország legnagyobb, legnehezebb és legjobb tankja. Azt hitték, hogy nem akarják Hitler parancsát teljesíteni. Amint Guderian megjegyezte: „*Akkor oldódott meg a rejtély, amikor néhány hónappal később, júliusban, a németek belefutottak az első T-34-esekbe.*”⁵

A német gazdaság csak korlátozott számú harckocsi legyártására volt képes, így törekedniük kellett arra is, hogy a védettség magas fokú megvalósításával alacsony szinte tartsák a veszteségeket. Többek közt ezért jelentette a villámháborús harcászati elbukását keleten, amikor a legnehezebb harckocsiként a Pz III-ra (22 tonna) és IV-re (25 tonna) épülő német páncéloscsapatok az 1941. június 22-én hadrendben szereplő 3398 harckocsiból 1942. március 20-ig – a Barbarossa hadművelet és az azt követő szovjet ellentámadás lezárultáig – 3319-et, azaz a kiinduló állomány 97%-át elveszítették! A hatalmas veszteségek miatt harckocsierejük ekkor szinte kizárólag a beérkező pótlásra épült, ami egyrészt megoldhatatlan feladatot jelentett a német hadiipar számára, másrészt erősen beszűkítette az 1942-es nyári offenzíva lehetőségeit.⁶

Mi volt a német veszteségek oka? Részben a fent említett – bár ekkor még rosszul alkalmazott – T-34-es megjelenése, részben a hatalmas távolságok rossz úthálózattal, mely rendkívül megviselte a gépeket is, végül az orosz sár (raszputnyica) majd „tél tábornok” megjelenése. A szovjetek moszkvai ellentámadása során vetették be először tömegesen és többé-kevésbé szakszerűen a T34-est, s ekkor már ténylegesen hatalmas veszteségeket kellett elkönyvelniük a németeknek.

A szovjet harckocsifejlesztés

A két világháború között a két politikailag és gazdaságilag körbezárt ország: Németország és Szovjetunió egymásra talált, s 1922-ben megkötötték a rapallói egyezményt. Ebben kölcsönösen elengedték a jóvátételeket, döntöttek gazdasági kapcsolatok felvételéről, s titkos záradékként katonai együttműködést kötöttek, mely alapján légierő és harckocsik fejlesztése, tesztelése zajlott szovjet területeken. Miközben zajlott a német-

---

⁵ MATTHEW HUGHES–CHRIS MANN: *A T-34-es közepes harckocsi*. Hajja és Fiai Könyvkiadó Kft., Debrecen, 2000. 36. o.

⁶ TURCSÁNYI KÁROLY: i.m. 20. o.

szovjet katonai program, nagyon komoly változások történtek ettől függetlenül is a szovjet hadiiparban. Ennek közvetlen előzménye az első 5 éves terv volt, mely tönkretette a mezőgazdaságot (Ukrajnában sok helyen éhínség pusztított), de hasznos volt az ipar szempontjából, mert ott óriási fejlődés indult el: erőműveket, gyárakat építettek, ahol gépek, traktorok készültek. David Glantz szerint „Kis lépés volt a traktorgyártásról a harckocsigyártásra áttérni és a szovjetek nagyon gyorsan megtették ezt a lépést.”⁷ 1931-ben elindul Tuhacsevszkij „Nagy harckocsi programja”, mely keretében 1932-ben már 30 üzem gyártotta a tankokat. 1928 elején még 92 harckocsija van a Vörös Hadseregnek, 1934-ben állami rendelet születik a nagyszabású fejlesztésről (innen ered a T-34-es elnevezés!), 1935 januárjában pedig már 10.180! „Sztálin összefüggést látott a katonai erő és a gazdaság modernizálása között, aminek következtében jelentős mértékben növelte a hadianyag-termelés mértékét, illetve a hadsereg fejlesztésére fordított pénzt. A nemzeti össztermelésből a honvédelemre jutó összegeket megduplázták.”⁸ Andrej Zsdanov szerint ugyanis, „Oroszországnak készülnie kell egy nagy háborúra, de nem szabad törekednie rá...”⁹

Érdekes megvizsgálni, hogy mi volt a harckocsifejlesztések technológiai háttere? A saját fejlesztésen és kutatómunkán kívül rendkívül jelentős amerikai segítség is érkezett. A harmincas években több teljes gépjárműgyárat, illetve acél- és alumíniumművet, harckocsi-licenceket, fémipari technológiákat, szakemberek ezreit adták át.

1930-as évek közepére a Szovjetunió állt a gépesített erők felállításában, tervezésében és összeállításában az első helyen a világon, s itt állítottak fel először csapásmérő harckocsihadtesteket! A szovjeteké volt a legkiválóbb BT azaz Bisztrhodnij (gyorsharckocsi) tank is.¹⁰

A szovjet fegyverkezésben, s háborús készülődésben a fordulatot az 1937-es tisztogatás jelentette. Ráadásul az 1940-ben a Spanyolországban, majd Finnországban nem kellően alkalmazott harckocsik kudarcának tapasztalatából és a hozzáértésből következően megszüntették a harckocsihadtesteket. Eredmény: a háború elején hatalmas veszteségek elszenvedése, részben a – már említett rosszul alkalmazott – harckocsik miatt.

A háború előtt, de méginkább alatt, magas színvonalú harckocsigyártás figyelhető meg a Szovjetunióban. A szovjet gazdaság a német gazdaságot úgy múlta felül, hogy kevesebb erőforrással rendelkezett, és jó-

---

⁷ HUGHES – MANN: i.m.: 15. o.

⁸ U.o.: 17. o.

⁹ JOHN LUKACS: *Hitler és Sztálin*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2006. 45. o.

¹⁰ HUGHES – MANN: i.m.: 14-15. o.

részt képzetlen munkaerővel. A siker kétségkívül a gyártási célok egyszerűségének és a források bevált típusokra történő céltudatos összpontosításának következménye. A Szovjetunió a háború alatt csupán két harckocsitípust gyártott nagy mennyiségben, szemben a németekkel (valamint a britekkel), akik több modellel is kísérleteztek. A T-34-es konstrukciója mechanikailag egyszerű, amely lehetővé tette a tömeggyártást a korlátozott erőforrások, valamint a megfelelő szerszámgépek és a szakértett munkaerő hiánya ellenére. A T-34-esnek ezenkívül sok olyan alkatrésze volt, amely csereszabatos a másik sikeres konstrukcióval, a KV-val. (Kliment Vorosilov, hadügyi népbiztosról kapta a nevét ez a nehézharckocsi.) Ilyen például a motor, a löveg, az erőátvitel és a figyelőberendezések. A szovjeteknek nem kellett sok időt tölteniük a modellek fejlesztésével, mert harckocsijaik korszerűek voltak. Amikor a németek hadrendbe állították (nem elegendő számban) bonyolult és magas színvonalon megkonstruált harckocsijukat, a szovjeteknek nem kellett egyebet tenniük, mint két szabványharckocsijukon némi módosítást végrehajtani. Csak a háború második felében állítottak szolgálatba egy új típust, az ISZ-t (Joszif Sztálin), de alapjában véve az is egy áttervezett KV volt. *„Nem a KV vagy az ISZ jelképezi a szovjet nép második világháborús erőfeszítéseit, hanem a T-34-es. Ez volt az a harckocsi, amely le tudta győzni a legjobb német harckocsikat, de ahhoz, hogy visszaverjék a német támadókat, több ezret kellett belőle előállítani szörnyű nehézségek közepette. A munkások emberfölötti áldozata nélkül ez aligha lett volna lehetséges. Való igaz, hogy a totális háborúban a gyár ugyanolyan döntő tényező a győzelem kivívásában, mint a harcmező.”*¹¹

A T-34-es kiválóan tervezett harckocsi volt, és félelmetes fegyverré az a tény tette, hogy tömeges mennyiségben állt a csapatok rendelkezésére. Az alábbi táblázatban e tank gyártási adatait szemlélhetjük meg.

A T-34-ES GYÁRTÁSI ADATAI							
Év	NÉMETORSZÁG				SZOVJETUNIÓ		
	Pz II-es	Pz IV-es	Párduc V-ös	Összes	T-34-es	T-34/85-ös	Összes
1939	206	141	–	347	kb. 270	–	270
1940	858	278	–	1 136	2 800	–	2 800
1941	1 703	467	–	2 170	12 520	–	12 520
1942	2 558	974	1 768	5 300	15 812	–	15 812
1943	253	3 013	3 749	7 015	3 500	11 000	14 500
1944	–	3 126	459	3 585	–	7 650	7 650
1945	–	385	–	385	–	–	0
Összesen	5 578	8 384	5 976	19 938	34 902	18 650	53 552
Mindösszesen							

¹¹ U.o. 53. o.

Bernáth Miklós: Második világháborús szovjet...

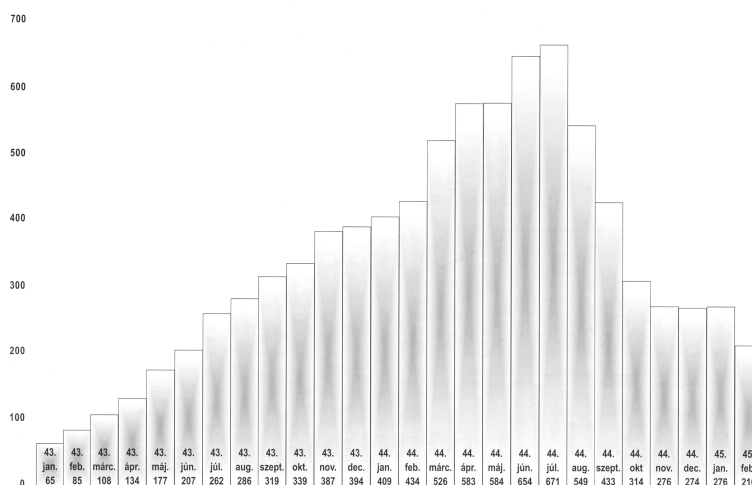
Forrás: Dr. Matthew Hughes és dr. Chris Mann: *A T-34-es közepes harckocsi. Hajja és Fiai Könyvkiadó Kft., Debrecen, 2000. 51. old.*

Érdekes összevetni – a fenti táblázatból hiányzó – legendás német páncélos, a Tigris gyártási adatait ez előbbi számsorokkal!

A rendelkezésre álló PzKpfw VI-os Tigris száma

1943. január és 1945. február között

A teljes számot tartalmazza (beleértve a bevethető és nem bevethető példányokat is)

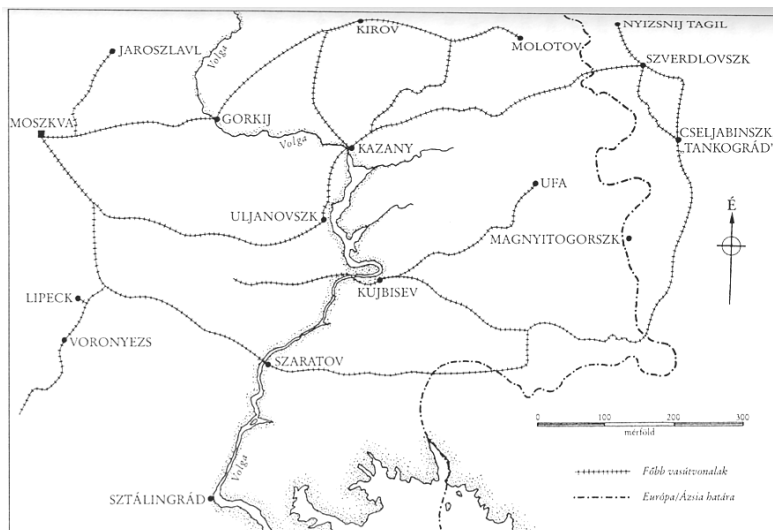

Forrás: Roger Ford: *A tigris harckocsi. Hajja és Fiai Könyvkiadó Kft., Debrecen, 2000.*

A gyártás helyszínei

Meg kell említeni, ami a háború szempontjából döntő volt, hogy a Szovjetunió több mint 1500 gyárat (kivéve a sztálingrádi tankgyár!) és egyéb létesítményt költöztetett el a helyéről 16 millió (!) szovjet állampolgárral együtt. Nem kis vállalkozás volt; minden nap átlagosan 300 szerelvény indult keletre, némelyik akár két hétig is utazott. (Lásd az alábbi térképet.) A gyártás pedig mai ésszel felfoghatatlan körülmények között zajlott. „Nincs másik nép, amely ekkora áldozatra hajlandó: nem valószínű, hogy a nyugati munkások elviselték volna az ilyen rossz körülményeket.”¹²

¹² U.o.: 51. o.

Forrás: Mike Spick: A diadalmas Luftwaffe. Gold Book Kiadó Kft., Debrecen, 2005.

A hatalmas távolságra települt gyárak (figyeljük meg a Moszkvától való távolságát pl. Tankogradnak), a Luftwaffe számára elérhetetlenek voltak, nem lévén stratégiai bombázóik (ma hadászati bombázóknak hívjuk ezt a repülő-osztályt), hiszen a német mozgáscentrikus hadikultúrának (gyakorlati megvalósulása a *blitzkrieg*) ez nem eleme.

„A hátország gazdasági jelentőségét mutatja, hogy a Szovjetunió keleti területének részesevé a nyersanyagok és hadfelszerelések termelésében hirtelen döntő tényezővé tudott válni. A történeti irodalom mind szervezési, mind emberi-pszichológiai szempontból nagyra értékeli az ipari üzemeknek a keleti területekre való gyors áttelepítését. Míg 1941-ben a nyersvastermelés 37%-át állították elő a keleti területeken, 1943-ban 98%-át (a harckocsik 7, illetve 77%-át, a repülőgépek 25, illetve 65%-át). A Szovjetunió 1944-ben hagyta le Németországot a hadianyagtermelés növekedése tekintetében, igaz, az Egyesült Államok több mint háromszorosát produkálta annak, amit a Szovjetunió.”¹³

A nyugat segítsége

Nem lebecsülendő, s az utóbbi időben elérhetővé vált levéltári adatokból született kiváló munkák is azt bizonyítják, hogy a szovjet háborús erőfe-

¹³ FONT MÁRTA – KRAUSZ TAMÁS – NIEDERHAUSER EMIL – SZVÁK GYULA: *Oroszország története*. Maecenas Kiadó, Bp., 1997. 545. o.

szítéseknek óriási támasza volt a nyugat segítsége. A szovjet történetírás igyekezett ezt lebecsülni, de ma már tudjuk, hogy élelmiszeren és teherautókon kívül nagyon komoly mennyiségben szállítottak az angolszász konvojok harckocsikat is Murmanszkba.

Az oly sokat emlegetett kurszki csatában például a szovjetek – egy elhibázott döntés miatt, mely szerint nem sokkal korábban leálltak a nehézharckocsik gyártásával – kevés volt a szovjet nehézpáncélos, azokat angol Churchill tankokkal egészítették ki (a háború alatt több száz érkezett belőlük)! „1943. július 5-én Kurszknál a 133 Tigris és 200 Párduc nehéz harckocsival [ez utóbbiak nagy része még a csatateret sem érte el, mert lerobbantak út közben – B. M.] – összesen 333 nehézpáncélossal szemben – mindössze 170 KV-1-est és 10 Churchillt tudtak felsorakoztatni.”¹⁴ Ennek aztán ez lett az eredménye: „a szovjet harckocsikban elszenvedett összegzett veszteség megközelítette a 32%-ot, a harcok sűrűjében bevetett 5. gárdaharckocsi-hadsereg pedig 50%-os veszteséget könyvelhetett el, ami szöges ellentétben állt a nehéz harckocsikat is bevető német páncéloscsapatok 13%-os átlagos veszteségével.”¹⁵

A szovjetek ekkor indították újra a nehézpáncélos programot válaszul a Tigrisekre, Párducokra és az önjáró 60 tonnás Ferdinánd lövegekre. Ezek lesznek az ISZ 1-es, 2-es (amelyek már 1944-ben le tudták győzni a Tigrist), és a 3-as (amely már csak a háború utáni, 1945. szeptember 7-i berlini katonai parádén vett részt – a nyugati tábornokok legnagyobb megdöbbenésére, „ugyanis konstrukciós szempontból az ISZ 3-as a második világháborús szovjet nehézharckocsi-fejlesztés csúcspontjának tekinthető, de nemzetközi összehasonlításban is az elsők közt szerepel.”¹⁶).

A nyugati páncélosok (Churchill, M3 Lee, M4 Sherman, Valentine tankok) azonban a háború utolsó évéig érkeztek, s részt is vettek a harcokban. Számtalan forrást (írott és képi formában) találhat az érdeklődő Számvéber Norbert több könyvében is.¹⁷

Anyagi erők vagy a szellem ereje?

Mi formálja leginkább a történelmet? A fenti rövid tanulmányból – rövidre fogva – azt a következtetést vonhatnánk le, „*miszerint a történelmet – különösen most, amikor a tömegtársadalmak kora felé tartunk –*

---

¹⁴ TURCSÁNYI KÁROLY: i.m.: 52. o.

¹⁵ U.o. 53. o.

¹⁶ U.o. 54. o.

¹⁷ SZÁMVÉBER NORBERT: *Az alföldi páncéloscsata*. Püedlo Kiadó, Debrecen, 2007. Továbbá: *Kard a pajzs mögött*. Püedlo Kiadó, Debrecen, 2007.

nem egyes emberek, hanem hatalmas gazdasági és anyagi erők mozgatják. Pedig a második világháborúra nem egyszerűen csak rányomták a bélyegüket a nagy személyiségek, hanem ők is határozták meg a menetet: olyan emberek hajlamai és döntései, mint Hitler, Churchill, Sztálin és Roosevelt."¹⁸

Bár azt se felejtsük el, hogy a gazdasági és anyagi erők sem önálló tényezők, hanem az ember alkotásai. Azé az emberé, akiről Manszur Abdulin, akkor szovjet kiskatona, így ír második világháborús visszaemlékezésében:

„...Azán megláttam az állatot: mellső lábaival, amelyeket a földre támasztott, furcsa rángatózó mozdulatot tett, mintha táncolna; a testét belepte a veríték, izmai remegtek a hiábavaló erőfeszítéstől. A szerencsétlen nem tudta, hogy soha többet nem fog talpra állni. Rózsaszín és vére orrcimpái reszkettek. Úgy nyögött, mint egy ember, tágra nyitott szemmel bámult rám és folytak a könnyei. Ott álltam mellette és nem volt erőm ahhoz, hogy agyonlőjem. Egy öreg katona állt meg és vetett véget a sebesült ló szenvedéseinek. Karabélyt dugott a fülébe és tüzelt. Sírok még most is, ahogy ezeket a sorokat írom. Mire gondolt a haldokló állat, amikor a tágra nyitott szemével nézett rám? Hogy az ember egy beteg faj, a természetet eltorzító erő? Nem, ez a tudás csak az ember számára érhető el. Utolsó pillanatában a ló tőlem – az embertől – segítséget és megváltást remélt."¹⁹

Összefoglalás

A háborúk meghatározták, s mind a mai napig meghatározzák a történelmet, s a történelmen keresztül az emberek mindennapjait. Nem csak a konkrét harci cselekmények szörnyűségei, hanem a háborút kísérő, kiszolgáló technikai fejlesztések bekerülése a polgári életbe, s a háborúkat követő (annak következményeiként jelentkező) politikai-gazdasági-földrajzi változások.

A második világháborús szovjet háborús erőfeszítések kiemelten illeszkednek ebbe a sorba, hiszen ez teremtette meg a valaha létezett legnagyobb szárazföldi haderőt, s hosszú időre meghatározta a régió, s az egész világ sorsát.

---

¹⁸ JOHN LUKACS: I.m.: 11. o.

¹⁹ MANSZUR ABDULIN: *A vörös út (A Volgától a Dnyeperig)*. Gold Book, Debrecen, é.n. 30. o.

Felhasznált irodalom

- ABDULIN, MANSZUR: *A vörös út (A Volgától a Dnyeperig)*. Gold Book, Debrecen, é.n.
- FONT MÁRTA – KRAUSZ TAMÁS – NIEDERHAUSER EMIL – SZVÁK GYULA: *Oroszország története*. Maecenas Kiadó, Bp., 1997.
- FORD, ROGER: *A tigris harckocsi*. Hajja és Fiai Könyvkiadó Kft, Debrecen, 2000.
- FOWLER, WILL: *Kurszk – A legfontosabb 24 óra*. Hajja és Fiai Könyvkiadó Kft, Debrecen, 2006.
- DR. HUGHES MATTHEW – DR. MANN CHRIS: *A T-34-es közepes harckocsi*. Hajja és Fiai Könyvkiadó Kft., Debrecen, 2000.
- LUKACS, JOHN: *A párviadal*. Magyar Könyvklub, Bp., 1995.
- LUKACS, JOHN: *Hitler és Sztálin*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2006.
- SPICK, MIKE: *A diadalmas Luftwaffe*. Gold Book Kiadó Kft., Debrecen, 2005.
- SZÁMVÉBER NORBERT: *Az alföldi páncéloscsata*. Püedlo Kiadó, Debrecen, 2007.
- SZÁMVÉBER NORBERT: *Kard a pajzs mögött*. Püedlo Kiadó, Debrecen, 2007.
- TURCSÁNYI KÁROLY (szerk.): *Nehéz harckocsik*. Püedlo Kiadó, Debrecen, é.n.

A legendás T34-es

Szabó Zsolt:
**Nemzetiségi problémák a cári Oroszországban és a szovjet
államban – a csecsen kérdés gyökerei**

Csecsenföld földrajzi elhelyezkedése

„Évszázadokon át a térképészek úgy jelölték a Kaukázust, mint választóvonalat Európa és Ázsia, a kereszténység és az iszlám között.”¹ Ez a nézet alapvetően a mai napig tartja magát. „A több mint hatszáz mérföldes hosszúságban elnyúló hegylánc a Szovjetunió szétesése óta elkülöníti Oroszországtól a volt szovjet tagköztársaságokat, a gerinctől délre fekvő Grúziát, Örményországot és Azerbajdzsánt.”² „A hegyvonulattól északra eső terület, amelyet gyűjtőnéven Észak-Kaukázusként emlegetnek, hét etnikai alapon szervezett köztársaságot foglal magában.”³ „Némelyiket önkényesen hozták létre, mások teljesen legitim módon alakultak ki, de mindegyik az Orosz Föderáció része.”⁴ „Egészében nézve a régió egy nyelvi és etnikai labirintus, ahol nem kevesebb, mint ötven nép beszéli saját nyelvét.”⁵ A csecsenek már az elmúlt hatezer év során is a jelenlegi lakóhelyükön éltek. A nyelv, kaukázusi nyelvcsalád nakh ágába sorolható, épp úgy, mint az ingus nyelv.⁶ Az a terület melyet a cári Oroszországban Csecsenföldnek neveztek, nagyjából egy négyszög alakú terület a Terek és a Szunza folyók által határolt vidéken. E területen a csecsenek mellett a legnagyobb itt élő etnikumot még az ingusok teszik ki.⁷

Az észak-kaukázusi területekből Csecsenföld mindössze 15 ezer négyzetkilométert mondhat a magáénak, ez alig kisebb terület, mint Wales.⁸ Lakossága 1991-ben, a Szovjetunió felbomlásakor hozzávetőlegesen 1 millió⁹ és 1,2 millió¹⁰ fő között mozgott. Mike Bowker értelmezé-

---

¹ ANDREW MEIER: *Csecsenföld, egy konfliktus mélyén*. Európa könyvkiadó, Budapest, 2005. 49. (továbbiakban: MEIER, 2005.)

² MEIER, 2005. 50.

³ MEIER, 2005. 50.

⁴ MEIER, 2005. 50.

⁵ MEIER, 2005. 50.

⁶ JOHN B. DUNLOP: *Russia Confronts Chechnya: Roots of a Separatist Conflict*. 1998. <http://assets.cambridge.org/97805216/31846/sample/9780521631846ws.pdf/> 1-2. (továbbiakban: DUNLOP, 1998.)

⁷ DUNLOP, 1998. 2.

⁸ TONY WOOD: *The Case for Chechnya*. In: *New Left Review*, Alden Press, Oxford, 2004. 7. (továbbiakban: WOOD, 2004.)

⁹ WOOD, 2004. 7.

¹⁰ MIKE BOWKER: *Russia and Chechnya: the issue of secession*. In: *Nations and Nationalism*. Blackwell publishing, Oxford, 2004, 465. (továbbiakban: BOWKER, 2004.)

se¹¹ szerint az észak-kaukázusi köztársaságnak mindig is fontos gazdasági és stratégiai jelentősége volt a szovjet/ orosz gazdasági életben.¹² Fontos kereskedelmi utak mentén helyezkedett el a Csecsen-Ingus Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság, azonban még ennél is jelentősebbek voltak olajmezői, olajvezetékei és finomítói miatt a Szovjetunió-nak, később az Orosz Föderációnak.¹³

A Kaukázus térsége az orosz hódítás előtt és annak kezdeti időszakában

A 7-17. századig terjedő időszakban a Szunnita Iszlám vallás térnyerése figyelhető meg a térségben. A 8. század folyamán kezdték az arabok aktívabban téríteni a Kaukázus népeit, ezt a folyamatot később a törökök folytatták.¹⁴ A csecsenek és az egyéb, a térségben élő népcsoportok ily módon kerültek kapcsolatba az iszlám vallással. Ugyanakkor a 19. századig több más pogány hit, és vallási irányzat mellett is kitartottak az itt élők, ezért nem lehet tisztán iszlám hitűnek tekinteni őket. Inkább az iszlám és a térségben lévő természetvallások keveréke volt jellemző a Kaukázus térségére.¹⁵ Az ortodox kereszténység terjedése leginkább a Darjal-hágó térségében, azzal szomszédos területeken figyelhető meg. Ugyanakkor a 13. és 14. század folyamán az Arany Horda jelenléte a térségben újabb lökést adott az iszlám terjedésének az észak-kaukázusi övezetben, ezzel megakasztva az ortodox kereszténység előre jutását.¹⁶

A mai oroszok és ukránok elődei már az első ezredforduló idején is felbukkantak időközönként a Kaukázus területén. A varégek például a 10. században a Kaszpi-tenger térségében vonultak Perzsia ellen, és itt lett merénylet áldozata 1319-ben Mihail herceg is Derbent közelében.¹⁷ Ám az első jelentős orosz behatolás az Észak-Kaukázus térségébe az 1550-es évekre tehető. 1556-ban Rettegett Iván cár meghódította a Kazanyi és Asztraháni kánságot, ezzel utat nyitva és behatolva a Kaszpi-tenger térségébe.¹⁸ A terület stratégia fontossága már ekkor is vitathatatlann volt a rajta keresztül haladó kereskedelmi és hadi útvonalak miatt. Ezért több, a térségben jelenlévő hatalom között versengés alakult ki a terület feletti hatalomért.¹⁹ Rettegett Iván déli irányú előre nyomulása

---

¹¹ BOWKER, 2004. 465.

¹² BOWKER, 2004. 465.

¹³ BOWKER, 2004. 465.

¹⁴ DUNLOP, 1998. 3.

¹⁵ DUNLOP, 1998. 3.

¹⁶ DUNLOP, 1998. 3.

¹⁷ DUNLOP, 1998. 4.

¹⁸ DUNLOP, 1998. 4.

¹⁹ Az Orosz birodalom, az Oszmán birodalom, a Krími kánság és több kisebb hatalom versengett a területért. (DUNLOP, 1998. 4.)

során két kozák népcsoporttal találkozott.²⁰ Az egyik a Terek deltájában, míg a másik csoport a Kaukázus előhegységeiben élt. Az egyik csoportot lakóhelyéről Tereki kozákokként ismerjük, míg a másik csoport a Greben kozák nevet viseli. A 16. század folyamán a kozákok szabad és törvényen kívüli közösségekben éltek, akik a környék fosztogatásából éltek. Ennek korlátozására 1559-ben Iván egy erődöt építtetett a Szunza folyónál.²¹

Még ebben az évben küldöttség érkezett az Észak-Kaukázus nyugati vidékéről Moszkvába, azzal a kéréssel, hogy a cár küldjön ortodox papokat a térségbe, hogy térítsék a népet. Ám az orosz egyház erős szervezeti hatalom, belső küzdelmeinek hatására alábecsülte ennek a missziós küldetésnek a jelentőségét, és csupán 200 évvel később Nagy Katalin idejében nyílt komolyabb lehetőség a térítésre az Észak-Kaukázus térségében, de addigra már az iszlám megvetette gyökereit ezen a környéken.²²

Moszkva lassú behatolása az észak-kaukázusi területre azt eredményezte, hogy Nagy Kabarda egyre inkább szövetséget keresett vele a muszlim ellenfelekkel szemben.²³ Az első kapcsolatfelvételt még 1558-ban, I. Levan király idejében került sor, de már II. Alexander uralkodása alatt küldött Moszkva követséget Kabardába. II. Alexander arra akarta rábírni az oroszokat, hogy támogassák a dagesztáni ellenfeleivel vívott harcokban. E téren egészen az 1580-as évek végéig nem történt semmi, míg 1589-ben Fjodor cár újabb küldöttséget menesztett Alexanderhez, akit a segítségéről biztosított.²⁴ Fjodor 1594-ben egy 7000 ezer fős sereget küldött segítségül, de ez a Szulak folyónál, Dagesztánban megsemmisült. Ennek hatására az elkövetkező néhány évben óvatosabb politikára kényszerültek az oroszok a Kaukázus térségében. 1604-ben Borisz Godunov cár Kazánból és Asztrahánból küldött újabb katonai támogatást, de ezt a támadást a dagesztániak az oszmánok segítségével szintén visszaverték.²⁵ 1615-ben Grúzia kért segítséget Perzsia ellen Mihail Romanov cártól, de ez nem valósult meg. 1624-ben szintén megkíséreltek segítséget kérni, de sikertelenül. Ebben az időszakban több tényező már nem segítette az orosz birodalom terjeszkedését a térségben. Ezen tényezők közé kell sorolni az Oszmán Birodalmat, Perzsiát, és a többi

---

²⁰ Ld. erről: BEBESI GYÖRGY: *Oroszország ázsai gyarmatainak megszerzése*. In: *Anyországok és (volt) gyarmataik. I.* Szerk. SZABÓ-ÖLBEI-WILHELM. Afrika-Ázsia Amerika munkacsoport, Pécs, 2002. 126-127.

²¹ BEBESI, 2002. 126-127.

²² DUNLOP, 1998. 4-5.

²³ DUNLOP, 1998. 5.

²⁴ DUNLOP, 1998. 5.

²⁵ DUNLOP, 1998. 5.

muszlim hercegséget, akikkel szemben az Orosz Birodalom ebben az időben katonailag nem volt elég erős.²⁶

A Kaukázus Nagy Pétertől - Nagy Katalinig

A Kaukázus meghódítása Péter 1722-es hadjáratával vette kezdetét.²⁷ Erre az időszakra mind katonai, mind pedig államigazgatási szempontból megerősödött Oroszország. A korábban legyőzött Svédország után elérkezettnek látta az időt, hogy megtámadja a meggyengült Perzsiát és elfoglalja, a Kaszpi-tenger partján fekvő stratégiaileg fontos Derbent, és Bakut.²⁸ Ezen hadjárat során alapította meg Péter a „Szent Kereszt” erődöt a Szulak folyó partján, és beintegrálta a tereki és grebeni kozákokat az orosz államba, így azok katonai és egyéb szolgálattal tartoztak az orosz államnak.²⁹ A hadjárat jelentős, de ugyanakkor csak időleges sikert hozott. Az 1723-as szentpétervári szerződés értelmében Perzsia a Kaszpi-tenger térségében kulcsfontosságú területeket adott fel, és emellett a dagesztáni síkság is az elkövetkező tíz évre orosz irányítás alá került.³⁰ Nagy Péter hadjáratára tehető az első komolyabb összecsapások a csecsenekkel. Bár 1707-ben a csecsenek több más törzssel együtt csatlakoztak a kozákokhoz a Tarkiban található orosz erőd elpusztításában. Ezt leszámítva egészen 1722-ig nem történtek komolyabb összecsapások a csecsenekkel, de ebben az évben Csecsenföld keleti részén az Aktas folyónál került sor az első komolyabb összeütközésre, amikor az orosz lovasság megpróbálta elfoglalni Enderi nevű falut. Az orosz csapatokat súlyos veszteségek érték, és itt szembesültek azzal, hogy milyen is egy helyi törzssel a saját erdősségeikben felvenni a harcot; az eredmény nem volt túl biztató.³¹ Am Péter 1725-ben bekövetkezett halálával a kaukázusi hódítási törekvések is majd fél évszázadra megtorpantak. Anna (1730-40) rövid időn belül feladta a megszerzett perzsa területeket, és sokáig úgy tűnt, hogy a Terek partján, 1735-ben emelt Kizljár erőd lesz az utolsó orosz erősség a térségben. Ezt követően Katalin trónra kerüléséig fokozatosan csökkent a katonai jelenlét.³²

Az 1760-as évek elején Nagy Katalin (1762-1796) trónra kerülésével újra feléledtek az orosz törekvések a Kaukázus térségében, és egyre éle-

---

²⁶ DUNLOP, 1998. 5.

²⁷ Vö: BEBESI GYÖRGY: *Oroszország 1725-1801*. In: *Kelet-Európa és a Balkán 1000-18000*. Szerk. SASHALMI ENDRE. Kelet Európa és Balkán tanulmányok 4. Pécs, 2007. 262. (továbbiakban: BEBESI, 2007.)

²⁸ DUNLOP, 1998. 6.

²⁹ DUNLOP, 1998. 6.

³⁰ DUNLOP, 1998. 6.

³¹ DUNLOP, 1998. 6.

³² DUNLOP, 1998. 6. Valamint: BEBESI, 2007. 262.

zódott a viszony az oroszok és a muszlimok között. Katalin tovább mélyítette az ellentéteket azzal a lépésével, hogy 1762-ben a Terek partján megépítette Mozdok erődjét.³³ Az erőd stratégiai fontosságú volt, mivel a hegyeken átvezető természetes útvonal, a Darjal Hágó közelében fektült. Az építkezés hatására háború robbant ki az Oszmán Birodalommal és több helyi küzdelem okozója is lett. Emellett Mozdok az ortodox térítő missziók kiindulási pontjává is szolgált a térségben. A Szent Szinódus a kormányzat egyetértésével célul tűzte ki az Ortodox Egyház helyzetének megerősítését. Ezt leginkább a Darjal Hágóhoz legközelebb élő oszét lakosságra alapozva kívánta elérni.³⁴ A cárnő katonai és politikai sikerei a térségben a grúz uralkodókat arra buzdították, hogy katonai védelmet kérjenek az oroszoktól.³⁵ Komolyabb katonai jelenlétre azonban csak 1783-tól vállalkozott Katalin. Ebben az évben kebelezte be az orosz birodalom a függetlenné váló Krímet, és a Georgijevszki Szerződés értelmében protektorátust hozott létre a grúz területek felett.³⁶ Emellett a térség bekebelezése még egy nagy jelentőséggel bír, ez pedig az, hogy a Krím megszerzésével közvetlen fekete-tengeri kijáráshoz jutott Oroszország.³⁷ Ennek hatására a Darjal hágón keresztül vezető katonai útvonal stratégiai fontosságú lett, melynek közelében megkezdték az egyik legfontosabb erőd építését. Ez lett Vlagyikavkaz, melyet 1784-ben alapítottak. Az Oszmán Birodalom válaszul a Fekete-tenger északi partján található Anapánál fogott erődépítési munkálatokba. A település ma a Novorosszijszk nevet viseli.³⁸ Ezek fényében egyre inkább éleződött a helyzet a térség muszlim és ortodox lakossága között. A területen, az iszlám további térnyerésének megakadályozása céljából az Orosz Birodalom keresztény lakosokat telepített a kulcsfontosságú észak-kaukázusi erődökbe, azonban ennek ellenére is jelentős felkelés robbant ki 1785-ben.

Manszur, és a Samil imám vezette lázadások

Manszur Uszurma, a mai Groznij mellett található Aldi faluból származott. Felemelkedését jelentősen befolyásolta a térség szociális és gazdasági helyzete is. Az Észak-Kaukázus gazdasági egyensúlya mindig is gyenge lábakon állt. Az északi területek kis terméshozamú termőföldjei,

---

³³ DUNLOP, 1998. 6.

³⁴ DUNLOP, 1998. 7.

³⁵ 1773 folyamán Levan herceg vezetésével, egy grúz katolikus előkelőkből álló küldöttséggel érkezett Szentpétervárra, azzal a kéréssel, hogy Katalin vegye védelmébe a grúz területeket. (DUNLOP, 1998. 8.)

³⁶ DUNLOP, 1998. 8.

³⁷ BEBESI, 2007. 265-266.

³⁸ DUNLOP, 1998. 8.

kezdetleges szinten lévő mezőgazdasága nem tudták eltartani az ottani lakosságot. Továbbá a gyenge minőségű legelők következtében az állattartás sem segített a lakosság élelmezésében. Ellenben a szomszédos kubani és tereki síkságok földjei jóval gazdagabbak voltak. Emiatt egyfajta cserekereskedelem alakult ki a hegyi lakosság és sík vidéki szomszédai között.³⁹ Ám ez a gazdasági kapcsolat meglehetősen bizonytalanná vált az oroszok megérkezése után.

Az észak-kaukázusi lakosság mintegy 1,5 millió fő volt ebben az időszakban. Ez a lakosság közel húsz nagyobb népcsoportra volt bontható. A dagesztáni és csecsen hegyvidéki törzsek éltek leginkább elszigetelve a világ többi részétől, melynek következtében jelentősen megőrizték kezdetleges etnikai és szociális berendezkedésüket. Nagycsaládokban, úgynevezett teipekben éltek, ahol mindenki szabadnak és egyenlőnek számított.⁴⁰ Az orosz hatóságok – korábbi tapasztalataik alapján – a térség nemességével próbáltak kapcsolatokat kiépíteni, de a feudális intézmények hiányában ez a próbálkozás sikertelennek bizonyult. Az oroszokkal szembeni ellenállás az Észak-Kaukázus legszegényebb keleti területein volt a legerősebb. Itt a csecsenek őrizték meg leginkább archaikus szokásaikat. Ezen okok miatt ők voltak az elsők, akik fellázdak az oroszokkal szemben.⁴¹

1784-ben Manszur kikiáltotta magát sejknek, nem sokkal később pedig imánnak, majd ezt követően megkezdte nyilvános szónoklásait. Szónoklataiban egy letisztultabb iszlám vallásról prédikált, ahol elítélte az alkohol és a dohány fogyasztását, mely nagymértékben az oroszoknak köszönhetően terjedt el a vidéken.⁴² Továbbá elítélte a csecsenek között népszerű vérbosszú és halálkultuszok szokását, valamint harcolt az iszlám vallási törvények (*saría*) bevezetésért, a szokásjogon alapuló *adat* ellenében.⁴³ Szent háborúját pedig elsősorban azok ellen a muszlimok ellen hirdette meg, akik ragaszkodtak a szokásjoghoz. 1785 márciusában figyeltek fel az orosz hatóságok Manszur tevékenységére, amikor kapcsolatokat épített ki Dagesztán és Kabarda felé is. Ezt követően rohamosan nőtt a népszerűsége a csecsenek, dagesztániak és a kumik között éppúgy, mint Nagy-Kabardában és a kubáni területeken. Az oszmánok azonban elutasították nézeteit.⁴⁴ Ellenben az oroszok egy újabb Pugacsovot véltek felfedezni személyében, és ennek megfelelően léptek fel ellene. Pjerij ezredes vezetésével egy 600 fős alakulatot küld-

---

³⁹ DUNLOP, 1998. 9.

⁴⁰ DUNLOP, 1998. 10.

⁴¹ DUNLOP, 1998. 10.

⁴² DUNLOP, 1998. 10.

⁴³ DUNLOP, 1998. 10.

⁴⁴ DUNLOP, 1998. 11.

tek ki Aldiba, Manszur elfogására. Az oroszok az elhagyott falut teljesen felégették. Ám a visszaúton, a Szunza folyónál Manszur és csapata le-mészárolta az oroszokat.⁴⁵ A győzelem hatására a felkelés tovább terjedt az észak-kaukázusi népek között. Ugyanakkor Manszur túlbecsülte a Szunzánál elért győzelmet, és még ugyanabban az évben megtámadta a Terek közelében lévő Kizljart. A három napig tartó ostromot az orosz csapatoknak sikerült visszaverniük Manszurt, aki ezután visszavonult a hegyekbe.⁴⁶ Az oroszok látva a felkelés nagymértékű megerősödését, jelentősen átcsoportosították erőiket Mozdok, Kizljar, és Jekatyerinodar közelébe, továbbá visszavonták csapataikat a grúz területekről a Terek vonaláig. Ennek hatására az újonnan épült Vlagyikavkazt is feladták, amelyet csak 1803-ban építették újjá.⁴⁷

1785 őszen Potjomkin egy jól képzett 5700 fős sereggel indult az ekkor Kabardában tartózkodó Manszur ellen. Rövid időn belül szétkergették a hegylakókat. Ez a vereség jelentős fordulópontra fordult a konfliktus történetében. Ettől kezdve egyre inkább eltávolodtak a kabardai és dagesztáni fejedelmek Manszurtól, sőt még csecsen társai is egyre inkább elhidegültek szent háborújától. 1786 tavaszára mozgalma szinte teljes egészében lehanyatlott.⁴⁸

Az 1787-1791-es orosz-török háború során elhagyta otthonát, és a Kaukázus észak-nyugati részén próbált híveket toborozni maga köré. Hamarosan világossá vált számára, hogy katonai vezetőként esélye sincs az oroszokkal szemben. 1791 júniusában a vak szerencsének köszönhetően került az oroszok fogságába, amikor azok elfoglalták Anapát. Ezt követően Szentpétervárra szállították és itt halt meg fogságban, 1794-ben.⁴⁹

Az ezt követő időszakban viszonylagos béke uralkodott a térségben. Bár Grúzia 1801-ben történt annektálása előre vetítette a későbbi konfrontációt a helyi lakossággal éppúgy, mint az Oszmán birodalommal, és Perzsiával.⁵⁰ 1816-ban a cár a napóleoni háborúk hőstét, Jermolov tábornokot küldte a Kaukázusba, hogy érvényt szerezzen a birodalmi törekvéseknek a térségben.⁵¹ Jermolovnak két feladata volt: a rajtaütések és

---

⁴⁵ DUNLOP, 1998. 11.

⁴⁶ DUNLOP, 1998. 11-12.

⁴⁷ DUNLOP, 1998. 12.

⁴⁸ DUNLOP, 1998. 12.

⁴⁹ DUNLOP, 1998. 12-13.

⁵⁰ DUNLOP, 1998. 13. valamint: BEBESI GYÖRGY: *Orosz gyarmatosítás a 19. században*. In: IPF. Tanszéki közlemények 5. kötet. Szekszárd, 2002. 43-44.

⁵¹ MIHAIL HELLER: *Orosz történelem*, Osiris kiadó, Budapest, 2000. 481. (továbbiakban: HELLER, 2000.); ANATOL LIEVEN: *Chechnya: Tombstone of Russian Power*, Yale University Press, New Haven, 1998. 306. (továbbiakban: LIEVEN, 1998.); DUNLOP, 1998. 13.

rablóportyák felszámolása, valamint a régióban élő népek behódoltatása.⁵² Ahol a legkeményebb volt az ellenállás, ott megtorló portyákat hajtatott végre a csecsen hegyi falvak (alusok) ellen. Tömeges megtorlásokat, terményelkobzást és erőszakos kitelepítéseket végeztek a parancsára és a megüresedett csecsen földekre kozákokat telepített le.⁵³ Az elfoglalt területek biztosítására pedig erődöket építettek. 1817-1818 során több tervet is készített arra vonatkozóan, hogy miként akarja az itteni veszélyes népeket megregulálni.⁵⁴ Ezen terveknek fontos elemét képezte egy, a Szunza alsó folyásánál húzódó majdani erődrendszer. Ennek a hálózatnak a részeként épült 1818-ban Groznaja (rettegést keltő) erőd és ebből nőtt ki Groznij városa.⁵⁵ Ezt követte Vnezapnaja 1819-ben, majd Burnaja 1821-ben a mai Dagesztán területén.⁵⁶ A csecsenek Jermolov kegyetlenkedéseire válaszul, az orosz állások ellen hajtottak végre rajtaütéseket.⁵⁷ 1825-ben a csecsenek kihasználták, hogy az Orosz Birodalom háborúba keveredett Perzsiával és fellázadtak az oroszok ellen. Miután Paszkijevics legyőzte a perzsákat, I. Miklós cár őt bízta meg a csecsenek megrendszabályozásával.⁵⁸

A XIX. század húszas éveiben terjedt el az iszlám miszticizmus egyik formája a müridizmus. Lényege, hogy az ember Allahhoz való közeledése érdekében feladja személyes akaratát.⁵⁹ A Kaukázus térségében a müridizmus vált az orosz hadsereggel szembeni ellenállás ideológiájává.⁶⁰ Dagesztánból érkeztek Csecsenföldre a müridizmus első hirdetői és szent háborút hirdettek a hitetlenek, vagyis az oroszok ellen. „Az oroszokkal szembeni ellenállás első vezére az észak-dagesztáni Kazi Mulla (igazi nevén: Gházi Mohamed, 1795-1832) volt, aki igen nagy népszerűsége telt szert valamennyi kaukázusi nép körében.”⁶¹ Kazi Mulla 1832-ben, egy csatában elesett, így az 1830-as évek közepétől a csecsen ellenállás Sámil imám körül kezdett csoportosulni.⁶² Olyan államot sikerült létrehoznia, mely közel 20 éven keresztül sikeresen ellenállt az orosz hadseregnek.⁶³ Sámil állama teoretikus volt. „A hegyi törzseket egy egységes, minden muzulmán számára közös jog, a sariá alap-

---

⁵² LIEVEN, 1998. 306.

⁵³ WOOD, 2004. 10.

⁵⁴ DUNLOP, 1998. 14.

⁵⁵ DUNLOP, 1998. 14.

⁵⁶ DUNLOP, 1998. 14.

⁵⁷ WOOD, 2004. 10.

⁵⁸ HELLER, 2000. 481.

⁵⁹ HELLER, 2000. 482.

⁶⁰ HELLER, 2000. 482.

⁶¹ HELLER, 2000. 482.

⁶² WOOD, 2004. 10.

⁶³ HELLER, 2000. 482.

ján egyesítette.”⁶⁴ A harcok egészen a Krími háború (1854-1856.) végéig folytak. A Kaukázus népei, köztük a csecsenek is a szabadság lehetőségét látták ebben a háborúban. Ugyanis az angolok és a franciák az Oszmán birodalmat támogatták a cári Oroszországgal szemben. Ám a szövetséges parancsnokok hozzá nem értése és az oroszok heroikus helytállása a Kaukázus térségében szertefoszlatták a függetlenség kivívásának lehetőségét.⁶⁵ Sámilt 1859-ben Dagesztánban egy Gunib nevű faluban kényszerítették megadásra az oroszok, és csak ezután nyilvánították hivatalosan is meghódított területnek a Kaukázust.

1864-ben a csecsenek ismét fegyvert fogtak az orosz uralom ellen, de leverték őket.⁶⁶ A behódolni nem akaró iszlám lakosságnak a kitelepítése ezt követően vette kezdetét. A 600.000 kitelepítettből, mintegy 100.000 fő volt csecsen.⁶⁷ Őket az Oszmán Birodalomba telepítették, ahol több tízezren pusztultak el éhínség és járványok következtében.⁶⁸ Ezután a XIX. század végén már nem került sok erőfeszítésbe a kisebb megmozdulások elfolytása. A megmaradt lakosságot jelentős diszkriminációk érték, például 1912-ig a csecsenek és az ingusok kevesebb, mint a fele földterületen⁶⁹ gazdálkodtak, mint a Terek térségében élő kozákok.⁷⁰ Az 1880-as években az olajnak köszönhetően a térség és Groznij is gyors ipari fejlődésnek indult.⁷¹

Az egész cári korszakot, 1785-től a Szovjetunió megalakulásáig egyfajta küzdelem jellemzi, melyet a csecsenek fejtettek ki a mindenre kiterjedő orosz hatalmi törekvések ellen.⁷² Céljuk mindvégig az volt, hogy megőrizték függetlenségüket az orosz hódítási törekvésekkel szemben, de sem a cári korszakban, sem pedig a szovjet érában nem tudták ezt elérni.

Csecsenek helyzete a Szovjetunióban

Az 1917-ben kitört forradalom a Kaukázus területét sem kímélte, a harcok Groznijban is folytak.⁷³ 1921-ben Sztálin teljes autonómiát ígért az újrakeresztelt Szovjet Hegyi Köztársaságnak, emellett elfogadta a helyi

---

⁶⁴ HELLER, 2000. 482.

⁶⁵ LIEVEN, 1998. 308.

⁶⁶ HELLER, 2000. 520.

⁶⁷ HELLER, 2000. 10.

⁶⁸ HELLER, 2000. 10.

⁶⁹ DUNLOP, 1998. 33.

⁷⁰ WOOD, 2004. 10.

⁷¹ WOOD, 2004. 11.

⁷² LIEVEN, 1998. 304.

⁷³ WOOD, 2004. 11.

iszlám törvényeket is.⁷⁴ Tony Wood szerint a szovjetrendszer megjelenése olyan szociális és infrastrukturális lehetőségeket kínált, melyeket a korábbi patriarchális rendszer sohasem.⁷⁵ Emiatt a harmincas években a modernizáció szinte egyet jelentett az oroszosodással, de a Szovjetunió-nak nem minden vívmányát fogadták lelkesedéssel a csecsenek. 1929-ben itt is megkezdődött a kollektivizálás, az élő állatok elkobzása, mely fegyveres ellenállást váltott ki a térségben.⁷⁶ Több tucat GPU-ügynök megölése miatt a területre rendelték a Vörös Hadsereget is, mely jelentős veszteségeket szenvedett el, ezért a Kreml 1931-ben változtatott a Csecsenföldet érintő politikáján.⁷⁷ Ebben az évben ugyanis, a GPU közel 35 ezer csecsen és ingus állampolgárt tartóztatott le szovjetellenes bűncselekmények miatt.⁷⁸ Az ellenállás egészen 1938-ig folytatódott és Csecsenföld a letartóztatások, valamint a fegyveres ellenállás következtében 35 ezer lakosát veszítette el.⁷⁹

Az Észak-Kaukázus a II. világháború kitörésével még fontosabb lett a Szovjetunió számára. Stratégiai jelentősége már ekkor is megkérdőjelezhetetlen volt, emellett egyfajta kulturális, vallási, nyelvi és etnikai választóvonal szerepét is betöltötte. Ám jelentőségteljes szerepét a háború alatt leginkább az itt található kőolajnak köszönhette. A Szovjetunió akkori kőolaj termelésének 58,5 %-a bakui és batumi mezőkről került ki, melyeknek több mint 27,5 %-át Groznijon keresztül szállították tovább az ország többi részébe. Továbbá fontos lelőhelyek feküdtek még Malgobek és más városok közelében, illetve a szovjet kőolaj-készletek nagy része is ezen a területen került finomításra.⁸⁰ Mindezek ellenére a két világháború közötti időszakban folyamatosak voltak a kisebb-nagyobb összetűzések a szovjet kormányzat és a csecsen lakosság között. Az 1940-es évek elején a német térnyeréssel egyre inkább erősödtek a szovjethatalommal szembehelyezkedő gerilla csoportok. Ezek 1942 ősze és 1943 nyara között voltak a legintenzívebbek.⁸¹ A legnagyobb támogatottságot kapott csoportokat Hasszan Iszrailov⁸² és

---

⁷⁴ WOOD, 2004. 11.

⁷⁵ WOOD, 2004. 12.

⁷⁶ WOOD, 2004. 12. és LIEVEN, 1998. 318.

⁷⁷ WOOD, 2004. 12.

⁷⁸ WOOD, 2004. 12-13.

⁷⁹ WOOD, 2004. 13.

⁸⁰ JEFFREY BURDS: *The Soviet War against 'Fifth Columnists': The Case of Chechnya, 1942-4*, in: *Journal of Contemporary History*, Sage Publications, London 2007. <http://www.history.neu.edu/fac/burds/Burds-FifthColumnists.pdf/> 16. (továbbiakban: BURDS, 2007.)

⁸¹ BURDS, 2007. 26.

⁸² Hasszan Iszrailov (védőnévén: Terjolev) 1910-ben született Nacska faluban Csecsenföldön. A helyi iszlám iskola után Rosztovban folytatta tanulmányait. 1935-ben

Majbrek Szeripov⁸³ vezette, de a németek Oszman Szaidurov⁸⁴ segítségével hadifoglyokból is szerveztek gerilla csoportokat.⁸⁵ Rajtuk kívül még többeket támogattak a németek, a kívánt eredményeket azonban nem sikerült elérni.⁸⁶

A Második Világháború alatt, 1944-ben a németekkel való együttműködés miatt Sztálin elrendelte a csecsenek kitelepítését a kazak sztyeppékre.⁸⁷ Tony Wood szerint a német megszállókkal való kollaborálás, csak annyiban helytálló, hogy az emigráns csecsen körök – köztük Shamil imám unokája – felvették a kapcsolatot a német hatóságokkal.⁸⁸ Emellett Wood még azt is hozzáteszi, hogy a Wermachtal való együttműködés igencsak korlátozott volt, ugyanis a németek kezén csak egy csecsen város, Malgobek volt.⁸⁹ Az említett települést még az 1942. év

---

Moszkvában kicsapták az egyetemről, és kényszermunkára ítélték, egy az Észak Kaukázust érintő petíció miatt. 1939-ben tért vissza Csecsenföldre, és a rá következő évben testvérével, Husszeinnel Csecsenföld dél-keleti hegyvidéken létrehozta gerilla bázisát. Fő célkitűzésük egy fegyveres felkelés kirobbantása volt a szovjetek ellen. 1941-re már 5000 fegyveres támogatója volt és több mint 20.000 szimpatizánsa Csecsenföld szerte. 1941 őszi egy általános felkelést akart indítani a német előnyomlás felgyorsítására, de az orosz hadműveletek ezt megghiúsították. Mozgalmának talán egyik legebezzhetőbb pontja az volt, hogy nehézkes és lassú volt a kommunikáció a különböző gerilla sejtek között. Emiatt csak nagyon lassan tudták összevonnai az erőiket és szinte teljesen képtelenek voltak egy gyors csapás mérésre. Továbbá az sem segítette őket, hogy a több kisebb gerilla csoport több helyen, de nem összehangoltan lépett fel az oroszokkal szemben, így azoknak sokkal könnyebb dolguk volt a helyi tűzfészekek elfolytásában. A gyenge szervezethezesség miatt nem tudtak eredményesen harcolni az oroszokkal szemben. Izraeliakkal 1944 decemberében végzett az NKDV. (BURDS, 2007. 26-30.)

⁸³ Majbrek Szeripov 1905-ben született a cári Oroszországban. Az 1930-as években a Kommunista párt tagja volt, de 1938-ban nacionalista aktivitás gyanújával letartóztatták, ám 1939-ben bizonyítékok hiányában kiengedték. 1941-ben a németekhez dezertált, és az ő segítségével szervezte gerilla csapatait. Megalapította a Csecsen Hegyi Nemzeti Szocialista Földalatti Mozgalmat, melynek tagjai dezertőrökből, szökött fegyencekből, rablók-ból és más elemekből egyesültek az iszlám fundamentalizmus zászlaja alatt. Az NKDV mindent megtehetett ellehetlenítése végett. Azt híresztelték róla, hogy orosz kém. Végül ezen információ hatására 1942. november 7-én emberi végeztek vele. (BURDS, 2007. 30-31.)

⁸⁴ Oszman Szaidurov, más néven Oszman Gube az 'Ezredes'. A Hasszan Iszrailov megsegítésére küldték a németek a térségbe. 1892-ben született Dagesztánban, ahol 1915-től szolgált katonaként. 1919-ben csatlakozott Gyenikin hadseregéhez, emiatt 1921-ben emigrált Törökországba. (Az 1920-as évekbe a szovjet ellenes „Kaukázus” nevű emigráns szervezethez.) A 1930-as évek közepén figyelt fel rá az Abwehr. A németek képezték ki és a keleti frontra is őket küldték 1942 folyamán. Ám küldetését nem tudta teljesíteni, mert 1943. január 12-én az oroszok elfogták. (BURDS, 2007. 31-34.)

⁸⁵ BURDS, 2007. 26-37.

⁸⁶ A németek támogatását élvezte még Raszul Szakabov és Szaral Makhmudov. (BURDS, 2007. 34-37.)

⁸⁷ LIEVEN, 1998. 319.

⁸⁸ WOOD, 2004. 13.

⁸⁹ WOOD, 2004. 13.

folyamán foglalták el; a város lakossága zömmel orosz és nem csecsen-ingus származással rendelkezett.⁹⁰ A kitelepítés hátterében Tony Wood állítása szerint inkább az állhatott, hogy megfékezék a 1940-es évek elején kialakult nemzeti felkelést.⁹¹ A megtorló intézkedésként megfogalmazott kitelepítést 1944. február 22-én kezdték meg, személyesen Berija irányításával.⁹² A kitelepítésben jelentős szerep jutott a NKDV-nek, közel 19000 tiszt és mintegy 100000 ezer katona és NKDV-s deportálta a lakosságot.⁹³ Anatol Lieven szerint 478.479 csecsen és ingus származású embert távolítottak el korábbi lakóhelyéről, de a hruscsovi időkben nyilvánosságra hozott adatok szerint 400.478 főt deportáltak, ami azt jelenti, hogy 78 ezren meghaltak útközben vagy máshova szállították őket.⁹⁴ Ugyanakkor Tony Wood tanulmányában azt állítja, hogy az NKVD aktái szerint a hivatalos halálozási ráta közel 24 százalékos volt, ami szerinte 144.704 embert jelentett.⁹⁵ Jeffrey Burds szerint a deportáltak közül 387.229 csecsen, míg 91.250 fő ingus származású volt.⁹⁶

1957-ben kezdődött meg a csecsenek rehabilitálása. Visszaengedték őket korábbi lakóhelyükre.⁹⁷ A beszámolók szerint házaik elhagyatottan álltak, vagy oroszok éltek benne.⁹⁸ 1957-re még egy dolog vált egyértelművé: a lakosságon belül nőtt az oroszul beszélők számaránya. Hogy etnikailag még jobban megosszák a csecseneket, még ugyanebben az évben átforgalmazták a határokat is.⁹⁹ Két hagyományosan kozák területet csatoltak el a sztavropoli kerülettől és kapcsolták a Csecsen-Ingus Autonóm Szocialista Szovjet Köztársasághoz.¹⁰⁰ A visszatérésük után nem engedték elhelyezkedésüket a fontosabb iparágakban.¹⁰¹

A késő szovjet időkben Csecsenföld gazdasága két jól elhatárolható szférára oszlott. A lakosság 24 %-a, zömmel a városok orosz lakossága dominált az olaj- és gépiparban, az oktatás és az egészségügy területén.¹⁰² Míg a lakosság jóval nagyobb hányada, egészen pontosan 64 %-a, mely a falun élő csecsenekből tevődött össze, a mezőgazdasági szek-

---

⁹⁰ WOOD, 2004. 13.

⁹¹ WOOD, 2004. 13-14.

⁹² LIEVEN, 1998. 319.

⁹³ BURDS, 2007. 38.

⁹⁴ BURDS, 2007. 319.

⁹⁵ WOOD, 2004. 14.

⁹⁶ BURDS, 2007. 38.

⁹⁷ LIEVEN, 1998. 321.

⁹⁸ LIEVEN, 1998. 322.

⁹⁹ LIEVEN, 1998. 322.

¹⁰⁰ LIEVEN, 1998. 322.

¹⁰¹ WOOD, 2004. 14.

¹⁰² WOOD, 2004. 14.

torban és az építőiparban dolgozott.¹⁰³ Ugyanakkor a csecsen munkaerő ¼-e pedig a Szovjetunió más területein dolgozott,¹⁰⁴ vagy a Vörös Hadseregben szolgált. Ez utóbbi egyike volt azon kevés szovjet intézményeknek, mely nyitva állt a csecsenek előtt.¹⁰⁵ Ám a gorbacsovi peresztrojka idején a Szovjetunió ezt a területét is elérte a változás szele.

Csecsen politikai harcok 1991-1994 között

Mint ahogy Kelet-Európában több helyütt, a Szovjetunió az Észak-Kaukázusban is szembe kellett néznie a különböző politikai törekvésekkel, de a térség stratégiai fontossága miatt kiemelkedő jelentőséggel bírt Oroszország számára.¹⁰⁶ Mike Bowker szerint a volt Szovjetunió tagköztársaságainak elszakadási törekvései kimerültek abban, hogy az egyik diktátort felváltották egy másikkal.¹⁰⁷ Kelet-Európához hasonlóan, Csecsenföldön sem csak a helyi politikai elit állt a nemzeti mozgalom élére, hanem az élet más területein tevékenykedő emberek is kerültek vezető pozíciókba. A csecsen mozgalom vezetői a költő Zelimkan Jandarbijev és a színész Akhmed Zakajev voltak.¹⁰⁸ 1990-ben újra kezdett terjedni a tiltakozás az oroszokkal szemben. Ezt kihasználva a kommunisták vezetője Zavgajev saját híveit és a családjához hű személyeket juttatta a különböző hivatalokba.¹⁰⁹ Ebben az évben alakult Zavgajev vezetésével a Csecsen Nemzeti Kongresszus,¹¹⁰ melyhez csatlakoztak a Népfront¹¹¹ radikálisabb elemei és újnacionalista elemek, mint Zelimkhan Jandarbijev.¹¹² Dudajev is részt vett a Kongresszusban. Azért került be távollétében a Kongresszusba, mert Lieven szerint mindig is szimpatizált a nemzeti-függetlenségi mozgalmakkal. A Végrehajtó Bizottság elnökének és a Nemzeti Gárda parancsnokának választották meg, bár távollétében¹¹³ ezek a tisztségek csak tiszteletbeli pozíciók vol-

---

¹⁰³ WOOD, 2004. 14-15.

¹⁰⁴ WOOD, 2004. 15.

¹⁰⁵ Dzsohar Dudajev a Szovjet Légierőben teljesített szolgálatot és utolsó állomáshelyéről az észtországi Tartuból tábormoki rangban tért vissza Csecsenföldre. Tartuban egy nukleáris csapásmérő egység vezetője volt. (LIEVEN, 1998. 58.)

¹⁰⁶ BOWKER, 2004. 461.

¹⁰⁷ BOWKER, 2004. 462.

¹⁰⁸ WOOD, 2004. 15.

¹⁰⁹ LIEVEN, 1998. 57.

¹¹⁰ Anatol Lieven könyvében szerepel Chechen National Congress-ként. (LIEVEN, 1998. 58.)

¹¹¹ Anatol Lieven könyvében az eredeti angol Popular Front kifejezés.

¹¹² LIEVEN, 1998. 58.

¹¹³ Ekkor még az észtországi Tartuban teljesített katonai szolgálatot és Anatol Lieven szerint nem tervezte, hogy kilép a Légi erőtől, de miután megtagadta a részvételt a Balti államok elleni katonai akcióban kénytelen volt elhagyni a Légi erőt. (LIEVEN, 1998. 58.)

tak.¹¹⁴ Ugyanakkor az is mellette szólt, hogy egy kicsi, és a csecsen ügyekben meghatározó szerepet nem játszó tejp¹¹⁵ tagja volt.¹¹⁶

Dudajev egyik legközelebbi szövetségese, a későbbi alelnöke Zelimkan Jandarbijev lett. A korszak egy másik fontos személyisége a kétes híré Juszuf Szoszlambekov volt, akinek fontos szerep jutott az 1990-1991-es eseményekben.¹¹⁷

1990 novemberében hívták össze először a Csecsen Nemzeti Kongresszust, melyben ekkor még a helyi kommunisták voltak többségben.¹¹⁸ A kongresszus célja az volt, hogy deklarálja a csecsen állam szuverenitását, de ugyanakkor kimondták, hogy területileg nem kívánnak elszakadni a Szovjetuniótól.¹¹⁹

Az események 1991 nyarán vettek gyökeres fordulatot. Augusztus 19-én a konzervatív szovjet vezetők Moszkvában ellenforradalmat robbantottak ki. Ezek az események meghiúsították annak a szerződésnek az aláírását, amely miatt Zavgajev és küldöttsége Moszkvában tartózkodott.¹²⁰ Hazatérésük után Dudajev kihasználta az alkalmat és az embereket tömegdemonstrációra buzdította és a hatalmat a Végrehajtó Tanács kezébe tette le.¹²¹ Érdekessége ennek az időszaknak, hogy Jelcin, valamint fő támogatója, Ruszlan Haszbulatov ekkor még Dudajevben és a Csecsen Kongresszusban szövetségeseket láttak, akik éppúgy, mint ők próbálnak megszabadulni az adminisztráció gorbacsovi elemeitől.¹²² Mindeközben egyre nagyobb méreteket öltött a tömegmegmozdulás, és a felfegyverkezett emberek több épületet elfoglaltak Groznijban, köztük a Televízió és a Rádió épületét is.¹²³ Végül szeptember 7-én megrohamozták a Legfelsőbb Tanács épületét és megölték az Orosz Kommunista Párt másodtitkárát. Zavgajev az események hatására szeptember 15-én Moszkvába repült, ahol Jelcin tanácsadójaként dolgozott a továbbiakban.¹²⁴ Szeptemberben a jelcini adminisztráció, segítve Dudajevet, nyomást gyakorolt a Csecsen-Ingus Legfelsőbb Tanácsra, hogy határozzanak saját maguk beszüntetéséről és adják át a hatalmat a Hasszan Ahmadov vezette ideiglenes tanácsnak. A valóságban azonban Dudajev és társai még a hatalom közelébe se engedték Ahmadov professzort és

---

¹¹⁴ LIEVEN, 1998. 58

¹¹⁵ Ősi csecsen klánok. Lásd: MEIER, 2005. 158.

¹¹⁶ LIEVEN, 1998. 58-59.

¹¹⁷ LIEVEN, 1998. 59.

¹¹⁸ WOOD, 2004. 16.

¹¹⁹ WOOD, 2004. 16.

¹²⁰ LIEVEN, 1998. 60.

¹²¹ LIEVEN, 1998. 60.

¹²² LIEVEN, 1998. 60.

¹²³ LIEVEN, 1998. 61.

¹²⁴ LIEVEN, 1998. 61.

1991. október 5-én a nemzeti gárda¹²⁵ megrohamozta az ideiglenes tanács épületét és feloszlatta azt.¹²⁶ Erre válaszul az orosz parlament delegációt menesztett Groznijba, az alelnök Alexander Ruckoj vezetésével, a helyzet tisztázására. Ruckoj egy csoport banditaként jellemezte Dudajevet és Végrehajtó bizottságát, akik a lakosságot terrorizálják. Emellett az alelnök mintegy 250 főre tette Dudajev követőinek a számát, ezzel alábecsülve őt.¹²⁷ Moszkvába való visszatérése után a katonai beavatkozást sürgette. Ám Dudajevnek rendelkezésére állt néhány hét ahhoz, hogy megszilárdítsa irányítását, kiterjessze befolyását a rendőrségre, és hogy fegyvereket szerezzen a Csecsenföldön állomásozó orosz csapatoktól. Ennek 1991 őszen az egyik legfőbb oka az volt, hogy a Vörös Hadsereg vezetése teljességgel tanácstalan volt a jövőjét illetően, hisz az összes politikai vezető az ő támogatásukért versengett.¹²⁸ Ruckoj uszításának hatására az orosz parlament október 23-án határozatot hozott, azon csoportok betiltásáról, melyek veszélyeztetik az Orosz Föderáció integritását.¹²⁹

Dudajev 1991. október 27-én választásokat rendezett. Programjának középpontjában Csecsenföld függetlenségének kérdése szerepelt.¹³⁰ A választásokon a szavazatok 85 százalékát szerezte meg.¹³¹ A megfigyelők már ekkor felhívták a figyelmet a választásokkal kapcsolatos ellentmondásokra. Az egyik ilyen volt például az, hogy a csecsenföldi orosz lakosság nem jelent meg a szavazáson,¹³² a másik pedig, hogy nagy valószínűséggel az Oroszországhoz húzó területek lakói, mint például Ingusföld, nem jelentek meg a választáson.¹³³ Mindent egybe véve ez sem volt hatással a választások kimenetelére és Dudajev tábornok lett az elnök. Első intézkedéseként egy hónapra különleges elnöki hatalommal ruházta fel saját magát és ennek segítségével november 2-án a csecsen parlament kikiáltotta teljes függetlenségét Oroszországtól, és az ezt követő év márciusában követte az új csecsen alkotmány.¹³⁴ Jelcin elutasította Dudajev függetlenségről tett kijelentését és válaszképpen ezer fős katonai egységet küldött az újonnan kialakult helyzet megoldására. Ám az orosz csapatokat már megérkezésükkor bekerítették Dudajev felfegy-

---

¹²⁵ A Nemzeti gárda főparancsnoka. 1990. folyamán a Nemzeti Kongresszus által megválasztott Dzsohar Dudajev volt. (LIEVEN, 1998. 61.)

¹²⁶ LIEVEN, 1998. 61.

¹²⁷ LIEVEN, 1998. 61.

¹²⁸ LIEVEN, 1998. 61.

¹²⁹ LIEVEN, 1998. 62.

¹³⁰ BOWKER, 2004. 467.

¹³¹ BOWKER, 2004. 467. és LIEVEN, 1998. 63.

¹³² LIEVEN, 1998. 63.

¹³³ BOWKER, 2004. 467.

¹³⁴ LIEVEN, 1998. 63.

verzett hívei, és visszavonulásra kényszerítették. Jelcin számára ez volt az első vereség, amit elszenvedett a csecsen lázadóktól. Másfelől Dudajev győzelmével a nacionalistákat saját vezetése alatt egyesítette.¹³⁵ Anatol Lieven szerint több más tényező is közre játszott a csecsenek sikerében 1991-ben. Ezek közül az egyik legfontosabb a Szovjetunió összeomlása volt, melynek következtében a katonák lojalitása is kérdésessé vált.¹³⁶ 1992 júniusáig eltelt néhány hónapban, amikor is az utolsó orosz csapatokat is kivonták Csecsenföldről, sok fegyver került csecsen kézre, és az első orosz-csecsen háborúban ezek a fegyverek szolgáltak a csecsen készletek alapjául.¹³⁷

Valójában attól a pillanattól kezdve, hogy Dudajev magához ragadta a hatalmat egyre jobban szembehelyezkedett a demokratikus állambe rendezkedés lehetőségével. Bezáratta a parlamentet, betiltott minden pártot és közvetlen elnöki irányítást vezetett be. Mikor pedig 1993 júniusában az emberek tiltakozásképp az utcára vonultak, tankokkal kergette szét a lázadókat.¹³⁸ Ettől a ponttól kezdve elvesztette az ország egyes részei feletti ellenőrzést, amit a rivális hadurak kaparintottak meg.¹³⁹ Az ország gazdasági helyzete fokozatosan romlott és ezek váltak munkanélkülivé. Lieven szerint 1991-1994 között a csecsen gazdaság egyetlen működőképes szektora az olajipar volt, 20 millió tonna olajt exportált, ami közel 300 millió dollár bevételt jelentett a csecsen kormányzat számára.¹⁴⁰ Ám 1994 tavaszán a még működő olajipar munkásai vonultak az utcára, ki nem fizetett béreiket követelve. Az iskolák bezártak. Szinte a bűnözés vált az egyetlen megélhetési forrássá az egyre jobban elszegényedő lakosság számára.¹⁴¹ Mindeközben Moszkvában Jelcinre egyre nagyobb nyomás nehezedett a többi kaukázusi állam vezetője és keményvonalas tanácsadói révén. Ők mind a beavatkozás mellett érveltek. Jelcin 1994 májusában döntött a beavatkozás mellett, a dél-oroszországi Mineralnie Vodi-ban történt emberrablás kapcsán. Az a tény, hogy az

---

¹³⁵ BOWKER, 2004. 467.

¹³⁶ LIEVEN, 1998. 64.

¹³⁷ Megesett az is, hogy az oroszok a szabad elvonulásért cserébe hagyták hátra a fegyvereiket. Így tett például a Groznijban állomásozó 566. számú ezred is. Egy, az orosz Duma által végzett vizsgálat pontos számszerű adatokat is közölt a Csecsenföldön hagyott fegyverekről. A vizsgálat jelentése meglepően pontos adatot szolgáltat a Csecsenföldön hagyott kézi fegyverek számáról, melyek 1994-ben az első konfliktus során kerültek elő újra. (LIEVEN, 1998. 64-65.)

¹³⁸ BOWKER, 2004. 468.

¹³⁹ BOWKER, 2004. 468.

¹⁴⁰ LIEVEN, 1998. 75.

¹⁴¹ Gyakoriak voltak a vonatok kifosztásai. (BOWKER, 2004. 468.)

emberrablás Csecsenföldön kívül történt, bizonyítja a destabilizáció terjedését.¹⁴²

Dzsohar Dudajev volt az egyik legellentmondásosabb nacionalista vezető Csecsenföldön. Saját magát a csecsen nép megmentőjeként tüntette fel, holott 1991-ig nem is élt Csecsenföldön. Az iszlám vallást a köztársaság egyesítő erejének tekintette, ugyanakkor az afganisztáni háború alatt a szovjet légierőben harcolt a mudzsahedinek ellen (és járatlan volt az iszlám vallás történetében és gyakorlatában). Oroszellenes retorikát használt, amikor a csecsenek elnyomásáról beszélt, mégis orosz nővel kötött házasságot.¹⁴³ Mike Bowker szerint Dudajev egy hazárdjátékos volt, aki korábról semmilyen politikai tapasztalattal és konkrét programmal sem rendelkezett az Orosz Föderációból kiválni szándékozó Csecsenföld számára.¹⁴⁴ Mindezen tények mellett az sem elhanyagolható, hogy Dudajev olyan emberekkel vette körül magát, akik bizonyos mértékig alvilági ügyletekben is érdekeltek voltak.

Csecsenföld kiválásával Oroszország jelentős olajmezőket és kerozin termelésének egy részét is elveszítené.¹⁴⁵ Az olaj feletti uralom is a háborúk egyik kiváltó oka volt. Moszkva döntésében nagymértékben szerepet játszott az is, hogy Baku és a Fekete-tenger között húzóódó olajvezeték, mely geopolitikai szempontból fontos volt Oroszországnak, Csecsenföldön futott keresztül. Oroszország fontosnak érezte azt, hogy korlátlan uralommal rendelkezzen az olajvezeték mentén.¹⁴⁶

Összegzés:

„Oroszország kaukázusi politikájának alapelveit Nesselrode gróf fogalmazta meg 1816-ban: «Oroszország kapcsolatai azokkal az ázsiai államokkal és népekkel, amelyek a világ e részén a határaink mellett vannak, annyira sajtóságosak, hogy az ember a legkínosabb helyzetbe kerül, ha olyan elveket próbál alkalmazni rájuk, mint amilyeneken a politikai kapcsolatok Európában nyugszanak. Ott minden a kölcsönösségre és lelkiismeretességre épül, az ázsiai népek esetében viszont csak az jelent biztonságot, ha rettegnek tőlünk, az egyezmények szentsége számukra nem létezik.»¹⁴⁷ Nesselrode gróf XIX. század elején íródott sorai megfelelnek a mai helyzetnek is.

---

¹⁴² BOWKER, 2004. 468.

¹⁴³ BOWKER, 2004. 467.

¹⁴⁴ BOWKER, 2004. 467.

¹⁴⁵ WOOD, 2004. 22.

¹⁴⁶ LIEVEN, 1998. 85.

¹⁴⁷ HELLER, 2000. 481.

Dariusz Jeziorny:
***Once More on British and Soviet Foreign Policy in 1930s
Britain, Soviet Russia and the Collapse of the Versailles Order, 1919-
1939, by Keith Neilson (Cambridge University Press 2006) pp. 380.***
(recenzia)

In his newest book Keith Neilson, well known for his former works describing British relationships with Russia, tries to re-examine British – Soviet relations in interwar period in context of their impact on the destruction of the Versailles order. The dates indicated in the title are not very precise. In fact Professor Neilson focuses his attention on 1933-1939, which he himself acknowledges at the end of his long introduction. His book consists of seven chapters with conclusions. And it is his introduction that shows the author to be one of the best specialists of British foreign policy in the interwar period. He shows himself to be an erudite person describing his topic with a broad perspective. According to the author's assumptions British – Soviet relations provide a background that shows how British strategic policy worked and in which the Soviet Union played quite an important role. That is frequently omitted by historians trying to explain British Appeasement in 1930s. (a term not very appreciated by Neilson – see p. 7-8). The author points out that his interest is focused on diplomatic history. That is why he describes the whole structure of decision-making in British foreign policy, the influence of various departments and the impact of leading personalities. But he also admits some other factors should also be taken into account such as ideology (including activities of the Comintern which initiated both pro-Soviet and anti-communist circles in Great Britain) and the heritage of the Great War 1914-1918.

Finally it must be noted that K. Neilson sees the British interest in Soviet Russia in the context of common problems both countries had to face in 1930s, i.e. danger from an aggressive Japan's policy in the Far East and the hegemonist aims of the Nazi Germany in Europe. This assumption effects the whole construction of his book. In his narration he tries to deal with both theatres of British strategic policy and such a task is not easy to fulfill especially at the end of the period when events are piled on each other very quickly. But it must be also stated the author is very successful in the realisation of his plans. His explanations are clear and show in a very convincing way how European and Far Eastern affairs were interdependent. The only point I would make in the context of such a kind of narrative is that Soviet tactics in both theatres was different. There was no claim for a collective security to face the Far Eastern

problems, which was demanded so loudly in European questions. I suppose the reason for the lack of such a conclusion was determined by Professor Neilson not finding any trace of such an understanding in the documents he studied. The whole question of assessment of British diplomacy's effectiveness will be raised once again later on in this article.

The structure of Neilson's book based on chronological criteria seems to be very clear and correct. The first chapter deals with the years of 1919-1933. Soviet Russia was at this time a marginal state on the political scene and because of that not very important from the British point of view. It was two events which made the British – Soviet connections more important, i.e. breakdown of the diplomatic relations in 1927 and the Metro-Vickers affair in 1933. The author uses this chapter much more to introduce readers into the new situation of the British government (the coalition National Government was established in 1931 and was in power until 1939, even though personnel changes took place and the name "National" was not in use under Neville Chamberlain). Some more attention is also devoted to the Manchurian incident of 1931 which led to serious tension between the Soviet Union and Japan.

The next six chapters form the main content of the whole monograph. They show first of all the discussion that took place, mainly in the FO, but also in other governmental departments and inter-departmental bodies, mainly in the Committee of Imperial Defence. Chapter 2 shows the reorientation of British and Soviet foreign policies. The situation seemed to show a parallel interest in the international relations of both countries. The years of 1934-1935 were a period of the beginning of British rearmament and the so called "deterrence" policy. Such a strategy had to stop revisionist powers, mainly Germany and Japan from their aggressive and expansionist drive. Of course the Soviet Union had to play some role in British strategic planning which was based on force. It seemed to be very important in the Far East where conflict between Moscow and Tokyo was very strong indeed and was regarded as an important factor of the balance of power in this theatre (Soviet – Japanese conflict kept Japan out of expansion against British interests in Southern China and the Southern basin of the Pacific Ocean). This role increased after the Soviet entrance into the League of Nations in September 1934. Unfortunately this chapter omits to give a deeper explanation of the interests of the powers which were to be involved in the Eastern Pact on Mutual Assistance (particularly the minor states) which was discussed in the FO and the British press during the second part of 1934. It is not helpful to understand why London and Moscow were so interested in the conclusion of the so called "Eastern Locarno".

Chapter 3 describes the first half of 1935. It was a moment when the German danger became more and more acute and it is visible in the Foreign Office's analyses. That is why the French and Soviet governments after the failure of "Eastern Locarno" decided to sign the bilateral pact of mutual assistance (May 1935) which created very mixed reactions in the British Foreign Office. These remained alive till May 1937 when Neville Chamberlain took over the post of Prime Minister and changed the whole strategy towards the USSR. All the time Soviet foreign policy was regarded in London as a defensive one motivated by fears of Japanese and German aggression against Moscow. It is noticed that the Soviet Union was in the middle of the second Five-Year Plan and because of that unprepared for war. In this part Professor Neilson describes Anthony Eden's visit to Moscow but omits his journeys to Warsaw and Prague with no serious reason to do this (Russian problems were discussed in both capitals). It is of course true that British diplomacy did not care for smaller countries' points of view but it would at least show the Foreign Office was gathering information about their opinions.

Chapter 4 discusses the whole question of the decision to adopt closer relations between Great Britain and Russia. The British loan to the Soviet Union discussed so vigorously in London departments was a kind of symbol of a closer cooperation between both states. Moscow seemed to be a key factor for the British Government in checking Germany's process of quick rearmament which London wanted to stop in some way. But the British were hesitating about how to do this – either by force coming to terms with the Western Powers according to the "Stresa front" pattern and the USSR or by compromise with Germany. This state of hesitation was broken by Italian invasion on Abyssinia which cut one of the possibilities. Now the only possibility was either an agreement with Germany (but Berlin was unwilling to do this because it would bind Hitler's hands) or with Russia declaring will of cooperation with any state opposing "German fascism" and its aggressive politics. But the FO was also receiving information from reliable sources that there were circles in Germany and Russia who wanted a closer cooperation between both states. And the British Cabinet wanted to avoid coming back to the *Rapallo* line which would be very unpleasant in the changed military and political conditions. Thus the main argument came to be to have better relations with Moscow.

Chapter 5 starts with a much more complicated situation after the German remilitarisation of the *Rheinland* and finishes at the time of the outbreak of the Japanese – Chinese war in July 1937. It is presented as a crucial moment of the 1930s, because British diplomacy unwilling to choose between Germany and Russia, was confronted with some very

unpleasant facts such as the beginning of the Spanish Civil war (July 1936), the signature of the Anti-Comintern Pact by Berlin and Tokyo (November 1936) and the final *fasco* of the renewed “Western Locarno” talks. All of these did not encourage London to start closer anti-German cooperation with Moscow. The British decision-makers were afraid that it could lead to conflict on at least two fronts (the European and Far Eastern ones) and any British strategic planning discouraged such a solution. The author tries to explain this situation of lack of decision by the existence of conflicting opinions among the FO officers and negative positions of the Foreign Secretary and Prime Minister towards cooperation with the USSR. The service departments were aware of the British military forces’ weakness so they preferred to avoid any war and wars on two or three fronts were definitely excluded (the Italian danger after the Abyssinian crisis appeared). I seek however that this chapter does not analyze Soviet policy towards the Spanish Civil War deeply enough although the FO was receiving constant reports about illegal assistance for the Republican side, which was dominated since May 1937 by communists. It also misses Soviet – French military negotiations in the first half of 1937 which led to nothing and stopped an active Soviet policy in Europe, which was not noticed either by the FO or the author. There is no comment by him about the discussion on the League of Nations’ reform which took place in 1936-1937 which is very surprising. Yet the Soviet Union presented very clear demands there. They were already placed indirectly in the Eastern Pact project and later during the negotiations of 1939, i.e. immediate assistance for an attacked country and compulsory agreement of the transit states (Poland and Baltic States in case of Soviet intervention against Germany) to allow foreign forces (i.e. the Red Army) to cross their territories if they fulfilled the League obligations.

The last two chapters deal with Neville Chamberlain’s policy based on anti-Soviet assumptions. K. Neilson, in a profound way, describes the new Prime Minister’s concept of British strategy in international relations thanks to Chamberlain’s letters to his sisters with whom he was sharing his views very openly. It is probably the most important part of this work. The Prime Minister had very strong dictatorial inclinations also in leading foreign policy although he was not regarded as a specialist in this area. The European theatre dominated British strategic planning in this period totally because of Hitler’s actions in Austria, Czechoslovakia and the growing danger of Romania and especially of Poland. Of course negotiations between Great Britain, France and Soviet Russia (March – August 1939) are presented in a very imaginative way and form the most interesting part of the whole book. It is the first time these

negotiations have been described in such an exhaustive way, presenting in depth the motives of the British Cabinet and departments involved in the creation of British foreign policy¹. However, for readers who have no knowledge about the approaching war it could be difficult to follow what were the consequences of Soviet postulates claimed during negotiations, particularly the one of an “indirect aggression”. And Professor Neilson does not explain this clearly enough. Far Eastern affairs are described as if they are a problem of secondary importance. Of course there was still discussion going on about encouraging closer relationships between London and Tokyo, coming from the Japanese capital and supported by British Ambassador there (whoever it was) but they were met with resistance from the diplomats and politicians in London. There was no serious reason to omit very important military incidents (stronger than normal on Manchurian – Soviet or Manchurian – Mongolian frontiers) in this study such as the Amur incident in May 1937, the Khasan Lake battle in summer 1938 and Khalkhin-Gol river struggle in May – September 1939. Showing the growth of Soviet forces in the Far East could have thrown some more light on the Japanese will to negotiate improvement of bilateral relations with Great Britain.

The whole work is based on primary non-published documents from the National Archives in London. The most important documents assembly is FO 371 which covers the general correspondence of the Foreign Office. K. Neilson concentrates his attention on reports arriving from the major world capitals, especially Moscow, Tokyo, Paris, Berlin and Peking and on the FO officers’ minutes of these documents. The other ones are only studied incidentally. This is a pity as readers do not know what were the Foreign Office’s opinions on diplomacy of the smaller countries involved in the great powers affairs (I mean Poland, Czechoslovakia, Rumania and Baltic States). And in fact such materials are available in the National Archives in London. But one of the reasons for such a methodology of the author’s work is clear. He has looked

---

¹ I am of course fully aware of the existence of rich literature on this subject – f.i. R. Manne, ‘The British Decision for Alliance with Russia, May 1939’, *Journal of Contemporary History* IX (Sept. 1974), 3-26; M. J. Carley, ‘End of the “Low, Dishonest Decade”: Failure of the Anglo – French – Soviet Alliance in 1939’, *Europe – Asia Studies* XLV (June 1993), 303-342; R. A. C. Parker, *Chamberlain and Appeasement. British Policy and the Coming of the Second World War* (Houndmills–Basingstoke–Hampshire–London 1993), 216-245; G. Roberts, ‘The Alliance that Failed: Moscow and the Triple Alliance Negotiations 1939’, *European History Quarterly* XXVI (Sept. 1996), 383-414; I. Fleischauer, ‘Soviet Foreign Policy and the Origins of the Hitler – Stalin Pact’, in B. Wegner (ed.) *From Peace to War. Germany, Soviet Russia and the World, 1939-1941* (Providence–Oxford 1997), 27-45; D. Watson, ‘Molotov’s Apprenticeship in Foreign Policy: The Triple Alliance Negotiations in 1939’, *Europe – Asia Studies* LII (Dec. 2000), 695-722.

through a massive number of documents to prepare this study and the volume is already large enough without using extra documentation. All the diplomatic sources are supported by Cabinet papers and Cabinet committees' documents, private letters of leading personalities of British political and diplomatic elites (some of them placed in the National Archives), their memoirs and diaries (both published and unpublished) and documents from the Treasury and the War Office. And what made the whole work so erudite and wide-ranging is the extensive use of the literature.

This is a good moment to indicate some of the book's weaknesses. Professor Neilson makes the most of English literature and sources in writing his study on British strategic policy in the context of Soviet involvement in it. But he used no sources or monographs in other languages particularly in Russian. It might have been very difficult to get access to post-Soviet archives (the Comintern documents seem to be available in the easiest way) which are still not fully open for the historians. It is still impossible to get whatever a historian wants there. But the Russians have published some very valuable volumes since the breakdown of the Soviet Union which are very objective in comparison with the majority of the volumes of the *Dokumenty Vneshnej Politiki SSSR* published much more for propaganda reasons when the communist power existed². Such a juxtaposition of British documents with Soviet ones could have been a wonderful tool for the assessment of British political strategy's effectiveness. It is impossible however to understand this knowing nothing about Soviet plans and little about their realization. It is noticeable that Professor Neilson had not tried to propose any conclusions in this area when he had no sources to do this. This must be acknowledged as a great advantage of his work. Following the British representatives' reports from Moscow the author receives some picture of the situation. But it is not full because of two reasons. Professor Neilson admits there were no outstanding persons among the British Ambassadors sent to Moscow in the interwar period and the Embassy's personnel

---

² W. W. Dam'e, N. P. Komolova, M. B. Korchagina & K. K. Shirina (eds.) *Komintern protiv fashizm. Dokumenty* (Moskva 1999); N. S. Lebedieva, K. Rentola & T. Saarela (eds.) *Komintern i Finlandia. 1919-1943* (Moskva 2003); J. S. Drabkin, L. G. Babichenko & K. K. Shirina (eds.) *Komintern i ideia mirovoi revoliucii. Dokumenty* (Moskva 1998); S. P. Pozharskaya & A. I. Saplin (eds.) *Komintern i grazhdanskaia woina v Ispanii. Dokumenty* (Moskva 2001); G. M. Adibekov, Zh. G. Adibekova, L. A. Rogovaya & K. K. Shirina (eds.) *Politbyuro TsK RKP(b) – VKP(b) i Komintern. 1919-1934 Dokumenty* (Moskva 2004); G. Adibekov et al. (eds.) *Politbyuro TsK RKP(b) – VKP(b) i Evropa. Resheniia „osoboi papki”* (Moskva 2001); G. M. Adibekov et al. (eds.) *VKP(b), Komintern i Yaponiia. 1917-1941* (Moskva 2001); A. A. Avdeev, M.-P. Ungurianu et al. (eds.) *Sovetsko – rumynskiie otosheniia*, Vols. I–II (Moskva 2000).

did not sometimes even know Russian. And secondly, it was extremely difficult to work in the Soviet capital and gather information³.

Having no contact with documents from post-Soviet archives the author has some difficulties in explaining Soviet foreign policy. Professor Neilson has tried to determine Moscow's motives in international relations by basing his work purely on English historiography (he did not take into account the newest publications of O. N. Ken⁴ or W. P. Safronov⁵ and quite an old one of G. Niedhardt⁶). He distinguished two possibilities:

1) The "cold war" or German school emphasized Stalin's will to provoke international conflict between "imperialist powers", according to communist phraseology. Through this he hoped that a long and bloody war would result which would weaken all states apart from Soviet Russia, which would stay out of the conflict.

2) The second point of view emphasized Stalin's intentions were sincere and he really wanted to apply collective security as an effective measure against German aggression. The British elite's prejudices towards the Bolshevik regime were indicated as the only reason for the failure of British – Soviet negotiation in the 1930s⁷. It must be stated that collective security measures were suggested only in European affairs, not in Far Eastern ones. This was not picked up by all the supporters of this point of view⁸. Books and articles of followers of such a point

---

³ The conditions of work in Moscow (sometimes curious indeed) are described perfectly in M. Hughes, *Inside the Enigma. British Officials in Russia. 1900-1039* (London–Rio Grande 1997). The unusual situation of the foreign diplomatic missions was even more striking for the representatives of smaller countries – see S. M. Nowinowski, 'Specyfika funkcjonowania polskich placówek dyplomatycznych i konsularnych w Związku Sowieckim (1936-1939)', in J. Farys & M. Szczerbiński (eds.) *Z dziejów polskiej służby dyplomatycznej i konsularnej. Księga upamiętniająca życie i dzieło Jana Nowaka-Jeziorańskiego (1914-2005)* (Gorzów Wlkp. 2005), 121-139.

⁴ O. N. Ken, *Mobilizatsionnoie planirovanie i politicheskie resheniia, koniets 1920 – sieriedina 1930-ykh godov* (Sankt Peterburg 2002); idem, 'Karl Radek i Byuro Miezhdunarodnoi Informacii TsK VKP(b), 1932-1934', *Cahier du Monde russe XLIV*, (Jan.-Mar. 2003), 135-178; O. Ken & A. Rupasov, *Politbyuro TsK VKP(b) i otnosheniia SSSR s zapadnymi sosednimi gosudarstvami (koniets 1920-1930-kh gg.): Problemy. Dokumenty. Opyt Kommentariia* (Sankt Peterburg 2000); O. Ken, A. Rupasov & L. Samuelson, *Shveciia v politike Moskvy 1930-1950-iiie gody* (Moskva 2005).

⁵ W. P. Safronov, *SSSR, SShA i yaponskaia aggressiia na Dalnem Wostoke i Tikhom Okeane 1931-1945 gg.* (Moskva 2001).

⁶ G. Niedhardt, *Grossbritannien und die Sowjetunion 1934-1939. Studien zur britischen Politik der Friedenssicherung zwischen den beiden Weltkriegen* (München 1972).

⁷ See traces of this discussion between K. Neilson and M. J. Carley in *Diplomacy & Statecraft XII*, (June 2001), 197-208 and (Sept. 2001), 159-174.

⁸ G. Roberts, *The Soviet Union and the Origins of the Second World War. Russo – German Relations and the Road to War, 1933-1941* (Basinstoke-London 1995), 5-8 shows one

of view were based either on printed in Moscow documents which are commonly regarded to be a propaganda tool of the Soviet Union or on British or French documents commented from a Soviet point of view to prove that the Western politicians were guilty of lack of cooperation which could stop German and Japanese aggression.

The author rejects both these perspectives as extremist. He proposes to explain Soviet foreign policy asking a question about the motives of Moscow's movements. Were they mainly ideological or "*Realpolitik*" ones? In his conclusions Professor Neilson declares himself a supporter of the first concept. But I believe there is no need to divide Stalin's motives into such two groups because both were present in his political planning. It is agreed among the majority of his biographers⁹ that he was not an intellectual who could penetrate philosophical and theoretical matters very deeply. Stalin had serious problems himself to understand Marxist ideas and finally declared himself a pupil of "the Great Lenin", because he managed to learn Lenin's version of Marxism (much simpler than Marx's original ideas). Stalin was clever enough to use ideological arguments to destroy all other candidates to power so he could take up power after Lenin's death till the end of 1920s. It was obvious that he was using ideology very pragmatically in internal affairs.

It was the same in international relations. The Stalinist idea of "socialism in one country" was one of the tools to combat Leo Trotsky, originator of the concept of "permanent revolution". In 1924, just after Lenin's death, the Central Committee of RKP(b) accepted the thesis that the next "war became inevitable" (surprisingly at a time when the European situation showed some sign of stabilization). The only question that remained open for J. Stalin was who would fight against whom. He saw two possibilities. A new war could start among particular members of the imperialist (i.e. anti-Soviet) coalition (according to Stalin all non-communist countries were treated as one block which wanted to destroy "the workers' homeland") or between the Soviet Union and the rest, if the former was attacked by its enemies. The most important task for Moscow's foreign policy was to do everything possible so that the first alternative would happen. It was because of both defensive reasons (the USSR was in a state of economic catastrophe and unprepared for the next war after defeat with Poland in 1920 and later internal crises) and

---

more possibility of internal discussion between various points of view among the Soviet elite members. Roberts acknowledges there are very few sources supporting such a thesis and Neilson omits it at all.

⁹ For example D. Wołkogonow, *Stalin*, Vols. I-II (Warszawa 1998); A. Bullock, *Hitler i Stalin. Żywoty równoległe*, Vols. I-II (Warszawa 1994).

offensive ones (an international war between the great powers followed by universal instability seemed to be the only chance to spread the communist revolution). Starting from 1930 the Soviet leader was much more optimistic his desires could happen. He expected the great economic depression was a time of wars and revolutions. The imperialist war was to break out because “the whole capitalist system was decaying”. But the whole Soviet propaganda which must be admitted to be extremely effective worldwide was reminding there was a real danger of the “imperialist intervention” against the Soviet Union. “The militarist Japan” in cooperation with “the fascist Germany” (sometimes in alliance with Poland – “a puppet in Hitler’s hands”) replaced the “French bourgeois” and “British conservatives” in their roles of “black heroes” in this conception in 1930s. Stalin took Soviet participation in a future war into consideration but he declared that “we should be the last to do so. And we should come out in order to throw the decisive weight on the scales that should tip the scales”. For these reasons he postulated an intensive training of the Red Army, care for its equipment and improvement of the chemistry and aircraft industry¹⁰. The Soviet dictator was aware there was no chance for war in the 1920s and because of that he and his very able propaganda apparatus both at home and abroad proclaimed peace very loudly. This started to be very intensive after the outbreak of the great economic depression. And of course a time of peace was necessary for the Soviet Union where struggle for power was so ruthless in the second half of 1920s, which was followed by the very cruel collectivisation and industrialisation process. But Soviet armaments under Stalin show quite opposite inclinations. Historians who tried to search this problem are unanimous about their offensive character. When one looks at Soviet military plans it is visible the preferences were for building of submarines, tanks, heavy artillery, air forces (both bombers and fighters)

---

¹⁰ This passage was based on: ‘Stalin’s speech for the TsC RKP(b) Plenum of 19th Jan. 1925’ in J. Stalin, *Dziela*, Vol. VII (Warszawa 1950), 21-24; ‘Stalin’s letter to com. Pokoyev’ in J. Stalin, *Dziela*, Vol. VIII, 103-106; ‘Stalin’s final talk to the enlarged Executive Committee of the Communist International Plenum of 13th Dec. 1926’ in J. Stalin, *Dziela*, Vol. VIII, 143-145; ‘Stalin’s speech for the joint TsC and TsCC VKP(b) Plenum of 1st Aug. 1927’ in J. Stalin, *Dziela*, Vol. X, 54-59; ‘Stalin’s article in “Pravda” of 22nd March 1925’ in J. Stalin, *Dziela*, Vol. VII, 60-65; ‘Political report of TsK for the 15th Congress of VKP(b) of 3rd Dec. 1927’ in J. Stalin, *Dziela*, Vol. X, 280-288; ‘Stalin’s speech for the Presidium of the Executive Committee of Communist International of 19th Dec. 1928’ in J. Stalin, *Dziela*, Vol. X, 305-306; ‘Stalin’s political report for the 16th Congress of VKP(b) of 27th June 1930’ in J. Stalin, *Dziela*, Vol. XII, 239-263; Stalin’s political report for the 17th Congress of VKP(b) printed as J. Stalin, *Referat sprawozdawczy na XVII zjeździe partii o działalności KC WKP(b) 25 stycznia 1934* (Moskwa 1934), 5-18.

and training of parachute and cavalry troops¹¹. None of them could be regarded as defensive weapons. In this context the more surprising are results of Professor Neilson's research of British military assessments of the Soviet Army. Its value was, according to British attachés and Chiefs of Staff, only defensive. It shows no orientation in a possible partner's plans and potential.

Ideological and "Realpolitik" motives led to the three main assumptions of Soviet foreign policy in 1930s:

1) There should be no war with Japan in the Far East. That is why Moscow did not claim "collective security" against Japan as a measure appropriate at this theatre. The Red Army had to be strengthened there to deter any Tokyo's action against the USSR. In 1938-1939 Soviet policy there changed and became more aggressive. This was visible in the lack of avoiding clashes with Japanese troops and more serious resistance during the fishing negotiations¹².

2) Attempts to try and fuel divisions among Western powers in Europe to avoid united front against the USSR. The accents changed after 1933 when Germany was under Hitler's regime. He liquidated the whole communist propaganda infrastructure in his country, while declaring his desire to keep good relationships with Russia at the same time. The new tendency in Soviet foreign policy became visible after the Maxim Litvinov's visit to Berlin in the middle of November 1933. Moscow's diplomacy claimed, particularly in Geneva after Soviet entrance to the League of Nations in September 1934, immediate military sanctions against an aggressor. And it was Germany which was announced to provoke the next war. There is no doubt about German aggressive aims under Adolph Hitler but it was not the main Soviet goal to stop Germany. It seems to have been much more important to provoke war in the West of Europe, hopefully between France and Germany just to fulfill Stalin's dreams of 1925. Moscow officially demanded an anti-German block which would act in any case of Hitler's aggression, f.i. during the settlement of Soviet – French and Soviet – Czechoslovak (the Politbyuro pressed in its instruction for the negotiators of this pact there should be a clause put in that an active Soviet action for Prague could

---

¹¹ G. Åselius, 'The Naval Theaters in Soviet Grand Strategy during the Interwar Period', *The Journal of Slavic Military Studies* XIII (March 2000), 68-89; N. E. Eliseeva, 'Plans for the Development of the Workers' and Peasants' Red Army (RKKa) on the Eve of the War', *The Journal of Slavic Military Studies* VIII (June 1995), 356-365; M. Zgórnjak, *Europa w przededniu wojny. Sytuacja militarna w latach 1938-1939* (Kraków 1993), 204-227.

¹² J. Wojtkowiak, *Stosunki radziecko – japońskie w latach 1931-1941* (Poznań 2000), 114-163.

start when the French help first¹³) mutual assistance pacts in May 1935, during remilitarization of the *Rheinland* in March 1936, during negotiations in the Non-Intervention Committee when the Spanish Civil War started and finally in case of the Czechoslovak crisis in 1938. The application of the Soviet scheme would lead to an inevitable war from which Moscow could easily refrain arguing various arguments f.i. that the transit states were unwilling towards the Red Army's passage through their territories. The Ribbentrop – Molotov pact must be regarded as a logic consequence of such a political assumption. In case of Hitler's decision to liquidate Poland the only reason which could allow the USSR to keep out of the military conflict was a non-aggression pact with the Western neighbour. And Germany was expected to be this Western neighbour very soon and Berlin was ready to offer additional benefits for Moscow.

3) The achievement of the peaceful revision of the Western border of the Soviet Union. Stalin wanted to re-unite the so called "*limitrophs*" (countries lost after the First World War, i.e. Finland, Estonia, Latvia, Lithuania, at least Eastern part of Poland and Bessarabia) with Russia. It is a real exaggeration to say that in 1930s Moscow wanted to capture the whole territory which was under its domination after World War II as the "cold war" school claims. The mentioned countries were expected to receive no assistance in case their independence would be endangered. And the project of the Eastern Pact was constructed in such a way the independence of smaller countries could be endangered. When accepted this would allow the Red Army to enter these territories without any violation of the international law. It must be added it was a time when the only possible conflict among the signatories of the proposed Eastern Pact was possible between Germany and Czechoslovakia or between Germany and Lithuania (the Memel crisis), so Soviet assistance had to cross Polish territory in the first case and Poland and possibly Baltic States in the second one¹⁴. And there was no procedure for Soviet units' withdrawal in this concept. Soviet proposals of changes of the League of Nations' Pact discussed in Geneva in 1936-1937 were of similar charac-

---

¹³ *Politbyuro TsK RKP(b) – VKP(b) i Evropa...*, 326, meeting of the Politbyuro of 4th May 1935.

¹⁴ There were some analyses in the FO of such arguments. They were usually coming from the War Office representatives in the Baltic States and in Poland, but Laurence Collier, chief of the Northern Department, was always rejecting the legitimacy of such arguments – see f.i. The National Archives, London (hereafter NA), Foreign Office (hereafter FO) 371/17749, C5258/247/18, memo FO, 30th July 1934; FO 371/17751, C6492/247/18, Noel Charles (British chargé d'affaires in Moscow) to Simon, Moscow, 25th Sept. 1934; FO 371/18231, N7122/131/59, Cyril J. W. Torr (British chargé d'affaires in Riga) to Simon, Riga, 19th Dec. 1934 with minutes.

ter¹⁵. In 1939 the whole idea was presented in frames of so called 'indirect aggression' which would allow the Red Army to enter neighbour's territory in any convenient moment. The further confirmation of Soviet political aims seems to be evident from the Politbyuro's refusal to accept a changed idea of the Eastern Pact. In 1935 the concept of the mutual pact of non-aggression appeared (the FO discussed it quite thoroughly) with participation of all states proposed formerly for the Eastern Pact. In case of really defensive aims of Moscow it would fit its needs¹⁶.

Coming back to the effectiveness of the British strategic policy in the context of the Soviet Union these three points were understood in the FO as follows:

1) The tension between Japan and Russia was assessed as a very convenient and desired condition.

2) The formation of the combating blocks in Europe was entirely against British aims.

3) The future of the East Central European countries was viewed with very little interest by London. The British Cabinet was open for changes in that region providing they would be carried out peacefully and supported by international agreement.

The second point seems to be the most important obstacle from the British point of view to come to terms with the Soviet Union. This factor appears in Professor Neilson's book but it is not distinguished as the main one.

Nevertheless, K. Neilson's study is a profound work. For the first time an objective monograph on British – Soviet relations in the context of interwar world order has been produced. It has used a large part of British archive materials which show the points of view of British governmental and diplomatic officials. In spite of my rather different

---

¹⁵ A. Skrzypek, *Strategia pokoju. Radziecka polityka zbiorowego bezpieczeństwa w Europie 1932-1939*, (Warszawa 1979), 299-301, 329-330. See also analyses of the Polish diplomats in Archiwum Akt Nowych, Warsaw (hereafter AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (hereafter MSZ) 3252, 80-87, Józef Lipski (Polish Ambassador in Berlin) to Józef Beck (Polish Minister for Foreign Affairs), Berlin, 16th May 1936; AAN, MSZ, 1580, 87-88, Waław Grzybowski (Polish Ambassador in Moscow) to Beck, Moscow, 21st Aug. 1936; AAN, MSZ, 1580, 107-108, Polish Delegation at the League of Nations to Ministry for Foreign Affairs, Geneva, 28th Aug. 1936; AAN, MSZ, 1581, 102-106, Grzybowski to Beck, Moscow, 15th Dec. 1936; AAN, Ambasada RP w Londynie, 1179, 74-110, 'Biuletyn Informacyjny. Polska a Zagranica', No. 3, 9th March 1938.

¹⁶ *Politbyuro TsK RKP(b) – VKP(b) i Evropa...*, 319-321, the Politbyuro's meeting of 11th Feb. 1935; *Dokumenty Vneshney Politiki SSSR*, Vol. XVIII (Moskva 1973), 83-91, 93, Vladimir P. Potemkin (Soviet Representative in Paris) to Nikolai N. Krestinsky (Deputy Commissar for Foreign Affairs), Paris, 10th Feb. 1935 and Litvinov's answer of 11th Feb. 1935. For the FO's interest in a changed idea of the Eastern Pact see NA, FO 371/18823-18850.

Dariusz Jeziorny: Once More on British and Soviet...

---

view about Soviet foreign policy in 1930s and apart from a lack of deeper assessment of British strategy's effectiveness, I feel this is a very valuable and informative book.

Bertalan Péter:
Meddig terjedhetnek Európa „határai” keleten? Az orosz birodalmiság

Közép-Kelet-Európa nyomorúsága és a globális pénzügyi válság

A globalizmus megszüntette a bezártság, izoláltság fogalmát. Ma már nincsenek elkülönült kontinensek, határaiuk mögé zárkózó, protekcionista politikát folytató országok. A globalizmussal együtt érkező, az azt erősítő transznacionalizmus légiessé tette a térképen vastag piros vonallal jelölt, gyakran a politikában is átléphetetlennek tartott országhatárokat. A hírközlés, a közlekedés fejlődése a globalizáció technikai hajtóereje, képzeletet felülmúlóan kovácsolta szerves egésszé világunkat.

A 2008-ban kirobbant pénzügyi és hitelválság ezért megsokszorozódva, felgyorsulva érték el a kontinenseket, az egymástól távol eső országokat. A globális pénzügyi válság Közép- és Kelet-Európát nyomorúságba taszította. Az USA-ban 2008-ban kirobbant válság másként kezdődött, mint az 1929/33-as gazdasági világválság. Az 1929-33-as válság fő gondja a keresleti oldal elégtelensége, s ezzel összefüggésben a termelői árak rohamos csökkenése. Ez túltermelési válság volt. A jelenlegi válság oka a szabályozatlan pénzügyi intézmények nagyon alacsony kamata (a banki alapkamat alatti) csalogatott és becsapott vásárlókra építettek. A fogyasztás fellendülése minden eddiginél nagyobb eladósodási, túlkeresleti hullámot indított el. A felvett kölcsönökből fizették az amerikai háztartások a karibi sétahajózásokat, vettek luxusautókat, fizették gyermekeik után az elképesztő egyetemi tandíjikat. A felvett kölcsönöket, amelyeknek döntő része lakáskölcsön volt, a lakásárak rohamos zuhanása elértéktelenítette, s így egyszerre kerültek bajba a kölcsönadók és kölcsönvevők. Az olcsó hitelek léggömbjei sorra kipukkadtak.

A szocializmus romhalmazából talpra állni akaró közép-kelet-európai szocialista országokban a globalizmus káros hatásaként egy „koraszülött tömegfogyasztási társadalom” alakult ki, ahol az állam és a háztartások jelentős része jóval többet fogyasztott, mint amennyi bevétel volt. Nem az Amerikai Egyesült Államoké a mi nyomorunkért a felelősség. A nyomor vírusa az egykori szocialista országok – Lettország, Ukrajna, Lengyelország, Oroszország – testében jelen volt. Az immunitást több tényező gyengítette:

1. 2000-2001 óta az egész térség eladósodásban van, aminek egyik oka a nagy elosztási rendszerek reformjának elmaradása.
2. A régió újraparosodása is balszerencsés volt. A recesszió legjobban sújtott területe az autóipar, illetve az azt kiszolgáló nehézipar. A

Bertalan Péter: Meddig terjedhetnek Európa „határai” keleten?

nyugati gazdasági modell elhitette és elfogadtatta közgazdászainkkal, hogy a magas technológiát képviselő autóipar kialakításával, megalapozásával előre siethetünk. A hagyományos nemzetgazdasági ágazatok fejlesztése elmaradt, sőt ezek vissza is fejlődtek. Az autóipar látványos összeomlása a térségünket ezért súlyosabban érinti, mint a centrum országokat.

3. Nagy a régió külföldi beruházóktól való függése.

4. A főként Kínából származó óriási külkereskedelmi többletből született kínai tőke olcsó beruházásaival árasztotta el a világpiacot, amellyel a közép-kelet-európai régió gazdasági immunhiánya miatt nem tudott versenyezni.¹

Európa és Oroszország ambivalens viszonya a vonzás és taszítás függvényében

A kettős hiperkontinens Eurázsia részeit összekötő híd, Oroszország helyzete ma is világpolitikai fontosságú.² A globális pénzügyi válság földrengésszerű hatására fel kell tenni több olyan kérdést, amelyek a jövő szempontjából relevanciával bírnak:

1. A globalizmus kohéziós hatásaival szemben a válság szakító hatása leválaszthatja-e Oroszországot Európától?

2. A válság széttepheti-e a hídát?

3. Európa határai meddig terjedhetnek, lehetnek-e Oroszország nyugati határai Európa peremvidékei?

A három kérdés szorosan összefügg, egyszerre politikai és történelmi jellegűek. Oroszország és Európa viszonya mindig ambivalens volt, s ma is az. A vonzás és taszítás dialektikus dichotómiája jellemezte és jellemzi. Az Európából érkező impulzusokra, kihívásokra mindig reagált a maga módján a hatalmas ország. Az első ilyen jellegű kihívás volt a kereszténység. A vonzás abban érvényesült, hogy Bizánc szerepét a görögkeleti egyház vezetésében Moszkva vette át. Az orosz ortodox egyház feje 1701-1917-ig a cár volt. A nyugati kereszténységet képviselő római katolikus egyház sokszor közeledett a pravoszláv egyházhoz, de merev elutasításra talált mindig, ez jelenti a taszítás folyamatosan érvényesülő motívumát.

Európa nyugati fele a maga történelmileg meghatározott útján haladva elért a polgárosodáshoz, melynek ideológiáját a felvilágosodás esz-

¹ SZELÉNYI IVÁN: *A globális pénzügyi válság és Közép-Európa nyomorúsága*. Népszabadság, 2009. márc. 21.

² Ld erről: BEBESI GYÖRGY: „Az Unió bővítése – új tagok és kívül maradók. Néhány adalék az Eu és Oroszország viszonyának kérdéséhez. In: *Magyarország és Európa az ezredfordulón*. Szerk. ANDRÁSSY-CSERESNYÉS. ETK, Pécs, 2001. 321-330.

merendszere jelentette. Az orosz cárok – Nagy Péter és II. Katalin – értékelték országuk elmaradottságát, s reformokkal igyekeztek változtatni ezen. A vonzás újra érvényesült, de Oroszország a szándékok ellenére nem tudott lépést tartani az európai fejlődéssel, s lemaradt.³

A történelem érdekes firtorának tekinthető, hogy a Habsburgok monarchiájának megmentésében a cári Oroszország a legaktívabb. A magyar-osztrák kiegyezés épp az orosz cárnak tetszik legkevésbé, mert a megszülető kettős Monarchiában az orosz nagyhatalmi törekvések egyik akadályát látja. A XIX. század második felében az orosz hatalmi igények eszmei, politikai kifejeződése a pánszlávizmus. A nemzeti öntudatra ébredő kis szláv népek – csehek, szlovákok, szerbek, horvátok – Oroszországból importálják a szlávság összetartozásának gondolatát. Ez az eszme minden szlávot egy birodalomban akar egyesíteni orosz vezetéssel. Az állami pánszlávizmus gyakorlati politikává is válik. Oroszország külpolitikája nagyon aktívvá válik, hatósugara megnő. A szuperkontinensnek tekinthető Eurázsia egészére kiterjed. A Balkán kerül a cári politika centrumába, Európa beteg emberét, a Török Birodalmat akarja felosztani, Konstantinápoly, a Boszporusz, a Dardanellák megszerzésének törekvésével bonyolult hatalmi játékba kezd. A cári Oroszország ekkor egész Európával szembe kerül. A Balkánon a Monarchia és az egységesítő váló Németország ellenállásába ütközik, a meleg tengeri kijáratért folytatott küzdelemben angol, francia érdekeket sért. A cári Oroszország a Távol-Keleten is aktivizálódik.⁴

Az orosz hatalmi törekvéseket kifejező pánszlávizmus 1917-ig hű kifejezője az Európához való viszonyulás ambivalens érzésvilágának.⁵

A pánszlávizmus szemléletmódja, a nagyorosz nacionalizmus elvezet a geopolitikai, geostratégiai gondolkodáshoz, amelyet mai megfogalmazás szerint globális szemléletnek nevezünk. A német Friedrich Ratzel 1897-es publikációjában jelent meg először a politikai földrajz új fogalmi kategóriaként. Ezután a brit Mackinder munkásságában a földrajz geostratégiai értelmezése jelent meg. Mackinder érdekes fogalma a „Heartland”, amely magyarul „magterület” vagy „szívtájék”. A brit tudós gondolata: „Aki uralja Kelet-Európát, parancsol a Heartlandnak.

³ Vö: BEBESI GYÖRGY: *Oroszország 1725-1801*. In: *Kelet-Európa és a Balkán 1000-18000*. Szerk. SASHALMI ENDRE. Kelet Európa és Balkán tanulmányok 4. Pécs, 2007.

⁴ Vö: BEBESI GYÖRGY-NORBERT SPANNEBERGER: *A cári Oroszország balkáni törekvései és a pánszláv eszme. A XIX. Században*. In: *Ablak a Balkánra*. Pécs, 2003. 15-33.

⁵ Ld. erről: BEBESI GYÖRGY: *Oroszország a pánszlávizmus és a Balkán a 19. sz. utolsó harmadában*. In: *A Balkán és a keleti kérdés nagyhatalmi politikában*. Szerk. ÁRVAY-BODNÁR-DEMETER. Hungarovox, Bp. 2005. 89-95.

Bertalan Péter: Meddig terjedhetnek Európa „határai” keleten?

Aki uralja a Heartlandot, az parancsol a Világszigetnek (Euráziának). Aki uralja a Világszigetet, az parancsol a világnak.”⁶

Mackinder azt állította, hogy Oroszországnak azért van kulcsjelentősége, mert területén van az ún. magterület, amelynek szomszédságában Kelet-Európa terül el. Kelet-Európa megszerzésével pedig uralkodni lehet az eurázsiai kontinens, azon keresztül a világ felett. A XIX. század orosz gondolkodói között többen a geopolitikai gondolkodást képviselik. A két világháború közötti időszakban ezt a gondolkodást többen is elismerik, és a Szovjetunió eurázsiai birodalmi mivoltának megtartásában többen Lenin és Sztálin teljesítményét ismerték el.⁷

Mackinder logikáját tovább folytatva és gondolkodását a jelenlegi világszemléletbe helyezve, újra kell és lehet fogalmazni a kérdést, mely több vektorú.

1. Hol húzódnak az új Európa határai?

2. Hogyan érvényesül a Drang nach Osten és a Drang nach Westen libikóka játéka, hogyan érvényesül az egyensúly Nyugat és Kelet között?

A történelem sokszor megcsúfolja önmagát. Ennek egyik érdekes megnyilatkozása, hogy a nagyorosz pánszlávizmust az 1917-es forradalmi folyamatban hatalomra jutó bolsevikok, mint a cárizmus avított elnyomó politikájának kudarcot, vereséget hozó termékét elutasították. A kommunizmus Európából érkező kísértete orosz talajon járva metamorfózison esett át. A proletár internacionalizmus az orosz paraszti társadalom cárizmus elleni gyűlöletéből adódóan a kísértetet materiális burokba öltöztette, s a világforradalmasítás eszméjével indította újra a már-már kimúló félben levő eszmerendszert. A vonzás és taszítás logikája érvényesült újra. A történelem furcsa fintora volt az is, hogy a „birodalom” egységét egy, az oroszok által elnyomott kis nép fia, a grúz Sztálin mentette meg.

A második világháborúban szovjet-Oroszország egy új európai ideológiával, a fasizmussal találta magát szemben. A Drang nach Osten új köntösben jelentkezett. A globálissá váló világban a bolsevik szovjet Oroszország felhagyott a Nyugattal szemben gyakran megnyilvánuló, a taszítás érzését kifejező izolacionizmussal. A proletár internacionalizmus sajátos módosuláson ment át. A fasizmus ellenességet a népfront gondolatban tette a Nyugat számára elfogadhatóvá. A hazafiság, a nagyorosz pánszlávizmus érzése újból mozgósító erőt jelentett. Az orosz érzelmekre apelláló költő, Szimonov híres versének háborúellenes kérdé-

⁶ GECSE GÉZA: *Bizánctól Bizáncig*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007. 194. (továbbiakban: GECSE, 2007.)

⁷ GECSE, 2007. 195-196.

sével mozgósít: „Akarnak-e az oroszok háborút?” A szovjet, az orosz jelző most egymás szinonimájaként szerepel. Sztálin az októberi forradalom évfordulóján a következőket mondta: „Hitler ki akarta irtani a szláv nemzeteket, az oroszokat, lengyeleket, a cseheket, a szlovákokat, a bolgárokat, az ukránokat és fehéroroszokat. A náci meg akarják semmisíteni a nagy orosz nemzetet, ... amely Szuvorovot és Kutuzovot adta az emberiségnek.”⁸ Az új demokratikus és a régi reakciós pánszlávizmus között a marxizmus-leninizmus szellemében igyekeznek különbséget tenni. A sztálini politika játszik az érzelmekkel. Az Internacionálé helyett bevezetik az új himnuszot. Ebben a „szabad köztársaságok megbonthatatlan szövetségéről, a nagy Oroszország kovácsolta frigyről” van szó. A nagyorosz nacionalizmus tehát újra felütötte a fejét. A háború során egyre erősebbé vált az a meggyőződés, hogy az egyetlen nép, amelyre a szláv kisnépek számíthatnak, az orosz. A sztálini nemzeti politika 1943 és 1944 között eltüntette a térképről négy muzulmán szovjet autonóm közigazgatási egységet. A Kalmük Autonóm Szovjet Köztársaság, a Csecsen-Ingus és a Karacsaj Autonóm terület, a Krimi Tatór Autonóm Szovjet Köztársaság eltűnik a térképről. Lakosságukat a közép-ázsiai területekre deportálták. Ezen népek szülőföldjének helységneveit megváltoztatták, és helyükre más nemzetiségűeket telepítenek. A hivatkozási alap a kollektív felelősség, bűnösség volt.⁹

Kiemelkedő értelmiségieket is magával ragad az álságos sztálini hazafiasságra épülő politika. Sosztakovics, a nagy zeneszerző így fogalmaz: „Büszke vagyok rá, hogy orosz, szláv vagyok. A szláv nemzetek dicső nemes családja bátran fogja valóra váltani a történelem által rájuk bízott küldetést!” Alekszej Tolsztoj a Pravdában a szlavofil történelemszemléletről a következőket írta: „Felül kell vizsgálnunk a szláv nemzetek történelmét. Ezer év során a mi fiatal szláv vériünk felfrissítette Bizáncot. A szlávoknak köszönhetően Bizáncnak sikerült ősi civilizációját megőriznie és átadnia a feudális Európának. A szorgalmas, szabadságszerető, békés és kulturált szláv nemzeteket kelet felől az egész világot leigázni szándékozó nomád birodalmak, nyugat felől pedig középkori császárok kívánták meghódítani. Erőfeszítéseik hiábavalónak bizonyultak. Ezek a keleti és nyugati agressziók a szláv világ bátor ellenállásába ütköztek. A szláv nemzeteknek az európai humanizmus kialakításában betöltött szerepét mind a mai napig nem értékelték érdemeihez méltóan.”¹⁰

⁸ GECSE, 2007. 225.

⁹ GECSE, 2007. 226.

¹⁰ GECSE, 2007. 226-227.

Az orosz hagyományok része volt az ortodox egyház is. Az ateista rezsim támaszkodott a pravoszláv egyházra is. Az 1943 szeptemberi rehabilitációjával, Szergij moszkvai metropolita „egész Oroszország pátriárkájává” való megválasztásával a szovjet kormány politikája engedelmes eszközévé tette. Az egyház nem maradt hálátlan, Sztálint „*Krisztust – szerető, nemzetünk Isten – küldte vezérének*” nevezte.¹¹

A II. világháborúban aratott győzelem a Szovjetuniót új hatalmi dimenziókba helyezte. Szuperhatalom lett. Ez új kötelezettségekkel járt. Sztálin nem elégedett meg a megszerzett területekkel, hatalmi ambíciói a cári Oroszország által már megjárt útra vitték. Szembe került a közép hatalmi ambíciókat tápláló Jugoszláviával a Balkánon. Sztálin Tito elleni személyes gyűlölete világpolitikai következményekkel járt. Az a bolsevik politika, amely első lépéseinél a népek önrendelkezési jogának hirdetésével a cári Oroszország által elnyomott nemzetiségeket igyekezett megnyerni, a világháború után a kollektív felelősségre való hivatkozással saját állami keretein belül is népeket büntet, sőt, a pánszlávizmus két megszállott képviselőjét – Benes és Masaryk cseh politikusokat – segíti a Csehszlovákiában élő német és magyar lakosság kitelepítésében. A szovjet államnacionalizmus tehát a régi gyökerekből újra kisarjadó birodalmi szemlélet alapján épül fel. Európa keleti és nyugati fele még a háború utáni békeszerződés megkötésekor is élesen szembekerül egymással.

Sztálin halála után az a kérdés, hogy a Szovjetunió nagyhatalmi politikája a globálissá váló kétpólusú világban hogyan érvényesül. A Sztálin utódok sem tudnak szakítani a tradíciókkal, a cikcakkos, hajtúkanyarokkal tarkított szovjet politika alapvető jellemzője a „legyünk naggyá” jelszóval fogalmazódik meg tömören. E politika a hagyományos Nyugat–Kelet szembenállásban vállalja az USA-val, Nyugat-Európával és Japánnal a versenyt. Ennek fő összetevője katonapolitikai jellegű. A Szovjetunió amellet még világpolitikai szerepre is tör az ún. „harmadik világ”, a volt gyarmati országok megsegítésével. Mindez meghaladja az erejét. Az élesedő verseny idején válságba kerül a Szovjetunió párt és állami vezetése. Az egyre öregedő vezetői garnitúra nem tud szakítani a múltból örökölt hagyományokkal, rugalmatlan. A hangzatos békepolitikát hirdető vezetés végzetes lépésre szánja el magát. 1979 decemberében a szovjet hadsereg bevonul Afganisztánba. Az agresszió súlyos következménye 15 ezer halott. Az 1980-as évek elejére kihalt a sztálini gerontokrácia. Nem volt utánpótlása. Ez tette lehetővé, hogy új szelek fújjanak a nagy birodalomban. A körülmények szerencsés alakulása tette

---

¹¹ GECSE, 2007. 229.

Bertalan Péter: Meddig terjedhetnek Európa „határai” keleten?

lehetővé, hogy friss arcok jelenjenek meg a politikai élet színpadán. 1985 májusában lépett a porondra Mihail Gorbacsov.

A történelemben gyakran fordul elő, hogy a törvényszerűségek felismerésére alkalmas személyiség döntő szerephez jut. Nagy Sándor, Napóleon erre a legekleatásabb példa. Gorbacsov történelmi szerepe is hasonló. A személyiségét cselekedetei és azok következményei alapján lehet értékelni:

„Mihail Gorbacsov, aki 1985 és 1991 között az SZKP főtitkára, 1990-től a szovjet állam önjelölt elnöke volt. A Peresztrojka Atyja, a Berliini Fal Ledöntője, Nobel-békedíjas, a szovjet típusú kényszerszocializmus és az egész szovjet birodalom sírásója, a Jaltai békerendszer felgöngyölítője, ki hátat fordított a hidegháborúnak, kivonta a szovjet csapatokat Afganisztánból és egész Közép-Európából, minden bizonnyal a 20. század egyik legjelentősebb politikusának, világtörténelmi alaknak látszik.”¹²

Ez Gorbacsov megítélésének egyik szempontja. A másik aspektus: *„A szovjet állam katasztrófáját azonban nem Gorbacsov idézte elő. Éppen megfordítva: ő volt az, akit előidézett a katasztrófa, akiben a végóra – hosszú keresgélés után – végre meglelte hőjét.”¹³*

A történelmi távlatot ez a summás gondolat jelenti.

A hajdani Szovjetunió területi struktúráját a koncentrikus körök geometriai alakzatához hasonlíthatjuk. Az alakzat középpontja, a szívtájék, a magterület. Oroszország európai része, a peremterületek, a közel külföldnek is nevezhető szubrégiókból áll. A volt birodalom megszűnése a szívtájék és a szubrégiók közötti kapcsolat felbomlásának köszönhető. A jövő kérdése, hogy létezik-e olyan kohéziós, centripetális erő, amely a centrifugális erőt legyőzi, s az egykori birodalom valamilyen módon helyreáll.¹⁴

Az első számú szubrégiót az európai térség jelenti. Ez két alcsoportból áll, a balti államokból és az Ukrajnából, Fehéroroszországból, Moldvából álló államcsoportból. A balti államcsoport országai – Észtország, Lettország, Litvánia – a Gorbacsov elleni, 1991 augusztusában végrehajtott puccskísérlet után léptek ki a Szovjetunióból. A szubrégió másik alcsoportját jelentő államok – Fehéroroszország, Ukrajna,

¹² SZILÁGYI ÁKOS: *Oroszország elrablása*. Helikon Kiadó 1999. 251. (továbbiakban: SZILÁGYI, 1999.)

¹³ SZILÁGYI, 1999. 251.

¹⁴ Az orosz mentalitás sajátosságaihoz: BEBESI GYÖRGY: *Az EU gazdasági, stratégiai, politikai törésvonala. Az Oroszországhoz fűződő hosszú távú viszony néhány kérdéséhez*. In: *Az Európai Unióhoz való csatlakozás társadalmi feltételi és következményei*. IPF Könyvtár 5. Szekszárd, 2000. 155-163.

Moldova – csatlakozott az 1991. december 8-án létrejött új utódközösséghez, a FÁK-hoz.

A Kaukázuson túli térségben két ősi keresztény kultúrájú és egy iszlám civilizációhoz tartozó közösség él. A Transzkaukázus volt (a Baltikum mellett) a Szovjetunió egyik szubrégiója, ahol elsőként került napirendre a Moszkvától való fokozatos eltávolodás programja. Ebben Grúzia játszotta a vezető szerepet. Azerbajdzsán és Örményország konfliktusokkal járultak hozzá a felbomlási folyamatokhoz.

A harmadik szubrégió a közép-ázsiai térség – Kazahsztán, Üzbegisztán, Türkmenisztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán – a Szovjetunió legkevésbé fejlett térségeinek számított. Tádzsikisztán helyzete ezen a területen belül azért különleges, mert a posztszovjet térségben – Csecsenföld mellett – itt zajlott a leghosszabb és a legvéresebb polgárháború. A konfliktus mintegy 200 ezer ember életét oltotta ki.¹⁵

A centrifugális és centripetális erők tehát működésbe léptek, működésük ma is tart. A két erő eredőjének kiszámítása, tér- és időbeli dimenziójának meghatározása politológiai szempontból nehéz. Számításba kell venni, hogy két nagy erőter működik. Eurázsia nyugati felén az Európai Unió és az Oroszország vezette FÁK. A két erőter működését befolyásolja a globális, sokpólusú világpolitikai térség. Arról azonban nem szabad megfeledkezni, hogy a volt Szovjetunió és az utódállamok között ma is működik a hosszú életű szimbiózisból származó egymásrautaltság. Ebben fontos szerep jut annak, hogy a magterület, a szívtájék hogyan tudja az amúgy is hatalmas Oroszországot kellően ellátni vérrel, s a gazdasági vérkeringésből milyen erőt nyerhetnek az utódállamok. Ehhez meg kell vizsgálni Oroszország egészségi állapotát.

A vizsgálat két alapvető szempontja a gazdaság- és a szociálpolitikai helyzet. Az Európai Unió gazdasági szemléletének prioritása a gazdasági térszerkezet fejlettsége, állapota. Ennek alapján lehet megítélni a mai Oroszország gazdasági állapotát, ha az Európai Unióval való kompatibilitás mértékére keressük a választ, a lehetőséget.

Oroszország a Szovjetuniótól térben különleges, sok tekintetben eltérő, egyenlőtlen fejlettséget mutató térszerkezetet örökölt. A tőkefelhalmozás, az iparfejlesztés a kommunista kormányzás évtizedeiben korlátozott számú régiót érintett. A birodalom felbomlását követően a legfejlettebb és a legszegényebb régiók közötti differenciák tovább növekedtek. Ennek legfőbb oka a piacgazdaságra való áttérés. A piaci liberalizáció hatása az egyes térségekben eltérő módon és mértékben érvényesült. Az elhúzódó mély gazdasági és politikai válság minden régióban érez-

¹⁵ SZ. BÍRÓ ZOLTÁN: *A Független Államok Közössége, 1991-2008*. In: *História*, XXXI. évf. 1. szám 3-8.

tette hatását. Az állami beruházások minimálisra apadtak, a köztársaságok közötti szoros gazdasági kapcsolatok megszakadtak. Az ipari termelés az európai központi, szívtájéki régióban a legnagyobb, a déli és a távol-keleti régiókban csökkent. Az erőforrásokban gazdag szibériai és észak-orszországi területeken az ipar visszaszorulása csekélyebb. A változások nyertesei kizárólag Oroszország európai központjai lettek. Moszkva és Szentpétervár fejlődése posztindusztriális vonatkozásokat mutat. Az új piaci szerkezetek (pénzüntézetek, üzleti szolgáltatási intézmények, exportvállalkozások) meghatározó hányada e két városban található. Az ország régiói közül különösen azok kerültek súlyos helyzetbe, amelyek gazdaságát hatalmas vállalati koncentrációk, egyoldalú szakosodás jellemezte.

A szovjet birodalom széthullása döntően megváltoztatta Oroszország gazdasági struktúráját, s annak térbeli szerkezetét is. Ennek legfőbb jellemzői voltak:

1. A gazdasági térszerkezet szempontjából döntő volt, hogy a korábbi belső perifériák külső perifériákká alakultak.
2. A szigorú, kötött tervgazdálkodást felváltotta a liberális piac.
3. A korábban zárt, erodálódó gazdaság nyitottabbá vált.
4. A belső, sokszor államhatárnak is számító közigazgatási határokat áttörte a gazdaság átalakulása. A korábban vertikális felépítésű, felülről vezérelt gazdaság helyett, a határokon átnyúló horizontális gazdasági térszerkezet jött létre, többek közt az energetikában, közlekedésben.
5. Az urbanizáció profilja is megváltozott. A korábbi monolit arculatú, csak az ipari technológiai követelményeket figyelembe vevő urbanizációs politika engedett az új városszervező szempontoknak, amelyekben az életkörülményeket javító, modern, környezetbarát, minőségi igényeket kielégítő törekvések érvényesültek.

Az átalakulás differenciált termelés-visszaeséssel járt. Az egyes iparágakat – textil, műszer, vegyipar – épp úgy sújtotta, mint egyes régiókat. Ezen ágazatokon belül a visszaesés 50-70%-os volt. Az ipari növekedés 89 területi egység közül csak 17-re volt jellemző. Oroszország ma meghatározó módon nyersanyag-kitermelő országnak számít. A világpiacon a nyersanyag-kitermelő régiók a versenyképesek. Ezek a térségek vezetik a beruházási listát, ide áramlik a tőke, a képzett munkaerő, itt történik az infrastruktúrafejlesztés döntő része. Mindez területi szegregációt eredményez, ami a kohéziót gyengíti. A 89 területi egységből mindössze 16-ban haladja meg az egy főre jutó GDP értéke az országos átlagot. Oroszország tíz legfejlettebb régiójának részesedését az ország GDP-jéből mutatja a következő táblázat:

Bertalan Péter: Meddig terjedhetnek Európa „határai” keleten?

1994		2004	
Terület	Részesedés	Terület	Részesedés
Moszkva főváros	10,2	Moszkva	19,0
Tyumenyi	6,3	Tyumenyi	13,0
Szverdlovszki	3,8	Moszkvai	3,8
Moszkvai	3,6	Szentpétervári	3,6
Szentpétervári	3,2	Tatarsztan	2,8
Szanarai	3,2	Szverdlovszki	2,6
Krasnojarszki	3,0	Szamarai	2,5
Nyiznyij Novgorodi	2,8	Krasnojarszki	2,3
Baskíria	2,7	Krasznodari	2,2
Cseljabinszki	2,7	Baskíria	2,1
Összesen	41,5	Összesen	53,9

Forrás: Horváth Gyula: Régiók Oroszországa 4. o. 2. táblázat. In: Tér és Társadalom. XX. évf. 2006/2.

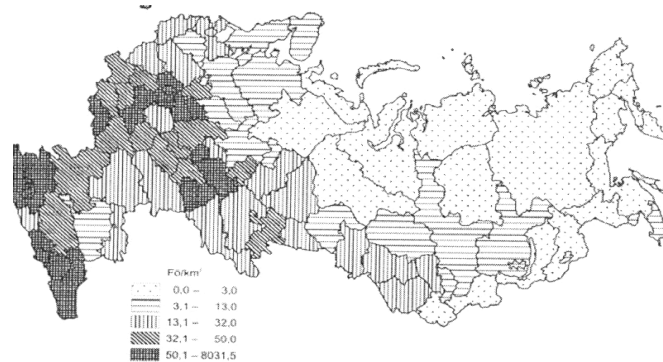
A térségi társulások, egyenlenségek lecsapódása a lakossági jövedelmekben is megfigyelhető: a nemzetiségek által lakott perifériákban és a legfejlettebb régiókban lakók jövedelmei között tíz-tizenöt-szörös eltérés van.

Érdekesek a városhálózat társulásai. Ez következménye annak, hogy az orosz régiók egynegyedének gazdaságára a monokultúra jellemző. A termelési kapcsolatok nem hálózatokban fejlődtek ki, hanem vertikálisan. Az ország 23 régiójában a monofunkcionális városok száma meghaladja a városi települések 61%-át.¹⁶

A gazdasági térszerkezet átalakulása éles demográfiai és szociális egyenlőtlenségek forrása lett. Demográfiai súlypontnak a középnyugati és délnyugati régiók tekinthetők.

Az orosz régiók népsűrűségi mutatói (2002), fő/km²

¹⁶ HORVÁTH GYULA: Régiók Oroszországa In: Tér XX. évf. 2006. 2-5. (továbbiakban: HORVÁTH, 2006.)

Forrás: Horváth Gyula: Régiók Oroszországa. Tét, 2006/2. 6. 2. ábra

Az erőltetett iparosítás miatt az orosz települések nagy része nem képes a normális reprodukcióra. A természetes szaporodás az ország régióinak többségében folyamatosan mérséklődik. Ez alól a keleti és déli perifériák jelentenek kivételt a magas születés szám miatt. Több olyan régió van, ahol az elmúlt másfél évtizedben a településállomány egyharmada megszűnt. A falu elvesztette önreprodukciós képességét. Erőteljesen csökken a munkaképes korú lakosság száma. 2010-ig várhatóan 3,6 millióval, 2018-ig 7 millióval lesz kevesebb. A drámai folyamatok a migrációs tendenciák miatt veszélyt jelentenek geopolitikai szempontból is. Szibériában és a Távol-Keleten demográfiai vákuum keletkezhet, ami Oroszország érdekeivel ellentétes gazdasági és migrációs folyamatokat indíthat el. A képzési rendszer is anomáliákat mutat. Nagy hiányok mutatkoznak képzett munkaerőben a műszaki pályákon, túl sok a bölcsészettudományi végzettségű.

Az orosz társadalom szociológiai szempontból is erősen tagolt. 3% tekinthető jómódúnak, 20% tartozik a középosztályba, 70% sorolható az átmeneti csoportba, amely felemelkedhet, vagy lesüllyedhet, ezek 30%-a kifejezetten szegény, 10%-a rendkívüli szegénységben él. A rendszer-váltás után gyökeresen megváltozott a nemzetiségek aránya. A Szovjetunióban az orosz népesség 55% volt. Oroszország népességének ma 79,8%-a orosz nemzetiségű.

Az ország urbanizációs szintje jó. A népesség 74%-a városokban él. Érdekes jelenség, hogy a városiasodás foka és mértéke között ellentmondás van. A várossá nyilvánítás elsősorban népesség számához kötött. A városi települések száma Oroszországban csökkent. Ennek oka, hogy az átmeneti válságperiódusban sok agrárjellelű város kezdeményezte falusi településsé való visszaminősítését, azért, hogy lakosai mérsékelt közmű díjakat fizessenek, illetve igénybe vehessék az agrártelepüléssel kapcsolatos kedvezményeket. A városias életforma korszerű inf-

Bertalan Péter: Meddig terjedhetnek Európa „határai” keleten?

rastruktúrája az orosz kis és középvárosokban szinte teljesen hiányzik. A nagyvárosi gazdaságok összeomlása miatt, az 1990-es évek közepéig az 500 ezer fő feletti nagyvárosok 2,6 millió lakost veszítettek, miközben a 100 ezer fő alattiak 1,6 millió fővel növekedtek. Ez utóbbiak a déli, a gyengén urbanizálódott és a nemzetiségi területeken találhatók. A feltörekvő régiókban a városok növekedése folyamatos maradt, a válságtér-
ségekben a krízisjelenségek elsősorban a városi tereket sújtották.¹⁷

A Szovjetuniótól örökölt belső piac tördeltsége, szervezetlensége nem felelt meg a rendszerváltás után új utakra lépő Oroszország gazdasági fejlődésének. A rendszerváltozást követően a szovjet típusú területfejlesztés minden alapeleme megroppant. Ez tette szükségessé új koncepciók kidolgozását, reformok életbe léptetését. 2000-ben elnöki rendelettel hét szövetségi körzetet hoztak létre:¹⁸

Az elnök célja, hogy a kormányzók az elnöknek tartozzanak elszámolással, az orosz államot, nem pedig a helyi maffiákat szolgálják, megakadályozzák a korrupciót, a helyi érdekcsoportok Moszkva elkötelezettjévé váljanak.¹⁹

Új stratégiai célok születtek, feladatuk:

1. A többpólusú fejlesztéspolitika. Célja a területi különbségek mérséklése.
2. Komplexitás az esélyegyenlőségek megteremtésére
3. Komplementer hatékonyság az összehangoltság megteremtésére
4. A regionális politika differenciálása azért, hogy Oroszország hatékonyan be tudjon kapcsolódni a globális világpiacba

¹⁷ HORVÁTH, 2006. 9-10.

¹⁸ *Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2008. 54. 6. ábra. (továbbiakban: REGIONÁLIS FEJLŐDÉS, 2008.)

¹⁹ REGIONÁLIS FEJLŐDÉS, 2008. 56.

5. A szubszidiaritás, a helyi önállóság növelésével, a hatalmi jogkörök decentralizálásával a világpiacon való integrálódás felgyorsítását jelenti.²⁰

A stratégiai célok megvalósulása csak a felbomló szovjet birodalom örökébe lépő új államalakulatok együttműködésével valósítható meg. Ez a jövő feladata.

A Szovjetunió megszűnését egységesen a globalizációs világtörténeti folyamat eredményének tekintik a politológusok többsége. Fukuyama sajátos apoteózisként, az USA világ felett aratott győzelmeként, az amerikai demokratikus modell világra való kiteljesedéseként értékeli. A történelem végét látja benne. Sokkal árnyaltabb Szilágyi Ákos megfogalmazása: a globalizmus „*a Nyugat népeinek fejébe verte bele a legkíméletlenebb eszközökkel a számok, a kalkuláció, a formális jog, a spekuláció, a mennyiségi szemlélet szívtelen és lelketlen egyetemes nyelvét.*” A világ gazdasági alapon tagolódott „*a gazdag Északra, a szegény Délre, az uralkodó Nyugatra és a szolgáló Keletre, első, második, harmadik világra, centrumra, perifériára és félperifériára.*”²¹

A felbomló Oroszország számára a legfontosabb kérdés ma is, hol találja meg helyét ebben a bonyolult koordinátarendszerben, a Nyugat és Kelet vonzó, taszító rendszerében. A külső tényezők által indukált hatások politikai és morális vonatkozásúak. A szovjet birodalom összetartó ereje a pártállam volt. A rendszerváltás egyik legfontosabb politikai következménye, hogy az SZKP kártyavárként omlott össze, s vele együtt az állam is. Az államot valahogy meg kellett menteni, mert ez volt az egyetlen kohéziós erő, amely az óriási birodalmat összetartotta. Ezzel Gorbacsov próbálkozott először.

1989 márciusában valódi többes jelöltes választásokat tartottak a törvényhozásban, a Népi Küldöttek Kongresszusában. Gorbacsov demokratizálást akart, de a párt vezető szerepét is meg akarta őrizni. 1990-ben a Népi Küldöttek Kongresszusa megválasztotta Gorbacsovot a Szovjetunió elnökének újonnan létrehozott posztjára. Az elnöki rendszer bevezetése fontos lépést jelentett a szovjet alkotmányosság történetében. A kongresszus elfogadta annak gondolatát, hogy a kormányzat élén a nép által választott elnök álljon. A rendkívüli körülményekre, valamint a kialakuló hatalmi vákuumra való tekintettel Gorbacsovot nem közvetlenül a nép, hanem a kongresszus választotta meg. Ez a döntés Gorbacsov szempontjából tragikus volt, mert a népfelség elvének alkalmazása a népszavazással, megerősítette volna pozícióját, tekintélyét.

²⁰ REGIONÁLIS FEJLŐDÉS, 2008. 57-59.

²¹ SZILÁGYI, 1999. 53.

Közben a demokrácia újabb megerősítését szolgáló kétes lépés volt, hogy a köztársaságoknak megengedték, bizonyos fokig saját útjukat járják. A különböző köztársaságok különböző alkotmányos formákat választottak. Az állam központosított jellege megszűnőben volt. A nacionalista hangulatok felerősödtek.

Az új alkotmányos berendezkedés érdekében 1991 márciusában arra is lehetett szavazni, hogy a szavazók szükségesnek tartják-e a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének megőrzését egyenrangú és szuverén köztársaságok megújult föderációjaként. A népszavazás megrendezését Észtország, Lettország, Litvánia, Moldávia, Grúzia, Örményország megtagadta, kifejezve ezzel önállósulási törekvését. Néhány más köztársaság további kérdésekkel egészítette ki az eredeti kérdéseket. A helyzet ezzel még zavarosabbá vált. Jelcin ezt az alkalmat használta fel, hogy létrehozza a maga számára az Orosz Föderáció elnöki posztját. 57%-ot kapott a népszavazáson. Ezzel Oroszországban olyan hatalomra tett szert, mely a későbbiekben meghatározó pozícióba hozta. Ő nem szalajtotta el azt az alkalmat, amit Gorbacsov.

A népszavazás eredménye Gorbacsov számára lehetővé tette, hogy bejelentse, a Szovjetunió népei továbbra is az együttélés folytatását kívánják. A megújult közös állam neve Szovjet Szuverén Köztársaságok Szövetsége lett volna. A szerződés ünnepélyes aláírására 1991. augusztus 20-án került volna sor. 1991. augusztus 19-én fegyveres puccsot szerveztek a régi rend hívei az orosz fővárosban, miközben Gorbacsov a Krímben nyaralt. A szovjet párt főtitkárának, Borisz Jelcin, pontosabban a közben párhuzamosan kialakított vezetés, a segítségére sietett. Moszkva lakossága és Oroszország többi része passzív maradt. A puccs után karneváli hangulat uralkodott el Moszkvában. A puccs vezetőit letartóztatták. Jelcin Gorbacsov alól húzta ki a szőnyeget. A kettős elnöki hatalom 1991. december 25-én megszűnt. Gorbacsov belátta, hogy nincs mit keresnie a Kremlben, s ekkor le is mondott. Ezzel formálisan is megszűnt létezni a Szovjetunió.²²

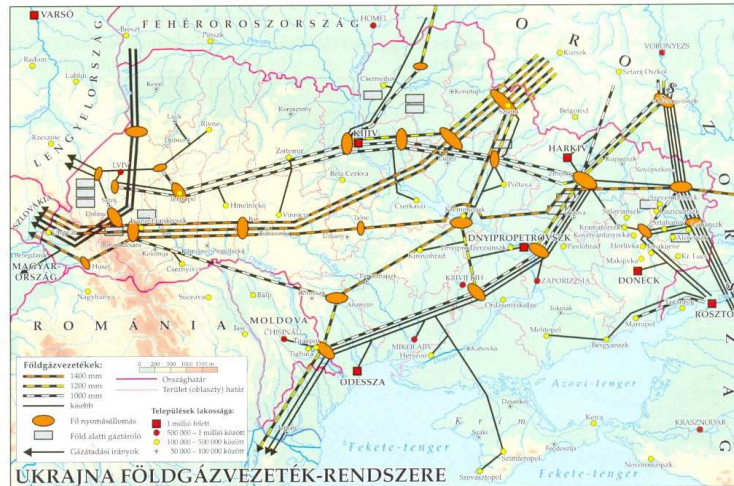
Az egymást gyorsan követő események divergálnak. A centrifugális és centripetális erők szinkronban működnek, jelezve a politikai állapotok átmeneti jellegét. A kohéziós erők működése több összetevőből jön létre.

I. A centrifugális erő összetevői:

1. A gazdasági erők összetartó erejéből (energia-ellátás, a volt piacok megtartása) A kölcsönös gazdasági függést jól szemlélteti Ukrajna és Fehéroroszország földgázvezeték rendszere.

---

²² KENÉZ PÉTER: *A Szovjetunió története a kezdetektől az összeomlásig*. Budapest, Akkord Kiadó, 2006. 380-381.

Forrás: Sz. Bíró Zoltán: Ukrajna és Oroszország, História XXXI. évf. 1. szám 9. o.

2. A katonai-ipari komplexum összetartó ereje.
  3. A peremköztársaságok gyengébb fejlettsége a magterületnél.
  4. Az orosz ajkú lakosság nagy száma a FÁK új tagállamaiban.
  5. A kohéziós erők működésének eredménye 1991. december 8-án a FÁK megszületése.
- II. A centripetális erő vektorai:
6. Az egyes köztársaságok önállósulási törekvései
  7. A kispárti nacionalizmusok összeütközése, oroszellenesség
  8. A határon kívüli vallási közösségek (elsősorban iszlám) vonzereje
  9. Az Európai Unió vonzereje (balti államok esetében)
  10. A volt köztársaságok eladósodottsága

Összefoglalva megállapítható, hogy a tömegvonzás tartja össze a FÁK államszervezetét.

A FÁK államai között Oroszország a hagyományos nagy állam dominanciáját élvezzi. A kérdés a továbbiakban az, hogy a tömegvonzás hogyan érvényesül, a globális több pólusú világ melyik hatalmi tömbje, ereje szakíthatja szét, vagy tarthatja össze a FÁK államszövetségét. Az orosz diplomácia számol a megváltozott körülményekkel. A jelicini éra külügyminisztere, Primakov így jellemzi az új világállapotot:

Bertalan Péter: Meddig terjedhetnek Európa „határai” keleten?

„Meggzűnt a nagy blokkok konfrontációja, de ez nem jelenti azt, hogy a demokratikus elvek automatikusan érvényre jutottak a nemzetközi kapcsolatokban...”²³

Primakov szerint kiterjedt a regionális konfliktuszóna, megjelent a terrorizmus, a kétpólusú világrend többpólusúvá vált. Utal arra is, hogy Európa regionális konfliktusövezetté vált. Ennek közvetlen jelentkezési formája a koszovói válság. Primakov koncepciója szerint az „*ENSZ rendelkezik a legfőbb mechanizmussal, amely biztosítja a kétpólusú világrendről a többpólusú világrendre való akadálytalan áttérést.*”²⁴

Primakov úgy látta, hogy az ENSZ-nek nagyobb figyelmet kell fordítani a FÁK térségére.

Érdekes a nagyobb perspektívában való gondolkodás is. Jurij Baturin megállapítása: „*sem Oroszország, sem az Egyesült Államok nem akarja Kínát domináns tényezőnek látni Ázsiában. Japán szintén nem érdekelt Kína túlzott megerősödésében, tehát a mi partnerünk.*” (Azaz Oroszország.) Primakov azt is megemlíti, hogy az orosz atlantizmusban kifejeződik a szovjet-orosz nagyhatalmi örökség.²⁵ Visszatérést jelent az egykori orosz izolacionalizmushoz, s a tanítás erejének szemléletéhez. Danyilevszkijre hivatkozva Narocsnyickaja megállapítása, amely szerint „*Oroszország külön világ, amely azért nem integrálható Európába, mert a nagyobbat nem lehet a kisebbbe integrálni.*”²⁶

A globalításban való gondolkodás nagy mestere Brzezinski. Vele egyetértésben gondolkodik az új orosz politika fenegyereke, Zsirinovszkij: „*A világtörténelem döntő kísérlete a csendes-óceáni medencében zajlik...azért, mert pontosan itt ütközik oly élesen és átfogóan a prosperáló, nyugatosodó Kelet a civilizációs eredetiségének tudatát és misszióját őrző Kelettel. Ez a választóvonal mindenekelőtt Japán és Kína között húzódik majd.*

...*a kínai, az orosz és a hindu-buddhista civilizációk alighanem együtt fogják alkotni annak a nem-Nyugatnak a rendszerét, amelytől ... (az) új kezdeményezés kiindul.*”²⁷

A huntingtoni gondolat sajátos verziója ez, mely továbbgondolkodásra serkent, még pedig azért, mert figyelembe kell venni a jelenlegi pénz- és hitelválságot, melynek globális hatalmi következményével is számolni kell.

---

²³ GECSE, 2007. 329.

²⁴ GECSE, 2007. 333.

²⁵ GECSE, 2007. 335.

²⁶ GECSE, 2007. 336.

²⁷ GECSE, 2007. 338.

A pénz és hitelválság kiváltó okát és kiindulási helyét már ismerjük. Elmélyülésének magyarázata a kölcsönös bizalmatlanság folyamatos növekedése. Amikor a Szovjetunió vezette keleti blokk kártyavárként omlott össze, az általános lelkesedés nem ismert határt. Arról a világ-gazdaság helyzetét ismerő és elemző közgazdászok is megfedekeztek, hogy egy tőkére kiéhezett Kelet és egy undorodásig jóllakott Nyugat áll egymással szemben. Ez utóbbi szűkülő belső piacaival, a túltermelési világválság küszöbén állt. Ez az alaphelyzet gazdasági, szociálpolitikai melléfogások sorozatát indította el Nyugaton, hogy megmeneküljön a túltermelési válság rémétől, s a rablásra hajlamos kockázati tőke segítségével igyekezett meghódítani Kelet piacait. Az új helyzetre az ex lex állapot volt jellemző. Az állampártok összeomlásával az állam „elszökött”, üres teret hagyva maga után. A tőkés fontos jellemzője, hogy gyors, hatékony megtérülésre számít. Ennek eszköze a látványos térhódítás. A Nyugat a hatalmas áruházakkal, a fejlett technológiával elcsábította Keletet. Hogy eredményes legyen a csábítás, a nála bevált módszerrel, az olcsó hitelek nyújtásával serkentett túlfogyasztásra ott, ahol igen nagy volt a tőkehiány. Ebben a helyzetben a kockázati tőke bőven talált lehetőséget a maga számára. Csupán az volt a kérdés, milyen lesz a megtérülés nagysága és gyorsasága. A közgazdászok nagy tévedése az volt, hogy a Kelet gazdasági egészségi állapotát nem kellően mérték fel. Sem a megtérülés nagysága, sem gyorsasága tekintetében nem teljesültek az elvárások. Ez is lehetett az egyik oka annak, hogy a szabályozatlan keleti piacot meg kellett regulálni. A kirobbanó pénz- és hitelválság rendet teremt a világban. Oroszország 1987-1998 között káoszba, anarchiába süllyedt. A hadikommunizmus időszakához (1917-24) hasonló állapotok uralkodtak el a gazdaságban. A cserekereskedelem a hiánygazdaság következménye volt. Működött a bankóprés, magasra szökött az infláció. A kaotikus gazdasági helyzet következménye a kriminalizálódás volt. Óriásira duzzadt a kleptokrácia, a bandokrácia, ahogy Szilágyi Ákos nevezi *Oroszország elrablása* című könyvében. Az anarchia az állam után kiáltott. A kényszerűség visszahozta az államot. A 2000-ben hatalomra jutó Putyin ennek az új típusú államnak a képviselője. A félkész állapotú államról nehéz megállapítani milyen típusú. Első látásra a tekintélyelvű, Oroszországban már megszokott monarchikus berendezkedésű, a személyi kultusz világára emlékeztető vonások rémlenek fel. A hatalmas katonai-ipari komplexum is megkövetelte az etatista irányítást. Ebben a helyzetben nehéz meghatározni az új állam külpolitikai lépéseit. Kérdés az, hogy a pénz és hitelválság következményeként Európa, azaz a Nyugat hatol-e be úgy Oroszországba, hogy azt integrálni tudja, vagy Oroszország hatol-e be az energiafüggőség révén Európába.

Bertalan Péter: Meddig terjedhetnek Európa „határai” keleten?

Az Izrael-Irak-Irán-Afganisztán négyszögében kiszámíthatatlan az orosz nagyhatalmi, már-már birodalmi jelleget öltő politika. Annyi feltételezhető, hogy a pénzügyi és hitelválság globális hatása az orosz ambíciókat fékezi. A Primakov és Brzezinski által jelzett irány az európai orientáció helyett, az eurázsiai orientációnak ad helyet, ez pedig a sokpólusúvá vált globális világban folyamatos egyeztetést követel. Európa határai ebben a helyzetben plasztikusak, flexibilisek lesznek, jelezve, hogy a világállapot, benne Oroszország és Európa helyzete folyamatosan változik.

A Kötet szerzői

- Bebesi György, habil. PhD, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet
- Bernáth Miklós, történelemtanár, vállalkozó
- Bertalan Péter, habil. PhD, egyetemi docens, Kaposvári Egyetem
- Bihary Gyula, egyetemi hallgató, Pécsi Tudományegyetem
- Boris Trechniewski, PhD, tudományos kutató
- Dariusz Jezorny, PhD, Łodzi Egyetem, Történettudományi Intézet
- Fojtik Ádám Iván, egyetemi hallgató, Pécsi Tudományegyetem
- Huszár Mihály, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem
- Jemnitz János, DSc, MTA-Történettudományi Intézet
- Kakasy Bernadett, történelemtanár
- Kolontári Attila, PhD, egyetemi docens, Kaposvári Egyetem
- Kovács Tamás, történész, gyűjteményi csoportvezető, Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény
- Krausz Tamás, DSc, egyetemi tanár, ELTE-BTK Kelet-Európa Története Tanszék, ELTE-Ruszisztikai Központ
- Lengyel Gábor, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem
- Molnár F. Tamás, habil. DSc, egyetemi tanár, PTE-ÁOK
- Polgár Tamás, történelemtanár, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem
- Seres Attila, PhD, tudományos munkatárs, MTA-Történettudományi Intézet
- Szabó Zsolt, történelemtanár
- Szunomár Szabolcs, történelemtanár, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem

---

TARTALOM

Előszó	3
Fojtik Ádám Iván: Anarchisták a cári birodalom börtöneiben	5
Molnár F. Tamás: A krími háború véres veszteségeinek becslési módszereihez: Tolsztoj Szevasztopol ostrománál	13
Bebesi György: Az orosz szélsőjobb kronológiája	21
Huszár Mihály: Romanov Miklós.....	33
Krausz Tamás: Lenin és Sztruve – a marxizmus és liberalizmus szétválása Oroszországban	45
Szunomár Szabolcs: A hadsereg forradalma. Oroszország az első világháborúban, 1914-17	62
Bebesi György: Bolsevizmus-sztálinizmus	78
Jemnitz János: A munkás- és katonatanácsok I. Összoroszországi Kongresszusa (1917. június 16–július 10.).....	98
Polgár Tamás: 1917 és a lengyel kérdés. Az oroszországi események hatása a lengyel függetlenség kérdésére.....	105
Kakasy Bernadett: A zsidók és az 1917-es forradalom	116
Kolontári Attila: Moszkva és Németország „októberi forradalma”	124
Seres Attila: A Szovjetunió délkelet-európai és balkáni politikájának dilemmái az 1920-as évek első felében. Hrisztyian Rakovszkij feljegyzései a besszarábiai helyzetről	143
Lengyel Gábor: Trockij kiszorítása az SZK(b)P-ből, az 1920-as évek első felében	181
Kovács Tamás: Jelentés 1938 februárjából a budapesti szovjet követségről (Forrásismertetés).....	190
Boris Trechniewski: Pan-Slavism, Pan-Germanism and projects of union in Central Europe.....	196
Bihary Gyula: A Szovjet Légierő genezise.....	207

Bernáth Miklós: Második világháborús szovjet harckocsifejlesztés a háború horizontális és a haditechnika vertikális metszetében ..	215
Szabó Zsolt: Nemzetiségi problémák a cári Oroszországban és a szovjet államban – a csecsen kérdés gyökerei.....	228
Dariusz Jeziorny: Once More on British and Soviet Foreign Policy in 1930s Britain, Soviet Russia and the Collapse of the Versailles Order, 1919-1939, by Keith Neilson (Cambridge University Press 2006) pp. 380. (recenzió)	245
Bertalan Péter: Meddig terjedhetnek Európa „határai” keleten? Az orosz birodalmiság.....	258
A Kötet szerzői	276